

A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET és a PEDAGÓGIA VONZÁSÁBAN

Tanulmányok Tölgyesi József 70. születésnapjára

Veszprém, 2011

Szerkesztő:
Csiszár Miklós
Mihalovicsné Lengyel Alojzia
Némethné Farkas Gabriella

Technikai szerkesztő: Szurmay László

Borító képe:
Milló Ildikó: Veszprém (zománckép)

Illusztrációk:
A veszprémi Báthory István Általános Iskola diákjainak rajzai
(173., 182. oldal)

A kötet támogatói:
Némedi Lajos alpolgármester, Veszprém
Mihalovics Péter önkormányzati képviselő
P. Miklós Tamás polgármester, Révfülpö
OOK-Press, Veszprém

ISBN 978-963-08-2298-5

Kiadja:
Veszprémi Szemle Városthörténeti Közhasznú Alapítvány
8200 Veszprém, Május 1 utca 2/1.
Levelezési cím: 8220 Balatonalmádi, József Attila utca 101.

Felelős kiadó: Faa Judit, a kuratórium elnöke

Szerkesztőség:
8200 Veszprém, Erzsébet liget 3.
Tel.: 06-20-253-3078
E-mail: csiszar.miklos@invitel.hu

Nyomda: OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

Tartalom

Előszó	5
Tölgyesi József szakmai életrajzi kronológiája és bibliográfiája	7
Tanulmányok	
<i>Ács Anna</i> : „Az igaz Barátság eleven példája”: Ányos Pál és Pálóczi Horváth Ádám kapcsolata	11
<i>Albrecht Sándor</i> : Alsóörsi följegyzés: A bor dicséretéhez.	15
<i>Bándi László</i> : Emlékhelyek/emlékjelek Veszprém megyében	17
<i>Bognárné Kocsis Judit</i> : A keresztyén nevelés és Karácsony Sándor pedagógiájának kapcsolata	21
<i>Csiszár Miklós</i> : Egy veszprémi közgazdász tanárról – Benkőné dr. Kiss Aranka 1916–2006	27
<i>Dráviczki Sándor</i> : Tanítóképzés Nyíregyházán a XIX. században	32
<i>Emmer Márta</i> : „Iskolakönyvtáros: alapította dr. Tölgyesi József”	35
<i>Fehér Erzsébet</i> : Erdélyi János sárospataki pedagógiai reformtervei	43
<i>Földesi Ferenc</i> : Egy „Cöger” naplójából. Armis et litteris – fegyverekkel és tudománnyal	46
<i>Géczy János</i> : A reneszánsz örökség és a barokk kertek. 17–18. század	51
<i>Hogya György</i> : Sintérdombi emlékek	56
<i>Horváth Elvira</i> : A földrajzi ismeretek forrásvilága	60
<i>Horváth H. Attila</i> : Diákok a barátságról – egy bő évtizeddel ezelőtt	63
<i>Hudi József</i> : Márton István, a pápai református kollégium újjászervezője	77
<i>Huszár János</i> : Arany János a pedagógus	85
<i>Jegesné Rémesi Irén és Darabos Györgyi</i> : Hús évvel ezelőtt kezdődött, amiért köszönet!	89
<i>Kéri Katalin</i> : A francia és spanyol nőnevelés történetének feltárása (Historiográfiai áttekintés)	94
<i>Kovács Győző Gyula</i> : Szélsőségek Veszprém időjárásában (Az 1995–96. évi hosszú, hideg, havas tél)	101
<i>Kovátsné Németh Mária</i> : Tudós tanárok szerepe a tanítóképzésben	109
<i>Langerné Buchwald Judit</i> : Arthur Sutherland Neill pedagógiai koncepciójának és summerhill-i iskolájának recepciója a neveléstudományi irodalomban és sajtóban.	114

<i>Lovassy Klára: Kós Károly Pápan</i>	119
<i>Mihalovicsné Lengyel Alojzia: Benyák Bernát emlékezete</i>	125
<i>Milló Ildikó: köszöntő levél</i>	130
<i>Némethné Farkas Gabriella: Nevelés az Erzsébet kultusz ápolásával a nyirádi Római Katolikus Népiskolában az Osztrák–Magyar Monarchia idején</i>	131
<i>P. Miklós Tamás: dr. Tölgyesi József és Révfülöp</i>	137
<i>Pornói Imre: Elmélet és gyakorlat az 1920-as évek levante-mozgalmában Magyarországon</i>	139
<i>Praznovszky Mihály: Mikszáth tanár-eszményei</i>	146
<i>Sáska Géza: A kelet európai tudományos pedagógia önállósága és alávetettsége. – értelmezési kísérlet a neveléstudomány és az oktatáskutatás fejlődéséről –...</i>	151
<i>Sebő József: A bakony–balatoni táj beszélő nevei (részletek)</i>	157
<i>Somfai Balázs: Tisztelet az alapítóknak! Na de kik is ők pontosan? Kérdések Veszprém Város Ének- és Zenekara 1956–1957. évi tagságának társadalmi összetételével kapcsolatban.</i>	167
<i>Szurmay László: Felső-Árva vidékén</i>	171
<i>Tanai Károlyné: A nevelés büvöletében</i>	174
<i>Tóth Dezső: Hagyomány, közösség, művelődés – A Dákai Szülőföld Baráti Kör 15 éve</i>	176
<i>Tungli Gyula: Pápáról indultak: Békefi Aladár Gábor, Hollósy Tibor, Lux Ibolya, Békefi Aladár Gáborné, Hollósy Tiborné</i>	183
<i>Véress D. Csaba: A Laczkó Dezső Múzeum kincseiből – Perczel Mór Szenttamási keresztjének története</i>	187
<i>Szerzők</i>	192

Előszó

Tisztelt Olvasó!

Dr. Tölgyesi József 70. születésnapja nem csak a család, a barátok, de a magyar pedagógus-társadalom ünnepe is!

Kevés olyan pedagógus él és alkot Magyarországon, akinek életében a *paideia* – a szó legjobb értelmében vett *nevelés* – minden tekintetben jelen van. E kevés, klasszikus módon nevelő egyéniségek egyike dr. Tölgyesi József.

Platón, a gondolkodás történetének talán legnagyobb alakja nem csak filozófus, de nevelő is volt egyben. Mi több, a nevelő munkáját minden más tevékenységnél fontosabbnak tartotta! Platón jól tudta, hogy a jövő társadalma olyan lesz, amilyenné a nevelők nevelik neveltjeiket. A híres-nevezetes athéni *Akadémeia* volt Platón „iskolája”, ahol a gyakorlatba átültethette nevelésről alkotott elképzeléseit.

Bár a platóni *Akadémeia* alapítása óta közel két és fél ezer év telt el, a nevelés fontossága mit sem változott.

Meggyőződésem, hogy dr. Tölgyesi József a legjobb és legszebb *akadémeia-i* hagyományok folytatója, korunk korszerű pedagógiájában.

Elmélet és gyakorlat, nevelő és nevelt, iskola és társadalom eleven egységet alkot dr. Tölgyesi József életművében, és ez a megbonthatatlan egység mind szakmai, mind személyes életének sajátja.

A dr. Tölgyesi József 70. születésnapjára kiadott kötetünk a szakma tisztelgése egy nagy hatású tanító, nevelő, a kultúrember életműve előtt.

Szerzőként és kiadványok szerkesztőjeként dr. Tölgyesi Józsefet a magyar művelődéstörténet jelentős személyiségei között találjuk. Művelődéstörténeti munkássága azonban elválaszthatatlan pedagógusi tevékenységétől, amelynek során pedagógusok nemzedékeit készítette fel a pályára.

A tisztelgés azonban nem csak a tudósnak, hanem az embernek is szól! Meggyőződésem, hogy minél emberibb egy ember, annál jobb nevelő.

A kimagasló szakmai teljesítményen túl dr. Tölgyesi József embersége az, ami mindmáig munkásságának szilárd alapja. Kezében a nevelés tudománya az emberség példájává vált, példát állítva ezzel minden magyar pedagógus elé.

Veszprém polgármestereként különleges megtiszteltetés számomra, hogy az örök pedagógus mellett az örök veszprémit is köszönhetem dr. Tölgyesi József személyében! Kevesen ismerik nála jobban a Királynék városának múltját és jelenét.

Igazi, elhivatott nevelő lévén dr. Tölgyesi József, követők sokaságának tanítójává vált. Jól mutatja mindezt e kiadvány szerzőinek impozáns névsora.

Talán életkoromnál fogva, talán mert három, iskoláskorú gyermek édesapja vagyok, magam is érdeklődéssel olvasom dr. Tölgyesi József cikkeit, követem munkásságát.

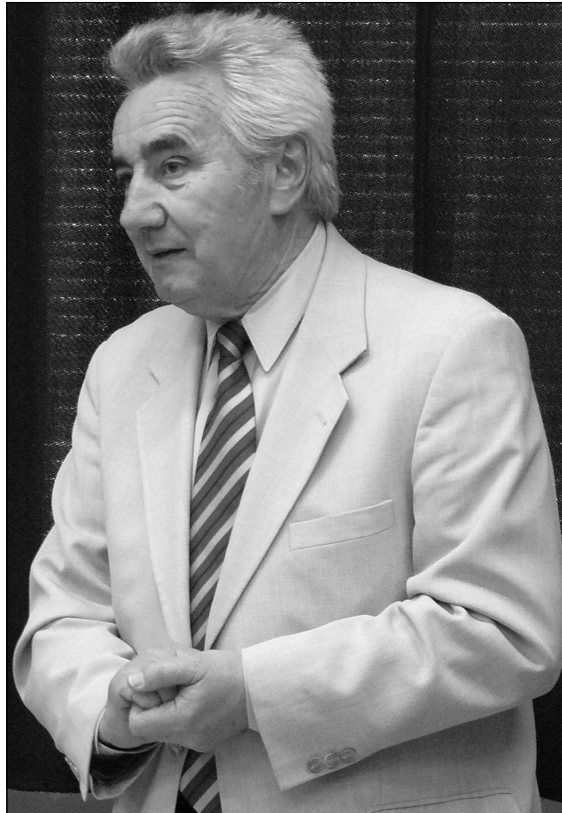
Szülőként és polgármesterként annyit mondhatok, hogy amíg dr. Tölgyesi József él és alkot, nincs okuk aggodalomra a magyar szülőknél és pedagógusoknál!

Erőt, egészséget és kifogyhatatlan munkakedvet kívánok mindannyiunk tiszteletbeli nevelőjének, dr. Tölgyesi Józsefnek 70. születésnapja alkalmából!

Veszprém, 2011. szeptember 15.

Porga Gyula
polgármester

Tölgyesi József szakmai életrajzi kronológiája és bibliográfiája

A Kodolányi János Főiskola docense Székesfehérváron.

Munkaköre: folyóirat-szerkesztés (Neveléstörténet), hazai és külföldi konferenciák szervezése, szakmai kötetek szerkesztése, a főiskola tudományos munkájának segítése. Előadó hazai és külföldi konferenciákon.

Képesítése: tanító, biológia-földrajz szakos általános iskolai tanár, egyetemi pedagógia szakos tanár, a neveléstudomány egyetemi doktora.

Több általános iskola igazgatója volt (Kerta, Veszprém Bem, Veszprém Báthory, Nemesvámos). Főállású adjunktus volt a Veszprémi (később: Pannon) Egyetem Pedagógia-Pszichológia Tanszékén, és több egyetemen meghívott óraadóként dolgozott (Agrártudományi Egyetem Keszthely; Szegedi Tudományegyetem Szeged; Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Kar Győr; Selye János Egyetem Komárom és Losonc, Szlovákia). Számos pedagógiai tanfolyamot vezetett.

Jelentős publikációs tevékenységet folytat, több folyóirat alapító-szerkesztője volt (Napjaink, Iskolakönyvtáros, A Természetismeret Tanítása, Veszprémi Szemle).

Kutatási területei: a polgári iskolai oktatás története; Veszprém megye neveléstörténete (intézmények, pedagógusok, pedagógus szervezetek, pedagógiai sajtó); helytörténet.

Publikációi: 52 önálló kiadvány, ezernél több cikk, tanulmány, iskolatelevíziós forgatókönyvek, kb. félszáz kötet szerkesztése.

Szakmai, tudományos, közéleti tevékenységei: titkára az MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság Neveléstörténeti Munkabizottságának; a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaságnak; az Iharkúti Hagyományőrző Egyesületnek; tagja a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottságának, a Magyar Pedagógiai Társaság vezetői kollégiumának, a Veszprém Megyei Múzeumok baráti körének; a Bakonyi Természettudományi Múzeum baráti körének (amelynek több mint két évtizeden át elnöke volt); elnökségi tagja a Veszprém Megyei Honismereti Egyesületnek.

Szerkesztőbizottsági tagja a szlovákiai Selye egyetem Eruditio – Educatio című folyóiratának.

Tanulmányutak: Ausztria, Dánia, Szlovákia.

Több szakmai és közéleti kitüntetéssel rendelkezik.

1940. szeptember 8-án született Városlődön.

1946–1954 általános iskolai tanulmányok (Veszprém-Jutaspuszta, Farkasgyepű, Iharkút)

1954–1958 gimnáziumi tanulmányok (Lovassy Veszprém, Kisfaludy Sümeg)

1958–1960 tanítóképző intézeti tanulmányok (Vasvári Székesfehérvár, Állami Esztergom)

1959–1960 tanítói gyakorlóév (Állami Általános Iskola Mihályfa, 2–4. osztály)

1960 iskolavezető tanító (Állami Általános Iskola Kisvásárhely, 1–8. osztály)

1960–1962 sorkatonai szolgálat (ejtőernyős távfelderítő század külföldi bevetésre)

1962–1966 főiskolai tanulmányok (biológia-földrajz szak, Tanárképző Főiskola Pécs)

1962–1963 tanári munkakör (Állami Általános Iskola Gyepükaján, 5–8. osztály)

1963–1972 iskolavezető tanár (Állami Általános Iskola Csabrendek-Nyirespuszta, 1–8. osztály). Ebben a munkakörben kezdődött intenzív publikációs tevékenysége, főképpen szakmai lapokban, folyóiratokban. Két iskolatelevíziós forgatókönyvet készített, amelyek alapján televíziós tanórák készültek (A Bakony; A Zalaidomság). Vezetője a helyi művelődési otthonnak.

1972–1974 igazgató (Körzeti Általános Iskola Kerta; hozzá tartozott az iszkázi, a karakószörcsökői és a kamondi iskola). Vezetője a helyi művelődési otthonnak.

1974–1978 igazgató (Bem József Általános Iskola Veszprém, hozzá tartozott a jutaspusztai Általános Iskola).

1978–1993 igazgató (Báthory István Általános Iskola Veszprém). Az Országos Oktatástechnikai Központ bázisiskolája lett, amelyben számos pedagógiai kísérletet végeztek (nyelvi-irodalmi-kommunikációs program, számítástechnikai, videós-képmagnetofonos programok, Kék Madár személyiségközpontú program, tagozatos osztályok pedagógiai programjai, könyv- és médiatár-program), és ezek alapján számos szakmai tanulmány, könyv, oktatófilm készült. Az országban, ebben az iskolában készült el először – még a törvény megjelenése előtt – (és nyomtatott formában) az alsó tagozatos osztályok pedagógiai programja, amelyet minden tanuló szülője megkapott.

- 1978–1981 egyetemi tanulmányok (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Budapest – pedagógia szak)
- 1984 egyetemi neveléstudományi doktor (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Budapest)
- 1993–2002 egyetemi adjunktus a Veszprémi Egyetem Pedagógia-Pszichológia Tanszékén. (Közben egy tanévig főállású szakmai igazgatóhelyettes Veszprémben a Megyei Pedagógiai Intézetben.)
- 2002–2003 igazgató (öt tanévre kinevezve a nemesvámosi Petőfi Sándor Általános Iskolában és 2004-ig óraadó a Veszprémi Egyetem Pedagógia-Pszichológia Tanszékén)
- 2003– főiskolai docens (Kodolányi János Főiskola Székesfehérvár)

Önálló kötetek, füzetek:

1. Fonay Tibor, 1982. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 1.)
2. Egerszegi Ferenc, 1983. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 2.)
3. Farkasgyepű és környéke, 1983.
4. Süle Sándor, 1984. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 3.)
5. Ajka és környéke, 1985.
6. Dorosmai János emlékezete, 1986.
7. Iskolatelevíziós tantárgyi adások felhasználása képmagnetofon alkalmazásával, 1986.
8. ua. (orosz nyelven), 1986.
9. School-television Programs on different Subjects with the Help of Videos, 1986.
10. Anwendung der Faschendungen des Schulfernsehen mit der Hilfe von Video-Rekorder, 1986.
11. Bali József, 1987. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 4.)
12. Váth János emlékezete, 1987. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 1.)
13. Garai István, 1987.
14. In memoriam Dorosmai János, 1987.
15. Süle Sándor (1908), 1988. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 2.)
16. Újhelyi Gábor, 1988. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 5.)
17. Tóth Dezső, 1988. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 6.)
18. Bakonybél és környéke, 1988.
19. Gárdonyi Lajos (1913), 1989. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 3.)
20. Veszprém megye földrajza. Kiegészítés az általános iskola VIII. osztálya számára készült földrajzkönyvhöz, 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 1999, 2004, 2005.
21. Veszprém vármegye alsó fokú oktatása 1945–1948 között, 1991. (Megyei Pedagógiai Körkép kiskönyvtára 36.)
22. Benke László (1914), 1991. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 4.)
23. Fonay Tibor (1911), 1991. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 5.)
24. A képmagnetofon alkalmazása az általános iskolai közismereti tantárgyak tanításában, 1993.
25. A képmagnetofon alkalmazása az általános iskolai földrajz tanításában, 1995.
26. Huszár János, 1995. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 7.)
27. Town of Hungarian Queens: Veszprém, 1996.
28. Mészáros István bibliográfia, 1997. (A Veszprémi Egyetem neveléstörténeti füzetek 1.)
29. Tungli Gyula, 1999. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 8.)

30. Veress D. Csaba, 1999. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 9.)
31. Pedagogiai történeti bevezetés a neveléstörténet tanulmányozásába, 2000. (A Veszprémi Egyetem neveléstörténeti füzetek 3.)
32. A devecseri polgári iskola története 1925–1948, 2001. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 25.)
33. Petrikási Árpád bibliográfia, 2002. (A Veszprémi Egyetem neveléstörténeti füzetek 2.)
34. Devecseri társadalmi és polgári korban 1867–1948. 1. A Polgári Olvasókör története, 2002.
35. Nádházi Lajos, 2004. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 10.)
36. Tatai Zoltán, 2004. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 11.)
37. Üdvözlés Devecserből. Képeslapok és fényképek a 19. század végétől és a 20. századig, 2004.
38. Vázsonyi Vilmos emlékezete, 2005. (Sümegei írások 11.)
39. Pacsu Gyergelyné, 2006. (Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák 12.)
40. A balatonfüredi polgári iskola története 1906–1948. 2006.
41. Iharkúti képek, 2006. (Iharkúti könyvek 1.)
42. Kelemen Elemér bibliográfia, 2007.
43. Nemesvámosi Emlékképek, 2007.
44. Dr. Mészáros István művelődéstörténeti szakirodalmi munkásságának időrendi bibliográfiája, 2007.
45. Süle Sándor (1908–1996) pedagógiai és közéleti munkássága, 2008. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 8.)
46. Trencsényi László szakirodalmi munkásságának bibliográfiája 1968–2008. 2008.
47. Huszár János pedagógiai és közéleti munkássága, 2009. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 9.)
48. Tóth József pedagógiai és közéleti munkássága, 2009. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 10.)
49. Bakonyjákó évszázadai, 2010.
50. Nyírespuszta évtizedei, 2010.
51. Bevezetés Iharkút történetébe, 2010.
52. Fonay Tibor pedagógiai és közéleti munkássága, 2011. (Veszprém megyei pedagógus életrajzok 11.)

Összeállította: **Bándi László**

„Az igaz Barátság eleven példája”: Ányos Pál és Pálóczi Horváth Ádám kapcsolata

Nemzeti literatúránk története számos, az irodalmi érdeklődés és tevékenység révén kialakult és sokszor bensőségessé vált barátság emlékét őrzi. Ezek közül kevésbé ismert Ányos Pál és Pálóczi Horváth Ádám sorstól rövidebbre szabott, ám annál intenzívebb barátsága s annak költői hozadéka.

A barátságnak a XVIII. század utolsó harmadában különös kultusza alakult ki hazánkban. A kor szellemisége, szokásai szerint barátokká lettek az azonos vagy hasonló életfilozófiát, nyelvi, irodalmi, politikai nézeteket valló jeles férfiak. Baráti kapcsolatukat nem kizárólag a személyes találkozások, eszmecserék, a világ dolgairól való beszélgetések, olykor viták jellemezték, hanem a gyakori és sokszor szenvedélyes hangú levélváltások. Mindmáig a nemes barátság példázatai Ányos költőtársaihoz, tisztelőihez és pártfogóihoz írott költői levelei. Az ifjú Horváth Ádám friss házasként még a szerelemnél is fontosabbnak tartotta a baráti érzést. Így fogalmazott: „*Sok titka van, a mit titkol Házastársátul Az ember, de nem titkollya a barátyátul*”.

Ányos és Horváth érzelmi életének kétségtelenül egyik fő mozgatója volt a barátság, talán a legfőbb a szellemi társ, társak fellelésének igényével. Ha összevetjük a két költő származását, neveltetését, életútját, nehezen értjük, miként kerülhettek egymáshoz közel. Egyéniségük és irodalmi szerepvállalásuk is igazán különböző.

Szinte kivételesnek számít, hogy Ányost és Horváthot irodalmunk egy-egy nagyja jellemezte mind külsőleg, mind belső tulajdonságaira vonatkozóan.

Batsányi János 1788-ban, négy évvel Ányos halála után vetette papírra ezeket a sorokat: „*Termetét, ami illeti: magas volt; különben sem karcsú, sem nem kövér, hanem középszerű testállású. Az ábrázata hosszas, homloka magas, orra egyenes; felső ajaka valamivel domborubb az alsónál, haja és szakála világosbarna, vagyis inkább szőkére hajló. Erkölcsi karakterére, belső tulajdonságaira nézve: érzékeny, vidám, és örömet társalkodó. Heves ugyan egy kevéssé, de könnyen lecsendesíthető. Egészségére nem igen vigyázó. Becsületet és dicsőséget szerető. Bátor szívű, igaz, egyenes lelkű. A barátságban hív és álhatatos. Szineskedést, csalfaságot maga sem ismért, másokban utált és került*”.

Horváthot egy évvel később, 1789-ben így írta le Kazinczy Ferenc: „*Horváth [...] középszerű magassága, igen nemes képezetű, de a melyet szokatlan különösségeivel defigüröztet. Igen sokat hasonlítanak lineamentumi, kivált fekvő homloka s nyerges orra IV. Henriknek Rubens által festett a Janinet által rézbe metszett s színekkel nyomatni szokott képéhez, csakhogy ő ifjabb, mint a király akkor vala, mikor lefestetett. Igen fekete, szálas bajusza elfedi száját; hajai pedig, melyek természetűl göndörök, mind oldalról, mind czopf gyanánt hátul csimbókmódra vannak megkötve; veres paszomántos nadrághoz, egy tengerszínű rövid mentét vesz, s egy kalpagformára metszett nyuszos s veres bársonyú süveget. Vig, pajkos, tréfás, elmés és igen alkalmas mindenre; de minden cselekedeteiből érettség,*

philosophiai csendesség, és a mértéken túlható, de nem vak áhítatosság látszik. Innen van, hogy ő még verseibe is, valahol előhozhatja, religiosumokat elegyít; s megvallja, hogy, ha valamely napon imádkozni elfelejtkezett, retteg és magát nem tudja egyhamar megnyugtattani; innen van, hogy gondolkozásának módja azzal, a mit az oskolában beszívott és tanult, oly szorosan egyezik; s innen, hogy a halál után várt állapotról mind verseiben oly gyakorta emlékezik, mind azt elmékedéseinek tárgyává oly gyakorta teszi. De csakugyan távol van ő minden lavateri phantastáságtól; elméje valóságos elmékedésekhez szokott, s több férfit érvel bír, mintsem hogy phantasmák által elsédítessék. – Szíve jobbíthatalan, jóltevő, szelíd, erkölcsi tiszták, feddhetetlenek, s társasági igen kedves. A legkényesebb párisi ízlésű dáma is elfelejti, hogy neki bajusz borítja be száját, hogy hajai tornyokra nincsenek fűrtözve, hogy dohány parfümirozta ruháit; s gyönyörködve mulat társaságában”.

Ha Ányosról maradt volna fenn portré és a Horváthot ábrázoló Koré Zsigmond festmény mellé állíthatnánk, még szembetűnőbbé válhatnának külsőbeli különbségeik. De esetükben, mint minden értelmes, barátságga mélyülő kapcsolatban ezek teljességgel jelentőségüket veszítették. Belső tulajdonságaik viszont sok vonásban rokonították őket. A korban oly fontos szerepet játszó felekezeti hovatartozás sem szabott gátat kettejük között. Ányosnak katolikusnak született és 16 esztendő korától a pálos szerzetesrend tagja volt, míg Horváth hitű protestáns családból származott, tudós református lelkész édesapja alapozta meg lelki nevelését. S Horváthot az élet gyakorlatias emberré formálta, földmérő mérnökként és gazdálkodóként teremtette meg azt az anyagi háttérrel, amelynek révén irodalmi munkássága is kiteljesedhetett. Melegszívű, barátkozó kedvű társasági ember volt, mint Kazinczy jellemezte: „*víg, pajkos, tréfás*”, aki nem vetette meg az örömeiket, szeretett bálókba járni, mulatni, dalolni.

Az a pillanat, amikor személyesen megismerkedhettek, Ányos életének kritikus pillanata volt. Horváth, aki 1784 nyarán feltehetőleg Veszprémben élt, – Horváth életművének legavatottabb kutatója, Péterffy Ida szerint Fűred előtt Veszprémben lakhatott – értesülve Ányos veszprémi gyógykezeléséről, sietett felkeresni őt. A nagybeteg költő 1784 júliusában érkezett Veszprémbe, hogy a sikeres műtéteiről híres seb orvos, Koncz József vegye kezelésbe. Ányos mellől betegségében elmaradtak a jóbarátok. A nagybeteg költőt székesfehérvári tanítványa, Pyrker László látogatta rendszeresen. És alkalmanként, amint ideje engedte Horváth, aki ezen a nyáron, többek között Sümeg és Rendek határát mérte föl.

Az Ányosnál három és fél évvel fiatalabb, még csupán a Bakony és a Balaton vidékére kiterjedő irodalmi hírnevet szerző Horváth látogatásai nem csupán tisztelgések voltak az országos hírvű költő betegágyánál. Horváth az ismerkedés mellett arra törekedett, hogy élénk társalgásával frissen tartsa Ányos kedélyét. Költeményeivel, dalaival is vigasztalta a halálos beteget. Ányos Pál a gondos kezelés ellenére 1784. szeptember 5-én elhunyt. Horváth még hat nappal a halála előtt meglátogatta Ányost, aki a barátjának fogadott Horváthnak panaszolta szenvedését, mintegy beletörődve sorsába.

Ányos és Horváth veszprémi találkozását, kapcsolatuk alakulását, barátságga válását Horváth Ádám versben örökölte meg. Meglehetősen hosszú, 650 soros versben, amelynek a kor szokása szerint hosszú, magyarázó és tartalmat előre vetítő címet adott: „*IGAZ BARÁT. A ki a boldog emlékezetű Páter Anyos Pált, mint életében kedves Barátját, az ide iratott első elégiában, kínos beteg-voltáért siratja, a régi Poéták Költeményi szerént; a másodikban, Keresztyén módonn Papossan bátorítja; a harmadikban pedig meg-hólt kedves emberét keszergi és hóltá után álmban beszélgetvén véle, el-butsuzik tőle.*”

A három, jól elkülönülő részre tagolt elégia „*Első Beszéd*”-ében egy nimfa vigasztalja

a beteget, akit Orfeus és Názó utódjaként emleget. Aztán a szenvedő Ányos szavait idézi:

*„Músák! Arionnak vélték tán engemet?
S nyüzni akarjátok eleven testemet?
Hiszem én, senkivel próbára versemet
Nem tettem, hogy azért bántsátok Lelkemet.*

*Vagy a Prometheus Sassa bánt engemet,
A melly el-tsipkedi lassanként testemet,
Vagy mérges Píkszissel meg rontván fejemet
Pandóra mellyemből kergeti Lelkemet.*

*A Zizifus követ nagy kínnal görgetem,
Vélvén, hogy kín omnak majd végét érhetem,
Meg-tsal a reménység, s már tsak el-híhetem,
Hogy addig tart kínom, a míg életem.”*

Horváth pogány mondai hősöket adott Ányos szájába, s ezt maga is tapintatlanságnak érezte verse második részének, a „*Második Beszélgetés*”-nek írásakor. Hangot váltva már „*Ekkép énekelget ez Páter nevében*”:

*„Jézusom! én örömöm édes szemem fényne!
Idivességem szava, életem reménnye!
Bűneim váltsága, Menny-ország ösvényne!
Hívek szerelmesse, Lelkem Vő-legénye!”*

A protestáns Horváth barátja emlékezetére a katolikus liturgiák imáit idézte meg. Bizonyosságul arra, hogy Ányos betegágyánál valóban eltörpültek a hitbéli különbözőségek. S Horváthot a beteg, halálra felkészült Ányos, mintha szerepet cseréltek volna, ekképpen vizsgáltta írásban:

*„Barátom!
Mivel érdemlettem érzékenységedet?
Hogy érettem búra süllyeszd víg Lelkedet,*

*Hogy értem keseregj: hogy ég végzésével
Vígasztald szívemet jobb sors reményével,
Nem vagyok sem véred, sem régi barátod,
Tsak azóta szeretsz, hogy kínomat látod.”*

Horváth e sorokhoz prózai kiegészítést illesztett: „*De ezeket is alig írhatta, mikor a halálos nyavalya egész testét el-lankasztván, hatod napra meg-is holt*”.

A „*Harmadik Beszélgetés*” már álombeli párbeszéd a halott Ányos és az élő poéta, Horváth között. Csak annyi köze lehetett Ányoshoz, a barátához, hogy beszélgetéseik során felmerülhetett a lélek halhatatlanságának témája. Ezt Horváth, mint később is oly kedvelt, elmélkedésre módot adó témáját hosszasan, hetven versszakon át taglalja. A búcsúzó s egyben befejező sorban Ányos Pált – hisszük joggal s nem csupán udvariasságból, tiszteletből – az „*igaz Barátság eleven példájá*”-nak minősítette.

Horváth Ányos verseinek egybegyűjtésekor segédkezett Batsányi Jánosnak, olykor össze is különböztek a kiadás ügyében. Levélváltásukból fény derül Horváth és Ányos rövid, de igaz barátságának némely mozzanatára. Horváth Ádám 1789. február 20-án, Füreden kel-

tezte Batsányihoz küldött levelét, amelyben Ányosra vonatkozóan e sorokat írta: „Közel volt már a Halálhoz akkor, mikor egy nálunk forgó énekjéről beszélgetvén, szokásom szerint magyarán meg mondtam, hogy énekjeinek egy nagy híjja van; tudni illik, hogy a kvantitások, az Ariának Tactussával ritkán egyeznek. Helyben hagyta jegyzésemet és meg vallotta, hogy ő arra tudja nem vigyázott, megengedte volna tehát az ő jó szíve, hogy verseinek más fogyatkozását is megmondjam. – Meg engedem én azt: hogy felette szép Ányos úgy is mint van: a tűz, elevenség, kedvesség, mindenütt annyira meg van benne, hogy elég neki az a dítséret, mellyel őtet vagy a Museumban, vagy a nekem küldött Leveledben meg-dítséreted; [...] Ányosnak öregbik Testvérjével tegnap éjszaka voltam együtt Pápán mulatságban. [...] Keresve keresem az alkalmatosságot, hogy annak a boldog elmének munkájával neked és a Hazának szolgálhassak, ha miket meg kapok, vele a tevő leszek, a mint irod.” A levélben említett Ányos vers, amit kifogással illetett Horváth, Ányos legnépszerűbb verse, az Egy boldogtalan panasza a halovány holdnál című lehetett. Ezt Horváth később fel is vette az Ó és Új, mintegy Ötödfélszáz Énekek című kézirat, nyomtatásban csak 1955-ben megjelent gyűjteményébe. Ezt a címet adta neki: „A hold világnál az árnyék.” Ányos szövegének prozódiaja valóban nem tökéletesen illeszkedik a hozzá tartozó dallamhoz. Horváth e gyűjteménybe még két Ányos verset felvett néhai barátjára emlékezve. Az egyiknek kettős címet adott, mert azt már Kazinczy megjelentette az Orpheusban 1790-ben Kalliroe címmel, de Ányos versének eredeti címe: Titkos Polyxena, ezért Horvátnál így szerepel: Polixena vagy Kalliroe. A másik Ányos vers, A szerető a sírnál című szintén a kor kedvelt költeménye volt.

Az 1789. november 19-én Arion néven szabadkőművessé avatott Horváth szabadkőműves gondolatainak legteljesebb foglalata a Felfedezett titok című regénye. 1792-ben jelent meg a szerző nevének és a nyomdának feltüntetése nélkül. Ám a korabeli olvasóközönség számára egyértelmű volt, kitől származik a mű, amelyben egy 28 éves ifjú vall életéről, nem sokkal halála előtt. Német József joggal állapítja meg, hogy a vallomást tevő fiatal ember számos gondolata s még életkora is megegyezik Ányoséval. Horváth őrizte, ápolta barátja, Ányos emlékét, szentimentális regénye főhősévé tette.

S az Igaz Barát című versét is méltó helyen s barátja emléke előtt tisztelgően tette közzé: a Hol-mi című, 1788-ban megjelent válogatott versgyűjteménye első darabjaként olvashatták.

Horváth Ádám nagynevű költő barátai sorában Ányos Pál volt az első, akivel közelebbi kapcsolatba került. A kapcsolat valóban barátsággá alakulhatott s annak szomorúságát a halál közelsége hitelesítette. E barátság emléke életen át kísérte Horváthot. Ányost elsírató ciklusa pedig több mint két évszázad távlatából is megható s méltán sorolható az Ányos emlékének tisztelgő klasszikus versek közé. Ma is igaznak érezzük, amit Horváth írt: Ányos Pál az „igaz Barátság eleven példája” volt számára. S tudjuk, mert megbizonyosodtunk róla: az igaz barátság ajándék életünk minden percében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Mezei Márta: A költő és kiadója. Batsányi János: Ányos Pál munkái. Bétsben, 1789. In: Vár Ucca Tizenhét 2. 1994. 2. /168–175/
 Német József: Horváth Ádám és a szabadkőművesség. In: Pálóczi Horváth Ádám: Felfedezett titok. Budapest, 1988 /9–23/
 Olgyai Bertalan: Ányos Pál élete és költészete. In: Vár Ucca Tizenhét 2. 1994. 2. /84–96/
 Péterffy Ida: Horváth Ádám munkássága a Hunniás előtt. Irodalomtörténeti Füzetek 110. Budapest, 1985

Alsóörsi följegyzés: A bor dicséretéhez

Jót tett velünk Probus római császár, midőn szőlőt telepített Pannóniában. Ámbár a rómaiak előtt a kelták is foglalatoskodtak e kincses aranyvesszővel. Bizonyosan ismerte már itt az ősemler is. Borívó eleink örömét csak növelte, hogy honfoglaláskor a Kárpát-medencében viruló szőlőket találtak.

Bor! Természetadta nagy ajándék. Az ókori görögök megkülönböztetett tisztelettel illeték Dionüszoszt, miként a rómaiak Bacchust, a szőlő- és bor istenét. Dalos, táncos, életvidám mulatozásaik szertartásain bort öntöztek pogány áldozati oltáraikra. Talán ha öt-hatezer évre „látunk vissza”, amikor a borkultúrát vizsgáljuk. Valahol Mezopotámiában vesznek el a kezdetek. A föníciaiak hajdani időlepte kereskedelmi útjain vélhetjük fölfedezni a borszállítások gyér jeleit. Szól róla az emberiség legnagyobb írásműve, a Biblia. Örök téma az ember lírájában. Földünk e csodás adománya már ott ragyog Homérosz verseiben. Hippokratész gyógyerejéért javallotta. Tömlőkben, amforákban tárolták, szállították, mígnem századévek múltán, de még jóval Krisztus születése előtt került fahordókba e kényes nektár.

Megdolgozott érte mindig az ember. A borörömért kemény munka a fizetség. Szőlőültetvényeink fejlődése, pangó időszakokkal tarkázva ugyan, a középkorban erősödött föl. A 17. század elején „megszületett” a tokaji aszú. Dom Perignon Benedek-rendi szerzetes Champagneban föltalálta a pezsgőt. Az ókori bálványhaját, a rómaiak gerendaprését korszerűbbek váltották föl. A múlt század végétől borászsképzés folyik nálunk is. 1893-ban kiadták az első magyar bortörvényt. Négy évtizede szüretelőgépek is dolgoznak Európában. Borlovagrendek szorgoskodnak a minőségért. Sok változáson ment át szőlő- és bortermesztésünk.

Történelmi borvidékünket, benne a Füred-Csopak tájékit évszázadok tengernyi munkájával teremtették meg az idevalók. Forgatók, kapások, ojtók, metszők, szüretelők, pince-munkások végeláthatatlan, névtelen, nagyszerű serege. Erdőirtók, ősgyeptörők. Királyi szolganepek. Nemesek, agilisek, jobbágyok, zsellérek, napszámosok hada. A föld fáradhatatlan munkásai. Valamennyien szőlő- és borértők. Fölmérhetetlen verejtékezésük, hozzáértésük, a filoxéra-vészt követő újrakezdésük emelte világhírré vidékünk borait. Ebben jeleskedett éppen a bortermesztésben nevet szerzett számos birtokoscsalád. Alsóörsi születésű gazdaság- és természettudós. Fábíán József és Mórocza Dániel forrásértékű szakkönyveket írt. Darányi Ignác miniszter, képviselő nagy jelentőségű szervező, irányító munkásságával használt. Vargha Lajos tapolcai főszolgabíró hivatali súlyával lendített. Wartha Vince professzor borászati kémikusként. Ranolder János püspök csopaki birtokain jövőt formáló fajtanemesítéseket tett. Falubeli jeink: Márkus Ignác szőlőbirtokos kísérleti eredményeivel, Sebők Soma a szőlőpestis utáni talpraállás híveként, Márkus Károly a Borászati Lapokban írott hatásos tudósításaival járult hozzá a lassan bontakozó gyarapodáshoz. A hírnevet tágította a balatoni sajtó. Élén a laptulajdonos főszerkesztőkkel, Ramasetter Vincével, Cholnoky Jenővel, Kompolthy Tivadarral, Iklódy-Szabó Jánossal.

Szőlős lankáinkon a gazda jól ismeri minden egyes tükéjét. Amik testes, tüzes, aromás

nedűt adnak. Ha kóstoljuk az olaszrizlinget, rizlingszilvánt, chardonnayt, traminít, chabernetet, szürkebarátot, a ritka othellót, a tájban érezhetjük magunkat. Permi vörös homokkő málladékan, triász mészköves, dolomitos talajon élnek itt az ültetvények. Alsóörsnek csak úgy, mint a szomszéd településeknek, más-más értékjellemezői vannak. Történelmi tény, hogy „soha nem potyálták el” Csupakon a szőlőt. Sok helyütt a szerzetesrendek emelték magas szintre a gazdálkodást. Almádi, Felsőörs, Lovas, Paloznak népét a szorgalmatosság jellemezte. Fűred legrégebb szőlőivel emelkedett ki a borvidékből. Gyönyörű hangzású ősmagyar tagokban volt mindig is alsóörsi boraink bölcsője: Lok, Kermencs, Telekfő, Tör, Halacs, Mál...

Nagy szimbólumunk a bor! Jelképe az életnek és a halhatatlanságnak. Máig élő őseredetű szokások övezik. Isteneknek áldozták. Az ógörögök újszülötteiket is megfürösztötték benne. Mátyás király visegrádi palotájában – európai pompa! – bor folyt a kutakból. Középkori korcsmainkban szigorú jog szerint szolgálhatott a csapláros. Mispredikációkor nem mérhetett. Tisztes külsejű új vendégnek ingyen köszöntő pohárral járt. Végvárainkban tele kupával illették a jó szándékkal érkezőt.

Borivásra, a bölcsék szerint, mindig volt okunk bárhol, bármikor, bárhogyan. E gondúzó, búkergető, lélekfényesítő ital kóstolásának máig megmaradt a pincszerekbeli szép szokása. A Máli út eltűnt, földbeásott pincéiben ugyanúgy összejöttek a borhív gazdák s barátaik, mint manapság a szőlőbeli villaépületekben. Mert ha nem is lottyintják földre az első cseppet, az új, vagy a fiatal, avagy az óbor ízlelésének szertartásaiban valahányszor megismétlődik a mély tartalmakkal teljes varázslat. A pohárcsengésben a klasszikus latin bölcsesség: Bonum nomen, bonum omen! – Jó név, jó ajánlás, azaz a jó bornak nem kell cégér. Igaza van Petőfinék: Olyan vén legyen borunk, mint a nagyanyánk, s olyan tüzes, mint ifjú babánk. Hatlábú Jóska, a híres zalai betyár sokszor ideugratott félszáz kilométerről is néhány meszely borért. Gyorsan járt, hisz két lába neki, négy meg a lovának volt...

Századok óta szemléli pincéjétől az alsóörsi gazda a Balatont. Ráillik a mondás: Él türelemmel, jegenyeként, ég és víz egymásbafüldő végtelenjei közt. A pinceszáj elől messze futhat a tekintet a víz tükörén. A gondolat meg bejárhatja az élet fénylő, itt-ott már vakuló tükörképét... A múltó órákban föl-fölsejlik, hogy „az idő igaz, eldönti, ami nem az”. Amikor poharat emel, egyben áldozatot is tesz: egyik rész a munkára, másik a temetésre, adjon isten bort, búzát, bort a feledésre. Iszunk, kenyerezünk. Lélekölelő emberi pillanatok. Öröm és gond, sorskérdések és fölszikkázó vidámságok keverednek a bor aranylásába. Bizony-bizony sok okunk van egy jó pohár bort, avagy egy pohár jó bort meginni. S midőn iszogatás után az útrakelők oltalmára Szent János-áldást koccintunk, nagy egyetértésben, meg talán boldog mámorban nyugtázzhatjuk: „Ma sem volt könnyű élni, nem lesz könnyű sosem! De érdemes volt, s mindig érdemes lesz – hiszem!”

Emlékhelyek/emlékjelek Veszprém megyében

Emlékhelyek állítása régi szokás a világtörténelemben. Az ókor történelméről és személyiségeiről elsősorban mi a római síremlékeken keresztül tájékozódhatunk. Múzeumaink kőtáiraiban e korból számos emléket őriznek. A rómaiakat követő évszázadokról alig ismerünk emlékhelyet. A 17. és 18. századból maradt ránk néhány emlékkereszt, vallási jellegű szobor (pl. Szent Flórián, Szent Vendel, Szent Antal, Szentháromság szobrok), templom és kolostor maradványok. A neves családok és személyek díszes síremlékei részben a 19. század második feléből és a 20. század első feléből származnak. Az ezer éves honfoglalás (1896) díszes ünnepségei döntő fordulatot hoztak az emlékművek állítása terén. Az elmúlt két évszázad bővelkedett olyan kiemelkedő eseményekben és személyekben, amelyek megérdemelték az emlékművek, emléktáblák állítását. A '48-as emlékművek a kiegyezést követően születhettek és a honvédsírokon is e kortól tüntették fel a „48-as honvéd” büszke faliratokat. A második világháborús emlékművek és az 1856-os forradalmárok emlékhelyei többségében az elmúlt évtizedekben keletkeztek.

Az 1970-es évek közepén erősödött meg bennem az a nézet, hogy a helyismeretben csak akkor lehet mélyíteni az ismereteket, ha jobban megismerjük a helyi emlékhelyeket. Abból kiindulva, hogy az egyes történelmi korokban azon eseményeknek vagy kiemelkedő személyeknek állítottak emléket, amelyek országosan vagy helyileg nemzedékeken keresztül is méltóak voltak az emlékezésre. Ugyanakkor sok esetben még a helyiek sem ismerték az egyes emléktáblák, szobrok vagy síremlékek szövegét, történeti tényeit. A hétköznapiak során elmegyünk köztéri szobraink, emléktábláink mellett szinte rájuk sem figyelve.

Az emlékezés, a kegyelet és a tisztelet számtalan megjelenési formájával találkozunk az emlékhelyek, emlékjelek gyűjteményekben. Az emlékművek és emléktáblák sokasága mellett történelmi nagyjaink síremlékei és sírkövei, emlékházai, domborművei és szobrai éppúgy fellelhetők ezen könyvekben, mint a világégésekre utaló sírkertek, haranglábak, kopjafák és keresztetek, továbbá emlékoszlopok és emlékpádok, valamint a mindig megújuló emlékfák.

A fenti tények ösztönöztek arra, hogy 1980-ban megjelentessük a *Történelmi emlékek Veszprém megyében* című gyűjteményt. Bízunk abban, hogy hiányosságai ellenére jó segédanyagot adunk a Veszprém megye történetét jobban megismerni akaró ifjaknak és tapasztaltabb lakóinak. Az idő igazolta a gyűjtőmunkában részt vevők optimizmusát: a honismereti vetélkedőkre készülő tanulókon, szakkörösökön, főiskolásokon és egyetemistákon túl turisták és a honismereti aktivisták is hasznosan forgatták a kötetet.

Az 1990-es évek rendszerváltozása szinte minden településen az érdeklődés előterébe állította az emlékhelyeket. Több esetben felfokozott indulatoktól sem mentesen eltávolították a nem kívánt jelképeket és feliratokat. Ugyanakkor a települések emléket állítottak a világháborúban elesett hősöknek, ahol volt már emlékmű vagy emléktábla, ott felújították és kiegészítették azokat. Sok helyen kopjafák állításával és emléktáblák elhelyezésével tisztelegtek történelmünk újabb kori eseményei és áldozatai előtt.

Az emlékhelyek csak akkor fejezik igazán az utókor tiszteletét, ha azok gondozottak,

tiszták és olvashatóak. (Megjegyzendő, hogy több esetben felállították az igényesen kifaragott kopjafákat, de azokat a későbbiek során nem ápták szakszerűen, így az időjárás viszontagságai meglátszanak rajtuk. A fa kiszáradásakor keletkező repedéseket és a szín kifakulását meg lehet akadályozni. Hasonló vonatkozik például az arany betűs emléktáblákra, síremlékekre és szobrokra, ahol a betűk néhány év alatt olvashatatlaná válnak. Ezért javasoljuk, hogy a fekete festék a legtartósabb, könnyen javítható és viszonylag nagyobb távolságról is olvasható.)

Törekedtünk arra, hogy a honalapítás 1100. évfordulójára, 1996-ra elkészítjük a könyv átdolgozott, bővített kiadását. A több évig tartó ismételt gyűjtőmunka is azt igazolta, hogy a Veszprém megyében lévő közel 1400 jelölt emlékhely nem teszi lehetővé az összes emlékhely feltárását és ismertetését. (Ismereteim szerint az egész megyére vonatkozó emlékhely/emlékjel gyűjteményt más megyében még nem állítottak össze?!)

Ísmét felkértem a már az előző könyvnél önzetlenül és eredményesen dolgozó területi szerkesztőket a gyűjtő munkára. Az már ismét látható volt, hogy a Megyei Önkormányzat támogatása csak a kiadás költségeit fedezi. A szerkesztőket arra kértem, hogy mindazokat az emlékműveket, emlékjeleket a gyűjtendő körébe sorolják, amelyek önmagukban vagy feliratukban az utókor emlékezetére méltóak. Továbbra is szempontként jelöltem meg, hogy az emlékhely lehetőleg köztéren, közforgalmú helyen vagy onnan látható helyen legyen. Kivételt tettem a köz- és vallási intézményekben lévő és tartós anyagból készült, rögzített emlékhelyekkel, mivel azokat is bevontuk a gyűjtési körbe. Ugyanakkor például a református templomokban található azonos szövegű emléktáblákat csak Pápán és Veszprémben szerepeltettük.

Szerkesztésileg is úgy ítélt meg, hogy az emlékhelyeket a települések betűrendjében tegyük közzé, feltüntetve a társközségek neveit is. Továbbra is azt követtem, hogy először időrendben közöljük az eseményekhez kötődő emlékhelyeket, majd folyamatos számozással, alfabetikus sorrendben a személyhez kötődőket. A könnyebb kereshetőség miatt az azonos személyeknél szintén az időrend sorrendjét követtük.

Fontos feladatnak tartom, hogy az egyes emlékhelyeken található és némely esetben alig olvasható szövegek pontos rögzítését. A mai helyesírástól eltérő szövegekre, esetleges hibákra és tartalmi tévedésekre a *Megjegyzés* pontban hívtuk fel a figyelmet. Hasonlóan járunk el ott is, ahol az emlék feliratán nincs utalás a megörökített személy fő érdemeire. A későbbiekben a *Történeti leírás* pontban közöltük az életrajzokat, vagy az események leírását, esetleg az avatásokon elhangzott méltató beszédeket és az áldást adó egyházi személyeket. Szükséges az átvett anyagok vagy közlők nevének és címének közlése is.

Az emlékhelyek rögzítésének legnagyobb nehézségét a jó minőségű fényképek biztosítása jelenti. Ugyanakkor a nyomdai költségek lényesen magasabbak a színes képeknél, mint a fekete-fehérekénél. A többségében amatőr felvételeket elsősorban a tájékozódást elősegítő demonstrációknak szántam, az emlékhely formájának, stílusának, anyagának és műszaki állapotának bemutatására. Így sokszor el lehet kerülni az emlékhely részletes műszaki leírását. A távolságok torzításait vagy a megvilágítási problémákat a korszerűbb fényképezőgépek már tudják bizonyos mértékig javítani, de így sem sikerül mindig jó képet megjelentetni. A téli felvételek arra utalnak, hogy az anyaggyűjtés akkor sem szünetelhet.

Az *Emlékhelyek Veszprém megyében* című kötetben 214 önálló településről vettünk fel emlékhelyet. A századvégi Veszprém megye ismert emlékhelyeit bemutató könyv felöleli a megye valamennyi települését, követve az idők során önállóságukat veszített településrészeket is.

Kiemelt figyelmet fordítottunk az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban részt

vevők emlékeinek gyűjtésére. A világháborúk áldozatainak név szerinti közlésénél kitapinthatóak azok a családi és közösségi tragédiák, amelyek mind a mai napig éreztetik hatását. Az anyaggyűjtés során többen mutatták meg nagyapjuk, apjuk, testvérük vagy rokonuk nevét az emlékhelyeken, érzékeltetve a szívükben máig őrzött fájdalmat. De hasonlót éreztem, amikor a kivándorlási keresztek vagy a gettókból elhurcoltak és soha vissza nem térők névsorait betűztem. Ugyanakkor büszkeség töltött el, amikor megyénk jeles személyiségeinek emlékeit vallattam. Mennyi szellemi és fizikai erőfeszítést, bölcs emberséget, a szülőföldért és lakóhelyért vállalt tenni akarást sugároznak az emlékhelyek.

A '90-es végétől mind több kisebb térségben találkozunk a teljességre való törekvéssel az emlékhelyek/emlékjelek tematikus gyűjtésével és könyvben megjelentetésével. Ebben különösen élenjár dr. H. Szabó Lajos Bél Mátyás-díjas pápai helytörténész, aki Pápa és környékének történelmi emlékhelyeit tette közkinccsé. Mind nagyobb jelentőséggel bírnak a megye településeiről megjelentetett falutörténetek, monográfiák, lexikonok (pl. Tilhof Endre Ajka és Devecser, Varga Béla: Veszprém megye életrajzi lexikonjai).

A XXI. század első évtizedének közepén erősödött meg az az elhatározás, hogy egy-egy kiemelt település emlékhelyeiről külön is meg kell jelentetni gyűjteményt. Így került sor Balatonfüred kiválasztására, együttműködve a Gubicza Ferenc elnök vezette Balatonfüred Közművelődéséért Közalapítvánnyal. Balatonfüred kisváros, de múltjának köszönhetően több mint kétszáz emlékjelet őriz. Hazánkban szinte egyedülálló hangulatú az emlékfákban, szobrokban gazdag tóparti sétány és park, vagy a Balatonhoz és Füredhez kötődő költők, írók, tudósok és politikusok emlékét megörökítő Füredi Panteon. Mindez azt jelenti, hogy a Füreden élők tisztelettel gondolnak elődeikre és ápolják lakóhelyük hagyományait. Már a címben is változtatni kellett, mivel itt minden emlék rögzítését célozta meg a szerkesztő bizottság, nemcsak az eseményekhez, illetve személyekhez kötődő emlékeket. Ezt jeöltük az emlékhelyek helyett az *emlékjelek* gyűjtőfogalommal.

A *Balatonfüred emlékjelei* könyv tartalmában is változást hajtottunk végre, mivel külön fejezetben tárgyaltuk a szobrokat, az emlékműveket, emléktáblákat, a Füredi Panteon-t, az emlékfákat és a síremlékeket. A könnyebb eligazodás érdekében hivatkozási betűkkel és arab számokkal jelöltük meg az egyes emlékjeleket. Az egyes fejezetekben rögzítettük az emlékjel helyét, a feliratát, a felavatás dátumát, az avató személyét, ki készítette és mi az anyaga. Ezt követően részletes leírást adtunk az emlékhely keletkezéséről, személy esetében pedig az életművéről. Itt jelöltük meg, hogy esetleg még melyik fejezetben található kapcsolódó emlékjel. Nagy örömünkre szolgált, hogy több fényképet színesben szerepeltethettünk. (A könyv megjelenése után teljesen átépítették Balatonfüred reformkori városrészét, mely a Tagore-sétányt és környékét is érintették. Sajnálatosan az emlékfák új táblái nem jól olvashatók.) A *Balatonfüred emlékjelei* könyvben bővítettük a mellékleteket, így feltüntettük a rövidítéseket, az emlékjelek mutatóját, készítettünk névmutatót, listát az emlékjelek alkotóiról, korok szerint az emlékjelek állításának időpontját figyelembe véve mutattuk be, közöljük a felhasznált irodalmat, a szerzők életrajzát és német, angol nyelvű rövid ismertetőt adunk a külföldi érdeklődők számára. A közölt térkép alapján a gyűjteményt használók eligazodását kívántuk segíteni.

A balatonfüredi nagy érdeklődés tapasztalata szerint vélhetően a megye többi városában és azok vonzás körzetében is érdemes lenne megjelentetni az emlékhelyek gyűjteményét. Veszprém város a *Veszprémi Szemle* folyóiratában közli éves gyűjtésben az emlékhelyek jegyzékét.

Az emlékhelyek/emlékjelek jegyzékét folyamatosan kell pontosítani, kiegészíteni és rö-

zíteni. Ezért is nagy jelentőségű az Eötvös Károly Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézet vezetésének az az elhatározása, hogy a *Helyismeret* fejezetüknél hozzáférhető és kereshető az 1996-ban megjelent *Emlékhelyek Veszprém megyében* kötet és szerverükre építve – speciális program alapján – lehetőséget adtak a számítógépes rögzítésre és kiegészítésre. Így vált lehetővé, hogy jelenleg közel 850 új, illetve kiegészített emlékjel található az EKMKK helytörténeti részlegének kezelésében.

Például:

Emlékjel neve: II. világháború veszprémi polgári áldozatai

Típusa: Emlékmű

Helye: Veszprém, Budapest út, Balaton Pláza déli parkja

Felirata: A II. világháborúban a légitámadások következtében elhunyt veszprémi polgárok emlékére 2005. március 23. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata Magyar Polgári Védelmi Szövetség Veszprém Megyei Szervezete

Anyaga: Fekete márvány, fekete bazalt kő

Készítő: Stumpf

Felavatás dátuma: 2005-03-23

Köszöntőt mondott: Katanics Sándor városi képviselő

Megjegyzés: Az emlékművet felszentelte, illetve megáldotta dr. Mail József római katolikus, Niederhoffer Zoltán református, Isó Zoltán, az evangélikus egyház képviselője.

Történeti leírás: Az első nagy légitámadás 1944. július 8-án érte Veszprémet. Egy lefűjt, ámde valós légiriadó miatt az óvóhelyeket elhagyó emberek közül 62 azonnali halálát okozta 7236 repesz bomba, 64-en pedig súlyosan megsebesültek. A Veszprémi Hírlap 1944. július 30-án közölte, szigorú büntetés vár arra, aki augusztus 15-ig nem épít a házában légoltalmi óvóhelyet. Októberre elkészült a Benedek-hegy alatti nagy óvóhely is. Összesen 85 légitámadás érte a várost, mely során a lakóházak háromnegyed megsérült. (Veszprémi Napló, 2007. 03. 28.) Veszprém a harcok után, de még inkább a korábbi – összesen 85 légitámadás miatt – rettenetes képet mutatott. A város lakóházainak 75,5%-a megsérült. A város 2910 lakóháza közül mindössze 850 maradt épen és sértetlenül. Ugyanakkor 2060 lakóház különböző mértékű sérülést szenvedett el: 50%-on felüli sérülést 162, 50-25%-os sérülést 156, 25%-on aluli sérülést 1743 lakóház szenvedett. A városi vízművet 100%-os, a villanytelepet 100%-os, a kórházat 50%-os, a Korona Szállodát 50%-os, a Várban lévő Piarista Gimnáziumot 50%-os, a közvágóhidat 40%-os, a városházát 40%-os, a völgyhidat 30%-os és a vármegyeházát 30%-os kár érte. A város lakossága 72 főt veszített halottakban. Az embervesztés a városban összetorlódott menekültek és katonaság veszteségei miatt jóval tragikusabb képet mutatott. A II. világháború során Veszprémben harci cselekmények miatt – helybeliek, vidékiek, katonák – összesen 565-en haltak meg, illetve ennyien vannak beanyakönyvezve, ami csak töredékét jelenti a tényleges veszteségeknek. Irodalom: Veress D. Csaba: Légitámadások Veszprém ellen (1944. június 30–1945. március 23.) (Veszprémi Szemle, 1995/1)

Bízom abban, hogy az emlékhelyek folyamatos kutatása, rögzítése, bővítése és kiegészítése – majd megfelelő anyagiak birtokában könyvben való megjelenítése – hozzájárul Veszprém megye és települései alaposabb megismeréséhez. Csak egy élő, épülő, csiszolóadó adattár tölti be szerepét a közművelődésben, lakóhelyünk és hazánk megbecsülésében.

A keresztyén nevelés és Karácsony Sándor pedagógiájának kapcsolata

Pedagógiai Lexikonban (1997) a „keresztyén/keresztyén nevelés” címszó alatt ez olvasható: „Keresztyén/keresztyén nevelés a keresztyén/keresztyén hit és erkölcs szellemében való nevelés... a keresztyén nevelésben a hit a nevelés alapvető célját, az erkölcs pedig az alapvető módszereit, a kettő együtt pedig a keresztyén nevelés embereszményét határozza meg” (Báthory–Falus, 1997. II/208.)

A református pedagógia koncepciója, szellemisége évszázadok alatt formálódott. Az alapokat Kálvin János határozta meg, aki hangsúlyozta az iskola szerepét a nevelésben.

Történeti áttekintést nélkülözve, csak a napjaink folyamataira fókuszálva, vizsgáljuk meg a milyen vélemények, álláspontok jellemzik a magyar keresztyén pedagógia tartalmát.

A református iskolák céljait, feladatait a Magyarországi Református Egyház 1995. évi I. törvénye, majd 1998. évi I. törvénye módosításával és végrehajtási utasítással együtt létrejött Köznevelési Törvénye határozza meg:

„A Magyarországi Református Egyház által fenntartott és működtetett református köznevelési intézmények céljai és feladatai a következők:

- tanulóit művelt, jellemes keresztyén emberekké, az egyetemes emberi értékek tisztelőivé, a magyar haza és nemzet hűségese és áldozatkész, alkotó polgáraivá formálja, akik mindenkor készek az örökölt és a jelenkori kultúra valódi értékeit befogadni, gyarapítani és közvetíteni, továbbadni;*
- református tanulóit egyházunk hitvalló tagjaivá,*
- nem református tanulóit – vallásuk szabad gyakorlásának biztosítása mellett – saját felekezeti és a református egyház értékeinek megbecsülésére nevelje.*
- Mindezek megvalósítása egyházunk iskoláinak évszázadok során kialakult hitbéli örökségére és pedagógiai kultúrájára épül, és azt fejleszti tovább”¹*

A törvényben inkább a vallásgyakorlásra, hitre vonatkozó megállapítások olvashatóak, vizsgálata során sem derül ki egyértelműen, hogy mit nevezünk valójában református pedagógiának. A református pedagógia körülírásánál, meghatározásánál alapul vettem neveléssel foglalkozó szakemberek munkáit.

A református nevelésügy szempontjából fontos a személyiség formálódásának segítése, a keresztyén világszemlélet kialakítása, a közösségi értékrend átadása (Szűcs, 1996, 184-186.), ezen kívül a hiten, szilárd erkölcsi alapon álló ismeretek átadása (Hegedűs, 1996. 11-15.)²

Kijelenthető, hogy a református pedagógiának egyszerre kell hagyománytisztelőnek és modernnek lennie, vagyis a reformátorok eredményeit kell a mai korban alkalmazni, élővé tenni. Nem előre, hanem felfelé kell nézni, nem haladni, hanem visszatérni kell valamihez, nem fejlődni, hanem kiteljesedni kell abban, amit az elődök már igaznak, követendőnek tartottak. (Győri, 2008. 30.)

Természetesen az elmúlt időszakra tekintve vannak kifejezetten a református pedagógiára jellemző sajátosságok, mint például a magas szintű ismeretnyújtásra törekvő magasán képzett pedagógusokkal, a kollégiumi rendszer, a peregrináció³, az önképzőkör, missziói és diakóniai feladatok, vallásos és erkölcsi nevelés, a kritikára, önkritikára való hajlandóság, józan, önfegyelmel alapuló gondolkodásra nevelés, a felekezeten, hazánk határain túl mutató célok, feladatok, elvek – a Biblia üzenetére alapozva.

Pálhegyi Ferenc egyik művének ez a címe: *Van-e keresztyén pedagógia?* A válasz a pedagógiai felfogások és emberképek tükrében az, hogy a keresztyén pedagógia több nevelési koncepcióból átveszi azt, ami összeegyeztethető a keresztyén emberképpel, erkölccsel és életszemlélettel. (Pálhegyi, 1998.)

A keresztyén pedagógia mindig ott valósul meg, ahol a pedagógus Jézus tanítványa lesz. Tanítvány pedig csak az lehet, aki mindenki másnál jobban szereti Jézus Krisztust. (Pálhegyi, 2000.)

Karácsony Sándor is hasonlóan vélekedik erről, hiszen *A magyarok Istenében* így ír: „...református keresztyén pedagógia annyiban lehetséges, amennyiben lehetnek és vannak a pedagógusok között is református keresztyének.” (Karácsony, 2004. 153)

P. Mészáros György értelmezésében is van keresztyén pedagógia „abban az értelemben...”, hogy vannak keresztyének, akik nevelnek méghozzá sajátos módon, világnézeti elkötelezettségüknek megfelelően.” (P. Mészáros, 2005. 44)

A szerző a hitből fakadó, teológiai alapvetésű keresztyén pedagógiát szorgalmazza az általánosan megfogalmazott értékek mellett. Ennek kidolgozása, gyakorlati megvalósulása azonban még sok egyeztetést kíván a pedagógiát művelőktől, kutatóktól.

A hazai neveléstudomány kialakulása és fejlődése időszakában, protestáns nevelést szorgalmazók közül – a hivatkozások tekintetében – kiemelkedik Imre Sándor és Karácsony Sándor neve (ezt támasztják alá az említett irodalmak is), ezen kívül fontos megemlíteni Makkai Sándort⁴, aki teológusként a hitoktatásra gyakorolt nagy hatást.

Karácsony Sándor tevékenységéről így vélekedik Golnhofer Erzsébet:

„A háború után a nevelők egy csoportja számára Karácsony Sándorban, illetve nézeteiben való hit jelentette az elméleti alapot egy demokratikusabb köznevelés megteremtéséhez. Úgy tekintettek rá, mint a magyar, a szociális és a keresztyén, illetve demokratikus nevelés legfőbb képviselőjére.” (Golnhofer, 2004. 70)

Kopp Erika a mai magyar református középiskolák identitását vizsgálta, e munkájában így vélekedik: „A református iskolák nevelésfelfogására legnagyobb hatást tett szerző Karácsony Sándor ...” (Kopp, 2007. 52.)

A Magyar Református Nevelés folyóiratban, amely a Református Pedagógiai Intézet szakkiadványa, illetve, annak első válogatott gyűjteményében is olvashatunk róla, illetve találunk hivatkozást rá (pl. Győri L. János, Szenczi Árpád)⁵

Boross Géza, teológiai professzornak – a valláspedagógia az egyik szakterülete, aki szintén alapul veszi Karácsony Sándor elveit, felhasznált szakirodalomban megjelenik *A valláspedagógia református értelmezése* részénél. (Boros, 1996.)

A református neveléssel foglalkozó művek mellett azonban található katolikus pedagógia területén, annak gyakorlati megvalósulását, megvalósíthatóságát vizsgáló mű, amelynek felhasznált szakirodalmában ott található Karácsony Sándor neve. (*Gyakorlati keresztyén pedagógia*. Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola könyv sorozat. 2002, szerk. Trosits András)

Karácsony Sándor protestáns hitre, magyar filozófiára alapozott gondolkodásmódja számos neveléssel foglalkozó kutatóra, pszichológusra hatással volt. A megállapítást alátámasztja az a tény, hogy 1940 előtt született hatvan magyar pszichológus közül huszonketten vallották azt, hogy Karácsony Sándor hatással volt gondolkodásmódjukra.⁶

Karácsony Sándor pedagógiai nézeteit vizsgálva látható, hogy nevelésről, iskoláról alkotott koncepciója rész-egész viszonyban két modellt tartalmaz. A nagyobb halmaz, az általános, mindenkire érvényes nevelési elveket, attitűdöket jelent, amelyben helyet kap egy kisebb egység a református iskolakép. Ez utóbbival szemben nagyobb elvárásokat támaszt, amely megvalósítása – bevallása szerint – nem könnyű feladat.

A mélyen hívő Karácsony Sándornak minden gyermek fontos, minden egyes személy speciális, úgymint legfőbb mesterének, Jézusnak. Bibliai alapokon nyugvó kifejezéseket használ: diák, tanuló helyett a növendék szót, a nevelés helyett pedig a növekedést.

Karácsony Sándor *A magyarok Istene* című munkájában sokat foglalkozik a református iskolával, annak problémáival, hatékonyságával. Írásaiban azt vizsgálja megvalósulhat-e egyáltalán a református iskola és milyen formában.

A legfontosabb kérdés annak eldöntése, hogy mit tekint az iskola a fő feladatának: a gyermek személyiségének természetes kibontakozását vagy a célirányos, előre meghatározott emberkép elérését. E kérdéskör sikeres eldöntése után és/vagy mellett egy újabb probléma merül fel: meg kell felelni a gyülekezetnek, a református egyház elvárásainak és a mindenkori oktatási minisztériumnak, kormánynak. A kettős elvárás súlya alatt nem a kritikának, nem a panaszkodásnak van helye, hanem a kiút, a megoldások keresésének, a cselekvésnek. Hogy a református iskolák továbbra is működőképeseek legyenek annak egy biztosítéka lehet csak, maga a református ember, a református közösségek, „...akikben a szolgálatnak és az áldozatnak lelke...” ég. (Karácsony, 2004. 172)

*Karácsony Sándor
arcképe*

„Az én diákkoromban még nagyon vastag könyv volt a református gimnázium év végi nyomtatásos Értesítője, sokkal vastagabb, mint a többi intézeteké. Százakra menő alapítvány részletes felsorolása tette olyan vastaggá.” (Karácsony, 2004. 171)

Az egyedüli megoldásnak az adakozást látja, ahogyan azt a Biblia is tanítja. Az áldozathozatalt minden reformátusnak meg kell tanulnia a jövő érdekében. Azonban nemcsak a felnőttektől várja el ezt a magatartást, hanem a református tanulóktól is. Fontosnak tartaná a két filières régi hagyomány felélesztését, vagyis minden diák hetente két fillért áldoz zsebpénzéből társai javára. Ez a szokás megtanítja a fiatalokat is az önkéntes adakozásra, a reformátusság talpon maradása, továbbélése érdekében.

Karácsony Sándor eszmerendszerében külön kategóriaként jeleni meg a református pedagógus. Nagy elvárásokat fogalmaz meg velük kapcsolatban. A református egyház, iskolaépítő egyház, így különös jelentőséggel bír mind a tanár, mind a tanuló személye.

A református pedagógusképzés azonban nem fektet kellően nagy hangsúlyt a képzésben résztvevőkre. A két világháború közötti időszakban állami tanterv alapján tanultak, akik eljártak hittan órára is, ezért az első, egyik legfontosabb tételként az állandó önnevelés szükségességét hirdeti. (Karácsony, 1985. 185)

A református hit szerinte olyan belső lelkiület, amely fő jellemzői az egyszerűség, az alázatosság és (sok esetben) a csökönység. Az egyetemes papság elvét hirdette. [Karácsony,

2004. 41.] Ezt a magatartást a mindennapi pedagógiában nem könnyű megvalósítani, ehhez Karácsony szerint szükség van gyakori önvizsgálatra, és nem szabad elfelejtkeznünk a kegyelemről sem. (Karácsony, 2004. 168)

A pedagógusok magukat a legtökéletesebbnek, a legokosabbnak hiszik, a reformátusságukról pedig elfelejtkeznek (vagy legalábbis hanyagolják). Karácsony Sándor mégis bízós, és hiszi, hogy legalább a református iskolákban jobb vagy jobbítható a helyzet. Karácsony Sándor szerint a vallásos nevelésnek mindenóra keretébe be kell épülnie, bár klasszikus helyei ennek nyilván a hittan órák. A vallásos nevelés nem más, mint vallásos magatartás, társas lélektani értelemben: törekvés afelé, ami szent. A nevelőnek pappá kell magasztosulnia, aki vall hitéről, a gyermek pedig, aki ezt hallja, érzi, ő is hisz.

„A vallásos nevelő nem okvetlenül a tizparancsolatot tanítja, még nem is okvetlen ahhoz fűzi vallásos természetű mondandóját...De akár tanít, akár egyebet cselekszik, arról vall, hogy nem magunkéi vagy egymáséi, hanem az Övéi vagyunk...” (Karácsony, 2004. 6)

A református nevelőknek három típusát mutatja be:

- mártírtanító: aki a keresztyén kisebbségi harcban is alázatos tud maradni, és hitéről tesz tanúbizonytságot,
- iskolamester tanítók: folyamatosan művelik magukat, mindent megtesznek a református iskola, kollégium fennmaradása érdekében,
- iskolaépítő tanító: akik prófétaként csendben, szerényen tevékenykednek, életük imádságos, bibliás élet.

Karácsony Sándor elismeri, hogy református nevelőnek lenni nem könnyű, ugyanakkor a legszebb feladat. (Karácsony, 2004. 170)

A református növendék a református oktatás jövőjének meghatározója, csak a tanuló lelkének misszionálása mentheti meg. Egy korabeli vallástanárok körében végzett kutatás azonban nagyon negatív képet festett az akkori diákságról.

„Nemcsak rosszak, züllöttek, hanem egyenesen azok is akarnak maradni...”
(Karácsony, 2004. 167)

A pedagógusok számos problémát jelölnek meg okként. Nézzünk ezekből néhányat:

- a református nevelők nem mutatnak jó példát,
- amit az iskola felépít, a szülői ház lerombolja,
- a tanár-diák viszony rideg,
- közömbösek a diákok, nem akarnak tanulni,
- nem élnek öntudatos lelki életet, csak az értelmi nevelés hangsúlyos,
- a diákok céltalanok, lelkileg erőtlenekek, hanyagok, pesszimisták, cinikusak,
- sokan megelégednek az elégséges bizonyítvánnyal,
- nem szeretik a fizikai munkát,
- modortalanok, tiszteletlenek stb.

E szomorú helyzetkép feloldását, javulását Karácsony Sándor az idősebb nemzedék újjászületésében látja, a lelki ébredésben, a bűnbánat utáni eredményes, hatékony munkában képzelel el. (Karácsony, 2004. 168)

Pedagógiájában mindenekelőtt áll a szeretet, az okos szeretet, amely a nevelő és a növendék kapcsolatát, a másik ember autonómiájának elfogadását alapvetően meghatározza. Ebből már egyenesen következik a megértésre törekvő társas-viszony. Karácsony Sándor

tisztelte Istent, tehát tisztelte a másik embert is. A Biblia üzenetét tükrözi a nyelvegységről vallott nézete is. Hitt abban, hogy mindnyájan egy közös test, egy egység különböző tagjai vagyunk, akik csak annyiban térnek el egymástól, hogy különböző nyelveket beszélünk.

Ökumenikus szemléletű volt, aggódott magyarságért, a magyar népért, az egyetemességet, a békés egymás mellett élést hangsúlyozta a nemzetben belül és a népek között is.

A társadalmi, nevelési problémákkal nyíltan és őszintén szembenézett és megoldásukra törekedett. A megoldás alapját minden körülmények között a Biblia üzenete adta számára. Ez adhatja a magyarázatot, hogy nézetei még mindig hatnak.

Összefüggésében látta, szemlélte a körülötte zajló eseményeket, így a magyar nemzet problémáit, a pedagógia kérdéseit, a hit jelentőségét az egyes ember életében. Művei alapján kijelenthető, hogy életformát, életprogramot kínált nemcsak pedagógusok számára, amelynek alapvetései európai összehasonlításban⁷ is megállják helyüket.

Karácsony Sándor gyakorlaton, alkotáson alapuló elméleti pedagógiája kidolgozott, azonban a mindennapi pedagógiai munka szempontjából már nem tudta kifejteni megvalósíthatóságának mikéntjét.

Karácsony Sándor hiten alapuló pedagógiája kiindulási, reflektálási alap lehet a mai nevelők számára: ötvözte a nevelést a református hitre jellemző sajátosságokkal.

A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy református pedagógia kiemelt személyisége Karácsony Sándor. A mai keresztyén nevelés része, idéznek tőle, hivatkoznak rá, elfogadják, mint a református nevelésért, a protestantizmusért sokat tett neveléstudományi szakembert.

Karácsony Sándor filozófiájának mindenkori időszerűségét a református pedagógia számára az adja, hogy ő nem a modern eszméknek megfelelő pedagógus akart lenni, aki valami újat vagy korszerű elveket kitalál, hanem sokkal inkább felfelé tekintve az örök értékek mindennapi megélésére, kiteljesedésére törekedett.

A református nevelési hagyományok valláserkölcsi értékrenden alapuló társadalmi, szellemi környezetben bontakoztak ki, a református pedagógia mindenkori feladata, hogy a folyton változó világban az örök eszméket folyamatosan aktualizálja. A protestáns iskolák, benne a nevelők kötelessége a napi munkájuk során a Krisztusi evangélium szellemében végezni munkájukat, amely mindenkor minőségi helytállásra kötelezi őket.

A református pedagógus Karácsony nézete szerint kétszeresen elhívott ember, aki Isten és az iskola ügyéért tevékenykedik. Nevelői lelkületükre jellemző, az optimizmus és hogy hivatásukat szolgálatnak tekintik, folyamatos önképzésre, alkotó munkára képesek. A hit, a hivatás, a szolgálat és példakép szorosan összefüggő fogalmak Karácsony Sándor protestáns értékrendszerében.

JEGYZETEK

¹ http://reformatus.hu/adattar/torv/1995_I_2005_II_tv.pdf Utolsó letöltés dátuma: 2011. 05. 25.

² A tanulmányok a Jancsó Kálmánné – Kelemenné Farkas Márta – Korzenszky Richárd (szerk.) (1996): Evangéliumi nevelés lélekben és igazságban. Bencés Kiadó, Pannonhalma kötetben jelentek meg.

³ peregrináció: a külföldi egyetemeken való tanulás

⁴ Makkai Sándor (1890–1951) erdélyi magyar író, református püspök. 1997-ben a Magyarországi Refor-

mátus Egyház Makkai Sándor-díjat alapított, amelyet magyarországi és határon túli pedagógusok kaphatnak meg a “református nevelési eszmények átültetéséért a mindennapi pedagógiai gyakorlatba”. http://reformatus.hu/adattar/torv/zsinhat_kitunt.htm Utolsó letöltés dátuma: 2009. 10. 11.

⁵ A *Magyar Református Nevelés* 2000 óta a református közoktatásban dolgozó, illetve az iránt érdeklődő pedagógusok, illetve a református gyülekezetek pedagógus tagjai számára készülő országos terjesztésű pedagógiai szakmai lap. Fontos feladatának tartja, hogy a magyar református nevelés és a magyar református oktatáspolitikai ügyét szolgálja. (Pompor, 2008. 6)

⁶ Bodor Péter – Lányi Gusztáv – Pléh Csaba (1998): *Egy társadalomtudomány elnyomatása és újjászületése: A magyar pszichológia sorsa az egyéni sorsok tükrében, 1945-1970.* = Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai. Pólya Kiadó, Budapest, 308. o.

⁷ Lásd Karl Barth *Ember és embertárs* (1990) című könyvének kölcsönösségen, a másik emberhez való viszonyuláson alapuló téziseit vagy Daniel Golemann *Társas intelligencia – az emberi kapcsolatok új tudománya* (2007) című könyvét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Barth, Karl (1990): *Ember és embertárs.* Európa Könyvkiadó, Budapest

Biblia (2000) Kálvin Kiadó, Budapest

Báthory Zoltán- Falus Iván (1997): *Pedagógiai Lexikon.* Keraban Könyvkiadó, Budapest

Boros Géza (1996): *Bevezetés a valláspedagógiába.* Ráday Nyomda, Budapest

Golemann, Daniel (2007): *Társas intelligencia – az emberi kapcsolatok új tudománya.* Budapest, Nyitott Könyvműhely

Golnhofer Erzsébet (2004): *Hazai pedagógiai nézetek 1945-1949.* Iskolakultúra, Pécs

Jancsó Kálmáné – Kelemenné Farkas Márta – Korzenszky Richárd (szerk.) (1996): *Evangeliumi nevelés lélekben és igazságban.* Bencés Kiadó, Pannonhalma

Karácsony Sándor (1993): *Magyar nevelés.* Pécel: Csökmei Kör

Karácsony Sándor (1995): *Hatalom alá vetett ember.* Budapest: Harmat Kiadó

Karácsony Sándor (1997): *A cinikus Mikszáth.* Budapest: Hét Krajcár Kiadó

Karácsony Sándor (1999): *A nyolcéves háború.* Pécel: Csökmei Kör

Karácsony Sándor (2001, 1. kiadása 1947): *A magyar béke.* Pécel: Csökmei Kör

Karácsony Sándor (2002, 1. kiadása 1942): *Ocsúdó magyarság.* Budapest: Széphalom Könyvműhely

Karácsony Sándor (2005, 1. kiadása 1946): *Magyar ifjúság.* Budapest: Széphalom Könyvműhely

Karácsony Sándor (2003, 1. kiadása 1933): *Magyarság és nevelés.* Budapest: Áron Kiadó

Karácsony Sándor (2004, 1. kiadása 1943): *A magyarok Istene.* Budapest: Széphalom Könyvműhely

Karácsony Sándor (2006, 1. kiadása 1941): *A könyvek lelke.* Budapest: Széphalom Könyvműhely

Kopp Erika (2007): *Mai magyar református középiskolák identitása.* Studia Caroliensia, Budapest

Pálhegyi Ferenc (1998): *Van-e keresztyén pedagógia? Új Pedagógiai Szemle, 1998/12 p. 16-22.*

Pálhegyi Ferenc (2000): *Van-e keresztyén pedagógia? Bibliaiskolák Közössége Kiadó*

Pompor Zoltán (szerk., 2008): *Református Pedagógus Identitás I., Református Pedagógiai Intézet, Budapest*

P. Mészáros György (2005): *Keresztény pedagógia? Mester és Tanítványa I. p. 44-52.*

Trosits András (szerk., 2002): *Gyakorlati keresztyén pedagógia.* Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola könyv sorozat. 2002

Egy veszprémi közgazdász tanárról Benkőné dr. Kiss Aranka (1916–2006)

Diákévek-diákélet

Diák – tanár – iskola, összetartozó fogalmak. Valamennyiünk megélte-átélte. Voltunk diákok, koptattuk az iskolapadokat, ki többet – ki kevesebbet. És volt diák, aki tanár lett. Számukra más kategória az iskola. Kinek munkahely – kinek ennél lényegesen több. Az utóbbiak azok, akik nem csupán a tananyag leadására, a tananyag elsajátíttatására szerződtek, hanem egy életre elszegődve a gyakran hálátlan munkára, neveltek, embert próbáltak faragni az emberpalántákból. Szigorral – szeretettel, míg lehetett.

Közibük tartozott az 1916. március 12-én Budapesten, a Krisztinavárosban született Kiss Aranka. *„Hárman voltunk testvérek, én a középső gyermek. Mindhárman leérettségiztünk, de csak én tanultam tovább az egyetemen.”* – írja diákéveiről visszaemlékezésében.¹ Az önéletírás sorra veszi a budapesti diákéveket, az elemi, a polgári és a felső kereskedelmi iskolát, aminek következménye már egy pályaorientáció.

A jeles érettségi után, 1934 őszén iratkozott be a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karára, éppen akkor, amikor egyesítették a Műszaki Egyetemet, az Állatorvosi Főiskolát és a Közgazdaságtudományi Egyetemet. Ahogy írja: *„Sok előnnyel járt ez az egyesítés. A karra kiváló szakemberek kerültek professzornak. Nizsalovszky Endre a jogtudomány, Kuntner Róbert a számvitel, Laky Dezső a statisztika, Heller Farkas a közgazdaságtani, Imre Sándor a pedagógiai tanszék vezetője lett. ... a félévi tandíj 120 pengő körüli összeg, a félévenkénti beíratási díj 56 pengőt nem haladta meg. A beíratási díjra tandíjmentességet nem kaptunk, de az Egyetemi Jóléti Bizottság professzor vezetője hivatalos formában beadott kérésre tandíjmentesség esetén 20 esetleg 30 pengő segílyt utalt ki.”* A harmadik félévtől tandíjmentes volt, majd két tanéven keresztül kiváló tanulmányi eredményéért kapta meg a Horthy Miklós ösztöndíjat, ami évi 360 pengőt jelentett. Az ötödik tanévben társadalmi ösztöndíjként Chorin Ferenc a GyOSz elnökének ösztöndíját nyerte el. A kiváló tanulmányi eredmény mellett Kiss Aranka a Műegyetemi Atlétikai és Futball klubban (MAFC) sportolt, méghozzá kimagasló eredménnyel. Mint a kosárlabda válogatott tagja részt vett az 1935. évi nyári Főiskolai Világbajnokságon, amit abban az esztendőben Budapesten rendeztek meg. *„Boldogan feszítettem a sportklub által díjmentesen méretre szabott piros kosztümkabát, fehér szoknya szerelésben, amelyen a magyar címer díszlett.”* Jó tanulmányi előmenetele, rendszeres sportolása mellett még korrepetált is, amivel részben tanulmányai költségét teremtette elő, részben a család megélhetéséhez járult hozzá.²

Az V. év, a gyakorlóév végén „Áruházak szerepe a gazdasági életben” című disszertációja védeése és a doktori szigorlat eredményes letétele után summa cum laude minősítéssel a közgazdaságtudományok doktora lett. A tanárképzőt is elvégezve, diplomája kiváló minősítése, doktori címe alapján bármelyik iparvállalatnál, hivatalnál lényegesen jobban dotált

munkahelyet kaphatott volna mint a pedagógus pályán, de nem akarta feladni a sok éven át dédelgetett álmát, hogy taníthasson.

Vándorévek

Az eredményes végzés után következtek a vándorévek. A tanári pálya vonzásában friss diplomájával Kereskedelmi Szaktanfolyamon tanít Léván a Szatmári Irgalmas Nővérek által fenntartott intézetben (1939–40), Pápán (1940–41) a polgári iskolában. Jól taníthatott, hiszen a székesfehérvári főigazgatósról érkezett iskolalátogató három tanóra meghallgatása után megkérdezte tőle, elvállalná-e református kollégium felső kereskedelmi iskolájában szak- tárgyak oktatását kinevezett tanárként, ahol szakképzetlen előadó tanította ezeket a szak- tárgyakat. Boldogan mondott igent, de a kollégium elutasította. Indok: katolikus vallású.

A fiatal tanárnő végleges, biztos állásra vágyott, de olyat nem volt egyszerű találni az idő tájt. 1941–42-ben már a délvidéki zombori Felső Kereskedelmi Iskola a munkahelye, ahol igen jól érezte magát a jó kollégák társaságában. Későbbi férjét is itt ismerte meg.

Az iskolai tanítás mellett minden városban a helyi iparvállalatoknál is keresett magának állást, szinte minden esetben elhallgatva egyetemi végzettségét, csak kereskedelmi érettségi bizonyítványát mutatta be. A plusz jövedelemre ugyancsak szüksége volt, hiszen volt olyan iskolai munkahelye, ahol három hónapig egy pengő fizetést sem kapott, miközben az al- bérletet fizette és élni is kellett. Ezek a munkahelyek többszörösét fizették a tanári fizetés- nek, emellett a fiatal tanár a gyakorlatban szembesült azokkal a problémákkal, azokkal a módszerekkel, melyeket elméleti szinten (de igen kevés gyakorlati illusztrációval) már meg- ismert az egyetemen. Jó iskola volt számára, „*parkodtam elsajátítani, hogyan lehet a könyv- ből tanultakat a gyakorlatban alkalmazni*”, – írja egy helyütt visszaemlékezésében.³

Rövid, néhány év alatt kialakult Kiss Aranka egyénisége, tanári stílusa, óravezetési gya- korlata, a diákokkal való foglalkozás praktikuma.

Veszprémben

Már javában folyt a zombori állami felső kereskedelmi iskolában a tanítás a megkezdett 1942/43-as tanévben, amikor októberben megkapta azonnali áthelyezési utasítását a mi- nisztériumtól Veszprémbe, a veszprémi állami felső kereskedelmi fiúiskolához. A nyugdíj- korhatárhoz közeledő, kizárólag férfi tanárokból álló tantestületben (a fiatal tanárok a fronton voltak!) igen sok megbízatást kapott már az első esztendőben, és amire mindig várt, hama- rosan kinevezett tanár lett: „*Dr. Kiss Aranka kereskedelmi középiskolai rendes tanár, okle- veles gazdasági szaktanár.*” Tanította a könyvvitelt, a gyakorlati iroda, a közgazdasági és jogi ismeretek, a gyorsírás valamint a gépírás tárgyakat. Eközben vezette a III. osztály üz- leti gyakorlatát. Ő volt a könyvviteli és irodai munkák szertári öre, a diákkaptár vezető ta- nára és betöltötte a tantestületi jegyző funkcióját is, olvasható az akkor már nagy tekintélyű pécsi egyetemi magántanár dr. Wallner Ernő igazgató által szerkesztett iskolai évkönyvben.⁴ A fiatal tanárnő jól beleilleszkedett a tanári karba és a fiúiskola diákjai is megbarátkoztak a női tanerővel. Közben Zomborban megismert kollégájával, aki a szegedi egyetemen kapott tanársegédi állást, összeházasodtak. Rövid szegedi, majd budapesti tartózkodás után – me- nekülve a vérszesen közeledő front elől – 1944 novemberében ismét Veszprémben van, ez- úttal már férjével. 1945 januárjában született meg fiúgyermekük, '47-ben kislányuk.

A háború még tartott, amikor 1945 tavaszán a tanítás ismét megkezdődhetett. Igaz, nem az iskola épületében, ahol a magyar, majd német hadikórház után szovjet hadikórház mű-

ködött, hanem egy volt elemi iskola, a Szent Imre iskola udvarán, a Gráner-udvarban.⁵ A négy osztály tanteremek híján az udvaron felállított négy asztalt körülállva hallgatta a tanár magyarázatát.⁶ Ősztől azonban a veszprémi Angolkisasszonyok Intézetének termeiben tanulhattak délutánonként a keris fiúk. Az addigi legnagyobb világégés után a háborúba, fogásba hurcolt fiúk nagyobb része már hazakerült és a különböző hadseregek uniformisaiból civille varázsolt öltözékekben „pompázó” diákok érdeklődve hallgatták a magyarázatokat. Az órák a kori sötétedés miatt rövidebbek voltak, a fűtés is akadozott, amit az idősebb diákok a közeli menyekai erdőből kitermelt fával próbáltak javítani.

„A nehézségek ellenére a tanárnő órái mindig nyugodtak, kiegyensúlyozottak voltak. Óráin nem éreztük sem az ő személyes gondjait, sem az ország–világ nehézségeit, azok értelemszerűen tantárgy centrikusak, tanulásra összpontosítottak voltak. Időnként a fáradságot enyhítendő egy–egy szójáték, kedves bemondás vagy éppen figyelmeztető–fegyelmező csend élénkítette a lankadó figyelmet.”⁷

A következő esztendőik azonban teljesen megváltoztatták a diákok és a tanárok életét. Az 1948–49-es tanév az egyesületi életben hozott teljes átalakulást. Az iskolai évkönyv a „Zárószavak az iskolai év történetéhez” c. részben a következőképpen kommentálja az addigi egyesületi élet felszámolását: „Az a politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás, amely a szocializmust építő magyar életet jellemzi, döntő hatással volt az iskolai munkára.”⁸ A régi egyesületek, szervezetek helyett új szervezetek, mozgalmak jelentek meg: Diákszövetség, Szülői Munkaközösség, MPSzSz, MNDSz, Munkára Harcra Kész, Nevelj jobban mozgalom stb.⁹

Az állami iskola szakmai munkája, tanári kara, diáksága és a Palotai úti épület sem változott, de az iskola neve szinte évenként. 1949: Kerkápoly Károly Állami Közgazdasági Gimnázium, 1950: Állami Közgazdasági Fiúközépiskola, 1952: Közgazdasági Technikum.

A társadalmi berendezkedés változásai az oktatást is elérték, már az 1949-es évtől kezdve Benkóné is rendszeresen járt szakmai továbbképzésekre. A könyvvitel szaktárgy továbbképzése Szombathelyen volt, ahol a kiemelkedő képzettségű tanár hamarosan minisztériumi megbízás alapján ezek vezetője lett. Tulajdonképpen innét datálható az a szakmai karrier, amelyet hosszú életpályája során befutott. Noha 1955-ben fegyelmi büntetést kapott ideológiai fejlődése elmaradása miatt, a 15 éves szakmai gyakorlattal bíró pedagógust 1956 első felében a gazdasági szaktárgyak országos szakfelügyelőjévé nevezték ki.

A pedagógus

Az országos szakfelügyelői megbízatás azzal járt, hogy az anyaiskolában, a veszprémi Közgazdasági Technikumban¹⁰ heti három napot tanított és a további három napon járta az ország közgazdasági technikumait (utóbb szakközépiskolák), aszerint, hogy hová küldte felügyeleti szerve, az MM közgazdasági szakközépiskolai osztálya. Szinte valamennyi szaktárgyat ellenőrizte, kivételt képezett a politikai gazdaságtan és a jogi ismeretek.¹¹

Munkájában kamatoztatni tudta mindazt a tudást, ismeretanyagot, amit „vándorévei” alatt megszerzett, amikor, mint a régi céhlegények, vándorolt egyik munkahelyről a másikra – ahogyan erről önéletrajzi visszaemlékezésében is ír. Ennek, számára jótékony hatásáról nem egy szakcikkében hangot is adott. Szakfelügyelői látogatásait már a kezdeti időszakban is gondosan megtervezte. Nem váratlanul érkezett a három napos látogatásra, egy-egy tanárnál legalább két órát hallgatott, minden esetben az óra után néhány percben megtartotta az első megbeszélést az óráról a meglátogatott szaktanárral, amit délután egy bővebb beszélgetés követett. Meghallgatta a tantervekkel, tankönyvekkel kapcsolatos véleményeket, délutánonként a meglátogatott osztályból kért néhány dolgozatfüzetet is átnézte, második

napon az órák alatt elkért munkafüzeteket tanulmányozta át, majd a harmadik napon már egy egységes képet kapva az adott iskolában folyó szakmai munka értékéről tudott véleményt mondani, tanácsot adni az igazgató vagy helyettese jelenlétében. Fokozatosan fejlesztve szakfelügyelői munkájának módszertanát, rendszeresen vállalkozott arra, hogy a meglátogatott iskolában, számára teljesen ismeretlen osztályközösség számára új tananyagot feldolgozó órákat tartott. Szokás szerint a könyvvitel órák rendje olyan volt, hogy két órát tartottak egymás után, így a második órában, az új anyag feldolgozását mutatta be a gyakorlatban, a meglátogatott tanár számára. Ez a gyakorlat olyannyira bevált, hogy Benkőné saját iskolájában rendszeresen tartott ilyen bemutató tanításokat a körzetéhez tartozó iskolák szaktanárai számára. Az 1970-es években nagy népszerűségnek örvendett ez a továbbképzési forma a terület tanárai körében, ahol egyúttal alkalom is volt a tapasztalatok kicserélésére, a felmerült gondok megbeszélésre és azok orvoslásának a mikéntjére is.

Szakfelügyelői munkájával párhuzamosan Benkőné dr. Kiss Aranka egyre többet publikált. Amint azt írja: „*Ahogy az évek múltak, pedagógiai tapasztalataim gazdagodtak, tökéletesítettem tanítási módszeremet, [...] Érdeklődésem mind határozottabban szaktárgyaim didaktikai kérdései felé irányítottak.*”¹² Legelső publikációi már az 50-es években jelentek meg (Benkő Istvánné: Szakköri füzet a mezőgazdasági tagozat számára. 1952.), az 1960-as években már rendszeresen jelennek meg írásai különböző szakmai folyóiratokban.

A tanárnő elsősorban kedvenc szakterületével, a könyvvitellel foglalkozott, de publikációi az oktatás-nevelés, a pedagógia szinte minden területét lefedték, amelyek jellemzően a Munka és Iskola c. folyóiratban¹³, a Középfokú Szakoktatásban¹⁴, a Köznevelésben¹⁵ jelentek meg. Az Országos Pedagógiai Intézet számos tanulmányát jelentette meg az 1970-es években (pl. Feladatok a könyvviteli alapismeretek tanításához. 1975.; Módszertani tanácsok a gazdasági levelezés tanításához. 1976.)

A szakmai munkásság csúcsát jelentette számára, amikor felkérték tankönyvírásra. 1964-ben jelent meg a Gazdasági ismeretek tankönyv, amelynek első fejezetét írta, majd folyamatosan következtek a teljes tankönyvek. Ezekből évtizedeken keresztül tanultak közgazdaságtudományos diákok ezrei. Az 1981-ben végleg abbahagyott oktatói-nevelői munkája után még több évvel is kiadták és használták tankönyveit a közgazdasági szakközépsiskolákban.¹⁶

Elismerések

A több mint négy évtizedes pedagógusi munka hivatalos elismeréseket is kapott. 1953: Kiváló Tanár, a könyvviteli továbbképzés területén végzett tevékenységéért; 1974: az 1973-ban alapított Apáczai-Csere János-díj odaítélése a kimagasló oktató-nevelő munkáért és szakmai tevékenységéért (szakcikkek, tankönyvek, előadások); 1995: Veszprém városától, a Pro Meritis Ergo Bonum Publicum elismerés; 1999: majd két évtizeddel nyugdíjazása után ismét Veszprém város elismerése, a legnagyobb helyi pedagógus elismerés, a Ranolder-díj.

És végül 2006 márciusában, 90. születésnapjára időzített ünnepség iskolájában, a Veszprémi Közgazdasági Szakközépsiskolában, amikor a tiszteletére megjelentetett Emlékkönyvet¹⁷ mutatta be Kaiser Márta Alexandra a Megyei Pedagógiai Intézet igazgatóasszonya. Az öregdiákok és a tanártársak körében Benkőné dr. Kiss Aranka fáradhatatlanul idézte közös emlékeiket. Olyan sokan voltak az ünneplők az ország minden szegletéből, hogy a meglehetősen nagy könyvtárterembe be nem fértek számára a folyosóra kivetítőt kellett elhelyezni.

Nagyon sok volt tanítvány idézte fel a szeretet szavaival a régi emlékeket, élményeket, történeteket. Dr. Váradi Géza, 1951-ben érettségizett diák – szinte definiálva az igazi pedagógusi feladatot – a következőkkel köszöntötte az ünnepeltet:

„Az idő múlásának csak az a személy tud ellenállni, aki az ember életére maradandóan kihatót. Az, aki az ember lába elé tett egy-egy téglát, hogy később ne lépjen önszántából pocolyába. Dr. Benkő Istvánné dr. Kiss Aranka személyében olyan osztályfőnököm volt, aki nevelve tanított bennünket. Szememben ez a legtöbb, amit tanár a diákjaiért tehet. Magas tárgyi tudása, mély humanizmusa, „főnöki magatartása” jól kézben tartotta ezt a háborús nemzedéket.”

JEGYZETEK

- ¹ BENKŐNÉ 2000 = Benkőné dr. Kiss Aranka: Emberé a munka, Istené az áldás – Egy tanári életpálya a közgazdasági szakképzés szolgálatában. – Veszprém: Megyei Pedagógiai Intézet, 2000. – 82 p.
- ² uo. 17. p.
- ³ uo. 23. p.
- ⁴ A Veszprémi M. Kir. Állami Kerkápoly Károly Kereskedelmi Középiskola évkönyve az 1942–43. iskolai évről az iskola fennállásának 48. évében. Szerk.: Dr. Wallner Ernő. Veszprém, 1943. – tartalmaz először adatokat Kiss Arankáról.
- ⁵ A Cserhát városrészben lévő földterület nevét egy Gráner nevű földbirtokosról kapta.
- ⁶ Puskás István: Gondolatfoslányok a „veszprémi fiú ker” 1945. és 1946. évi történetéből. Emlékkönyv = In: Emlékkönyv Benkőné dr. Kiss Aranka tanárnő 90. születésnapjára. – Veszprém: 2006. – 11–12. p.
- ⁷ TATAI Zoltán: A kiváló tanár, Benkő Istvánné köszöntése. Emlékkönyv – 14. p.
- ⁸ A Veszprémi Állami „Kerkápoly Károly” Kereskedelmi Középiskola és a Dolgozók Kereskedelmi Középiskolája évkönyve az 1948–49-as iskolai évről, az iskola fennállásának 54. évében. Szerk.: dr. Rhosóczy József. – Veszprém, 1949.
- ⁹ Megszűnt a Vörösmarty Mihály Önképzőkör, a Magyar Ifjúsági Vöröskeresztes-csoport, a Diákkaptár, a Markovits Iván Gyorsírókör, a Kinizsi Pál Ifjúsági Sportkör. A cserkészcsapat már Füleky Béla tanár nyugállományba vonulásakor feloszlott. A különböző egyházi ifjúsági egyesületek is felszámolódtak.
- ¹⁰ Az iskola 1952-től 1968-ig viselte ezt a nevet, majd 1968-tól 1970-ig Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola, amikor felveszik a Varga Jenő nevet. 1992-től Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola.
- ¹¹ BENKŐNÉ 2000 53. p.
- ¹² BENKŐNÉ 2000 65. p.
- ¹³ BENKŐ Istvánné: A Közgazdasági Szakközépiskolák szakmai gyakorlata. = Munka és Iskola, 1968. 1. és 3. sz.; A tanulmányi kirándulás szerepe a Közgazdasági Szakközépiskolában. 1968. 4. sz.; Koncentráció a könyvvitel-tanításban. 1968. 5. sz.;
- ¹⁴ BENKŐ Istvánné: A közgazdasági gondolkodás és szemléletmód kialakítása. = Középfokú Szakoktatás, 1968. 1. sz.; Tapasztalataim a tanulók ellenőrzésével kapcsolatban. 1969. 4. sz.; Hozzászólás a „Vitás kérdések a közgazdasági ügyviteli szakképzésben” című cikkhez. 1969. 6. sz.; Elméleti modellek a tanítási óra szerkezetének vizsgálatára. 1969. 7. sz.; A nevelést akadályozó tényezők a közgazdasági szakközépiskolában. 1969. 7. sz., A könyvvitel programozott oktatása. 1971. 4–5. sz. A gazdasági levelezés fontossága. 1971. 9. sz.; Lehetőségek a könyvviteli oktatás hatékonyságának fokozására. 1972. 2. sz.; Gyakorlóórák a könyvviteli tanítás hatékonyságának fokozására. 1972. 5. sz.; Tanév eleji ismételtség könyvvitelből. 1972. 8. sz.; A gazdasági levelezés tanításának módja. 1971. 12. sz.; A társadalmi tevékenység gyakorlótere az iskola? 1973. 1. sz.; Hivatástudatra nevelés a közgazdasági szakközépiskolában. 1973. 3. sz.
- ¹⁵ BENKŐ Istvánné: A tanulók tudásának írásbeli ellenőrzése. = Köznevelés, 1965. 24. sz. 937–939. p.; Szakfelügyelet-tudás-emberség. 1969. 20. sz. 11–12. p.; Miért nem olvasnak a pedagógusok? 1969. 4. sz. 17–18. p.
- ¹⁶ Benkő Istvánné: Példatár és feladatgyűjtemény a könyvviteli alapismeretekhez. Bp., Tankönyvkiadó, 4. kiadás 1987. ; Benkő Istvánné: Könyvviteli példatár és feladatgyűjtemény III. osztály számára. Bp., Tankönyvkiadó, 6. kiadás 1985.; Benkő Istvánné: A könyvvitel-tanítás módszertana. Bp., Tankönyvkiadó, 1981.; Benkő Istvánné: Gazdasági ismeretek II. osztály számára. Bp., Tankönyvkiadó, 6. kiadás 1970.
- ¹⁷ Emlékkönyv Benkőné dr. Kiss Aranka tanárnő 90. születésnapjára. /szerk. Csiszár Miklós – Veszprém: Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, 2006. – 60 p.

Tanítóképzés Nyíregyházán a XIX. században

Nyíregyházára Békés megyéből 1753-ban 300 evangélikus, nagy részben szlovák telepes család költözött. Az iskolára mindig nagy gondot fordítottak. Jól szervezett elemi iskolájakat 1806-ban „professzori” iskola létesítésével egészítették ki.

A XIX. sz. 30-as éveiben a tiszai evangélikus egyházkerület legnagyobb gyülekezete a nyíregyházi, ezért döntő szava volt a kerület iskolaügyében is. A nyíregyházi képző első önálló tanítóképzőink egyike, a magyar evangélikus egyházban pedig az első ilyen jellegű intézmény volt. A kezdeti lépések az 1836-os Nyíregyházán tartott tiszai evangélikus egyházkerületi gyűléssel indultak, ahol az egyházkerület iskoláinak önálló iskolai szabályzatát dolgozták ki és fogadtatták el. E szabályzat első része 2. pontjában a tanítóképzés kérdéseivel foglalkozott. Megfogalmazta, hogy „a szemináriumok – ahol a jövőző iskolamesterek neveltetnek és alakíttatnak – létesítésének és felállításának szükségessége világos és kézzelfogható...”, de az anyagi fedezet még nem állt rendelkezésre. Amíg nem sikerül a képzőt megnyitni, „addig ennek a kerületnek magasabb iskolai professzorai az egykori iskolamesterré tehető minden ifjak számára olyan intézkedések tételét segítsék, hogy őket a feladatuk betöltésére minden igyekezetükkel tisztességesen készítsék elő”.¹

A önálló képző felállításához szükséges tőkét Némethy Pál, miskolci gimnáziumi igazgató és Hunfalvy Pál, miskolci nevelő próbálta összegyűjteni.² A tervük az volt, hogy 200, az ügyet pártoló bevonásával 10 évig, 10–10 forinttal segítik az intézet felállítását.³ A tervüket az 1838. július 24-én Rimaszombatban tartott tiszai evangélikus egyházkerületi gyűlés tárgyalta és kedvező fogadtatásban részesítette. Itt határozták el, hogy az önálló képző létesítésére – a tervet elfogadván – gyűjtést szerveznek és az iskola helyének kijelölésére, szervezeti alapelveinek elkészítésére egy 35 tagú bizottságot hoznak létre.⁴ A szeminárium felállításának szükségességét mindenki elismerte. Ellentétük inkább a hely kijelölése körül adódtak, mely hosszas csatározások, nemzetiségi ellentétek felszínre kerülése közben történt, tekintettel arra, hogy az egyházkerület evangélikusai a szlovák, a magyar és a német nemzetiséghez tartoztak.

A reformkorban a magyar nemzeti törekvés hatására az ország más nemzetiségeinek mozgalma is kibontakozott. A szlovák nemzetiségi mozgalom főként a gömői egyházmegye területén erősödött meg. Az egyházkerületen belül ez a szlovák nemzeti mozgalom és a magyar reformpolitika küzdelmét eredményezte. Ellentét az oktatás nyelvének meghatározásában, nemzetiségi területen a magyar nyelv tanításában és a tanító magyar nyelven való tudásának megkövetelésében mutatkozott. Így nem volt közömbös, hogy milyen nyelvi közegben szerveződik a tanítói szeminárium. A csatározás végül a magyar reformpolitika híveinek a sikerét eredményezte azzal, hogy az 1840. július 21-én Miskolcon kezdődő kerületi gyűlésen úgy döntöttek, hogy „... a tervezett Intézet Nyíregyháza válságos M. városában létesíttessen”.⁵

A képző Nyíregyházán történő felállítását több tényező együttes hatása tette lehetővé. Ezek között fontos érv volt, hogy Nyíregyháza város polgársága is akarta a képző felállítását. Ez kiderült többek között a nyíregyházi egyház 1840. július 14-én íródott leveléből, melyet a kerülethez küldött. Ebben a képző Nyíregyházán való elhelyezését kérték. Az egyházközösség mellett a város vezetősége is szorgalmazta a képző letelepítését. Ezt anyagi

támogatásukkal kifejezésre is juttatták. A városi tanács 1841. július 19-én a képző számára a „gazdasági gyakorlatok” tantárgy tanításához szükséges 20 hold földterületet szavazott meg.⁶ 1842-ben közel 12 holddal ezt a területet megnövelte és a városhoz közelebb eső „az Alsó Temető környékén” jelölte ki.⁷ Második indokuk, hogy a városban színvonalas, több tanulócsoportos evangélikus népiskola működött, ahol a gyakorlati képzést meg lehetett szervezni. Végül, talán a legfontosabb érvük – mellyel az ellenzőkkel is sikerült elfogadtatni Nyíregyházát – az volt, hogy a „magyar-szlovák és német nyelv egyaránt él a városban”.⁸ Így a szlovák nyelvért harcolók egy nem teljesen magyar nyelvi közegben látták biztosítottnak a képző működését, mely végül is egy kompromisszumos megoldásnak tekinthető. A képző nyíregyházi működése során a szlovák nyelvet mindvégig tanították is.

Az intézet megnyitását 1844-re tervezték, de megfelelő igazgató hiányában ez az időpont elhúzódott. Végül az 1847-es gölnici kerületi gyűlés Emericzy Lajost találta alkalmasnak a feladat eredményes ellátására. A személyi feltételek hiánya mellett az indulást gazdasági és anyagi nehézségek is hátráltatták.

Az ünnepélyes megnyitás 1847. október 31-én volt.⁹ A tervezett három tanár helyett – melyek közül az első kettő az elméleti és gyakorlati, a harmadik a „zenélési s éneklési kiképzéssel” foglalkozott volna – egy önálló tanárral (Emericzy Lajossal) kezdődött meg a tanítás.¹⁰ Az 1870-es években sikerült csak az iskolának három önálló tanárt foglalkoztatni. Addig az iskolai feladatok ellátásában segédkeztek a gyülekezet népiskolai tanítói, majd a helyi evangélikus gimnázium tanárai.¹¹ Így azonban nem alakulhatott ki egy olyan tanári kar, mely a tanítóképzés fejlesztését fő feladatának tekintette volna.

Az intézet elhelyezéséről már 1842-ben, a szervezés időszakában gondoskodtak. Drásczy Sámuel egyházkerületi főfelügyelő és Komáromy József hegyaljai főesperes a kerületi bizottság nevében 1841. október 27-én, Nyíregyházán tanácskozott a város előljáróival és az egyházközösség tagjaival. Ezen a megbeszélésen tárgyaltak az iskola elhelyezéséről, melynek céljából két házat meg is tekintettek, és az egyiket alkalmasnak találták. A tanácskozást követően 1842 tavaszán az egyházközösség megvásárolta 4600 vFt-ért a kiválasztott Mezősi-féle házat, mely – a mai nyíregyházi 4. sz. általános iskola helyén – az evangélikus templommal szemben állt. A ház földszintes parasztház volt, melyben a két nagyobbik helyiség tanteremként, egy kisebbiket pedig a tanulók elhelyezésére szolgált.

Az intézetbe azokat a 16. életévüket betöltött növendékeket vették fel, akik a gimnázium alsóbb osztályait elvégezték, a magyar nyelvet megfelelő szinten beszélték és erkölcsileg feddhetetlenek voltak. A képzés mindenki számára ingyenes volt, mely kiterjedt a szállásra és az étkezésre is. A „tápiintézet” fenntartását a nyíregyházi egyházközösség vállalta magára, melyet gyűjtésből és felajánlásokból fedezett. Az első évben csekély volt a tanulók száma, mindössze 10 fő – anyanyelvüket tekintve „6 német és 4 tót ajkú” – és év végére tízről ötre csökkent a számuk.¹² Ez a nagyarányú csökkenés a tanulók nem megfelelő előtanulmányát, az általános műveltségbeli hiányosságát és az elvégzendő feladatok nehézségét mutatja.

A képzőben a népszerű vallástan, szentírás olvasása, „honi népnyelvekben” gyakorlat és helyesírás, népszerű magánjog, természetrajz, természettan, egészségtan, „Magyarhon” földrajza és történetének elemei tárgyakkal az általános műveltséget próbálták továbbfejleszteni. A nevelés tan és lélektan pedig a szakképzést szolgált.¹³ A szakmai ismeretek elsajátítása mellett a gyakorlati képzésre is nagy hangsúlyt fektettek. A tanulók az elemi iskolai osztályokban megfigyeléseket végeztek a pedagógia tanár vezetésével, majd az elemi iskola tanítója felügyelete alatt különböző osztályokban s tárgyakból „tanítási próbákat” tartottak, melyeket bírálat követett.¹⁴ A képzőben, mint hazánk többi tanítóképzőjében a tanítványokat a kántori teendők ellátására is felkészítették a „szentének és zene” oktatásával. A tananyagban helyet kapott még a „mezei gazdaságra, kézművészetre” való felkészítés is, melynek keretében a tanító a korszerű gazdálkodás avatott képviselőjévé vált.

A képzési időt az intézet megnyitásakor két évre tervezték úgy, hogy az első évben a szakmai és általános ismeretek átadása, míg a másodikban inkább a gyakorlati jelleg domináljon. Az 1858-as iskolai szabályzatban már 3 éves tanulmányi időről olvashatunk.

Egyéves működés után az állandósult gazdasági bizonytalanság, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején – a tanulók nagyobb része honvédnek állt be¹⁵ – a háborús állapot, a nyíregyházi egyház támogatásának megszüntetése együttesen eredményezte a képző működésének ideiglenes felfüggesztését. Az 1850. július 8-i nagyrócei kerületi gyűlés jegyzőkönyvében olvasható, hogy a „nyíregyházi szeminárium jobb időnkig zárassék be és a meglévő tárgyai helyeztessenek biztonságba”.¹⁶

A tanítás csak 1859-ben, több éves szervezés után indult újra, mely folyamatosan 14 éven keresztül tartott. Az alapításkor megfogalmazott célok és feladatok lebegtek e második időszakban is a tanári kar előtt. Ezért nem csupán jogi, de történeti folytonosság is volt e második időszak az intézet életében. Tanulmányi rendjét Sóhalmy Samu János és Vandrák András készítették el. Igazgatója Noszágh János, majd Bánhegyi István volt. Bánhegyi 1867-ben Debrecenben kiadatta munkáját, melyben az intézet szilárd anyagi bázisra helyezésének lehetőségével, a tanárok és tanulók számára fogalmazott törvényekkel, a házirenddel foglalkozott. A későbbi években ismét a fenntartás anyagi alapja vált bizonytalanná. De bizonyára közrejátszott az áthelyezésében az a tény is, hogy új helyén az intézet mindhárom nemzetiség evangélikusaihoz egyenlőbb távolságra lesz. 1873-ban Eperjesre költözött át a nyíregyházi „preparandia”.¹⁷ Ezzel Nyíregyháza első tanítóképzője szűnt meg, s így majd 4 évtizedig Szabolcs megye sem rendelkezett tanítóképző intézettel.

JEGYZETEK

¹ Szabó József: Az 1836. évi nyíregyházi evangélikus iskolaszabályzat. In.: Tanulmányok a magyar neveléstudomány XVII–XX. századi történetéből. Szerk.: Mészáros István Akadémiai Kiadó Budapest, 1980. 133.

² Kiss József: A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. = Magyar Tanítóképző, 1929. 2. sz. 106.

³ Némethy Pál: A Nyíregyházán felállítandó népnevelőket képző intézet képződése s elrendelése. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1842. 8. sz. 91–95.

⁴ Orosz Gábor: A nyíregyházi evangélikus tanítóképző szervezésének és indulásának története. In.: Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás. Szerk.: Dr. Gyarmathy Zsigmond Nyíregyháza, 1985. 172–173. uo: 182.

⁶ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár (a továbbiakban Sz-Sz-B.m.L.) Nyíregyháza Választott Hiteles Közösség jkv. XIX. 1841–1842. V.A. 101. 18.r.sz. 18.K. 1841/431 173.

⁷ Sz-Sz-B.m.L. Nyíregyháza Választott Hiteles Közösség jkv. XIX. 1841–1842. V.A. 101. 18.r.sz. 18.K. 1842/205 351.

⁸ Orosz Gábor: A nyíregyházi ... 190.

⁹ Tavassy Lajos: A néptanítókat képezde Nyíregyházán. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1847. 47. sz. 1278–1286.

¹⁰ Némethy Pál: i.m. 91–95.

¹¹ Orosz Gábor: Adalékok az első nyíregyházi tanítóképző szervezésének történetéből, Szabolcs-Szatmári Szemle, 1977. 3. sz. 76.

¹² Máday Károly: A nyíregyházi képezde. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1848. július 16. 31. sz. 932.

¹³ Némethy Pál: i.m. 91–95.

¹⁴ Vandrák András: A Nyíregyházán felállítandó evangélikus szeminárium ügyében. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1844. 22. sz. 512–517.

¹⁵ Orosz Gábor: A nyíregyházi... 221.

¹⁶ uo: 222.

¹⁷ Dr. Szelényi Ödön: A magyar evangélikus nevelés története a reformációtól napjainkig. Pozsony, 1917. 172–173.

Iskolakönyvtáros és Neveléstörténet Alapította: Dr. Tölgyesi József

35 évvel ezelőtt 1976 nyarán – kezdő tanárként – a veszprémi Bem József Általános Iskolában ismerkedtem meg dr. Tölgyesi Józseffel, aki akkor az intézmény igazgatójaként dolgozott. Ekkor éppen csak belekóstoltam a tanári munkába, majd négy év gyermekgondozási szabadság után 1981-ben a Báthory István Általános Iskola tanáraként tértem vissza a közoktatás gyakorlatába. A veszprémi székhelyű Országos Oktatástechnikai Központ bázisiskolájaként működő intézményben ismét Dr. Tölgyesi József irányítása alatt dolgoztam.

Vezetőként, pedagógusként, munkatársként egyaránt sokat adott a iskolának, a nevelőtestület tagjainak. Különösen jelentős tevékenységet végzett a „Báthory” eredményeinek megismertetésért, az iskolában zajló innovatív pedagógiai folyamatok sikeréért.

1993-ban az akkori városvezetés a nevelőtestület, a szülők támogatása ellenére elmozdította igazgatói pozíciójából, ekkor került a Veszprémi Egyetem Neveléstudományi Tanszékére oktatóként, és a felsőoktatás újabb sikereket hozott számára.

1993 nevezetes dátum volt közös munkánkban, ugyanis ekkor alapította meg dr. Tölgyesi József az Iskolakönyvtáros című folyóiratot, amelyben első publikációm is megjelentek.

1993 decemberében megjelenő 1. szám „Szerkesztői jegyzet”-ében méltán büszkén adja hírül, hogy a megszűnt Könyv és Nevelés után ismét van lapja az iskolai könyvtárosoknak, amely :

„Hitet tesz amellelt, hogy a nevelés-oktatási intézményekben az iskolai könyvtár a pedagógiai munkának nemcsak eszköze, hanem nélkülözhetetlen bázisa, amelyben a könyvtárosok felelősséggel és szakmai tudással, szívvel-lélekkel végzett tevékenysége döntő módon befolyásolja a nevelés és oktatás hatékonyságát, minőségét.”

Meggyőződéssel vallja az 1994 év során megjelent további lapszámok bevezetőiben, hogy az iskolai könyvtárosok szerepének hangsúlyosabbnak kell lennie az új oktatás rendszerben.

„Az új oktatási törvény (1993-ban! – szerencsénkre – még ebben a pénzügyi forrásokban nem túlságosan bővelkedő időszakban is módot ad a vezetőknek ahhoz, hogy ki-ki a maga mértéke, értékrendje, a felismert szükségesség szerint teremtsen meg annak anyagi lehetőségét, hogy a könyvtáros (és a tantestület) olyan forrásközponttal rendelkezzen, amelyben a pedagógiai folyamatok (elsősorban a nevelőmunka és az oktatás) sikerrel legyenek megoldhatók).”

1995-ben Fónay Tibor neves pedagógusnak, a Köznevelésben az „Elszürkülés veszélye” címmel megjelent írására reflektál a lap 1995 évi 1. számának bevezetőjében, ahol bizakodva beszél a Nemzeti Alaptanterv közeli elfogadása után következő megújulásról.

„Az iskolai könyvtár csak egyik forrása e megújulásnak, ám elengedhetetlen feltétele. Itt összegződnek – nyomtatott és nem nyomtatott formában – azok a műveltségjavak, amelyeket a könyvtárosok segítségével, közvetítésével alkotó módon használhatnak fel tanító- és

tanárkollégák és diákjaink. Jó lenne, ha e törekvéshez partner lenne az iskolavezetés, az iskolafenntartó, s nem csak egyik költségként szerepelne a könyvtár.”

1997-ben – a pedagógiai programok lázában égő iskoláknak a túlélésért folytatott csatában megerősíti véleményét arról, hogy jelentős szerepet szán az iskolai könyvtáraknak.

„A könyvtárosok szerepe felértékelődött: nélkülük aligha lehet szakmailag, szervezetileg, tartalmilag jól működő iskolát a jövőben vezetni. ...A tájékozódás és tájékoztatás kettős kötelezettsége a korábbinál feszítettebb munkát, szélesebb látókört és nagyobb mozgási (szakmai, pénzügyi) szabadságot, önállóságot feltételez.”

Az 1999-es esztendő is úgy vonulhat be az iskolakönyvtár történetébe, mint amelyben ha nem is világrengető, de nagy dolgok történtek.

„A konferenciák, pályázatok évadján ...a szakma önszerveződési révén megvalósított programok viszonylagos bősége mindenképpen szükséges volt ahhoz, hogy aktivizálja mindazokat – legyenek akár iskolán belüliek vagy azon kívül munkálkodók –, akik tenni tudnak ezért.”

A 2000. év 2. számában a könyvekről tankönyvekről szólva kifejti:

„Az bizonyos, hogy a tartós tankönyvek és a helyi kiadványok jelentős többletmunkát adnak az iskolakönyvtárosoknak nem csak a nyilvántartásba vétel számos munkamozzanatával, hanem a kölcsönzéssel, s tanév végén a visszavétellel is. Ezek éppen a két munkacsúcsra és a tanévkezdésre és a tanévtárás körüli időre esnek. (Vajon ilyenkor hány iskolában ad segítséget az iskolavezetés a könyvtárosnak, hogy a munkacsúcs időtartamában a könyvtári munkához akárcsak valamit is értő kollégát megfizetve elismeri a tanévkezdés és befejezés e szakmai többletendőit?)”

1993-tól 000-ig terjedő időszakban főszerkesztőként színes szerzőgárdát toborzott, akik között elismert elméleti szakemberek, nagy gyakorlattal rendelkező szaktanácsadók és gyakorló könyvtárosok is találhatók.

Különösen értékesek azok a cikkek, amelyeket neves szakemberek, pedagógusok, könyvtárosok írtak, hiszen hozzásegítették olvasóinkat szélesebb összefüggések meglátásához:

Az 1995. évi 1. számában megjelent neveléstörténeti cikk **Mészáros István** neveléstörténész tollából, melyben leszögezi, hogy iskolai könyvtár azóta létezik Magyarországon, amióta iskola működik hazánkban. Az iskolai könyvtár profilja, belső rendje, kapcsolódása más intézményekhez korról-korra változott, de lényegi funkciója mindvégig azonos volt.

A könyv és a könyvtár egyik funkciója nyilvánvaló: az ismeretsajátítás, a tanulás-tanítás eszköze. Széles körben ismert volt a középkori szólásmondás:

„Haurit aquam ribro, Qui vult discere sine libro” – „Szitával akar vizet merni, aki könyv nélkül kíván tudást szerezni.”

Balogh Mihály írja 1999-ben a *Mi az OPKM dolga?* című írásában: „Örül az ember lelke, ha hányatott sorsú iskolai könyvtárakról, netán könyvtárpedagógiáról, vagy – kissé tágasabban szemlélve a dolgokat –, a közoktatás könyvtárügyéről olvashat hasznos szakmai tanácsokat.

Ígazán ráfér erre a pedagógiai gyakorlatban (és irányításban!) máig helyét kereső, gyakran mostohán kezelt szakmára ez az érdeklődés, figyelem, kellene a gondjaira rámutató, megítélését árnyékoló okos, értő, alapos végiggondolt cikkek.”

Dr. Orosz Sándor mérési szakértő a tankönyvek értékeléséről írt cikkében megállapítja, hogy a dolog természeténél fogva erősen szubjektív az értékelés, mely objektívabbá tehető az összbenyomás, a tartalom, a szerkezet, a forma alszempontra bontott elemzésével, az értékelés kritériumrendszerének mérhetővé tételével. Speciális tankönyvek értékeléséhez felvehetők adekvát, speciális szempontok a hozzájuk illő kritériumokkal.

Bényei Miklós: Helytörténet – iskola – könyvtár (- neveléstörténet) címmel megjelent írásában leszögezi, hogy a helyismereti-iskolatörténeti állomány gyarapítása, kezelése, feltárása, népszerűsítése, a tájékoztatás a lokális dokumentumokról, információkról vonzó feladat lehet az iskolai könyvtárat vezető vagy ezzel a munkával megbízott könyvtárostánár számára. Magától értetődőnek tartja, hogy ez a munka csakis akkor végezhető el kellő színvonalon, ha a könyvtárostánár ehhez anyagi és – talán ez a fontosabb – erkölcsi támogatást kap az iskola igazgatójától és a pedagógusoktól. Kiemeli, hogy olykor a fenntartó segítségére is szükség lehet: pl. egy-egy értékesebb régi iskolatörténeti dokumentum beszerzésekor. Az iskolai könyvtáros helyismereti állomány létrehozásával, kezelésével a nemzeti önismeret elmélyítését, a nemzeti értékek megbecsülését, a hazaszeretet és a hazafiság kiteljesítését szolgálja.

Vannak olyan szerzőink, akik végigkísérték írásaikkal lapunk fejlődését: **dr. Tölgyesi József, a lap alapító főszerkesztője, dr. Tóth Dezső (Veszprém),** Ugrin Gáborné (Budapest), Sáráné dr. Lukátsy Sarolta (Szeged), akik többéves tapasztalataikat osztották meg velünk. Akadnak hűséges szerzők, akik szívesen beszámoltak olvasóinknak a látottakról, tapasztalatokról, mindennapi munkájukról: **Dr. Lányi Katalin neveléstörténész** és Oporné Fodor Mária igazgató (Budapest), valamint Bontó Józsefné (Horváth Elvira), Bencsik Józsefné könyvtárostánár, **dr. Csiszár Miklós könyvtárostánár,** Patona Ferencné szaktanácsadó (Veszprém).

2001-ben átadta az Iskolakönyvtáros főszerkesztői munkáját számomra, de szerencsére megmaradt segítőként, szerzőként. Valamennyi évfolyam egy-két számában találkozhatunk írásaival. Szívesen adott hírt új kiadókról, műhelyekről (Apáczai Kiadó, a Calibra Kiadó) példa értékű iskolákról és iskolai könyvtárakról (Városlőd 1995, Devecser 1998, Balatoncsicsó 2000), megemlékezett neves szakemberek életéről, munkásságáról (Mészáros István 1997, Dr. Tóth Dezső 1998), foglalkozott az iskolai könyvkultúra történetének több területével (Pedagógus magánkönyvtárak 2001, Pedagógiai szemináriumi könyvtárak 2004, Tankönyvek 2003, Sajtótörténet 2006). Az utóbbi években a neveléstörténet és az iskolai könyvkultúra közös területén megjelenő fontos kiadványok bemutatásával segítette munkánkat (Esszék a magyar irodalom és nemzeti önismeret kötődéseiről 2004, Sajtótörténetünk a kezdetektől a 20. század közepéig 2006, A könyv kora újkori történeti útja 2006, Az Egyetemi Könyvtár évszázadai 2010, Az OPKM története 2011)

Közben 2003. június 23-án átalakult a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága, (MTA Veab), kialakult a Történeti és Neveléstudományi Szakbizottság.

A két szakbizottság különvált és megalakult az önálló Neveléstudományi Szakbizottság, majd a 2003. szeptember 20-án megalakuló Neveléstörténeti munkabizottság útjára indította a Neveléstörténet c. folyóiratot.

Örömmel és büszkeséggel tapasztaltam, hogy a Neveléstörténet című folyóirat (www.kodolanyi.hu/nevelestortenet) szinte minden számában közölt olyan tanulmányokat, amelyek az iskolai könyvtárak fontosságát kiemelik- legyen az olvasás, önálló ismeretszerzés, iskolalapítás, neves pedagógusok méltatás, vagy pedagógiatörténeti visszatekintés.

Bakó Anna: SCHOLA-ORBIS című – a lap 2004. 3-4. számában megjelenő írásában beszámol a Kárpát medencei magyar iskolatörténeti kutatás konferenciájáról, mely az iskolai könyvtárak szakmai és módszertani központjaként is ismert Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum székházának dísztermében volt.

„Mivel az iskola létét, életét, jelentékeny módon befolyásolja közvetlen környezete, az adott település, környék, ugyanakkor az iskola sem csekélyebb mértékben hat környezetére, így a helytörténeti kutatásnak egyik fontos ága az iskolatörténet, valamint az iskolatörté-

neti kutatás – mint a helytörténeti kutatás része – tudományos, gyakorlati és érzelmi-tudati eredményeket hozhat.”

Közérdekű egyesület szándékával baráti kör alakult az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) dísztermében 2003. november 10-én. A Pedagógiai Múzeumok Baráti körének alapvető célja a magyar iskolatörténeti emlékek megóvása, a hagyományok ápolása és feldolgozása, a neveléstörténeti források feltárása, kutatása, a pedagógia, az oktatásügy kiemelkedő személyiségeinek megismertetése, egy valóságos, állandóan látható és szolgáltató pedagógiai múzeum létrehozásának támogatása – olvasható a 2004. évi 3-4 lapszám hírei között.

Bakó Anna és Szilágyi Erzsébet: Iskolatörténeti számítógépes adattár: SCHOLAR-ORBIS címmel beszámol arról, hogy a program célja a magyar iskolák széleskörűen értelmezett történetének azonos szempontok és azonos számítógépes program alapján, egyszerre több helyen (több országban és országonként több településen) történő feldolgozása.

„Az egyes iskolák történetén túl, az iskolákra vonatkozó irodalom teljes körű összegyűjtése és bibliográfiai leírása ugyanúgy része a programnak, mint a pedagógusok életrajza, az általuk írt, vagy róluk szóló művek számbavétele, tartalmi leírása és tárgyszavazása. Az iskola diákjai közül nevéssé vált diákok ugyanolyan kutatási témát jelentenek, mint a tanárok. A feldolgozás mélysége könyvtáranként eltérő lehet, ez függ az adott könyvtárban lévő dokumentumoktól és segédanyagoktól. Bármely személy életéről és egy adott időszakra vonatkozó munkásságáról azon a helyen tudnak több információt, ahol tevékenykedett. Akár tanárról, akár neves emberré vált diákról van szó, életútjuk és munkásságuk az egyes helyeken eltöltött részekből állítható össze egy minél teljesebb egészzé.”

Iskolanővérek Kalocsán címmel jelent meg a Neveléstörténetben a tanulmány az 1860-ban a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek rend Kalocsán megnyílt első tanítóképző intézményről ahol európai színvonalú volt az oktatás, a nyelvoktatás, a művészeti nevelés. A tanítást kiválóan felszerelt szertárak, laboratóriumok, eszközök, tangazdaságok, műhelyek és gazdag könyvtárak segítették.

*„Ha megtanítottuk a népet az olvasás szeretésére, ha életszükségletévé tudtuk tenni a könyveket, és ha képesek vagyunk őt jó, alkalmas olvasnivalókkal mindenkor ellátni: ezen intézkedéseink által oly kincsnek juttattuk birtokába, mellyel az élet minden körülményei közt meg fogja szerezni boldogulhatásának alapföltételeit. Az olvasás semmi egyéb, mint művelt, tanult emberekkel való társalgás. Ki tehát folytonosan olvas, azaz művelt társaságban él, végre maga is műveltté, tanulttá lesz.” – olvashatjuk **Gróz Andrea**: A dualizmus kora társadalmának olvasási szokásai című írásában.*

Kiemeli, hogy az adott oktatási rendszer legfontosabb feladataként az olvasás megszerettetését, illetve az ehhez szükséges lehetőségek megteremtését (könyvtárak létrehozását, ingyenes, illetve olcsó kölcsönzési díjakkal) jelöli meg, mely célt nagyon is reálisnak és megvalósíthatónak vél az akkori társadalmi és gazdasági viszonyok között 1879-ben a neves gondolkodó, Dolinay Gyula.

Újabb igazolás az iskolai könyvtárak fontosságára

Villangó István: Bemutatkozik az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum múzeuma című írása a Neveléstörténet 2005. évi 1-2 számában

„Az intézmény újjászervezésekor (1958) ez az állomány képezte az Országos Pedagógiai Könyvtár alapját, amely tíz év múlva most már tényleges múzeumi feladatokkal is bővült. Sajnos a tárgyi anyagot illetően a múzeum nulláról indult. Ráadásul a magyar iskolák ekkorra már túl voltak az államosításon, tanügyi reformokon, több funkcióváltáson, iskolakörzetesítéseken. Mondanunk sem kell, mit jelentett mindez az iskolák régi épületeinek, be-

rendezésének, felszerelésének sorsát illetően, de még inkább szertárainak, könyvtárainak állományára nézve.”

A fentiekből is kitűnik, hogy az iskola könyvtárak meghatározó szerepet kapnak a neveléstörténeti kutatások során, mind helyszíneként, mind forrásgyűjteményként. E gondolat jegyében adtuk közre szerzőink pedagógiatörténeti / iskolatörténeti / könyvtártörténeti írásait:

Szerző	Cikk	Megj.	Munkahely neve	Település neve
Bencsik Józsefné könyvtárostánár	Könyvtáravató	2004.	Dózsa György Általános Iskola	Veszprém
Zsoldos Jánosné könyvtárostánár	Válogatott írások megyénk iskola könyvtárainról, iskolai könyvtárosairól	2005.	Kölcsey Ferenc Gimnázium	Nyíregyháza
Sipos Judit könyvtárostánár	A folyosói könyves szekrénytől az információs központig	2006.	Deák Ferenc Gimnázium	Fehérgyarmat
Halmai Erzsébet könyvtári szaktanácsadó	A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézete szakkönyvtárának működése 1991-2005	2006.	Komárom-Esztergom Megyei Pedagógiai Intézet	Tatabánya
Hubert Ildikó szaktanácsadó, szakértő	Miért alkalmazhatók még ma is Németh László olvasásra nevelésről írt tapasztalatai?	2006.	Belváros-Lipótváros Pedagógiai Szolgáltató Központ	Budapest
Cs. Bogyó Katalin könyvtárostánár	A szó elszáll, az írás megmarad! Egy városi könyv és könyvtárhasználati vetélkedő hat éve	2007.	Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Gyakorló Általános Iskola	Szeged
Szász Éva könyvtárostánár	A Xántus könyvtár, mint a művelődés oázisa	2009.	Xántus János Idegenforgalmi Gyakorló Szakközépiskola és Szakképző Iskola	Budapest
Eisel Olga ny. könyvtárostánár	Könyvtárak revitalizálása a közelmúltban	2009.		Budapest
Dr. Csiszár Miklós főszerkesztő	Egy tucat esztendő egy középfiskolai könyvtárban	2011.	Veszprémi Szemle, VESZPRÉM	Veszprém
Albert Anikó könyvtárostánár	Könyvtárhasználati szakórák	2011.	Eszterházy Károly Gyakorló Általános Iskola, Középfiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény	Eger

Lapunk 15 éves története során beszámoltunk olyan tapasztalatokról, ahol az információszerzésről szóló tudás megszerzése során a diákok életközeli helyzetekben gyakorolták erősítették az élethosszig tartó tanulás képességének fejlesztési folyamatában is nélkülözhetetlen kompetenciáikat (pl. értő olvasás, tudományos adatgyűjtés és elemzés, szóbeli információszerzés más emberektől, kommunikációs kompetencia).

Szerző	Cikk	Megj.	Munkahely neve	Település neve
Lukács Emília könyvtárostánár	Az információ és a dokumentumokhoz való hozzáférés biztosítása, a demokrácia és esélyegyenlőség elveinek érvényesítése érdekében az iskolai könyvtárakban is.	2004.	József Attila Általános Iskola	Budapest
Varga Lászlóné könyvtárostánár	Könyvtári program	2004.	Diadal Utcai Általános Iskola	Budapest
Rónyai Tünde könyvtárostánár	Ismeretek és kompetenciák	2004.	Árpád Gimnázium	Budapest
Kocsis Éva szaktanácsadó, szakértő	Az Internet használata a könyvtárismeret oktatásában	2004.	Belváros-Lipótváros – Pedagógiai – Szolgáltató – Központ	Budapest
Sáráné dr. Lukátsy Sarolta ny. szak-tanácsadó	Hol a(z iskolai) könyvtáros mostanában?	2004.		Szeged
Emmer Gáborné szaktanácsadó	Informatikai normatíva könyvtár nélkül	2005.	Pesterzsébeti Pedagógiai Intézet	Budapest
Juhászné Belle Zsuzsa tárostánár	Eredmények-gondolatok	2006.	Erdey-Grúz Tibor Vegyipari és Környezetvédelmi Szakközépiskola	Debrecen
Dr. Kovács Mária ny. főiskolai docens	Az iskolai és gyermekkönyvtár feladata az információszerzésben	2006.	Berzsenyi Dániel Főiskola Könyvtár- és Információtudományi Tanszék	Szombathely
Dr. Suppné dr. Tarnay Györgyi egyetemi adjunktus	A közoktatásban tanuló diákjaink könyvtárképe	2006.	Debreceni Egyetem	Debrecen
Orbán Gizella könyvtárostánár	A könyvtár-pedagógia és a médiapedagógia érintkezési pontjai a helyi tantervek megvalósításában	2007.	Árpád Utcai Általános és Német Nemzetiségi Iskola	Budapest

Ratkovszkiné Wermuth Dóra tanító	Könyvtárra épülő projekt alsó tagozatban	2007.	Rózsakeri Általános Iskola	Budapest
Örményiné Farkas Anna tanár	A kompetenciaalapú mérés lehetőségei az iskolai könyvtárban	2007.	Bródy Gimnázium	Budapest
Beély Gábor igazgató	Főszerepben a könyvtárostanárra: avagy az iskolai könyvtár adaptív lehetőségei	2008.	Apáczai Kiadó Budapesti Központ	Budapest
Máté Györgyné könyvtárostanárra	„A könyvtár jövője a mi jövőnk is!”	2009.	Újhatvani Óvoda és Általános Iskola	Hatvan
Dr. habil. Koltay Tibor főiskolai tanár	Hogyan kerül az információs műveltség az iskolába	2009.	Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti Kar	Jászberény
Györe Géza könyvtárvezető	Egy felmérés néhány tanulsága	2009.	Pannon Egyetem Neveléstudományi Intézet	Pápa
Cs. Bogoyó Katalin könyvtárostanárra	A tehetség gondozás lehetőségei az iskolai könyvtárban. Esélyteremtés multikulturális környezetben: A könyvtárostánárok Egyesülete XII. Nyári Akadémiája	2009.	Szegedi Egyetem Juhász Gyula Gyakorló Általános Iskola	Szeged

Összegyűjtöttük a hagyományos óraszervezéstől eltérő tanulási formákról szóló információkat, a könyvtárhasználatra nevelés módszertani kínálatában fellelhető a sajátos nevelési igényű tanulókat jól segítő módszereket is.

Szerző	Cikk	Megj.	Munkahely neve	Település neve
Kelemenné Farkas Zsuzsa könyvtárostanárra	Szabadidős könyvtári foglalkozások	2004.	ELTE Könyvtártudományi Tanszék	Budapest
Csatóné Poczkó Katalin könyvtárostanárra	Olvasótábor Dédestapolcsányban	2004.	Általános Iskola	Dédestapolcsány
Horváth Viktória könyvtárostanárra	Egy iskolai könyvtáros Rómában	2004.	Szent László Gimnázium	Budapest
Hock Zsuzsa könyvtárpedagógiai szakértő	A mérés, tehetség gondozás...	2005.	Fővárosi – Pedagógiai Intézet	Budapest

Emmer Gáborné főszerkesztő	Tóth Viktória: A nyelvi-informatikai évfolyam könyvtárpedagógiai lehetőségei	2005.	Iskolakönyvtáros	Veszprém
Holtságné Csipán Ágnes igazgató	Iskolai könyvtár, mint hozzáadott érték	2005.	Kós Károly Általános Iskola	Budapest
Lázárné Szanádi Csilla könyvtárostánár	A projekt módszer könyvtáros szemmel	2006.	Szent Benedek Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Gimnázium	Budapest
Bánkeszi Katalin címetes igazgató	Mi kell az olvasónak? Felhasználóbarát könyvtári szolgáltatások	2007.	Országos Széchényi Könyvtár	Budapest
Jaross Jánosné könyvtárostánár	Kisbér, a Bakony kapuja: helyismereti munkafüzet	2008.	Petőfi Sándor Általános Iskola	Kisbér
Molnárné Moravszki Mária könyvtárostánár	Módszerek az olvasás megszerettetésére a szolnoki Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény könyvtárában	2009.	Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola és Konstantin Alapfokú Művészetoktatási Intézmény	Szolnok
Fehérné Pásztor Katalin könyvtárostánár	Olvasási és művelődési szokások a makói Kertvárosi Általános Iskolában	2010.	Kertvárosi Általános Iskola	Makó
Bilicsi Erika projekt-asszisztens	Nevelési Tudásdepó az olvasóvá neveléshez és a digitális kompetenciák fejlesztéséért. A projekt eredményei	2010.	Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum	Budapest

Felkészíteni kívántuk az iskolai könyvtárosokat az oktatási intézményekben várható informatikai fejlesztések fogadására, segítésére, tartalmi koordinálására, a digitális tananyag-fejlesztés, a Sulinet biztosította információs lehetőségek megismertetésére, az iskolai könyvtárnak az információs-kommunikációs technika (IKT) fejlesztésében, a tanulás-tanítás funkciók teljesítésében betöltendő szerepének tisztázására.

Hírt adtunk a könyvtárhasználatra nevelési tevékenységekhez megteremtendő pályázati források megjelenéséről, ezzel hozzásegítettük az iskolákat a tanulás tárgyi feltételeinek és környezetének javításához.

Bízom abban, hogy teljesítettük alapító főszerkesztőnk által kitűzött célt és olvasóink elvárásait.

Erdélyi János sárospataki pedagógiai reformtervei

Az 1851–52.-i tanév elején kezdte meg Erdélyi János a sárospataki református főiskola akadémiai tagozatán tanári tevékenységét, amelyet 17 esztendőn át – egészen 1868-ig – folytatott. Közben háromszor – az 1854–55.-i, az 1857–58.-i és az 1860–61.-i tanévben – a gimnáziumból és a teológiai akadémiai tagozatból álló intézmény vezetőjeként, mint „közigazgató” tevékenykedett.

Közigazgatósága alatt az 1857–58.-i tanév egyik legjelentősebb eseménye volt a teológiai akadémiai tanulmányok egy esztendővel való megnövelése: ettől kezdve a teológiai akadémia *négy évfolyamos* lett. Ennek indoka Erdélyi szerint a következő: az egyházkerület vezetősége belátta, hogy az akadémiai oktatás „igen kevés kivétellel pusztán csak a hivatalos papi tudományokra” szorítkozott, illetőleg, hogy túlságosan fiatalok a kikerülő ifjú papok. Erdélyi azonban erősen sürgette a továbblépést is: „Nem lehet eléggé óhajtani, hogy a főtiszteletű egyházkerület gondoskodását különösen egy *magyar irodalmi tanszék* felállítás iránt az akadémiában minél előbb siker koronázza.”

De felvázolta a *távlati továbbfejlesztési terveit* is: „Az a tisztos akadémia, melyben egykor a theológiai tudományokon kívül a hazai és egyetemes történet, a magyar és latin irodalom, német nyelv, a mathezis- és természettan, népszerű gazdaság és orvosi tan, zene és építés elmélete, a hazai polgári jog felsőbb tudományos szempontból tanítottak: most mindezek nélkül kénytelen ellenni, magát oda kárhóztatva látni, hogy a tulajdonképpeni tudományosság, melyet az úgynevezett bölcsészeti szak képvisel, csaknem ki van veszve tanszékeinkről. Meddig fog ez még tartani?”

A kérdéssel záruló megállapításban minden bizonnyal ez a kívánság rejlett: *változatos és korszerű tananyagot oktató bölcsész-fakultást kellene szervezni a sárospataki teológiai főiskolán*. Erről a szándékaról négy év múlva, az 1860–61.-i tanév végén fogalmazott közigazgatói jelentésében is beszámolt. Megemlítette ebben azt a nagyszabású akciót, amelynek gondolata az általa szervezett, a kollégium fennállásának 300. évfordulója alkalmából rendezett jubileumi ünnepen, 1860-ban merült fel. Új tanári állásokat szükséges szervezni a főiskola akadémiai tagozatán – tervezte. Ennek kettős oka volt. Egyrészt a tanulóiifjúság száma igen magasra emelkedett, másrészt – hangoztatja újra – azokat a tudományokat is tanítani kellene az akadémián, amelyeket már korábban is hiányolt és most is szóba hozott: „fájlalva emlegettük már e helyről is – írta –, mennyire érezhető hiánya a *jogi, nyelvészeti és történelmi megszünt katedráknak*”. Ezek megszervezése által lehetne „maradandó emléket szerezni amaz emlékezetes ünnepélynek”.

Az egyházkerület vezetősége 1860 őszén megbízta Vay Miklós főgondnokot, hogy „intézzon felhívó szöveget a tudományosság pártolóihoz”: ajánljanak meg bizonyos összegeket a megszervezendő új tanári státusokra. A felhívás 1860. december 23.-i kelettel elkészült, s a főiskola igazgatósága ezernél több címre szétküldte, a válaszokat, illetőleg megajánlásokat 1861. április 24.-ig kérte.

Ez az idő – írta Erdélyi – „ha nem volt is rövid, de mégsem volt elég hosszú arra, hogy

annyi felől, a másnemű roppant hazai érdekeltség közepette minden kiküldött felhívásra megfelelő választ nyerhessünk”. Mégis jelentős számú alapítvány létesült a felhívás nyomán, több mint százötven helyen pedig ígéretet tettek megfelelő összeg beküldésére. „A legelső lépést megkezdé mindjárt főgondnok öméltósága a nagyméltóságú bárónéval, ki mint tudatok, katolikus hitet vall”. 1860. július 7.-ig összesen 33977 forint 76 krajcár értékű alapítvány létesült az új akadémiai tanári állások szervezésére.

De már az 1860–61.-i tanév elején – s ez igen fontos esemény volt a főiskola életében – újra megszervezték a jog-tanári állást s „az 1853 óta megszünt jogi pályára meghívá ifjainkat” a főiskola, jelentette Erdélyi.

1857. november 17.-én megnyílt a sárospataki református tanítóképző intézet. Ez nem tartozott a főiskola szervezeti keretei közé. „A képezde még zsenyéjében van” – állapította meg Erdélyi János közigazgató és így folytatta: „Egy keletkező intézetnek kétségen kívül legnagyobb szerencséje, ha idejekorán érdeket (=érdeklődést) tud maga iránt ébreszteni. Ez megtörtént mind a főiskolában, mind azon kívül.”

S ebben az érdeklődést-keltésben az egykori főiskolai közigazgatónak, Erdélyi Jánosnak is szerepe volt. Szükség van a jól kiképzett, művelt tanítóra – vélekedett –, „ki az alsó és felső míveltségi körök közt mintegy állandó átmenetül szolgál”, s akit „szerencsének fog tartani bármely egyházköztség, áldásának vallani a protestáns feleket, barátjául, vezéréül s vigasztalójául tekinteni a tömeg”.

Ugyanebben az 1857–58.-i tanévben megnyitották a *testgyakorlót*. Ez elsősorban Antalffy János gimnáziumi tanár érdeme volt. Lelkes szavakkal fejezte ki örömét a közigazgató, Erdélyi János: „Most a régi Cigánysor helye, mintegy az erőnek vására van berendezve a testgyakorlásra szükséges eszközökkel, hol a kis és nagy tanítványok versengése kicsiben ama klasszikai kort idézi az ember elméjében melyről a görög és a római költőkben annyit olvasunk. Valósággal ama testgyakorló tér, éppen a bölcsészeti hallgatóteremmel átellenben, klasszikai emlékezetet nyújt; vajon ne hízelkedjünk-e magunknak, mint a régi Athén polgárai, hogy városunkban egymás szomszédságában estek a sztóa és a palesztra?”

Ugyanakkor köszönetet mond a pesti vívóintézet igazgatóságának azért, mert a pataki főiskola egyik növendékét, halmi Károlyt „ingyen tanításban részesítené”, nyilván vívóoktatóvá képezte; illetve a „testgyakorlás” többi területén is kiképezte.

A közigazgató vezetésével tervezték egy *tápitézset* létesítését is, „takarékmagtárral” egybekapcsolva. Ezt azonban megakadályozta a „bekövetkezett szűk idő”, vagyis a rossz termésű év. Erre a célra eddig 149 forintot, 37 köből búzát és 189 köből rozsot ajánlottak fel különféle személyek.

Az 1860–61.-i tanévben új kezdeményezés indult annak érdekében, hogy a szegényebb sorsú tanulók számára *kórházat* rendezzenek be, illetőleg betegségük esetén segílyt nyújtsanak számukra. Összesen 59 forint gyűlt össze az e célra indított gyűjtés során.

S míg az elmúlt tanévben a tápitézsetben 35 növendék volt, ebben a tanévben – Erdélyi közigazgatósága idején – 72. Az összes főiskolai növendékek közül 8 teljes tandíjmentességben részesült, többen kaptak ingyen tankönyveket.

Ebben a tanévben, Erdélyi János főiskolai vezetése alatt újszerű egyházkerületi törekvésekbe is bekapcsolódott a főiskola. Az ekkor megindult *moldvai református pasztoráció segítésére* magyar nyelvű vallásos tartalmú könyvekkel látta el „moldva- és oláhországi, könyvekben szűkölködő református atyánkfiait, különösen Ploest és Pitest egyházközségekben, ha ugyan lehet immár így nevezni az ottani diaszporákat”.

S ebben az 1860–61.-i tanévben, Erdélyi János közigazgatósága idején lépett életbe

az az alapítvány, amelyet a pataki főiskolán „egy moldva- és oláhországi református ifjú számára” létesítettek. „Jelenleg első élvezője a jótéteménynek Debreci József, iskolánk fala között van, összekötő kapcsot képezvén a keleten lakó és hazai magyar protestantizmus között.”

Erre a tanévre tervezték a német és francia tanári állás megszervezését a teológiai akadémián. „Sajnálva említtem – jelentette Erdélyi –, hogy egy tanár hely pedig olyan, melyhez sok előkelő szüle reménye volt kötve, a francia és német nyelv tanszéke, üresen maradt.” Magyarázatot azonban nem fűzött hozzá, hogy miért nem alkalmaznak francia – német nyelvtanárt.

A megálmodott sárospataki bölcsészkar nem jött létre. Erdélyinek ez a terve egyszer s mindenkorra kútba esett. Annál nagyobb sikerrel járt másik kezdeményezése, amelyet nem sokkal ideérkezése után szervezett meg, mégpedig az egyházkerület népiskolái számára. 1853-ban indította el – Hegedűs László helyi lelkész társaságában – a népoktatás céljait szolgáló tankönyvsorozatot, amelynek a *Népiskolai Könyvtár* nevet adták. E sorozat keretében egyrészt népiskolai tankönyveket, másrészt tanítói kézikönyveket (ún. vezérkönyveket) készítettek és bocsátottak az iskolák rendelkezésére.

A sorozat első hat kötetének megjelenését 1854-ben Erdélyi János így adta hírül: „Megjelent eddigéig öt kötet: ABC, erkölcsi vallásos olvasókönyv, Föld- és világisme, Magyarország története, természetrajz. Ezenkívül készen van: Magyar nyelvtudomány és a Világtörténetből a legszebb események, egyes nagy férfiak életéhez kötött elbeszélések. Ha ezeknél több kell, egy kis chemia, vagy gazdasági könyvecske is járulhatna még az előbbiekhez; de most egyelőre ama két kis munkácskát elegendőnek vélték a dolgozók; s ennyi elég is a rendes „Vallásra való bevezetés, Szent história” s más bevett vallásos könyvek mellett.

Az itt szereplő „Magyarország története” című könyvet említve Szinnyei József ezt írta nagy bibliográfiájában: „a verses részek Erdélyi Jánostól vannak”.

A magyar nyelvtankönyv és tanítói vezérkönyve 1855-ben, a számtantanítás vezérkönyve 1856-ban, az elemi népiskolai fizikai tankönyv 1859-ben jelent meg a sárospataki nyomdában. Végül 1862-ben adták ki az Erdélyi János kezdeményezte sárospataki Népiskolai Könyvtár utolsó kötetet: a bibliai történeteket és a beszéd- és értelemgyakorlatok tanítói vezérkönyvét. Ezzel lezárult a sorozat, Erdélyi János nemsokára meghalt.

Kétségtelen: nem sikerültek Erdélyi János főiskolai, a teológiai akadémia szintjén kezdeményezett reformjai, viszont a *népiskolák tekintetében maradandónak bizonyult reformtörekvése*: jó tankönyveket kell készíteni a népiskolák számára, s ezzel irányította a figyelmet a népiskolákkal való törődés szükségességére, fontosságára.

Erdélyi János sárospataki iskolai reformgondolatai mélyén az a cél munkált, amelyet így fogalmazott meg az 1860-61.-i tanévi közigazgatói jelentések végén: „Az ifjúság, a jövő reménye virágozzék e szent falak között erkölcsben, tudományban; ne ártson neki még a rossz példa se, hanem *annál inkább erősödjék, mint műve önmagának, az öngondolkodás szabad levegőjében, a jók formáló példáján, az isteni kegyelem végetlenségén.*”

Ez a hosszú mondat is felér egy iskolai reformprogrammal.

IRODALOM

Erdélyi János iratanyaga a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának Levéltárában megtalálhatóak.

Egy „Cőger” naplójából

Armis et litteris – fegyverekkel és tudománnyal

Ez a jelmondat volt olvasható Pécssett a „Zrínyi Miklós m. kir. Reáliskolai Nevelőintézet”, majd m. kir. „Zrínyi Miklós” honvéd gyalogsági hadapródiskola – vagyis a „Cőgerej” – főbejárata felett. Ezt a feliratot ma már csak fényképek és lassan elmúló emlékezet őrzi. A második világháború vérzivatarra hiába hagyta érintetlenül, épségben az épületet és a főbejárat feliratát, az intézet falai eredeti formájukban ma már nem állnak. E falak között olyan ifjak nevelkedtek, akik e jelmondatot komolyan vették, s akiknek szívébe Alpár Ignác e remekének képe örökre bevésődött, s akiknek egész életét, felfogását az a szellem vezérelte, melyet ott, azok között a falak között szívtak magukba.¹

Az első tanév 1898-ban kezdődött. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-jei bukása után a bevonuló román csapatok az intézet tanárait internálták, ezért az iskola újjászervezésére csak a román csapatok 1919. október 5-i kivonulása után kerülhetett sor. Az iskola „Hajmáskéri Magyar Katonai Főreáliskola” néven 1919. október 11-én kezdte meg működését Kovács József alezredes iskolaparancsnokká történt kinevezésével, majd a Honvédelmi Minisztérium az iskola új otthonául a győri Ágyúgyárat jelölte ki, ahol az iskola 1920. március 6-tól „Győri m. kir. Katonai Főreáliskola” néven működött tovább. A következő télen új állomáshelye Kismarton (ma Ausztria: Eisenstadt). Az intézmény neve 1920. augusztus 1. és 1921. február 4. között „Kismartoni Császári és Királyi Katonai Főreáliskola”, illetve „Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet Kismarton”. Az iskola hosszú és viszontagságos vándorlásának szakadt vége, amikor 1922. január 10-én visszaérkezett Pécsre. Ekkor írták ki az intézet messzire látszó homlokzatára ZRÍNYI MIKLÓS nevét, és választották a növendékek szívébe vésendő hitvallássá: *ISTENNEL A HAZÁÉRT*.

Az intézet igazgatója Kovács József volt. Neve – önzetlen munkássága révén – összeforrott az intézettel, melynek 1910-től nevelőtanára, 1919-től parancsnoka, majd igazgatója volt. Mint tanár, gazdag tudásának átadásával nevelt olyan generációt, amely nemcsak az életben állta meg a helyét, hanem a ránk zúduló világháborúban is, és ha kellett, meghalt azért a földért, melynek szeretetére soha nem lankadó buzgalommal nevelte, tanította őket. Mint igazgató, második megalapítója volt az intézetnek, amelyet hosszú és kínkeserves vándorlása után visszavezetett otthonába.

A Zrínyi Miklós honvéd középiskolai nevelőintézet VIII. évfolyamos „cőger” növendékei 1942/43-ban jutottak el az utolsó „cőger” tanévhez, és tettek 1943-ban érettségi vizsgát.

A „Cőger-napló”-t vitéz Szathmáry Lajos vetette papírra²

Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség a teljes „cőgernapló” bemutatására, most abból csak egy jellemző részt, a felvételi eljárást mutatom be, a „Cőger”, Szathmáry Lajos szemzőgéből.

1923. szeptember. Nem felesleges megjegyeznem azt, hogy katona iskolába bejutni az 1923-as években a legnagyobb sikernek számított. Valami különös érzés azonban azt súgta, hogy a sok protekciós hinárban hagyományos szerencsém nem fog elhagyni. Sikerülni kell, ha törik, ha szakad is.

Amikor a vonat áthaladt a Dunán és nekivágott Kelenföldön túl dél felé, tulajdonképpen

ekkor értem életemben először a Dunántúlra, melyről csak 4 középiskolás földrajzi tudásom volt. Szentlőrincen túl a Mecsek hegységnek a környezetből négyszáz méter relatív magasságra kiemelkedő, lombos erdőkkel koszorúzott, enyhe vonalú magaslatai köszöntöttek. Kicsi falvak után végre feltűnt a hegység lábánál hosszan elhúzódó festői fekvésű ősi város, az öt templom városa: Pécs.

Nyugati szélén, ott, ahol a vonat már lassítani kénytelen futását, a Mecsek egyik előrenyúló kiemelkedésének, a Madárhegynek tövében hatalmas tömegű építmény vonta magára a figyelmünket. Feketecseresepes, közepén és két szárnyán kiemelkedő, kúpszerű részletekkel tagozott tetőzete a környező fák és házak közül messzire ellátszott. Azonnal megkérdeztük, hogy ez a katonaiskola? Eltaláltuk. Már meg is állott a vonat: Pécs! Autóba ültünk s máris ott állottunk a Szigeti országúton, az intézet előtt. „M. kir. Zrínyi Miklós reáliskolai nevelőintézet” – feketéllettel az impozáns épületen a felírás. Harci jelvényekkel díszített kapuzatán átléptünk.

A III. emeletre irányítottak és kijelentették, hogy nemcsak a pályázók, hanem azok hozzátartozói is ott maradhatnak szállóvendégül éjszakára. Csakhamar megtelt a III. emeleti vendégterem körlete s megkezdődött a barátkozás. Ekkor láttam csak, hogy nekem milyen nagy mérkőzésre van kilátásom és milyen meleg napom lesz másnap.

A szerb megszállás nyomai még erősen látszottak az épületen belül. 1921. augusztus 22-én szűnt meg Pécsen az 1914–1918-as világháborút követő szerb megszállás. A folyosókon csak a belső ablakok voltak üvegezettek.

Az első reggel is érkezett. Csak úgy zsongott a folyosó a sok szülő, apa anya és a pályázó zümmögésétől. 8-kor kinyílt az ajtó s a hatalmas nagy terembe mentünk le valamennyien. Középen hosszú asztal mögött ültek a tanárok, valamennyien polgári ruhában, pedig mind tiszték voltak, de a trianoni békeparancs folytán ellenségeink megszüntették az intézet katonás jellegét.

Egyik tanár ekkor üdvözölte a megjelenteket és felolvasta a névsort. A 100–120 pályázó közül csupán 1 hiányzott. Nagy szerényen ejtettem ki én is a „jelen” szócskát, amikor a nevet hallottam.

A névsor felolvasása után közölték, hogy ABC sorrendben kb. kire hány óra tájban kerül a sor, a vizsgáztatást a szülők is hallgathatták. Tetőpontra hágott az izgalom. Egyik tantárgyból a névsor elején, másikból a végén kezdődött a vizsga.

A nagy úri csemeték, magashangú katonatisztek fiai között szerényen álltunk mi három. Erdélyből menekült, világháborút dicsőségesen végigharcolt, egyszerű tanító, annak 2 oláh betörést végigszenvedett tanítónő felesége s én – a rövidnadrágos, megilletődött, egyszerű gyerek. Igen, megilletődött, izgalomtól telített lelkű s félszeg kis gyerek voltam, amint szerényen meghúzódtam szüleim között.

De a Hargita égető fenyőcsemetéje sem állt úgy az emelvény előtt, mint amikor engem oda kiszólitottak. Most légy legény a gáton Lajos – gondoltam magamban, s a kérdészőnőkre döntöttem a választ.

Ez így ment az első négy tantárgynál, s azután már csak rövid kérdéseket kaptam. Elég! Ennek is vége lett. Amikor eljöttem az emelvénytől, illetve a fekete táblától, nyílegyenesen tartottam a kijárat felé. Apa és Mama utánam, – nini – utánuk az ajtón egy vöröscsikos nadrágú tábornok is. – „Gratulálok a fű vizsgájához” – mondotta, miközben rázta Apa kezét. Csak később tudtuk meg, hogy az egyik pályázó nagybátyja volt, akit ő hozott a felvételire.

Délután ½ 5 kor hirdették ki az eredményt. Ugyanúgy mint reggel, valamennyien be mentünk a nagy terembe, s ugyan csak az a tanár, aki reggel a névsort olvasta, bekezdett a mondókájába:

„A bizottság a felvételi vizsgálatokat befejezte és meghozta döntését. Őt főt feltételes

felvesz az intézet azzal, hogy alkalmasnak bizonyulnak december közepéig, akkor továbbra is bennmaradnak, majd felolvasta azon jelentkezők neveit, akiknek a vizsgálója nem sikerült. A sikeres vizsgálat alapján az V. évfolyamba a bizottság az alábbiakat vette fel végérvényesen: 1. 2. 3. Szathmáry Lajost 4. ” stb.

Amikor befejezte a névsort, félbalra tőlünk egy asszony elájult. Gyorsan felemelték és kivitték a friss levegőre. Ezek után megindokolta, hogy mintegy 300%-kal több pályázó maradt meg az orvosi vizsga után, így a növendék jelöltek között egyedül a felvételi vizsgán felmutatott tudás lehetett az elbírálás eszköze. Végül közölte, hogy a felvételi vizsgán sikerrel átjutott vizsgázók az intézetben maradnak, részükre szabadság már nem engedélyezhető. A szülők és egyéb hozzátartozók vacsoráig az intézetbe maradhatnak.

Este, miután egyedül maradtam, felmentem a kijelölt szobámba, ágyam mellett volt az éjjeli szekrényem, a bőröndömből abba kezdtem el csomagolni. Maradt egy csomó enni-való s a legelsőrangúbb felszerelésem volt az előírt holmik közül: – Kefék, tű, cérna, olló, szappanok, fogpor, fésű, ceruzák, tollak, stb. stb. A szemközti laktanyából nemsokára átcsendült a Takarodó hangja. Nagyon sokáig ébren voltam, nem jött álom a szememre.

Másnap reggel megkezdődött a katonaelet. Elkülönítettek minket újoncokat az „*öreg cőgerek*”-től. Furcsán hangzott a „*növendék úr*” megszólítás. Már délelőtt meglehetősen tájékozódtam a szervezésről. Volt V., VI., és VII. alcsoport, ez volt az 1., 2., 3. század „entente bizottság elől” a rejtett név. Mi, újoncok alkottuk az V. alcsoportot, vagyis az első századot.

Amikor egyenruhában járó növendékekkel találkoztunk, úgy néztünk rájuk, mint az istenekre. Kb. 10. órakor sorakoztunk a III. emeleten és ekkor elénk lépett egy térdnadrágos, sportsapkás, alacsony termetű, igen szigorú ember, a századparancsnok, Zelky Gusztáv százados, főelőadó. Vele jött a két beosztott tiszt Werner Károly főhadnagy és Takáts István főhadnagy. A jobbszárnyon a VIII. évfolyambeli, 1. századhoz beosztott növendékek, a balszárnyon pedig az évfolyamot megismétlő két növendék, valamint a soproni és kőszegi alreáliskolákból idekerült növendékek sorakoztak.

Zelky százados úr az 1. század megalakulásáról beszélt, röviden ismertette felfogását a szolgálat ellátása, a fegyelem stb. felől. Sorakozó után megejtették az újoncok A., B., C., osztályba (I., II., és III. szakasz) való beosztását. A szakaszok parancsnokai, egyben szobaparancsnokok voltak.

Nekem a katonásdi borzasztóan tetszett. Visszaemlékszem arra a pillanatra is, hogy már az első nap, amikor az egyenruhát megkaptam, parancskihirdetés után a tornaterre mentem le, találkoztam egy másik növendékkal. Jobb oldalamon haladt el, mire én bal kézzel tisztelegtem. Természetesen már abban a pillanatban megkaptam a katonai áldást, hogy nekem „*halvány segéd ábrándom*” sincs a katonasághoz. Általában az első héten arra a meggyőződésre jutottam, hogy a „*növendék úr*”-ak a földkerekség leghatalmasabb urai.

A reggeltől estig tartó foglalkozásunk nagyjából a következő volt: Reggel 6 órakor kelünk. A szolgálatot a századnál két növendék látta el: a napos és az ügyeletes növendék. Előbbi VIII-ikos, utóbbi karácsonyi ismételt V. éves, majd közülünk való újonc növendék látta el. A tisztí szolgálatot az „*intézet ügyeleti tanár*”-a végezte. 6 órakor belépett a hálóterembe és „*Ébresztő – vigyázz!*”-t kiáltott. Természetesen abban a pillanatban mindnyájan kiugrottunk a meleg ágyból, csak a VIII. éves növendék urak fordultak a másik oldalukra, iszonyatos nyögés és nyújtózkodás kíséretében. E tetteikkel persze nem a nagy fáradtságukat akarták kicsivel jobban kipihenni, hanem hatalmasságukat fitogtatták az „*újoncok*” előtt. Természetesen voltak olyan VII. évesek is, akik azonnal felkeltek. Ha az ügyeletes tanár lépett be, akkor mindenki ugrott, kivétel nélkül.

Ébresztő után rendszeren a mosdóba mentünk, amely a hálóteremből nyílt s kétoldalon hosszú sorban vízcsapok, köztük padok voltak. Előzőleg azonban élére felállítottuk matra-

cainkat és kúpszerűen pokróc- (fehér gyapjú) és lepedőinket. A mosdóba félig mezítelenül mentünk. Először fogat, azután arcot, kart és felsőtestet mostunk. Mosakodás után felöltöttünk és megvetettük az ágyat, amelyek piros ágytakaróit úgy kellett kisimítani, mintha azok fából csinált nagy piros téglalakú koporsók lennének.

6.20-kor már kezdetét vette az ágyak kiigazgatása, külső rend helyreállítása. 6.25-kor már „*állt a raj*”. Ez azt jelentette, hogy sorakoztunk egysoros vonalban és a rajparancsnok megnézte öltözetünk és tisztaságunk tökéletességét. Fényes cipő, kefélt ruha és köpeny, tiszta kéz, tisztított körmök voltak a mindennapi szemle tárgyai. Természetesen aszerint, hogy a növendék úr milyen lábbal kelt fel, vagy milyen kifogásokat talált, vagy aznap este, vagy másnap reggel. Az előbbieket is figyelembe véve néha már 6.15, 6.10, 6.05 vagy esetleg már ébresztőre kellett sorakozva állni.

Lassacskán ilyen téren is kiismertük a növendék urakat. Volt jó és rossz „*ember*” a szemünkben. De sokszor megesett, hogy a szakasz (szoba) parancsnok az egész szakaszát sorakoztatta és ő végezte el a „*szakaszvizsgá*”-t. Sokszor előfordult, hogy a „*pajtásági vizsgá*”-n váratlanul a sapkabélésekre, köpenykarmantyúkra, törülközők tisztaságára s hasonló ellenőrzésekre került a sor.

6.30-kor már a folyosón sorakoztunk és ott a szolgálatvezető nézte végig az alosztályt, minden erejét összeszedve ahhoz, hogy valakinél hibát találjon. A növendék úr előtt olyan megdermedve állt a század, mintha egy hadsereg parancsnoka lett volna.

Végre elindultunk az étterembe. Az étteremben mindenki a helyére állt s amikor lenni volt mind a 4 évfolyam, vagyis az 1., 2., és a 3. század a VIII évesekkel, akkor a csoport ügyeletes („*zászlóaljcsős*”) „*vigyázz!*”-t vezényelt és beadta a jelentést az ügyeletes tanárnak. Ekkor kezdetét vette az étkezés. A mi füleink megszokták a zajt, amit 4–500 szék asztal alóli kihúzása okozott.

Az asztalfőn ülő növendék úr néha-néha leereszkedett hozzánk és „*megszólításával tüntetted ki*” valamelyikünket, újoncokat. Persze ilyenkor a kitüntetett „*óriásit nőtt*” a többi szemében. A növendék úr kifogásokat is tett. „*Ne szürcsöljön!*”, „*Hogy fogja a kanalat!*”, „*Ne tönje tele a száját!*”, „*Ne beszéljen tele szájjal!*” stb. – megjegyzésével pótolni akarta a szülőket. Étkezés befejeztével a zászlóalj ügyeletes végig ment az éttermen s mikor meggyőződött arról, hogy mindenki kész „*Fel!*” vezényelt. Ekkor kivonultunk az intézet mögötti területre, parkba. Kb. 5 perc cigaretta szünet állt rendelkezésre.

Az órák kezdetét és végét a folyosón elhelyezett villanycsengő jelezte. Ilyenkor mindenki a helyén ült. Tanteremben órán átlag 8–13 óráig és 14–17 óráig voltunk. 18–20 óráig kötelező ismétlés volt. Kötelező ismétlés alatt egy növendék úr ült a katedrán és vigyázott a csendre, rendre és fegyelemre. Kötelező ismétlésen kívül lehetett regényt olvasni, vagy levelet írni. A délelőtti tanítási órák nagyjából a többi állami reáliskolai tantárgyakból állottak, délután már speciális órák voltak. Torna rendszerint délelőtt, vívás délután volt.

A katonai tantárgyak elvileg titkos órák voltak. Az entente ellenőrzése miatt azoknak az óráknak más nevet adtak. Így: illetan (szolgálati szabályzat), jellemnevelés, stb. stb. Kedden és pénteken 14–17 óráig gyakorlati kiképzés.

A tanórák alatt szintén a teljes katonai regula uralkodott. Amint a tanár a terembe lépett, a szolgálatban levő tanterem ügyeletes növendék „*vigyázz!*”-t vezényelt és beadta a jelentést. Létszám: 32, kórházban: 1, szabadságon: 1, fogdában: 1 fő, jelen: 29, stb.

A tanár asztalán állott egy könyv, az „*Elégtelenek könyve*”, amelyet a cögerek „*csesz-köskönyvnek*” vagy „*pincseskönyvnek*” hívnak. Ebbe írtak be az óraadó tanártisztek mindent, amit szükségesnek látnak. Például: „*X. Y. franciából 4-re felelt*” vagy: „*X. Y. az órán vigyorgott*” vagy: „*X. Y. dolgozatírásnál csalt*” vagy: „*X. Y. keze piszkos volt*” vagy: „*X. Y. tornacipőben jelent meg az órán*” vagy: „*X. Y. 1 perccel csengetés után jött be*” stb. stb.

A cseszköskönyvbe való beírásnak mindig kihallgatás lett a vége. A kihallgatás a szá-
zadiroda előtti folyosórészen volt, naponta 10 órakor és azon a szolgálatba lépők, átvadók, je-
lentéstevők, kérelem, panaszügyek szerepeltek és a bal szárnyon a kihallgatásra rendelték
állottak fel egy sorba.

A kihallgatást a szolgálatvezető állította össze, az oktatótisztt ellenőrizte és a századpa-
rancsnok tartotta. Aki „*elégteleskönyvben*” szerepelt, annak szintén meg kellett jelenni a
kihallgatáson, s ott kedvezmény elvonásokban, kimenő elvonásban, stb. részesült, esetleg
megfenyítették mindaddig, amíg elégtelenét ki nem javította.

A délelőtti ötödik óra után a hálótermekbe vonultunk, ahol kezét mostunk. Ezután ugyan-
úgy vonultunk le az éttermekbe, mint ahogy reggelihez.

Havonként orvosi vizsga, kéthavonként külön fogorvosi vizsgának vetették alá a nő-
vendékeket, s akiket az orvos kijelölt, azoknak csukamájolaj kúrát kellett tartani.

Általában minden munkát magunk végeztünk, kivéve a takarítást és a fahordást, no és a
mosást. Ágyainkat mi vetettük, cipőinket mi tisztítottuk, ruháinkat mi keféltük. Szegény
volt az ország, nem tellett takarító emberekre, s csodák csodája egyikünknek sem törött le
a keze. 9 éven át én vettem az ágymat, én tisztítottam lábbelimet. De mindkettőt nagyon
megtanultuk.

A cőger életnek velejárója volt két olyan jelenség, ami csak cőgerre illik. Az egyik a
„*sózás*”, a másik a „*cikkelés*”. Sózás alatt a cőger az ébresztő utáni ágybanmaradást érti.
Rengeteg bajt, kellemetlenséget, fenytést elvállaltak már a cőgerek azért az 1–2 percért.
Cikkelés alatt a „*cikk-cikk*” szócskák sűgásszerű továbbmondását kell érteni. E két szócs-
kával jelzi a cőger társának: „*Vigyázz! veszély van, előljáró közeledik.*” Tehát eldobni a ci-
garettát, ha tiltott helyen dohányzol, vagy ha nem szabad, bújj el egy mellékutcában ha nincs
kimenőd, kelj ki az ágyból, ha szól, dugd el a „*puskát*” ha a számtan vagy más dolgozatot
írsz, stb., stb. Ez annyira vérévé válik a cőgernek, hogy a cikkelés akadémikus, tiszt, stb. de
még tábornok korában is eszébe van.

A jó Isten úgy teremtette meg az embert, hogy a kellemetlen emlékeket elfelejti, a jókat
inkább emlékezetében tartja. Nekem – állítom – Pécs és a cőgerei örökké kedves emlékem
maradt.

Előljáróink és idősebb tiszt bajtársaink nagyon sokszor emlegették, hogy a későbbi idők-
ben a katonaiskolát visszasírjuk. S mint már említettem, soha Pécsért kellemetlenségem nem
volt, s akkor mégis az volt a meggyőződése, hogy az nem lehet igaz. Most azonban ezt
mégis belátom. Olyan hálás szeretettel és ragaszkodó kegyelettel emlékezem vissza Pécsre,
hogy azt leírni nem tudom. Mikor a 10 éves érettségi találkozára elmentem, mint főhad-
nagy, és találkoztam egynéhány még ott lévő katonatiszttel s az öreg épülettel, teljesen el-
érezkenyültem.

JEGYZETEK

¹ Gál Attila: *Armis et litteris*, Petit Real Kiadó, Budapest, 2001. A könyv részletesen és hitelesen mutatja be az
iskola működését, mindennapjait, a képzési elveket.

² Szathmáry Lajos az első 4 elemi iskoláit – ahogy életrajzában fogalmazta – „*Erdélyben fenn a Hargitán*”,
majd egy gimnáziumi évet Székelykeresztúron, illetve három tanévet Cegléden végzett. Középiskoláit 1923–
1928 között Pécsen, a Honvéd Reálgimnáziumba végzi. Az eredményei kiváló, hiszen annak befejezése után
– 1928-ban – azonnal a Ludovika Akadémiára kerül, tüzérszakra. 1932. augusztus 20-án kapja meg első tiszti
rendfokozatát: hadnaggyá avatják. Első szolgálati helye Budapesten, a Bercsényi Miklós 1. honvéd tüzér-
osztályánál, az Andrásy laktanyában volt. Részt vesz a Felvidék visszacsatolásában. Több beosztás betöltése
után 1944. szeptember 15-én megalakítja a 89. tábori tüzérosztályt az 1. póthadosztály alárendeltségében. Az
új beosztásában feladatom – mint azt önéletrajzában írta – „... *a visszavonulás támogatása volt, mint tüzér.*”
Sorsa hasonló a Ludovikát végzett tisztársaiéhoz: 1945 után leszerelik, rendfokozatától megfosztják, amit
2000. október 23-án kap vissza, amikor a honvédelmi miniszter egyúttal előlépteti alezredessé.

A reneszánsz örökség és a barokk kertek. 17–18. század

A kert mint a természet dolgait felhasználó építmény rózsza-történetet vizsgáló figyelmünk számára csak akként fontos, hogy meghatározzuk a többféle okokból is használt botanikai lények jelenlétének helyét. A rózsák a reneszánsz idejével kerülnek ki a gyógynövénykertekből a díszkertek ágyásaiba, hogy aztán annak illatos, nagyra értékelt színfoltjait úgy képezzék, hogy a reneszánszban körvonalazódó erkölcsbotanikai jelentésük is fennmaradjon. S idővel érdemes azt is fölvezetni, ugyan melyek azok a gazdasági, népesedési és világgépi, műveltségképi, erkölcsi, alapvetően a mentalitásokat is érintő okok, amelyek a felvilágosodás időszakában hirtelenjében oly fontossá tették a reneszánsz hagyományok nyomán formálódó francia kerteket, majd pedig az erről az örökségről többnyire lemondó, a természetes tájat utánozni kezdő, 18–19. századi angol, azaz – a rózsákat kevésbé befogadó – tájkerteket az európaiak számára.

A reneszánsz végére az európai népesség szinte egyöntetűen elfogadja, hogy a kert nem csupán a gyógy- és az élelmiszerek alapanyagául szolgáló kert lehet, s ha nem is sokan, de egyre többen építenek reprezentatív hortusokat. A kertek megvalósítása rendkívüli anyagi terhet jelentett alkotóik számára; többnyire egyházi vezetők, az állam jelentős személyiségei, s némelykor tehetős polgárok azok, akik művészek és mesteremberek segítségével, évek munkájának eredményeként díszkerteket hoznak létre.

A legelső reneszánsz kerteket, amelyek a később, illetve az északi területeken kialakított kertek mintái, Itáliában alakítják ki. A paradicsomot a földi környezetben megjelenítő terek képviselik, úgy, hogy az épületek és a reneszánsz természetszemlélet elfogadott, emberies táj közötti átmenetet hozzák létre, annak ellenére, hogy zártak, amennyiben falakkal, illetve sövényekkel és fákkal veszik őket körül, s egy központi szerepű épülethez, s esetleg annak melléképítményeihez kapcsolódnak. E kertek szerkezetükben, épített részleteikben és növényállományukban nagyban hasonlítanak azon kertekre, amelyekről görög, de főként római szerzők szövegei tesznek említést, mindenekelőtt az ifjabb Plinius által hivatkozottakéra. Az antikvitás ligetben elhelyezett szakrális építményei, illetve a vidéki lakóvillák a természet és az emberi élet összehangolt folyamatairól tanúskodnak. A reneszánsz emellett néhány, az embernek újabbban fontossá váló mentális sajátosság kielégítését is elvárja a kerttől. Szigorú formák szerint létrehozott alkotóelemek jelennek meg a természetet utánzó kertterületekben. D'Este bíboros 1560–70 között Tivoliban létesülő kései reneszánsz, manierista kertje, amelynek létrehozásában Bernini is közreműködik, nagyméretű, vízesei révén mesterségesen létrehozott táji elemeket is magába foglal, miközben szökőkútjai, szobrai, vízfolyásokon átívelő hídjai, mesterséges barlangjai mellett sorba ültetett fákat, a medencék kereteit hangsúlyozó növényzetet és szabályosan elterülő virágágyásokat is tartalmaz, s mindezek a centrálisan elhelyezett villa környezetét nyújtják. Épülnek a reneszánsz végi irodalom népszerű műfajától, a Jacopo Sannazaro *Arcadia* című művével elinduló, s a hellenisztikus irodalmi eszményt felújító pásztorregények sorozatától ihletett, nem egyszer fantáziadús vagy extrém megjelenésű, allegorikus értelemhez jutó kertek is, amelyeknek az

östermészet hangsúlyozása a feladata, de ezen részletek is csupán ellenpontjai a kert geometrikusan megépített részleteinek.

A humanisták kertelképzelésének inkább a zárt, befelé forduló kertek felelnek meg. *Hypnerotomachia Poliphili* (1499) című munkájában Francesco Colonna (1433–1527) több olyan hortust ír le, amelyek aztán eszményként szerepelnek. Pholiphilus, a főhős érintetlen erdők, a múltból visszamaradt, a vándort az idő múlására emlékeztető romok, szent helyek mellett vándorol, hogy megtalálja a bölcsességet. S mikor elérkezik Polia nimfa szerelemkertjébe, megfürdenek a fiatalság vizében, s ezzel elvesztik véteiket. Együtt utaznak tovább, hajóval, Küthera szigetére, amelyet úgyszintén kertként, mégpedig ciprusok övezte, kör alakú, védett helyként mutat be a szerző. Ez a középkor második szakaszában kialakuló hortus conclusus emléket megtartó kert lehetett a mintája az 1545-ben létrehozott padovai universitas gyógynövénykertjének, amelyben kezdetben kizárólag orvosi hasznú növényeket gyűjtöttek (s egyben bizonyosága annak is, hogy az orvoslás és a keresztény szakrális tevékenység továbbra is összefügg). Colonna műve nemcsak kertépítéshez szolgálja a mintát, de a szerelem segítségével kereshető igazság megtalálásának allegóriája is, éppen ezért filozófiai értelemmel rendelkezőnek is találják. Küthera kerek szigetkertje hús egyforma körkikkelyre tagolt, egyes cikkelyeit nyírt buxussövénnyel keretezi, s a részek között árnyékot nyújtó pergolák és pavilonok emelkednek, amelyek mellett a megszigált szerelem rózsafái nyílnak és illatoznak.

Az érett reneszánszban az épület és a hozzá tartozó kert összefüggése több módon hangsúlyozódik. A kert és az építmény is szimmetrikus, és többnyire közös tengelyű. Sokszor több egyenes és hosszú nyíladákon át lehet a kertre és a kerten túli tájra látni, s a lombos fák közti hasítékokat nyírott növényfalak fölkébe állított antikizáló szobrokkal, vízmedencékkel, csobogókkal és szökőkutakkal, valamint rejtélyes grottákkal ékesítik. A kert napfényes részében szőnyegként kialakított mintázatú növényágyasok, parterre-ek létesülnek – idegen földön is, például francia területeken, az Itália déli részéből 1495-ben kivonuló franciákkal együtt tartó kertészek munkálkodásának eredményeként. Franciaországban a kastélykertek egy része reneszánsz elemeket tartalmaz, tanúsítják azok a metszetek, amelyeket Jacques Androuet du Cerceau (1515–1584) *Les Plus Excellents Bâtimens de France* (1576–1579) című gyűjteménye tartalmaz. Az érett reneszánsz kertjei, tartozzanak bármelyik – építésre, megrendelőre, környezeti sajátosságra jellemző – stílusba is, hangsúlyozottan vállalnak nevelő funkciót: a világ megismerésére s a helyes etikai magatartás elérésére, a vitalista világkép sajátosságainak elfogadására és szem előtt tartására ösztökélnek. A skóciai Edzell Castle (1604) kertjeiben a septem artes liberales műveltségegyüttesébe tartozó – triviumra és quadriviumra osztott – hét ars szoborallegóriája kerül, éppúgy, mint Európa bármelyik, ebben az időszakban létesült reneszánsz kertjébe. E hét tudomány elsajátítása az Elemi világhoz tartozó emberi mikrokozmosz és a Csillag- és Szellemvilág alkotta makrokozmosz megértését eredményezi, s azt, hogy ebben a világban az ember a szellemi szépség nyomába szegődve, azt a tárgyi szépség révén azonosítva döntésre képes, szabad akaratral is rendelkezik.

A manierista kertek (kb. 1530–1600) az eddigiekhez képest direktebb módon, didaxisal átítatottan igyekeznek a paradicsomot megjeleníteni. Polihisztorok, mérnökök oldják meg a kert látványos szökőkútjainak működését, a medencék, források és vízesések vízellátását, mint például a Villad'Esté kialakításakor, s ámbár e reprezentáció kellékeivel jól ellátott helyszínek moralizálásra biztatnak, alkalmasak a rekreációra, társas összejövetelekre, mi több: az enyelgésre is. A szimmetriára és arányosságra, a geometriai rend megjelenítésére irányuló törekvést Franciaországban is lelkesen fogadják, s Claude Mollet (1564–1648) és Jacques Boyceau (1565–1633) lesznek az elsők, akik írásba foglalják a szabályokat, például

az allék szélessége és az allék mentén elültetett fák magassága arányát. Az első mintás parterreket is ők tervezték, akként, hogy a teljes mintázat a fő tengely végén álló építményből legyen csupán látható. A 17. század kertképét leginkább majd ez a francia szakemberek kialakította és képviselte, növényágyások mintázatát rigorózan elváró eszmény hatja át.

A settignanói Villa Gamberaia ugyan a 17. században épült, de a kisebb méretű reneszánsz kertek sajátosságát viseli magán: magyalból és ciprusokból álló erdőcskéje van, titkos, támfalakkal körbevett, fülkéiben szobrokat tartalmazó kertje, citrusai, a loggiája előtt pedig eredetileg fűszernövényekkel és rózsákkal beültetett parterre állt.

A barokk kertművészet első példája Vaux-le-Vicomte-ban jön létre azzal, hogy a francia kertésztétika régi elképzelése megvalósul: sugárutak szelik át a tájat, s ezzel annak szerkezetét is megteremtik. A barokk kertstílus kialakítása a reneszánsz kertművészet zárt formájú, konzekvensen fenntartott, precízen megszerkesztett részletei felhasználásához és kiterjesztéséhez köthető. Amíg a reneszánsz kert az ember mikrokozmoszának harmóniájához szükséges, a paradicsom által reprezentált zavartalan makrokozmosz megidézése, mintegy a világmindenségre való emlékeztetés révén, a barokk kert nem ennyire emberközpontú. Az univerzum matematikailag megszerkesztett rendjét követi, amely világrend nyomában jár mind az egyházi, mind az állami szervezet, s lényegében ezt a rendet képviseli az embernek felajánlott antropológiai tér mesterséges megképzésével valamennyi létrejövő kert is. A reneszánsz kert egységei, ha négyzetes területekből állnak, egymással akár fölcserélhetőek, egyenrangúak. A barokk kert részei hierarchikus viszonyúak, egymást, már csak méretbeli különbségeik miatt is, nem helyettesítik. Másrészt a barokk kert és épületei szorosabb egységet alkotnak, mint az a reneszánszt épület és kert viszonyában tapasztalható. A barokkban az épületek a hangsúlyozottak, s a kert ahhoz képest másodrangú, az épületektől távolodva egyszerűsödik, a természeti környezet sajátosságaiba beleolvad, s ekként az utak, bár nem szükségszerűen egyetlen pontból indulnak el, akár hegyesszögeket is alkothatnak.

A barokk kertstílus kiindulása ugyan Itália, mindenekelőtt a pápai Róma meghatározta térség, ahol hamar elfogadják a tridenti zsinat (1545–1563) álláspontját, miszerint a művészeteknek a katolikus vallásosság ébren tartójának kell lennie, de a hozzá kapcsolt kertstílus elterjesztéséhez az André Le Nôtre (1613–1700) által a francia Napkirálynak, az abszolút monarchiát képviselő XIV. Lajosnak tervezett versailles-i kertegyüttes járult leginkább hozzá, hiszen ennek összegző stílusjegyei nyomán tervezik meg Európa uralkodói számára a főnemesi kerteket. Az itáliai manierista kertek az érett reneszánsz és a barokk kertek közé vernek éket, amennyiben mindkettőtől eltérő módon, ha csak egyes részleteiben is, tájképi kert létrehozására törekcsenek, s a geometrikus formák mellett az esetlegességeket és szabálytalanságokat elfogadják – s ezzel a francia barokk kerteket felváltó angol tájképi kertek előképeivé válnak. Európában a kertstílus meghatározása tehát délről északnyugatra helyeződik át, s éppen abban a pillanatban, amikor a déli kulturális centrum a francia, angol s a németalföldi területre tolódik.

A déli geometrikus kerthagyomány növényzetből kialakított parterre-ek között, az északnyugati kertkonstruktorok jóvoltából, idővel megjelennek a vízparterre-ek, amelyek a vízszatürközödések segítségével újabb dimenziót nyújtanak a mértani elvek szerint megépített kert számára. S a barokk franciakertek már gyepparterre-eket is felhasználnak: a forma és a szín eluralkodik az egyes növények saját szépsége fölött, az egyedek egy közös elvet képviselő rendszer érdeklődésre nem számítható részeivé válnak.

A kertek létrehozói és fenntartói a rendkívüli anyagi lehetőséggel rendelkező abszolutista uralkodók s a vezető személyiségek, akik programjuk létrehozásához a művészek mellett kertészeket is alkalmaznak. Az építkezések adta lehetőségek állandósulásával kertészdzinasztiák jönnek létre, tagjaik a fejedelmi kertek stiláris egységesítését könnyen ellátják.

A reprezentációs térként szerephez jutó, sok szakmát képviselő szakemberek által megvalósított kert a barokk stíluskorszak elején elhatárolódik a haszonkertektől, s az új kertek már sem gyógynövényt, sem táplálkozásra szolgáló növényt nem tartalmaznak, hacsak annak fenntartására nincs más indok. A reneszánsz kertek növényeinek nagyobb része így kiszorul a barokk kertekből, s egy időre a rózsákkal is ez történik. A kert önálló, egységben tartott műalkotássá válik. A kertplasztikák a hatalmas kerteknek színházi jelleget kölcsönöznek, s ezt a felismerést már a manierista kertek kialakítói is használják a látvány létrehozásában.

A déli kertészetet a haszonelvűsége miatt lenéző André Le Nôtre, amikor megtervezi és közel húszezer ember munkájával 1661-re fölépíti a XIV. Lajos pénzügyminisztere, Fouquet számára Château de Vaux-le-Vicomte geometrikus parkját, mivel a kortárs kerttervezők már alkalmazzák e kertek másik, feltűnő sajátosságát is, maga is követi az ágyások barokk stílusú szegélyezését. 1638-ban publikálják Jacques Boyceau *Traité du Jardinage* könyvét, amelyben a bemutatott kedvelt parterre-ek között található az is, amelyet korábban már meg is valósítottak a Luxembourg kertben. André Le Nôtre számára, bár Mollet könyvét használja a régi kertek új ültetési ábráinak kialakításakor, a parterre-ek mintázatából az izgalmasan mozgalmasak – s teljességükben csak a kellő távolságból élvezhetőek – az érdekesek. A természetesen dekoratív vagy a nyírott növényfelület és a vonal összekapcsolására ugyan a reneszánsz kertek is törekedtek, de a növényfelszín plasztikus kialakítása, a formálható növényanyagok révén kialakított vonal ornamentális egyttalakitása a pompát kifejező barokk kert sajátja. A barokk kert hatása ugyanolyan mozgalmas jelenetekre épül, mint ami a barokk templomkiképzésekben vagy a képzőművészetben tapasztalható.

André Le Nôtre, amikor meghatározza a Tuileriák mértani elvek szerint kialakított kastélykert szerkezetét, egyetlen átlátható, új főtengegyel – a Champs-Élysées – végzi azt el. A tengelyre felfűzött Grand Carré, a fákkal betelepített Quincunxe és a nyolcszögletű medence mentén haladva a mellék- és haránttengelyeken át érzékelhető a kert határain túli város és annak természeti környezete is. A tágas tér érzetéhez hozzájárulnak a széles utak, amelyek mintegy nyitottá teszik a teret az égbolt felé is. E kertépítészeti elvek kialakításakor Le Nôtre tanulmányozza René Descartes optikai elméletét, s azt átülteti a gyakorlatba – a kertet a Szajnától elválasztó magas terasz ennek eredményeként lesz szerves része a kertnek és a városnak is. A létrehozott (s gyorsan elpusztult) kert összességében színpadias hatást kelt, ami meg is felelt az egységességre és monumentalitásra, a tömeghatásokra és a végtelenség érzetének keltésére törekvő divatos képzőművészeti elvárásnak.

A barokk kert a táj adottságai és a perspektíva nyújtotta érzetek segítségével hívja, amikor a lehető legkomplexebb módon megkomponált és teátrális. A Vaux-le-Vicomte esetében lejtős teraszok között húzódnak a parterre-ek és a parterre-ként kezelt vizes medencék. A főtengegy széles, a parterre-eken kívül csupán zöld gyepfelületű nyiladékat faültvények övezik, melyek erdőségen át a sétányokon akár el lehet sétálni a környező, átalakíthatatlan vidék tájaira is. Ennek az érintetlen tájnak a központjában, a rendezett táj főtengegyében húzódik a víz, a gyep és a parterre-ek sávja, amelyet szökőkút, szobrok, kőfalú teraszok, lépcsők, kőedények változatai tesznek izgalmassá, s a perspektívát hangsúlyozó utak és fabeültetések. Ebben a kertben kizárólag a kastély előtt, a kastély és medencék közötti térben helyeztek el virágparterre-eket, s magasságuk miatt nem juthatott köztük hely a rózsáknak, amiként a tájba sem voltak becsempészve, se a mellékkertekben, az amfiteátrum, a grotta vagy a keresztben húzódó két csatorna mellékén, sem pedig a hol sűrű, hol ritkuló erdőség szegélyébe.

Az eredetileg vadászbirtok területét 1662-től a kastélyokból, mellékpületekből és kertekből álló Versailles-já, barokk kertalkotássá a Napkirály elképzelései alapján Le Nôtre alakítja át. Mintegy ötven évig tart ez a munka. A kertépítmény ikonográfiáját Apolló, a

napisten és a Nap, s ekként XIV. Lajos nyújtja. E francia kertben a kert építmény volta hangsúlyozódik, a világosan megtevezett, fő és másodlagos tengelyekkel, a körkörös vagy félkörös alakú terekből kiinduló, sugárirányban szétfutó utakkal felosztott térség kisebb centrumokra osztódik, amely a palota és a tengelyét képviselő parterre-ekkel, medencékkel, teraszokkal, díszítményben gazdag szökőkutakkal, szobrokkal ellátott széles nyíladék és a körötte elterülő, némelykor szobrokkal, sziklákkal, házakkal, de akár színpadi szereplésre alkalmas építményeivel nem sok lehetőséget adott a növényvilág számára: túl a ládában elhelyezett szigorúan formákra vágott, építménnyé alakított fák, télen az orangeriumban elhelyezett délszaki növények, a nyírott bokrokból képzett falak vagy növényalakzatok tömegén, a palota előtti parterre-eken kívül a legtöbbször nem ültettek virágos növényt. Egyedül a Nagy csatorna kereszt tengelyének végén elhelyezett, a francia uralkodók által lakott Trianon palota előtti parterre növényzetét lehetett a mindenkori kor ízlése szerint cserélni.

A francia stílusú kertek, a barokk kertek, amelyek a Versailles mintája nyomán keletkeznek, a 17 század végén és a 18. században terjednek el szerte Európában; a fás szárú, alakítható, metszhető, formára vágható növényekben ugyan gazdagok, a dús virágágyasok majd csak a 18. század kertjeiben, elkülönülő helyeken, teraszokon, sétányok, illetve épületek mellett jelennek meg. A francia kertek összehangolt munkát végző látványtervezői, építészei, művészei, kertészei lelkesedése a táj nagy ívű átalakítását, reprezentációra alkalmas lakókörnyezetté tételét tekinti feladatának, s ugyan növénykülönlegességeket felhasznál, de ezek között ritkán jut szerephez rózsza. A versailles-i parkban létezik botanikus kert, de ebben egzotikát nevelkednek. A meghitt részletek iránt érdeklődő, a locus amoenus eszményét követő, a belső erényeket hangsúlyozó kertek főleg a protestáns területek francia kertészetnek többnyire ellentmondó kertépítészei rokkant előlegező vagy azt kiteljesítő munkái. A dinasztikus pompától elforduló nemesség udvarházaiban, a gazdag városi polgárság megépülő, kisebb dimenziójú kertjeiben, amelyek a környező tájat már nem vonják be a kertben tartózkodó észlelési terébe, a virágágyakat fajgazdagabban és változatosabb formákban alakítják ki. A megépülése kezdetén, 1686-ban Devonshire első hercegének versailles-i mintát követő Chatswoth-i kertjében már 1698-ban rózsakert díszlett. E rózsakert mértani szabályossága, a megrendelő kívánsága szerint, a francia reneszánsz kertek parterre-ének megfelelő. Ehhez hasonló szűkszavú adatokon túl a kertek többségének növényállományáról nem maradt információ, s maguk a korabeli kiültetések is vagy elpusztultak, vagy átalakításra kerültek. A kertemlékek leggazdagabbak a képi forrásokban, legyenek azok kert kialakításához, átalakításához készített alaprajzok vagy éppen a kertet bemutató képek.

A barokk kerteket gyorsan felváltják az angol kertek. Adrian von Buttlar úgy vélekedik, hogy az angol vagy tájkertek kialakulásához hozzájárult a reneszánsz kertek 18. századi elvadult állapota, de az is, hogy a francia kertek építése és fenntartása költségigényes, s a mentalitásában átalakuló európai népeknél egyre többen igénylik a természetes kialakítású kertet.

IRODALOM

- Fatsar Kristóf (2008): Magyarországi barokk kertművészet. Helikon, Budapest.
Holmes, Catrine (2002): Világszép kertek. Magyar Könyvklub, Budapest
Szabó Júlia (2000): A mitikus és a történeti táj. Balassi, Budapest
Buttlar, Adria von (1999): Az angol kert. Balassi, Budapest
Galavics Géza (1999): Magyarországi angolkertek. Balassi, Budapest

Sintér-dombi emlékek

A sintérház

Egykoron a jeruzsálemhegyi Sintér-dombon üzemelt, és a város tulajdonát képezte, helyrajzi száma 5177–78, földterülete 466 négyszögöl volt.¹ A Sintér-dombon ismeretlen időben megépült ház a városi sintér – közismert nevén a gypmester – szolgálati lakása volt, amely a korabeli térképen jól látható. A közegészségügyi előírásoknak megfelelően a város határán kívül – akkor még a Szél utcai temetőn is túl – működtek a sintértelepet. Itt gyűjtögettek össze a város területéről az elkóborolt, vagy elhullott állatokat. A gypmester jelentését az alábbiak szerint fogalmazták meg: „Városokban, községekben az állati hullák szabályszerű eltakarításával hatóságilag megbízott egyén. A gypmesteri szolgálat hatósági felügyelet alatt áll és a gypmester alkalmaztatását és teendőit, továbbá a gypmesteri telepek elhelyezését, és a berendezését az 1888. évi VII. t.c., és az e törvény végrehajtására kibocsátott...miniszteri rendelet szabályozza. A gypmester régebben a hóhér teendőit is ellátta...”²

Az 1857. évi kataszteri felmérés szerint a Jeruzsálemhegy közismert helynév lehetett, mert már 1785-ben ismeretes volt ez az elnevezés. Ugyanez a megállapítás vonatkozik a Sintér-dombra is.³ A Sintér-domb a Jeruzsálemhegy északnyugati végében terül el, ott, ahol most az Endrődi lakótelep emeletes házai állnak. Kelet felől a 8-as, azaz régi nevén a gráci műút, míg észak-nyugat felől – lent a mélyben – az Állatkert, és annak bejárati előterében a Villa Medici étterem határolja.

A gypmesteri foglalkoztatás időbeni alkalmazásával kapcsolatos ismereteink hiányosak, pedig az egykori hatalmas marhavészek idején a sok elpusztult állatot valakinek akkor is össze kellett szedni és megsemmisíteni. E tekintetben a város egykori földesura Padányi Bíró Márton püspök által 1745-ben kiadott Szabályrendelete sem intézkedik.⁴ Annyi azonban bizonyos, hogy Veszprém városa az 1872. december 12-én tartott képviselőtestületi ülésén a szolgaszemélyzet között megemlíti az 1 fő gypmesteri állást is.⁵ Azóta sok víz folyt le a Séd patakon, de a gypmesteri állást soha nem szüntették meg, az mindig be volt, és ma is be van töltve. A gypmesterséggel kapcsolatban, az állategészségügy rendezéséről szóló 1888. évi VII. törvénycikk 19.§-a úgy rendelkezik, hogy minden község tartozik, ha más-képp nem, akkor kisajátítás útján is alkalmas dögtérről gondoskodni. Továbbá, hogy a gypmesteri szolgálat, és a dögterek állategészségügyi tekintetben felügyelet alatt tartandók.

Veszprém városában is, elsősorban a Temetőhegyen (a mai Dózsaváros) évszázadok óta sok száz polgár foglalkozott állattenyésztéssel, így az igavonó, különösképpen az egyéb haszonállatok száma több ezer volt. (1912. évi adatok szerint: szarvasmarha 1326 db, ló 612 db, szamár 47 db, kecske 27 db, sertés 3448 db, juh 3531 db.) Hasonlóan magas volt az állatállomány a püspökség majorjaiban, és a káptalan jutaspusztai gazdaságban.⁶ Tudni kell, hogy az állattartásnak velejárója volt, akár a természetes, akár a fertőző állatbetegségek felépése idején bekövetkező elhullás. Ezen állatok megsemmisítésére, eltakarítására, azaz dögtetek, dögtemetők fenntartására vonatkozó előírás nem található. A meglévő térképeken

sem található ilyen tevékenységre utaló jelzés, bejelölés. Az ilyen funkciót betöltő létesítménynek, pedig minden körülmények között lennie kellett, ez természetes velejárója volt az állattartásnak, a gazdálkodásnak. Felvetés szerint, a legrégebbi ilyen létesítmény volt, vagy lehetett, – mint a neve is elárulja – a jeruzsálemhegyi Sintérdombon működtetett sintér telep.

E telepen elvégezendő munka váratlan ellenőrzésekor 1892. augusztus 30-án az alispán számos rendellenességet tárt fel. Észrevételeit írásban közölte a város polgármesterével, Kovács Imrével. Az idevonatkozó szöveg az alábbi: „A sintérháztól alig 100 méterre botrányos hanyagsággal van kezelve a városi árnyékszékekből odahordott ürülék, s azok sem letakarva, sem fertőtleníve nincsenek, így a közelben elterülő városrészt, és környékét fertőzik, az egészséget veszélyeztetik... Ugyancsak a sintérház környékén a dög- és döngyűző tér olyan állapotban s oly helyen van s oly közegészségellenes módon kezeltetik, hogy emiatt a polgármestert, a városi orvost, a rendőrkapitányt súlyos felelőség terheli. A vizsgálat alkalmával a sintérház udvarán egy elhullott lónak csontjai, és ebektől lerágott maradványai a földön felül találtatott, és dögletes levegőt tenyésztett, – az állati hullák alig egy méterre vannak elásva”... stb.⁷ Ezen alispáni ellenőrzési észrevétel alapján képzelhetjük el, hogy annak idején, jó száz esztendővel ezelőtt, hogy működtetett egy sintértelep.⁸

Megjegyzendő, hogy a dolomitsziklás Jeruzsálemhegyen ivókút létezéséről nem tudunk. A sintértelep vízbázisa az ún. Sintérkút, vagy másként Kőszikla aljai kút, illetve régebben Bődönkút néven volt ismeretes. A Jeruzsálemhegyen lakók, és a sintértelep vízellátása innen történt. Az odavezető út a Szél utcai temetőtől le a Séd patakig, a ma is meglévő, az egykori mély vízmosási árkon le-fel járva történt. Az árkot, amelyen áthalad a mai Dózsa György út, egy kisebb híd szeli át. Az említett kútnak olyan jóízű forrásvíze volt, hogy kútmester ügyelt rá, majd az 1896. évi vízvezetékrendszer kiépítésekor, e kútra építve, itt létesült a Városi Vízmű.⁹

Őslakosoktól olyanértelmű tájékoztatást kaptam, hogy az 1940/50-es években a város gyepmestere Makai Lajos volt, aki két segédjével, Németh József és Sefcsik Mihállyal együtt látta el a gyepmesteri feladatot. Ők segítették az elgázolt állatokat a városból és környékéről elszállítani, a szabadon kóborló állatokat, pedig dróthurkos bottal befogni. A befogott állatokat lovas kocsin elhelyezett zárt ketrecben szállították a városon kívüli gyepmesteri telepre. Elmondások szerint, ha záros határidőn belül jelentkezett a gazdája, akkor a napi tartásdíj kifizetése után hazavihették a kedvenc állatukat. Amennyiben nem kellett senkinek, akkor keményfából készült furkósbottal agyonverték az állatot, és a dögkútba dobták.

Többirányú érdeklődésem alapján értesültem arról, hogy jóval a városon kívül, a Vámosi út melletti erdő szélén, már 70–80 évvel ezelőtt is működött egy dögter/dögkút. A földbeásott kút betonnal volt körbefoglalva, a beöntő nyílás fölött egy szellőző kémény volt látható.¹⁰ Ma egy méter vastagon földdel le van takarva. Most is ugyanazon a helyen működik a gyepmesteri telep... „Az 1930-as években a Sintérdombi dögkutat áthelyezték a Lackó-forráson túl, a Sas-hegy nevű mezőgazdasági-kertészeti településhez tartozó ún. Winkler-árok mellé. Az állatokat előbb megnyűzták – mert a bőrért pénzt adtak – a lenyűzött állati testet, pedig kifumarozták az említett Winkler-árokban lévő dögkútba”. „Ugyancsak az 1930-as években a Jutasi úton az egykori Horváth vendéglő épületével szembeni fenyvesben a mai Honvéd sportpálya környékén, ismeretlen ideig szintén működtettek egy dögkutat.”¹¹

A város keleti szélén, a Tiszafa utca északi végén lévő területen 1973-ban még működött egy sintérkút azaz dögkút. Dróthálóval volt körülkerítve, körülötte elégett fehér csontok voltak láthatók. Létrehozásának időpontja ismeretlen. Feltehetően a széljárás állandó kedvező volta miatt létesült itt ez a dögkút. 1973-ban, egy roma család, egy tehén hátsó felét rakta fel a szekérre, majd még a hozzájuk tartozó 2–3 purdéval, Kádárta irányába hajtottak. 2010-ben a dögkút megtekintésekor, L vassínnel körbekerítve, a BMX kerékpárosok szét-

vert faházától, dél felé 4 méter távolságra még látható volt. A dögműt egykori létezését a Tiszafa utca utolsó házában lakó tulajdonos is megerősítette. (Dr. Mátayné)

Már az idők homályába vész az az eset, amikor az egykori sintér (kutyapécének is nevezték) számfogatos kocsiján szállította az utcán elfogott, csavargó kutyákat ki a sintér telepre. A két számról az egyik neve Babi, a másiké Rigó volt. Ha a gazdájuk a szomjúságát oltva sokáig időzött a kocsmában, akkor a szemfüles gyerekek a kocsin lévő ketrec ajtaját kinyitották, az elfogott kutyák, pedig elfutottak.

A jelenleg – 2010-ben – üzemben lévő gyepmesteri telep a Külső Vámosi úton, az út-kereszteződés után balra, a Búdöskúti dűlőben, az Alsóerdő északi szélén, a 039/2 helyrajzi számú 1019 m² földterületen, dróthálóval körülkerítve működik. Vízzel és villanyvilágítás megoldott. Az építési engedély száma: VIII. 3842/1985. A használatbavételi engedély száma: VIII. 2129/1986. A telepen 12 kennel (magyarul kutyáól, vagy kutya ketrec) áll a beszállított kutyák rendelkezésére. A befogott kutyákat 14 napig tartják. Az állatokat, vagy a gazdájuk keresi meg, és viszi haza, vagy a közvetlen szomszédságban lévő állatvédők veszik át, és keresnek számukra új gazdát. Csak a beteg, öreg állatokat altatják el. Az állattelepekről (pl. a volt termelőszövetkezeti istállóból), az állatkórházból, és magánszemélyektől az elhullott állatokat gépjárművel a gyepmesteri telepre beszállítva gyűjtik, majd szállítják a veszélyes hulladékégetőbe. A telep déli végében van elhelyezve az elhullott állatok (kutyák, macskák, rókák stb.) összegyűjtésére szolgáló 2 darab fémkonténer. (ismertebb nevén nevezve: kuka)

Veszprém Város Önkormányzata Közgyűlésének a hobbiállatok tartásával, szállításával kapcsolatban 58/2009./XI. 27./ szám alatt kiadott szabályzat 3. sz. melléklete alapján az elhullott állatok elszállításával kapcsolatos jelenlegi díjak mértéke az alábbi:

Befogott, valamint elhullott hobbiállat szállítási díja: 4. 000 Ft+ÁFA

A szállíthatóság érdekében végzett kábítás díja: 2. 000 Ft+ÁFA

Befogott hobbiállat tartásának díja: 1. 000 Ft+ÁFA

Hobbiállat élete kioltásának díja: 2. 000 Ft+ÁFA

Megjegyzendő, hogy már lehet olyan hirdetésüket olvasni, melynek értelmében az elhullott állatot a helyszínre rendelt, erre a célra létrehozott tehergépkocsiban elhamvasztják.

A gyepmesteri telepen van a gyepmester számára minden igényt kielégítő fémkonténer, mely hivatalos irodahelyiségül szolgál. Veszprém város jelenlegi gyepmestere 1996 óta Steitz János. Feladata többek között: a közúton talált hullák begyűjtése, majd ártalmatlanná tétele, az állathullák lebörözése, a hullaszállító járművek, eszközök, felszerelési tárgyak tisztántartása és fertőtlenítése. A helyi szakigazgatási szerv által előírt állategészségügyvel kapcsolatos köztisztasági feladatok ellátása, a város területén legalább havonta egy alkalommal a kóbor ebek befogása, a befogott ebeknek a gyepmesteri telepre szállítása, azok gondozása, illetve a költségek megtérítése után a tulajdonosnak való visszaadása. A gyepmesteri telepre beszállított állathullákról, leölt állatokról átvételi elismervény kiállítása, róluk nyilvántartás vezetése. A gyepmesteri telep állategészségügyi felügyeletét a hatósági állatorvos látja el. A gyepmesteri telep felügyeleti szerve: Polgármesteri Hivatal Közterület-Felügyelet Csoportja, Veszprém.

Egykori gyepmesteri árszabások

A levéltári adatok alapján a gyepmesteri díjazásra vonatkozóan az alábbi adatok találhatóak. Így például 1920. április 1-től Czicza Imre gyepmester díjazását¹² az alábbiak szerint állapította meg a város közgyűlése:

1. Pöcegödörtisztítás, egy fordulóként (két hordó): 60 korona
2. Elhullott nagy állat (ló, szarvasmarha) szállítása, lenyúzása: 60 korona
3. Elhullott kisállat szállítása: 20 korona
4. Befogott kóbor ebek, vagy a városi rendőrkapitányság által a gyepmesteri telepre 21. napi megfigyelésére kivetett ebek napi tartásáért: 10 korona

Az I. világháború után az infláció következtében, a tetemesen megemelkedett munkabérekre tekintettel a város tanácsának határozata alapján Baranyai László gyepmesternek a közgyűlés az alábbiak szerint állapította meg a díjazást:¹³

Pöcegödörtisztítás, egy forduló után, 2 lajttal számítva: 75. 000 korona

Nagy hulla szállítási díja: 125. 000 korona

Egyúttal figyelmeztetve lett arra, hogy a „...pöcegödör tartalma a belterület határáról számítva legalább 1 kilométer távolságra szállítandó el, a hordók és kocsik jókarban és tisztán tartandók, a pöcegödörök tartalma, pedig a tisztítás előtt előzetesen mésztejjel fertőtlenítenendők.

1934-ben a város tanácsa Szabályrendelet formájában szabályozta a gyepmester díjazását.¹⁴

Pöcegödör tisztítása 1 hordó után: 6 P.

Egy hulla szállítás díja nagyobb állat után: 10 P.

Egy hulla szállítása kisebb állat után: 5 P.

Elfogott eb élelmezési díja naponként: 0, 50 P.

Elfogott eb, de nem kóbor eb kiirtásáért: 3 P.

Elfogott és kiirtott kóbor eb után: 1P.

JEGYZETEK

¹ VeML. Veszprém Város Mérnöki Hivatalának iratai. V. 177. XXII.

² Pallas lexikon, XVI. k. Bp.: 1894. – 336.

³ HUNGLER József: Veszprém településtörténete. – Veszprém: 1988. – 278. A Jeruzsálemhegy elnevezést feltehetően a reformátusoknak a várból való kiüldözésük idejére kell tennünk. 1760-ban Jeruzsálem Mezejeként írták le.

⁴ VeML. Veszprém Város tanácsának iratai. V. 102/b.

⁵ VÉGHÉLY D. Emléklapok rendezett t. város... – Veszprém: 1886. – 336.

⁶ DR. ÓVÁRI Ferenc: Közgazdasági élet. In. Hornig Károly: Veszprém múltja és jelene. – Veszprém: 1912. – 154.

⁷ VeML. Veszprém város közegészségügyi ügyei 1892–IV–11/a–49541 153. filmtekercs

⁸ Ezzel a bőrnúzó mesterséggel kapcsolatban megemlíthető egy dalocska, amely országszerte ismeretes, ui. mindig annak a városnak a neve szerepelt benne, amelyikben húzták a zenészek. Ha a jókedv a tetőfokára hágott, – akár a Hungária vendéglőben, akár a Kispipa vendéglőben, – akkor az alábbi csúfalkodó dalocska éneklése fokozta a hangulatot. „Megdöglött a bíró lova, nyúzza meg a bíró maga. Jó lesz a bőre bundának, a lába meg kocsonyának, majd megeszik a veszprémi cigányok. Jó lesz a bőre...”

⁹ VÉGHÉLY Dezső: Emléklapok... 1886. 189–190

¹⁰ Fábíán Pál közlése Veszprém, Rozmaring u. 23.

¹¹ Joó Ernő közlése Veszprém, Dugonics u. 6 sz. Annyi bizonyos, hogy az említett területtől déli irányba, a jelenlegi SPAR áruház helyén, az 1950-es években még volt egy ún. „pásztorház”. H. Gy.

¹² VeML. Polgm. Iratok 837/tü/4367/1920. határozat. V. 191.

¹³ VeML. Polgm. Iratok 1549/tü/10286/1924. aug. 9. V. 191.

¹⁴ VeML. Polgm. Iratok Veszprém város Szabályrendelete. 69/6890/1934. sz. V. 191.

A földrajzi ismeretek forrásvilága

Mind nagyobb teret hódít pedagógiai szókészletünkben az érték közvetítés kifejezés. Komolyan belegondolva ennek lényegébe és magyarázatába, egy komplex kifejezésmóddal találjuk szembe magunkat. Tartalmazza a kialakítandó jellembeli tulajdonságokat, a szokássá fejlesztendő viselkedésformákat, a különböző tantárgyak, műveltségi területek tárgyi ismerveit. Minden szakismeret érték, kincs az ember számára. Nem emelhető egyik sem a másik fölé, paralel mód kell kezelnünk ezeket, mindegyikben hangsúlyozva a maga értékét. Így van ez a földrajzi ismeretek terén is.

Tulajdonképpen földrajzot, mint tantárgyat felső tagozatban tanulnak a gyerekek, de az alapismereteket korábban sajátítják el.

Óvodás korban ez beszélgetéstémájuk egy jelentős részét adja. Begyakorolják környezetük, a természet adta érzéseiket különböző formákban kifejezésre juttatását. Ezt a beállítódást tudjuk 1-2. osztályban bővíteni, tudatosan továbbfejleszteni. Ez az egyik forrása földrajzi ismereteiknek.

A másik, nélkülözhetetlen forrás a permanens módon szerzett ismeretanyag. Észlelik és valami módon viszonyulnak az udvaruk, utcájuk, parkjuk, játszóterük terepviszonyához. Kialakul bennük az időjárás és a hőérzet észlelésének képessége, tapasztalják és megtanulják a védekezési módokat – fűtés, öltözködés, fokozott mozgás –, bár ez még nem környezetvédelem, de saját emberi világuk védelmén keresztül jutnak el odáig. Megfigyelik és megszokják környezetük növény- és állatvilágát. Ekkor még nem kapcsolják a felszíni adottságokhoz, csupán bizonyos populációk elemeivel ismerkednek. A gazdasági földrajz témaköreihez szintén a megismerés szintjén közelítenek. Még csak alakítják a dolgok fogalomtartalmát és viszonyát.

Érzelmi téren megközelítve fontosak a szülői, nevelői beszélgetések. Vitathatatlan, hogy egy életre nyomot hagynak.

Kirándulás, játék a szabadban. Mivel társas elfoglaltságok, természetes velejárójuk a célirányos kommunikáció. Ez már inkább az iskoláskorra vonatkozik. Fontos eleme a figyelemfelhívás; a következetes viselkedési elvárások közlése; esetenkénti megbeszélések adott időben és ott a helyszínen; a látottak és tapasztalatok által kiváltott érzelmek kifejezése.

Plakátok, reklámok. Városi séták, utazások, a sajtó és más kommunikációs eszközök folyamatosan sugallják gondolataikat. Lehetőségeik között az első a témának megfelelő szelektálás elsajátításában rejlik. Például: környezetszennyeződés, emlékezet és figyelem-összpontosítás megkövetelése; a téma fontosságának megvitatása; a gyerekekre váró feladat megfogalmazása.

Könyvek, újságok. Képanyaguk beszélgetési lehetőséget nyújt, segítik a képzetalkotást. A képaláírások rövidegükkkel, azonosítási lehetőségeikkel adnak segítséget. Például: Megcsúszott domboldal a veszprémi Tekerés-völgyben = löszpart. Később majd megtanulják, hogy ezt nevezzük suvadásnak. De addig a felszíni forma hasonló megjelenési eseteiben, ha

az nem is jut eszükbe, hogy csuszamlást látnak, de azt emlékezetükbe hozza a látott térszín, hogy tankönyvükben már találkoztak ilyen képpel, erre lényeges odafigyelni, valószínű, tudományos jelentőséggel bír.

A szöveget tekintve már a felnőttek segítségére szorulnak. Ma már mind gyakrabban legyenek meg stílusban és tartalomban gyermekeknek szóló szakirodalmi kiadványok.

Televízió. Vitathatatlan, mekkora vonzerővel rendelkezik. Nagyon sok kiaknázatlan lehetőséget rejt, és sok-sok veszély forrásául szolgál. Túlzott elővigyázatosság jellemezne, ha azt javasolnám, előre válogassuk meg azt, amit gyermekeinknek meg engedünk nézni. Azt is mondhatnám, nem ismerek olyan megoldási lehetőséget, mely alapján előre kiszűrhetők például a nem éppen környezetbarát viselkedést sugalló reklámok, esti mesék, gyermekfilmek. Ha már így van, hát nézze az ifjúság, de vállalja fel a gyermekekkel foglalkozó felnőtt társadalom a látottak megvitatását, negatívum esetén annak pozitív irányú történéseivel való szembeállítás. Tudományosabb téma esetén pedig nem maradhat el a szükséges magyarázat.

Végül az alsó tagozat harmadik osztályára összpontosítva vetek fel néhány gondolatot, melynek alapjául saját munkámat, természetesen a rám is vonatkozó előírásokat és tapasztalataimat tekintem.

Gyakorlatomban a földrajzi ismeretek alapozása nem a tanterv szerinti környezetismereti órákon kezdődik. Előkészületként úgy alakítottam át osztálytermemet természetismereti szaktanteremmé, hogy ott ne csak a növény- és állatvilág, hanem a megengedett kereteket felhasználva a földrajzi környezet is képviselve legyen. Ilyenek a közetgyűjtemény, a talajminta, homokasztal, térképek, applikációs képek, könyvek, prospektusok, földgömb.

Mindenkor különös figyelemmel keresem az adekvát helyzeteket, melyeket arra igyekszem felhasználni, hogy megtanítsam tanítványaimat bizonyos tényeket, jelenségeket észrevenni, azokra figyelni, és azokat értékelni. Erre jó példa az emberi tevékenység felszín alakító hatása, vagy a Bakonyban, természetes környezetben látott édesvízi mészkő, mely szemléletesen tárja eléjük a megkövesedés folyamatát.

Nagy lehetőségeket nyújtanak a városi és távolabbi kirándulások. Ezeken szinte észrevétlenül tanulják meg a felszíni formákat. Adott pontról a Veszprémi-fennsík sík területet rajzol elénk. A városi közlekedés során hol dombon, hol völgyben vezet az utunk. A várostól északra magasodik a Déli-Bakony egyik csúcsa, a Papod. Hogy a medencét is bemutatthassam, a Káli-medencét szoktam tanulmányi kirándulások alkalmával beiktatni.

A hegy részeit rávezetéssel ismertetem.

– Nézzétek a hegy lábánál azt a települést!

– Felmegyünk a hegytetőre.

– Ezen a lankás oldalon megyünk fel, a másik meredekebb.

Az időjárás alapelemeit mindennapi beszélgetések során sajátítják el. A szakszavak így aktivizálódnak szókinsükben.

– Szép idő van.

– Igen, mert kellemes a napsütés. Megfelelő a hőmérséklet.

Más esetben:

– Ma erős a szél.

– Valóban kellemetlen a szél, de tiszta a levegő.

– Jó, hogy esik az eső. A csapadékra most nagy szükség van.

Így gyakorta jutok olyan helyzetbe, hogy a tanórák anyaga már közismert a gyerekek körében. Előre nem mérhetem fel, hogy mennyire képesek a korábban, nem kötött keretek-

ben lejátékosító szituációkban hallottakat felidézni. Ilyenkor az óra vezetésében a rugalmas módszerváltás segít. Ezek a tanórák rendkívül érdekesek, hangulatosak, rendszerező jellegűek. Gazdagítják tanulóim témához kapcsolódó érzelmeit és növelik önbecsülésüket.

Van még egy kedvelt, bevált módszerem, a beszélgetés. Új anyagot feldolgozó óráról lévén szó, az eredményt meghatározza, hogy mennyire sikerült a gyereket beszélgető partnerré tenni. Ezt mindenkor biztosítja, ha olyan ismétlődő kérdést teszek fel, amelyre nemcsak a megtanult szöveg válaszolható, hanem abban a spontán szerzett ismereteiket is közölhetik. Még az sem baj, ha kicsit elkanyarodunk a témától. Összefüggés keresésére, felismerés megfogalmazására csak úgy nevelhetők, ha megtanulják gondolataikat rendezni, irányítani, azokat érdeklődési körüket követve megfogalmazni, élővé tenni. Erre egy jó példa, amikor a víz körforgását tanulva mint indító témáról, az időjárás elemeiről beszélgettünk. Megkérdeztem:

– Mi a napsugár?

Jóleső kíváncsisággal fogadták kérdésemet, s némi csend után megkaptam a nem mindig szakszerű, de ötletes válaszokat. Leszűrtem belőlük, hogy az ismeretek csírája ott lakozik bennük. Az első válasz:

– A Nap egy darabkája.

Az utolsó:

– A Nap földje ég. – Nincs is földje! – Az egész csak tűz, meg valami, ami benne ég. – Ennek a melege, ha hője az, ami ide elér. – Ez a napsugár.

Ez a kisfiú hangosan gondolkodott, úgy fogalmazta meg mondandóját.

Beszélgettünk a felhőről, a szélről, a csapadékról.

– A felhő, ha nagyon tele van vízzel, kicsordul és esik az eső. A vízcseppek össze is ütköznek egymással.

A beszélgetésnek véget szakítva táblai rajzzal foglaltam össze a hallottakat.

– Beszéltünk a Napról, felhőről, esőről, de vajon mi történik a földre hullott csapadékkal?

Hogy célt ér ez a módszer? Rövid távon is megítélhető. A most hatodikos gyerekeim megnyilatkozásai, a földrajzi tananyaghoz való hozzáállásuk pozitív viszonyulást mutat.

Természetes, hogy ismeretanyag tények közlése, megismertetése nélkül nem sajátítható el. Ha képesek vagyunk a száraz ismeretnyújtást elkerülni, vágyat ébresztünk a mindig több és pontosabb ismeret megszerzésére. Ha megtanulják azt, hogy az új fogalmak ne riasszák meg őket, hanem azt próbálják meg felfogni, korábbi ismereteiket az újakkal ötvözve megmagyarázni, előbb-utóbb örömeiket lelik a földrajzórákban, s jártasak lesznek a földrajz világában.

Diákok a barátságról – egy bő évtizeddel ezelőtt

„A barátság, egy lélek, mely két testben lakozik.”

/Arisztotelész/

Egy 1998-as a serdülők erkölcsi szocializációjáról készült felmérés¹ adatait néztem át azért, hogy egy új vizsgálatot készítsek elő, amikor izgalmas tartalmakra bukkantam, amelyek napjainkban is érdeklődésre tarthatnak számot. Néhány száz olyan tanulói észrevételt találtam, amely a barátságra vonatkozik.

A szóban forgó kutatás a 13-16 éves tanulók erkölcsi ítéleteit kívánta feltérképezni. A kérdőív két részből állt. Az első egység 18 szituációban, erkölcsi dilemmahelyzetben kérte a diákok döntését úgy, hogy minden szituációhoz hat-hat válaszlehetőség tartozott. A másik egység általános erkölcsi állításokat, ítéleteket tartalmazott, amelyekre vonatkozóan kellett a megkérdezetteknek nyilatkozniuk, hogy egyet értenek vagy sem, illetve arról, hogy az elfogadás vagy elutasítás milyen mértékű. (Szekszárdi, Horváth H., Buda M., Simonfalvi, 2000)

A dilemmahelyzetekkel kapcsolatban lehetőséget kínáltunk a tanulóknak arra, hogy megjegyzéseket fűzzenek a döntésükhöz. Közel 7500 megjegyzés, kommentár gyűlt össze, amely izgalmas tárháza a diákok véleményének, gondolkodásának. A megjegyzéseket, amelyek döntő mértékben egy-egy szituációhoz kötődtek, feldolgoztuk, tipizáltuk a kérdőívvel összefüggésben, és ezt publikáltuk is. (Szekszárdi, Horváth H., Buda M., Simonfalvi, 2000; Sekszárdi, Horváth H., Simonfalvi, 2005)

Az adattár azonban olyan gazdag, hogy sokféle utóelemzésnek lehet bázisa. Kifejezetten érdekesnek tűnik körüljárni, hogy milyen kép élt a barátról, a barátságról a 90-es évek végén a serdülőkben. Jóllehet a legtöbb szituációban a barátság kérdése csak közvetett formában merült fel, mégis a megjegyzésekben viszonylag nagy számban fordult elő a „barát” kifejezés. A tanulók olyan dilemmahelyzetekhez is fűztek a barátra vonatkozó kommentárt, amelyben egyáltalán nem szerepelt ez a reláció.

Felvetődik a kérdés, hogy a több mint tíz éves adatok elemzése, az ebből levont következtetések, mennyire lehetnek relevánsak napjainkban. Lehet-e ezzel – a barátságra vonatkozó – adatsorral önmagában kezdeni valamit? Azt gondolom, hogy egy múltból felidézett jelenség mindig összehasonlításra készítet minket a jelen helyzetünkkel, akkor is, ha ez nem fogalmazódik meg a „felidezésben”. Ez az írás mégsem arra vállalkozik, hogy összevetést végezzon a felvillantott időmetszet spontán megnyilvánulásai és a mai vélemények között, már azért sem, mert az utóbbiról nem rendelkezik hasonló adatokkal. Ezért arra szorítkozik csupán, hogy a serdülő diákok 1998. májusában a barátságról írt megjegyzéseit értelmezve, elemezve képet adjon az akkori vélekedésükről.

Mielőtt belefognánk az elemzésbe, villantsuk fel, milyen is volt az 1998-as esztendő!

Ha próbáljuk felidézni az 1998-as esztendő történéseit, akkor azt sokféle szempontból tehetjük, különböző annalesekre támaszkodhatunk. Én csupán néhány eseményt kívánok felvillantani a vizsgált évről a világ és Magyarország vonatkozásában a politika, a gazdaság, a környezetvédelem, a tudomány, a művészet, a sport és az iskolaügy területén, hogy érdekletesebb tegyem, milyen időszakról beszélünk.

1998-ban a politika területén az kívánkozik kiemelésre, hogy Magyarországon országgyűlési választások folytak, amelynek eredményeképpen FIDESZ győzelem született és Orbán Viktor alakíthatott kormányt. Az ország nyugalmát az Aranykéz utcai robbantásos merénylet zavarta meg, melynek négy áldozata között volt az alvilág egyik ismert alakja is. A világpolitikai események között is nagyszámban szerepeltek merényletek, így például ekkor történt két amerikai követség felrobbantása Dar es-Salaamban (Tanzánia) és Nairobi-ban (Kenya). Feltételezések szerint ezekben részt vett az az Oszama bin Laden, aki fatváiban, vallási rendeleteiben felszólította a muzulmánokat, hogy öljenek meg Amerikai Egyesült Államokbeli és a vele szövetséges országokból származó civileket és katonákat mindaddig, amíg ezek a kormányok vissza nem vonják támogatásukat Izraeltől, és ki nem vonják csapataikat az általuk megszállt iszlám országokból.

A gazdaság területén megemlítendő, hogy sikerült megakadályozni a brazil állam összeomlását nemzetközi összefogással egy, összesen 41 milliárd dolláros hitelcsomag segítségével. Az Európai Unió mezőgazdasági miniszterei feloldották a brit marhahús exporttilalmát, melyet még a kergemarha-kór miatt vezettek be.

A környezetvédelem tekintetében kiemelkedő jelentőségű volt az az ENSZ-konferencia, amelyet az üvegházhatás káros következményeinek csökkentése érdekében szerveztek Buenos Airesben, és amelyen 180 ország vett részt. A szélsőséges időjárási jelenségek közvetlen környezetünkben is éreztették hatásukat: a rendkívüli esőzések következtében medrűkből kilépő folyók 400 ezer ember lakóhelyét öntötték el Kárpátalján, és a Tiszán levonuló árhullám nálunk is súlyos helyzetet teremtett.

A tudomány vonatkozásában felemlíthető, hogy a fiziológiai és orvostudományi Nobel-díjat három tudós kapta megosztva „annak felfedezéséért, hogy a nitrogén-monoxid a szervezet ingerületközvetítő molekulája”. Ebben az évben sikerült Thomas Halesnak bizonyítania a Kepler-sejtést. '98-ban jelentették be texasi kutatók, hogy olyan enzimet találtak, amely lelassítja az öregedést és gátolja a sejthalált.

A művészet területén látványos volt a Titanic (rendező: James Cameron) c. film sikere, amely aratott a 70. Oscar-gálán, és átvette az elsőséget az USA mozi-piacán a minden idők legsikeresebb filmje címért folytatott versengésben.

A sportesemények között szenzációnak számított, hogy a labdarúgó világbajnokságot a rendező Franciaország válogatottja nyerte meg az örök favorit Brazília előtt. Nekünk némi vigaszt nyújthatott – ha már a fociban gyengén szerepelünk –, hogy a 32. amatőr ökölvívó Európa-bajnokságon Erdei Zsolt aranyérmert szerzett.

Az iskolaügy tekintetében meghatározó lépés volt az ún. Sorbonne-i Nyilatkozat, (az egyetem megalapításának 800 éves évfordulója alkalmából Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Németország oktatási miniszterei írták alá), amely a mai napig kiható Bologna-folyamat, az európai felsőoktatási harmonizációs folyamat kezdete volt.

Egy kutatócsoport jelentése rámutatott arra, hogy az európai identitás megszilárdítása, az európaiság megteremtése tekintetében az oktatásra és a képzésre meghatározó feladat hárul, amelyben a tagországok együttműködése elengedhetetlen, és ajánlásokat is megfogalma-

zott a közös tevékenységekre. Az egyik kiemelt területnek tekintette a civilizáció alapjául szolgáló közös értékek megerősítését és átszármasztását. (EURÓPAISÁG, 1998)

Idehaza – hároméves implementációt követően – 1998 szeptemberében elkezdődött a NAT szerinti oktatás az általános iskola első és hetedik évfolyamán.

Hogy a felemlített vagy más korabeli események mennyire hatottak az akkori serdülőkre, nem tudjuk, csak az időszak néhány jellemzőjének felvillantására szorítkozhattunk.

Adatok a barátságról

„A barátság szükséglete és a valóságos baráti kapcsolatok megléte szorosan összefügg az életkori sajátosságokkal. [...] Az életút különböző szakaszaiban a barátság különböző pszichológiai funkciókat lát el, és különböző tartalmakkal töltődik fel. Ugyanakkor a folyamat, akárcsak a személyiség fejlődése, egyáltalán nem lineáris jellegű.” (Kon, 1977) Pszichológiai megközelítésből nem releváns kérdés, hogy a fiatalkori és a felnőttkori barátság között van-e minőségi különbség, a filozófia és az etika gondolkodás történetében már felvetődik ez a probléma. (Laczkó, Dékány szerk., 2005)

A kommentárok kb. a 12%-a tartalmazta a *barát* kifejezést, ami 875 megjegyzést jelent. Ha azt nézzük, hogy a vizsgálatban 3316 tanuló vett részt, akkor azt mondhatjuk, hogy a válaszadók valamivel több, mint a negyede tett a barátsággal kapcsolatos észrevételt. A kérdőív 18 szituációjából 16-hoz fűztek ilyen tartalmú kommentárt a diákok, de jellegzetesen három szituáció körül sűrűsödtek (65,6%) a „barát” kifejezést használó megjegyzések. Érdekes, hogy a dilemmahelyzetek kevesebb, mint 40%-a tartalmazta a barát relációt, mégis majdnem az összeshez fűztek a barátra vonatkozó megjegyzést. Feltehetőleg azért, mert a kortársi kötődések – különösen a barátság – kiemelt szerepű a serdülők körében. (Forgas, 1989) Talán innen magyarázható, hogy az osztálytársi, iskolatársi helyzetet is a barátság irányából közelítették meg.

Háromféle aspektusból elemeztem az adatokat:

1. A barátra, a barátságra vonatkozó állítások halmazaként kezeltem 875 megjegyzést, és próbáltam típusokat elkülöníteni.
2. Az említett három szituáció körül sűrűsödő kommentárokat külön megvizsgáltam, és itt figyelembe vettem a szituációk tartalmát is.
3. Megnéztem, hogy a megjegyzésekben a barátság értékmérőjeként megfogalmazott gondolat: 'a barátot nem áruljuk el', milyen árnyalatokat mutat az egyes típusoknál.

A barátságra vonatkozó állítások halmaza

A válogatás kereső szava a 'barát' volt. Az ennek a kritériumnak az alapján talált 875 megjegyzés szám szerint ugyanennyi diáktól származik és közel 1000 mondatot tartalmaz. Az első megközelítésben is kitűnik néhány sajátosság, amelyeket érdemes röviden értelmezni.

A diákok egy jelentős csoportja határozottan állást foglal a barátja mellett. Egyértelmű számukra, hogy a barátot, aki jóban-rosszban barát, akármit is tett, nem adják ki, nem árulják el. E közös irányvonal mögött többféle felfogást találunk, vagyis részleteiben igen színes a kép. Vannak olyanok, akik kategorikusan kijelentik, hogy: „*A barátaimat nem árulom el*”/2533²; „*Soha nem árulom el az osztálytársaimat, főként a barátaimat nem.*”/2677/; „*Egy jó barátnak mindig segíték.*”/3207/

Vannak, akik számára léteznek a barátság intézményét szabályozó általánosan elfogadott

alapelvek, törvényszerűségek, amelyekhez ők tartják magukat: „*Senki sem árulja el a barátait.*” /1043/; „*Az igazi barát bármit megtesz a barátságért.*” /702/; „*A barátság szent.*” /3079/; „*Ha barátról van szó, mindent.*” /3152/; „*Egy jó barátság egy életre szól.*” /3207/; „*A barátok mindig kisegítik egymást.*” /2330/

Ezekből a megközelítések közül az egyes szituációkban megfogalmazódó dilemma kevésbé játszik szerepet a döntésben, mert a baráti viszonylat háttérbe szorítja. „*Sohasem mondanám el, hogy mit tett az illető, ha az ember a barátom.*” /645/ Akkor is kiáll a barát mellett, ha ebből kára lehet: „*Lehet, hogy megjárnám, de semmi esetben sem árulnám el az illetőt, főleg ha a barátom.*” /2441/

Mások szintén nem adnák ki a barátjukat, de megbeszelnék vele a történeteket, és megpróbálnák rávenni, hogy javítsa ki az erkölcsileg kifogásolható tettét. Ezek a diákok, miközben elkötelezettek a barátjuk mellett, annak a cselekvését is mérlegelik, és éppen azért, mert a barátjukról van szó, azt szeretnék, ha a tettei erkölcsileg helyesek lennének. „*Megpróbálok rábeszélni a barátomat, hogy rakja vissza az osztálypénzt a helyére.*” /2695/; „*Először beszélek a barátommal, és mindenféleképpen meggyőzőm, hogy adja vissza a pénzt úgy, hogy ne legyen belőle balhé.*” /2702/; „*Ha a legjobb barátom, rá tudom venni, hogy tegeye vissza.*” /3078/

Ugyanakkor voltak olyanok, akik annak ellenére, hogy rossznak tartották a barát cselekedetét, a barátság mellett tettek hitet. „*Rosszat tett, de a barátaimat nem szoktam elárulni, még egy tanár kedvéért sem.*” /1333/; „*Talán figyelmeztetném a barátomat, de nem árulnám el, akármilyen is lenne a következménye.*” /1019/; „*Nem árulnám be a barátomat, de nagyon leszidnám érte később.*” /3086/; „*Nem mondom meg, de a barátomnak megmondom, hogy azért ezt nem kellett volna.*” /2165/; „*Megmondom a barátomnak, hogy rosszul cselekedett.*” /1893/

A barátjuk mellett határozottan kiállók körében vannak olyanok, akik büszkék a barátaikra, bíznak bennük: „*A barátaim közül mind visszaadná.*” /266/; illetve bíznak magukban, hogy meg tudják választani a barátaikat. „*Nem hiszem, hogy olyan barátaim lennének, akik képesek erre, jól megválogatom őket.*” /3070/

Van a válaszadóknak egy olyan köre is, akik hasonló határozottsággal állnak ki az igazság, a becsületesség mellett, és ezt az álláspontjukat a barátjukkal szemben is képviselik. Elvárják tőle, hogy vállalja a tettét, a felelősséget: „*Ha a barátom volt a tettes, akkor neki kell elvinnie a balhét, mert inkább kérjen, mint lopjon.*” /2669/; „*A barátság nem mentesít a felelősség alól.*” /2634/ Ha pedig olyat tesz a barát, amivel nem értenek egyet, elhatárolódnak tőle: „*Nem lenne olyan ember a legjobb barátom, aki ilyet tesz.*” /2666/. Ezek a tanulók azt tartják, hogy nem élhet vissza a jó barát sem a barátsággal: „*Akármilyen jó barát, ilyet nem csinálhat.*” /2894/ Márpedig ha nem vállalja a felelősséget, akkor elhatárolódnak tőle, vagy akár a barátságot is megszakítják: „*Úgysem lenne a barátom a végén.*” /2908/ „*Többé nem a barátom, ha olyan aljas, hogy saját osztálytársát lopja meg.*” /1886/

Mások összevetik a tett súlyát és értékét a barátság súlyával és értékével, és az utóbbi mellett tesznek hitet: „*Egy embléma nem ér fel egy barátsággal.*” /3147/ „*A barátom fontosabb számomra, mint egy márkajel, attól még megy az autó.*” /1146/ Fölmerül az összevetés a tanár és a barát személye között is, és ebből a megközelítésből már megoszlanak a válaszok: „*Végül is attól függ, hogy én milyen közel állok ahhoz a baráthoz és a tanárhoz.*” /2323/; „*A barátom fontosabb nekem, mint a tanárom, és talán a boltban lehet is kapni emblémát.*” /2089/

Viszonylag sokan vannak azok, akiknek gondot okoz, akik számára nehéz a döntés. Ők a megjegyzéseikben nem adnak választ, inkább pontosítják, vagy csak újra megfogalmaz-

zák a szituációban ábrázolt dilemmát. Tanácsstalanság érezhető e jelenség hátterében: ezek a serdülők nehezen tudnak, vagy egyáltalán nem tudnak választani két hasonlóan fontos érték között. Gondot jelent nekik, hogyan lehet két egymással ellentétes szempontnak egyszerre megfelelni. Ezeket a megjegyzéseket olyan jelzéseknek tekinthetjük, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a tanulók egy része segítségre szorul abban, hogyan oldjon meg dilemmahelyzeteket; miként értelmezzен, elemezzen ilyen szituációkat, hogyan talál fogódzókat, eligazodási pontokat a döntés meghozatalához. „*Nem tudnék rosszat tenni a barátomnak, de a tanárnak meg nem tudnék hazudni, nehéz eldönteni.*” /1166/ „*De nem tudnám, mit csináljak, mert a barátomat sem akarom megmondani, de hazudni sem szeretek.*” /2514/; „*Ilyen esetben nagyon nehéz dönteni. Nem akarok a barátom szemében undok lenni, de azt sem akarom, hogy a tanár csalónak tartson.*” /2711/

A tanácsstalanság irányába mutat/hat/nak azok a megjegyzések is, amelyek arra utalnak, hogy a válaszadó kivonja magát a szituációban felvetett dilemma megválaszolása alól; hiába lett neki feltéve a kérdés, úgy tekinti, hogy nem az ő problémája: „*Majd a barátom igazolja magát.*” /2739/, vagy úgy tesz, mintha nem tudna semmiről: „*Semmi közöm nincs hozzá, tehát nem avatkozom bele.*” /1354/

Szélesebb értelemben még ehhez a körhöz – akik számára gondot okoz a döntés – tartoznak az olyan jellegű megjegyzések is, amelyek azt fogalmazzák meg, hogy valamiképpen jó lenne visszacsinálni, meg nem történtté tenni a probléma kiváltó okát: „*De előbb komolyan beszélék a barátommal, s ráveszem, hogy csempéssze vissza a pénzt.*” /2674/ „*Beszélek a barátommal, hogy adja vissza észrevétlenül és így elfelejtjük a dolgot.*” /3324/ Ez a gyerekesnek tűnő „megoldás” – bár esetenként akár hatásos is lehet – igazából elkerüli a dilemmahelyzetből adódó feszültséget, így joggal feltételezhetjük, hogy ezek a tanulók is híján vannak a problémamegoldó, konfliktuskezelő technikáknak, nem igazán gyakorlottak e téren, és legfőképpen nem tudatosult bennük, hogy mit, miért és hogyan tegyenek ilyen szituációkban.

Típusok

A megjegyzésekből kiolvasható barátság fogalom nem tételesen kifejtett elképzelésekből, nem koherens szövegekből áll össze, hanem közvetett és közvetlen utalások, reflexiók mentén körvonalazódik, de így is leírható, milyenek a nézetei a diákoknak a barátságról. Ezek a nézetek az alábbi típusokba sorolhatók:

1./ Jelszószerű

Az ebbe a csoportba tartozó válaszadók azt hangoztatják, hogy a barát az, jóban-rosszban barát, és minden egyéb körülményt figyelmen kívül hagynak. A „jóban-rosszban” jelszavát követve a barát mellett döntenek. (Az észrevételek egyharmada tartozik ide.) Mindegy, hogy mit tett a barát, mellette állnak, a barátság mindennél fontosabb számukra. Nem érzékelik, nem vesznek tudomást a barát cselekedetében jelenlévő erkölcsi problémáról. Egyértékű számukra ez a kapcsolat, nincs szükség mérlegelni. Az érintett válaszadók számára a barátság volt a meghatározó érték, és ezt a többségüknél nem kérdőjelezte meg, ha a barát erkölcsileg kifogásolható cselekedetet vitt végbe. „*A barátomat nem árulom el.*” /1884/; „*Én nem vagyok egy olyan típus, aki beköpi az egyik barátját.*” /2027/; „*Soha semmilyen körülmények között nem árulnám el a barátomat.*” /2210/; „*Nem tudnám bemártani a barátomat.*” /2811/; „*A barátaimmal szemben becsületes vagyok, és nem árulnám be őket soha.*” /2933/;

Akkor is a barát mellett foglalnak állást, ha olyan méltánylandó szempont merül fel, mint

például egy – a gyermeke eltűnése miatt – kétségbeesett édesanya kérése. „Az istenit a legjobb barátom!”/983/ „A legjobb barátom kért meg róla.”/3084/

2./ Védő - értékelő

Az ebbe a csoportba tartozó válaszadók számára is a barátság az elsődleges, de ők már figyelemmel vannak a cselekvésre is, az abban lévő erkölcsi vonatkozásokra. Ez a típus hűséges a barátjához, ezért kifelé védi, nem árulja el, de maguk között, a barátságon belül figyelmezteti az erkölcsi szabályok betartására, akár felelősségre is vonja, és elvárja, hogy a barát a későbbiekben érvényesítse a cselekedeteiben ezeket a normákat. „Azért nem árulom be, mert a barátom, de figyelmeztetem, hogy többet ilyet ne csináljon, mert ez rossz.”/2663/; „Nem árulom el a barátomat (...), de megmondanám neki, hogy ne csináljon többé ilyet.”/3022/; „Nem árulnám be a barátomat, de nagyon leszidnám érte később.”/3086/

Az ebbe a típusba sorolható tanulók kis része olyan, hogy bár érzékeli a barát cselekedetében jelenlévő erkölcsi problémát, de annak a súlyát, jelentőségét bagatellizálja, így próbálva kifelé is érthetővé tenni, hogy miért áll ki a barát mellett. „A barátomat nem hagyom cserben, tudom, hogy ez nem fontos [ti. az autóembléma], ezért nem mondom meg.”/2908/ „A barátom fontosabb számomra, mint egy márkajel, attól még megy az autó.”/1146/

3./ Fokozati

A válaszadók egynegyede tartozik ide. Az ő szóhasználatukból az látszik, hogy a barátság fogalma leértékelődött, csak jelzős szerkezetben („legjobb barát”) jelenti a bensőséges, bizalmi viszonyt, különben a 'haver' szó értelmében használják. Ők mérlegelik, hogy milyen fokozatú az adott személlyel a barátság, és csak ezután döntenek az adott erkölcsi dilemmában. Amennyiben szoros ez a kapcsolat, ha a legjobb barátról van szó, akkor a „legnagyobb kedvezmény elvét” biztosítják számára, és vélhetően az előző csoportok valamelyikébe sorolható módon járnak el. Ha ennél gyengébb státuszú az illető, akkor normakövető szempontot követnek vele szemben. De hogy mi alapján dől el, hogy milyen fokozatú a barát, hogy ezt befolyásolja-e a szituáció, az elkövetett tett, nem derül ki a megjegyzésekből.

„Csak akkor mondanám meg az igazat, ha nem közeli barátról van szó.”/2383/; „Ha tényleg jó barát, akkor nem köpöm be.”/2618/; „Attól függ, milyen barát, ha ő a legjobb barátom, biztosan nem árulom el.”/2706/; „Attól függ, hogy mennyire régóta és milyen jó barátom.”/2359/

4./ Remegő

Érzékeli az erkölcsi problémát, elítéli a normaszegő cselekvést, de ha a barátjáról van szó, mégis szemet huny, mert fél, hogy elveszti a barátságot. Inkább önmagával, a saját értékrendjével konfrontálódik, mintsem a baráttal kelljen összeütközésbe kerülnie, és így veszélyeztesse a barátságot. Nehezen szerzett kapcsolatról lehet szó, feltehetőleg nem egyenrangú relációról, amelyben a „remegő” van alárendelt helyzetben, s ugyanakkor ő ragaszkodik jobban a domináns félhez, neki van több veszteni valója. „Lehet, hogy rosszul teszem, de nem akarom elárulni a barátomat, mert ha a barátom megtudná, biztosan haragudna.”/2152/; „Nem mondom meg, hogy ki volt, mert akkor talán nem lesz többé a barátom.”/2891/; „Mert ha megmondanám, akkor vége lenne a barátságunknak.”/3226/; „Mert ha elárulom akkor tönkretéhetek egy jó barátságot.”/910/ A „remegő” fél attól is, ha igazat mond, akkor spiclinek tartják: „Nem árulom el, mert a barátság szent, és [ha] elárulnám spiclinek tartanának.”/982/

Akkor hajlandó mégis megmondani, hogy ki a tettes, ha titokban marad, hogy ő elmondta, vagy ha őt magát gyanúsítják. „Ezt teszem [ti megmondja, hogy ki volt], de úgy,

hogy ne hallja a barátom.” /2437/; „De csak akkor[ti mondja meg, hogy ki volt], ha a barátomnak nem lesz baja belőle.” /2059/; „Nem árulom el a barátomat, csak ha engem gyanúsítanak.”/3199/ Az utóbbi esetben érthetőnek tűnik az önvédelem, de a titokban történő igazmondás („a barát elárulása”) gondokat vet fel. Ennél a típusnál azt találtuk, hogy a számára érvényes erkölcsi normákat alárendeli a barátság megőrzésének, itt pedig szóba kerül, hogy a barátot mégis kiadja. Jelentheti ez a lépés a bizonytalanság elmélyülését, amely a titok lelepleződésével válságba sodorhatja az illetőt, hiszen a legfontosabbat, a barátságot vesztheti el, de lehet ön maga vállalásának a kezdete is, aminek a következő lépése, hogy nyíltan vállalja az érvényesnek tekintett erkölcsi normákat, akár a baráttal szemben is.

5./ Biztos

Azok tartoznak ebbe a típusba, akik biztosak a dolgukban, akik szerint a barátság és a szóban forgó cselekedet kizárják egymást. Ők meg vannak győződve arról, hogy nem kerülhetnek ilyen szituációba, mert

- ilyen barátjuk egyszerűen nincs;
- nem választanak ilyen barátot;
- jó barát nem tesz ilyet.

„...olyan emberekkel nem barátkozom, aki ilyet tesz.”/1737/; „Nincs ilyen barátom.”/2431/; „Jó barát nem tesz ilyet.”/2527/; „... egyébként egyik barátom sem tenne ilyet.”/1449/; „Nem választok lopós barátot.”/2679/; „En nem barátkozom ilyen gyerekekkel.”/2901/.

A három kiemelt szituáció

A három szituáció mindegyikében a megoldandó dilemmahelyzet egyik érintettje a barát (a mindenkori válaszadó barátja) volt. De önmagában ez a tényező nem magyarázza, hogy miért e három helyzet körül sűrűsödtek a barát kifejezést tartalmazó megjegyzések, mert több mint kétszer annyi szituáció felelt meg a fenti ismérvnek. Az alábbi táblázat bemutatja, hogy melyik szituáció tartalmazta a „barát” szót, és hogy az egyes szituációkhoz hány – a barát kifejezést tartalmazó – megjegyzés kapcsolódott. Jól látszik, hogy a diákok (a kérdőív sorrendjében) a harmadik, a kilencedik és a tizenhatodik helyzethez fűzték a legtöbb magyarázatot, ami az összes idevonatkozó megjegyzés közel kétharmada. Érdekes megemlíteni, hogy a maradék egyharmad szinte hajszálpontosan fele-fele arányba tartalmaz olyan szituációkhoz fűzött megjegyzéseket, amelyekben szerepel – a három kiemeltet kivéve – a „barát” kifejezés: 150 db (17,14%), és olyanokat, amelyekben NEM szerepel a „barát” kifejezés: 151 db (17,26%).

1. táblázat: A „barát” szó említése szituációnként.

Szituációk sorszám	Mjegyzések száma	Arány
1. (barát)	22	
2. (—)	0	
3. (barát)	222	25,4%
4. (barát)	64	
5. (barát)	51	
6. (—)	26	
7. (—)	27	
8. (—)	22	
9. (barát)	262	29,9%

10. (—)	38	
11. (—)	19	
12. (—)	4	
13. (—)	0	
14. (—)	5	
15. (—)	9	
16. (barát)	90	10,3%
17. (—)	1	
18. (barát)	13	
Összesen:	875 (100%)	65,6%

Érdeemes tehát közelebbről megvizsgálni ezt a három szituációt, hogy milyenek is az általuk felvetett dilemmák, amelyek erősebb késztetést adtak a diákoknak arra, hogy a barátal kapcsolatban fogalmazzanak meg észrevételeket.

– Autoémléma

Ennél a dilemmánál a válaszadónak az egyik barátja és az egyik tanára közötti viszonylatban kellett véleményt mondani egy autoémléma letöréséről. Néhányan úgy látták, hogy nem nagy értékről volt szó a szituációban, és ez megkönnyítette számukra a döntést. A többség azonban az autoémléma értékétől függetlenül komoly problémát érzékelt, amellyel kapcsolatos választását mindenképpen fontosnak tartotta indokolni.

2. táblázat: A harmadik szituáció leírása.

3. Láttad, amikor a barátod az iskola előtt parkoló autók egyikéről letöri az emblémát. Tudod, hogy tekintélyes gyűjteményét gazdagítja ezzel a darabbal. Másnap kiderült, hogy éppen az egyik tanár kocsijáról törte le a márkajelzést. A tanár téged kérdez, hogy tudod-e ki volt a tettes.

a) Megmondom neki az igazat. b) Nem mondom meg neki, hogy ki volt.

Ha megpróbáljuk számba venni, hogy milyen motívumok játszhattak szerepet a döntés kialakításában, akkor az egyik oldalon [b) Ha nem mondja meg, hogy ki volt] a következőket említhetjük:

- nem akarja barátját kellemetlen helyzetbe hozni;
- tiszteli a gyűjtőszervenvedélyt (esetleg ő is gyűjt valamit);
- a tanár gondjánál erősebb a pozitív érzelem barátja iránt;
- nem árulja el, mert fordított helyzetben ő is ezt várja el a barátjától;
- kívül akar maradni.

A másik oldalon [a) Ha megmondja, hogy ki volt] az alábbi motívumok kerülhetnek szóba:

- fontos számára, hogy igazat mondjon;
- sajnálja a tanárt, együtt érez vele;
- elítéli a tettet, a lopást;
- fél, hogy kiderül: ő tudta, ki a tettes;
- nem szeretne a tanárának hazudni.

Az autoémléma letörésével kapcsolatban azt találjuk, hogy a kommentárok döntő többsége (82%) a jelszószerű, védő – értékelő és a fokozati típusba tartozott. A vizsgált megjegyzések több mint egyharmada arról tanúskodik, hogy a diákok hajlamosak szlogenszerűen

tekinteni a barátságra, és nem vizsgálják magát a cselekvést, annak kihatásait. Az észrevételek közel negyedéből az tűnik ki, hogy a tanulók elodázzák a választ, attól teszik függővé a döntésüket, hogy a szóban forgó barát milyen közel áll hozzájuk. Biztató azért, hogy bő egyötöde a megjegyzéseknek a védő-értékelő típusba sorolható, ami azt jelzi, hogy egyszerűbbnek tetsző esetekben is mérlegeli a diákok egy része a barát tettét, bár mindenképpen fedezi, nem hajlandó kiadni őt. Miközben a barátságot tartják ezek a tizenévesek elsődlegesnek, azért számon kérik a baráton a helyes cselekvést, az erkölcsi normák betartását várják tőle. Érdekes, hogy a biztos típusba, amely a következő szituációnál majd meghatározó lesz, itt alig tartozik néhány észrevétel. Ennek talán az lehet az egyik oka, hogy a dilemmában szereplő tett még inkább „stiklinek” tűnik a szemükben, nem nagyon lépi túl az erkölcsileg még elfogadható határát. Érdeemes felfigyelni arra, hogy – ha nem is nagy arányban – itt találunk a remegő típusába eső kommentárokat is, amelyek arról árulkodnak, hogy ennek a típusnak a jelenlétét a kevésbé súlyos eseteknél lehet jobban érzékelni.

3. táblázat A megjegyzések típusonkénti megoszlása a 3. szituációban.

Típus	Mjegyzések száma	Arány (%)
1. Jelszószerű	79	36
2. Védő-Értékelő	49	22
3. Fokozati	54	24
4. Remegő	11	5
5. Biztos	9 4	
Egyéb	20	9
Összesen	222	100

– Pénztárca

A 9. szituációban egy súlyosabb és összetettebb erkölcsi dilemma szerepelt, amely a válszadónak a legjobb barátjával volt kapcsolatos. Talán nem véletlen, hogy a diákok a legtöbb (a barátság szót tartalmazó) megjegyzést ehhez a problémához fűzték.

4. táblázat A kilencedik szituáció leírása.

9. *Eltűnt az osztálypénz. Te tudod, hogy a legjobb barátod vette ki a pénztárcát az osztálypénztáros táskájából. A lopással egy másik társadat gyanúsítják, aki már követett el hasonló dolgot. Senki sem hisz neki.*

a) *Megmondom, hogy ki volt az igazi tettes.* b) *Nem szólok semmit.*

Ennél a helyzetnél jelentősen megnőtt azoknak az észrevételeknek a száma, amelyek arról tanúskodtak, hogy a diákok biztosak a barátjukban. Sőt többen önérzetesen kikérték maguknak, hogy ilyen feltételezés – bár fiktív szituációban – egyáltalán felmerült, mert ez rossz fényt vet rájuk is és a barátjukra is. *„Bízom annyira magamban, hogy olyan baráti kört alakítsak ki magam körül, ahol a legjobb barátom nem lopja el az osztálypénzt.”/2259/ „De nem értek egyet a kérdéssel, mert nekem nincsenek ilyen barátaim.”/1368/*

Nézzük meg, mi is az a probléma, ami így megbántotta a tanulók egy részét! A kilencedik helyzetben olyan valakiről van szó, aki a megkérdezett legjobb barátja, és aki

- lopott,
- nem csupán egy társát, hanem az egész osztályt lopta meg,
- ráadásul mást gyanúsítanak miatta.

Ha megpróbáljuk számba venni, hogy milyen motívumok játszhattak szerepet a döntés kialakításában, akkor az egyik oldalon [b) Ha nem szól semmit] a következőket említhetjük:

- fontosabb számára a barátság, mint az igazmondás;
- olyan körülményt ismer a barátjával kapcsolatban, ami miatt nem tartja olyan nagy vétségnek barátja tettét;
- a barátjához fűződő érzelmi kapcsolata erősebb, mint a véletlenül gyanúsított gyerek helyzetével való azonosulás;
- nem árulja el, mert fordított helyzetben ő is ezt várja el a barátjától;
- kívül akar maradni.

A másik oldalon [a) Ha megmondja az igazat] az alábbi motívumok kerülhetnek szóba:

- fontos számára, hogy igazat mondjon;
- sajnálja a véletlen társát a gyanúsítás miatt;
- ő maga is elítéli a barátja tettét, a lopást;
- mint a közösség tagja felháborodik, hogy az osztályt károsította meg a barátja;
- fél, hogy kiderül: ő tudta, ki a tettes. (Kósáné, Völgyi, 2001)

Ennél az esetnél azt találjuk, hogy a megjegyzések döntő többsége (82%) a védő – értékelő és a biztos típusba tartozott. Ez utóbbi, ami a vizsgált kommentárok közel 40 %-át foglalja magába, arról tanúskodik, hogy a serdülők biztosak abban, hogy a barátjuk nem kerül ilyen helyzetbe. „*Nincs olyan barátom, aki lopna, vagy más hasonló dolgot csinálna.*”/2708/ „*Ilyet az én barátaim soha nem tennének.*”/2935/

A megjegyzések több mint 40%-ából pedig az derül ki, hogy a diákok érezve a dolog súlyát, védenék a barátjukat, de mindenképpen beszélnének vele, hogy adja vissza a pénztárcát. Jó páran vannak azok, akik úgy gondolják, hogy ezt titokban kéne „visszacsempészni”, vagyis meg nem történtté tenni a dolgot. „*Megpróbálom rábeszélni a barátomat, hogy rakja vissza az osztálypénzt a helyére.*”/2695/; „*De feltétlenül beszélek a barátommal, hogy névtelenül juttassa vissza a pénzt.*”/3043/ Akadnak azonban olyanok is, akik amellet vannak, hogy a barátjuk mondja meg az igazat, vállalja a felelősséget. „*Ráveszem a barátomat, hogy ő mondja meg.*”/2099/; „*Akármilyen jó egy barát, nem lehet egy másik gyereket tönkre tenni. A barátaimnak vállalni kell a felelősséget.*”/1309/ ; „*Ráparancsolok a barátomra, hogy vallja be bűnösségét.*”/2105

Úgy tűnik, hogy a tanulók annyira súlyosnak ítélték ezt a szituációt, hogy már nem elégedtek meg (ill. csak nagyon kevesen) azzal, hogy elintézzék a választ egy szlogenszerű kiállással a barátság mellett. Ezt a megállapítást látszik alátámasztani az a tény is, hogy a szóban forgó szituációnál egyetlen olyan észrevételt sem találunk, amely a remegő típusba tartozna. S mivel a dilemma szó szerint tartalmazta a legjobb barát kifejezést, ezért a fokozati típusba tartozó megjegyzések száma is igen alacsony. „*A barátomtól függ a dolog, ha legjobb barátom, akkor elmondom az igazat, ha nem jó barátom, akkor nem szólok semmit, hagyom, hogy menjenek a dolgok a saját útjukon.*”/2739/

5. táblázat: A megjegyzések típusonkénti megoszlása a 9. szituációban.

Típus	Megjegyzések száma	Arány (%)
1. Jelszószerű	13 5	
2. Védő - Értékelő	112	43
3. Fokozati	7	3
4. Remegő	0	0

5. Biztos	102	39
Egyéb	28	10
Összesen 262	100	

– Szökés otthonról

Ehhez az esethez a vizsgált megjegyzések alig több mint 10 %-át fűzték a tanulók, a három kiemelt szituáció közül a legkevesebbet. Itt is a legjobb barátról van szó, és a kérdés az, hogy a megkérdezett elmondaná az aggódó édesanyjának a rábízott titkot vagy sem. Az észrevételek hasonló típusokat mutatnak, mint az előző két dilemmánál, de új színekkel is gazdagítják a barátságról kirajzolódó képet.

6. táblázat: A tizenhatodik szituáció leírása.

16. A legjobb barátod neked elárulta, hogy megszökik otthonról, és megpróbál eljutni a külföldön élő apjához. Az édesanyjának azért nem szól, mert ő biztosan nem engedné el. Megkér, hogy legalább két napig ne szólj senkinek a tervéről. Másnap valóban nem jön iskolába. A kétségbe esett mama éppen téled szeretné megtudni, hogy mit tudsz a gyerekeről.

a) Elárulom, hogy mit tervezett a barátom. b) Azt mondom, hogy nem tudok semmit.

Ha megpróbáljuk számba venni, hogy milyen motívumok játszhattak szerepet a döntés kialakításában, akkor az egyik oldalon [b) Ha nem mondja el, mit tervezett a barátja] a következőket említhetjük:

- a legjobb barát kérése mindennél fontosabb számára;
- átérzi barátja vágyakozását, hogy találkozzon az apjával;
- úgy gondolja, talán mégsem ment el, és más miatt hiányzik;
- nem árulja el, mert fordított helyzetben ő is ezt várja el a barátjától;
- nincs bizalommal a barátja édesanyja iránt, nem kedveli őt.

A másik oldalon [a) Ha elmondja, mit tervezett a barátja] az alábbi motívumok kerülhetnek szóba:

- fontos számára, hogy igazat mondjon;
- együtt érez barátja édesanyjával;
- félti barátját, hogy esetleg baja történik az úton;
- nem szeretne a szülőnek hazudni;
- fél attól, hogy kiderül: tudott a barátja tervéről.

Ennél az esetnél azt találjuk, hogy a legtöbb megjegyzés a védő-értékelő (30 %), illetve a biztos (21%) típusoz tartozik. Ezek a típusú reakciók nagyobb arányban vannak jelen a két utóbbi szituációhoz fűzött kommentárookban, mint az autoembléma esetében. Úgy látszik, hogy a súlyosabb kérdések jobban felerősítik a diákokban a védő-értékelő megközelítést, amelyben egyértelműen kiállnak a barát mellett, ugyanakkor igyekeznek rávenni a társukat az általuk helyesnek ítélt cselekvésre. „Mielőtt megpróbálna szökni a barátom, igyekeznék lebeszélni a dolgról.”/1972/; „Megpróbálom lebeszélni a barátomat erről az utazásról.”/2146/; „Beszélek a barátom fejével, hátha jobb belátásra tér.”/2216/ Számottevő ugyanakkor azoknak az aránya is, akik biztosak a barátaikban, akik meg vannak győződve arról, hogy barátjuk tudja, mit csinál, ezért elfogadják a döntését. „Ha a barátom így látta jónak, biztos volt oka rá.”/716/; „Ha a barátom el akar menni, biztos fontos számára ez a találkozás.”/2197/

Azt látjuk, hogy a tanulók ezt a helyzetet is súlyosnak ítélték, és viszonylag kevesen voltak (8%) azok, akik megelégedtek egy szlogenszerű kiállással a barátság mellett. „*A legjobb barátom véleménye szent, ezért tartom magam a megállapodásunkhoz.*”/2082/; „*A legjobb barátom kért meg rá.*”/3084/ „*Egy jó barátság egy életre szól.*”/3207/ A fokozati típusba tartozó megjegyzések száma szintén alacsony volt (8%), már amiatt is, mert ez a szituáció szó szerint tartalmazta a legjobb barát kifejezést. „*Ha az a barát tényleg jó barát, akkor nem szólok*”/3143/

7. táblázat: A megjegyzések típusonkénti megoszlása a 16. szituációban.

Típus	Mjegyzések száma	Arány (%)
1. Jelszószerű	7	8
2. Védő - Értékelő	27	30
3. Fokozati	7	8
4. Remegő	16	18
5. Biztos	19	21
Egyéb	14	15
Összesen	90	100

Ennél a dilemmánál megosztottabb volt a diákok véleménye, mint a pénztárca-szituációban, amit azzal magyarázhatunk, hogy talán szokatlanabb a helyzet: olyan döntést kell elfogadni a baráttól, amely a válaszadó számára is negatív kihatású, és ebben a helyzetben kell állnia a szavát, ráadásul így növelve a barát anyjának a kétségbeesését. Talán ezért kap nagyobb szerepet az egyensúlyozó- bizonytalan típus, vagyis azok, akik mindkét félnek eleget kívánnak tenni, ezért nehéz számukra a döntés. Azt remélve, hogy minden elvárásnak megfelelnek, sajátos csúsztatással próbálnak felül kerekedni a szituáción: „*Tartom magam az egy-két naphoz, és csak utána árulom el, de előtte értesítem a barátomat.*”/837/; „*De csak akkor, ha a barátom már biztonságos távolságban van (ne aggódjon az anyja.)*”/726/ *Ki árulja el a barátját?*

Az öt típus abban megegyezik, hogy mindegyik fontos értéknek tartja a barátságot. Ez a megállapítás tulajdonképpen a *fokozati*nak nevezett csoportra is igaz, azzal a kiegészítéssel, hogy itt – mivel esetükben devalválódott a barátság szó tartalma – a *jó barát*ra értendő az állítás. Közösnek mondható abban is az öt típus, hogy alapesetben – ha más-más okokból is – bármelyik típushoz tartozó diák elutasítja a barát elárulását. Kielezett helyzetben azonban repedések mutatkoznak a közös alapon, bizonytalanná válik a karakteres vélemény; már látnak és találnak módot a barát elárulására, s ennek a megnyilvánulása típusok szerint különböző.

Az első típus számára, amely jelszószerűen értelmezi a barátságot, semmilyen körülmények között nem jöhet szóba a barát feladása. Tehát nincs az a kielezett helyzet, amelyben ők elárulnák a barátjukat. Az viszont nem mondható meg egyértelműen, hogy ez a típus milyen megközelítési szempontból vállal a barátjával sorsközösséget. Hogy a döntés hátterében elvszerű értékválasztás, vagy romantikus végtelenség húzódik-e meg; esetleg részhajlás, cinkosság miatt, vagy éppen a domináns barát/ok/nak való behódolás, feltétel nélküli engedelmesség miatt áll ki valaki jobban-rosszban a barátjáért, pontosabban képvisel ilyen nézőpontot – nem derül ki, csak találgatni tudjuk. Ez is, az is, amaz is lehet.

A második típushoz tartozók már figyelembe veszik a barát cselekvésének erkölcsi vetületét is, bár elsődlegesen védik a társukat, de náluk már felvetődik az árulás lehetősége.

(Nem szerencsés kifejezés az „árulás”, mert negatív érzelmeket hordoz, negatív erkölcsi megítélésre készítet, holott itt a kérdés az, hogy képes a válaszadó más szempontból, mint a baráté, vagy a barátságé, megvizsgálni a situációt.) Míg az első típusnál azt emeltük ki, hogy ez szóba sem jöhet, addig a másodiknál azt kell hangsúlyozni, hogy eleve mérlegelő a megközelítése, s bár a barát, a barátság szempontját tartja dominánsnak, azért nála már megjelenik a korholás, a barát leszidása, az ultimátum, hogy többet ilyet ne tegyen. Végző soron érzékelhető annak a lehetősége, hogy ez a típus sarkított helyzetben a baráttal szemben foglaljon állást. Ennek a megközelítésnek a háttérben is többféle motivációt, elköteleződést találhatunk. Feltételezhetjük a becsületességet, vagy azt a felfogást, hogy még egy esély mindenkinek kijár, különösen egy barátnak, ha viszont könnyűnek találhatik, akkor ez a barátság végét jelenti. Feltételezhetünk egyfajta igényességet, erkölcsi elvárást a baráttal szemben, vagy olyan szemléletet, hogy a barátság fontos, de újra meg újra ki kell állnia az idő, a különböző kihívások próbáját. Egy régi barátságról is kiderülhet, hogy egy adott situációban válságba kerül, s akár az is, hogy nem folytatható, hogy le kell zárni.

A harmadik típusba sorolt diákok szintén kiállnak a *legjobb* barátjuk mellett, de az nem állapítható meg a megjegyzéseikből, hogy kit tartanak legjobb barátnak. Az viszont egyértelműen kiderül, hogy azt, aki „csak” barát, könnyen kiadják, vele szemben nem érvényesül az elkötelezettség, a közösségvállalás. Az ő döntéseik mozgatórugói is sokfélék lehetnek. Szóba jöhet, hogy nem kívánnak konfrontálódni egy „csak” barát miatt, vagy félnek, hogy kiderül utóbb, hogy ők tudták, ki a tettes; felmerülhet az is, hogy nem szeretnék a tanárnak hazudni. Még az is feltételezhető, hogy a tanár áll jó pozícióban ennek a típusnak a fokozati skáláján, ezért neki segítve, vagy őt megsajnálva mondják meg, ki volt a tettes.

A negyedik típus számára nem az okoz gondot, hogy más szempontból is tudja látni, értelmezni a situációt, mint a barátság aspektusa, hanem az, hogyan egyeztesse össze a spontán erkölcsi ítéletét a barátság elvesztésének félelmével. Mivel az utóbbi tűnik erősebbnek, ezért rendre megalkuvásra kényszerül, s nem árulja el a barátot. Akkor hajlandó mégis megmondani, hogy ki a tettes, ha biztosítékot kap arra, hogy a barátjának ebből nem származik baja, vagy akkor, ha biztos lehet abban, hogy nem tudódik ki, s legfőképpen nem tudja meg a barát, hogy ő elmondta. Amennyiben őt gyanúsítják az esettel, akkor mindenképpen elárulja a barátját, hogy tisztára mossa sajátmagát.

Az ötödik típusba tartozó személyek könnyen állítják magukról, hogy ők nem árulják be a barátjukat, mert ők teljes meggyőződéssel azt vallják, hogy nincs és nem is lehet ilyen barátjuk. Aki ilyen azt nem választják barátjuknak, aki pedig a barátjuk, az nem lehet ilyen. Ha mégis kiderülne valamelyik barátról, hogy erkölcsileg kifogásolható cselekszik, akkor őt minden további nélkül elárulnák, de ez esetben nem egy barátot árulnak el, mert amint az eset a tudomásukra jut, nem lenne már az illető a barátjuk.

Összegzés

A megjegyzésekből kirajzolódó kép szerint a tizenévesek számára fontos érték a barátság annak ellenére, hogy a válaszadók egy része a vizsgált fogalmat a haver szó jelentésében használta. A 875 kommentár alapján öt típust sikerült elkülöníteni a barátság fogalmának megközelítésében, amelyek mindegyikénél központi helyet foglalt el – a kérdőívben szereplő situációk alapdilemmái miatt – a barát feladásának, elárulásának a kérdése. Az leírt típusok alkalmasnak bizonyultak a megjegyzések több mint 80%-ának az értelmezésére. (Horváth H., 2008)

A három kiemelt situáció mentén – a dilemma szövegét is bevonva az elemzésbe – még

árnyaltabb képet sikerült adni a diákok barátság elképzeléséről. Gyakori ugyan a szlogen-szerű megközelítés a barátságnak, ám a diákok egy része már az egyszerűbbnek tetsző esetekben is mérlegeli a barát tettét, s minél súlyosabbnak érzékelik az erkölcsi problémát, annál jobban erősödik ez a mérlegelés. Miközben a barátságot tartják ezek a tizenévesek elsődlegesnek, s ezért a többségük nem hajlandó kiadni a társát, mindenképpen védeni kívánják őt, azért – maguk között – számon kérik a barátan a helyes cselekvést, az erkölcsi normák betartását várják tőle.

Bár az elemzés során hangsúlyoztuk, hogy az egyes típusoknál – különösen a *jelszó-szerű* esetében – egészen ellentétes motivációk lehetnek a döntéseik, a magatartásuk hátterében, úgy tűnik, hogy a 13-16 éves tanulók figyelembe veszik, igyekeznek betartani a normákat. Valószínűsíthetjük tehát – a vizsgált szöveg fragmentáltsága ellenére –, hogy a tizenkét évvel ezelőtti serdülőkre az volt a jellemző, hogy ítéletalkotásaik kiindulópontja, alapállása a társadalmilag elfogadott szabályok, normák (képzeltbeli) körén belül helyezkedett el. (Horváth H., Szekszárdi, 2007)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az EURÓPAISÁG megteremtése az oktatás és a képzés segítségével. – Az Európai Bizottság által felkért nemzetközi kutatócsoport jelentése. Új Pedagógiai Szemle, 1998/11.
- Forgas, J.(1989): A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat, Budapest.
- Kon, I. (1977): A barátság. Kossuth Könyvkiadó.
- Kósáné Ormai Vera – Völgyi Péterné (2001): Az erkölcsi gondolkodás fejlesztése konfliktushelyzetek alkalmazásával. In: Szekszárdi Júlia (szerk.): Nevelési kézikönyv nem csak osztályfőnököknek. 215-240. OKI Kiadó – Dinasztia Kiadó.
- Laczkó Sándor, Dékány András (Szerk. 2005): Lábjegyzetek Platónhoz 4. A barátság. Szeged Pro Philosophia Szegedi Alapítvány, Librarius. <http://mek.oszk.hu/04800/04836/04836.pdf>
- Horváth H. Attila (2008): Lelkiismeret és iskola. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- Horváth H. Attila – Szekszárdi Júlia (2007): A possible model of analyzing moral judgments. Poszterelőadás. 33rd Annual Meeting of Association for Moral Education, New York University.
- Szekszárdi Júlia, Horváth H. Attila, Buda Mariann, Simonfalvi Ildikó (2000): A serdülők erkölcsi szocializációja. Útkeresés a labirintusban. Magyar Pedagógia, 2000/4. 473-499.
- Szekszárdi Júlia, Horváth H. Attila, Simonfalvi Ildikó (2005): Hogyan döntenek a serdülők erkölcsi problémahelyzetekben? Egy kutatás tapasztalataiból. Pedagógusképzés, 2005/4. 37-55.

JEGYZETEK

¹ A felmérés reprezentatív mintán (N=3316) történt 1998 májusában a T 025522 jelű OTKA kutatás keretében. Az alkalmazott kérdőív Szekszárdi Júlia és Horváth H. Attila munkája.

² A zárójelbe tett szám /pl. 2533/ a válaszadó kódját jelöli.

Márton István, a pápai református kollégium újjászervezője

A budai zsinatról hazatérő komáromi református lelkészt, Pétzeli Józsefet egy alkalommal meglátogatta barátja, az evangélikus újságíró, Ráth Mátyás. Beszélgetésük során szóba került a magyar kultúra – kiemelten a magyar nyelv – ügye, a protestáns egyházak helyzete, amely II. József rendelkezései nyomán alaposan megváltozott. Mindketten úgy vélték, hogy a türelmi rendelet nyomán egy évtized alatt újra fellendült az egyházi élet. Az új uralkodó, II. Lipót azzal tetézte bátyja érdemeit, hogy a protestánsoknak visszaadta a bécsi és linzi békekötésben biztosított szabadságjogaikat.

A türelmi rendelet, majd az egyházi autonómia új távlatokat nyitott a protestáns egyházak előtt: a gyülekezetek visszaszerezték szabad vallásgyakorlatukat, templomot, parókiát, iskolát építettek. Nem véletlen, hogy mindkét lelkész optimistán tekintett a jövőbe. Péczeli úgy vélte: *„képtelenség, hogy Dunántúl ne legyen anya oskolánk, de a’ mi szükségünkhöz képest elég léssen egy, tsak azt virágoztassa a’ maradék.”*¹

Azt sem rejtette véka alá, hogy a főiskola székhelye Pápa kell legyen. Ezt követeli több évszázados múltja, ezt az egyházkerületen belüli központi fekvése. Azt is kifejtette, hogy a örül annak, hogy a türelmi rendelet kihirdetésekor a pápaiak azonnal elhatározták, hogy visszaállítják az anyaoskolát. Csak azt fájlalta, hogy még a megfelelő tanítók *„választásokban nem voltak eléggé szerencsések. Azomba[n], most jó remény, biztat.”*²

A két tudós lelkész hosszúra nyúlt beszélgetése során abban is megegyezett, hogy az egyházaknak gróf Teleky József országgyűlési útmutatása nyomán a maguk eszközeivel hű, törvénytisztelő alattvalókat, engedelmes polgárokat, jó hazafiakat, istenfélő és jámbor erkölcsű keresztyéneket, megelégedett és boldog embereket kell nevelniük, s ennek érdekében fel kell venniük a harcot a két fő közellenség: *„a’ fejetlenség és vallástalanság ellen”*. Mert az országnak *„fő ellensége a’ fejetlen és törvénytelen polgár”*, az egyháznak pedig *„a’ vallástalan és erköltstelen ember”*.³

A fiktív beszélgetés⁴ földidézése azért is tanulságos, mert ebben a történelmi pillanatban ért Pápará a megfelelő pedagógus, aki társaival együtt megvalósította az egyházközség előjáróinak régi tervét: a főiskola újjászervezését. Mielőtt ezt bemutatnánk, vizsgáljuk meg, milyen történeti kép alakult ki róla az elmúlt közel száznyolcvan évben.

Márton István a történeti művekben

A halotti búcsúztatókra visszanyúló hagyományos egyháztörténeti biográfia feladata, hogy széleskörű, minden lényeges momentumot magában foglaló áttekintést adjon a kiválasztott személy életéről. A XIX–XX. században a magyarországi egyházi személyekről nagyszámú, de igencsak eltérő szempontú és színvonalú feldolgozás született. A tudományos jellegű megközelítések abban különböztek a népszerűsítő, kultuszápolást vagy pedagógiai

célt szolgáló művektől, hogy tárgyilagosságra törekedtek, történeti forrásokon alapultak és jó esetben hivatkoztak is a felhasznált forrásokra.

Márton István életművének bemutatására elsőként tanítványa, Tóth Dániel vállalkozott az 1833-ra kiadott egyházkerületi évkönyvben névtelenül közölt írásában.⁵ A professzor halála után nem sokkal megjelenő életrajz a kollégium alapítójának és a „nagy nevelőnek” nevezett Márton életművének és érdemeinek vázlatos bemutatására vállalkozott, s a kultuszteremtés szándékával íródott, akárcsak a korábban megjelent temetési beszédek.⁶ Mándiról, az iskolaszervezőről, a nevelőről többet, a magánemberről csak keveset tudunk meg belőlük. A szűkszavú jellemzéseket a levéltári források sem segítenek kiegészíteni, ugyanis a professzori hagyaték alig tartalmaz személyes vonatkozású dokumentumokat. Mintha nemcsak a szerénység, hanem egy láthatatlan kéz is gondoskodott volna arról, hogy alig maradjon fenn személyes dokumentum (pl. magánlevél, feljegyzés, nem is szólva a diáriumról).⁷

Késztelen, hogy az 1831 után katedrára lépő tanárnemzedék háttérbe szorította Márton személyét, aki csak a Bach-korszak szorításából kikerülő, s a hagyományos szervezetét visszaállító kollégium vezetése számára vált ismét időszakos vezetővé. Kár, hogy Szabó Károly 1860-ban, Márton születésének centenáriuma megjelenő kisonográfija kevés új eredményt hozott.⁸ Megelégedett a korábbi – bevallottan elfogult – vélemények hangoztatásával. Az életmű részleteinek feltárását a következő nemzedékekre hagyta. Holott ekkor még segíthették volna azok a kortársak, akik személyesen ismerték a mestert.

A kiegyezés korában Kis Ernő város- és kollégiumtörténeti munkáiban, írásaiban már levéltári forrásokat is nagy számban fölhasznált. 1896-ban napvilágot látott kollégiumtörténete az 1783 utáni korszakot taglalva Mártont mint *iskolaszervezőt és pedagógust* helyezte a *középpontba*. Gimnáziumi tanárként Kis jó érzékkel mutatta be az iskolai törvényeket, tanterveket, a pedagógusokat, de kevés figyelmet fordított a diákokra, diák társadalomra.⁹ Hasonlóképpen vélekedett a városmonográfia kollégiumtörténeti fejezetében: Mártont az egész korszak meghatározó személyiségének, „*az egész rendszer képviselőjének*” tekintette, akit „*rend, pontosság, egyszerű életmód, szakadatlan munkásság*” jellemezte évtizedeken át.¹⁰

Lampérth Géza 1931-ben megjelent kollégiumtörténete népszerűsítő-ismeretterjesztő céllal készült, s a kultusz-vonulatot erősítette.¹¹

A pápai református kollégium „alapításának” 400 éves évfordulója¹² a biográfia műfajában is újat hozott: megjelent Trócsányi Dezső alapos, minden fontos részterületet felölelő, mítoszromboló *kritikai életrajza*, amely azonban alig befolyásolta a köztudatban meggyökeresedett Márton-kép továbbélését.¹³ A kép olyan, mint maga a kollégium folyosóján ma is látható mellszobor, amely érezhetően egy közepes termetű, jóságos és bölcs tekintetű könyv- és emberbarátot örökített meg idősebb korában. Ha Eötvös Károly előbb születik, bizonyára kedélyes anekdotákban, derűs történetekben meséli el annak az embernek az életét, aki családjáért, iskolájáért és hazájáért küzdött földi pályáján. A toposzok, sztereotípiák, jól hangzó romantikus klisék gyűjteményéből könnyen megteremtette volna azt az illúziót, amelyre az olvasó vágyott.

Trócsányit követően Bodolai Géza irodalomtörténész vállalkozott a még mindig szívósan továbbélő romantikus Márton-kép másodszori revíziójára az 1981-ben megjelent kollégiumtörténetben.¹⁴ Bodolai egy fejezetet szentelt az 1780-as éveknek, egy újabbat Márton tevékenységének, hogy a reformkort már Bocsor István és Tarczy Lajos koraként mutassa be egy újabb fejezetben. Mondhatjuk, ezzel Márton jól járt, hiszen az 1790–1831 közötti idő-

szak főszereplőjévé lépett elő.¹⁵ Nem érdemtelenül, de nem teljesen jogosan, mert működésének második szakaszában a kollégium legalább annyit köszönhet Tóth Ferencnek (1768–1844), mint neki – s akkor még többi professzortársáról nem is beszéltünk.¹⁶

A tudományos igényű magyar protestáns egyház- és iskolatörténet Márton Istvánt a pápai református kollégium *második alapítójaként* tartja számon, aki több, mint négy évtizeden át meghatározta az intézmény fejlődését. Nehéz időben kellett „őrt állnia”, hiszen a pápai egyházközséget 1752–1783 között megfosztották szabad vallásgyakorlatától, a kollégium királynői engedéllyel kisgimnáziumi szinten működhetett tovább Adásztevelen.¹⁷ A vallásszabadság visszaszerzése (1783) után szinte a nulláról kellett újjászervezni az egyházi életet abban a városban, amely a dunántúli reformáció egyik bölcsője volt. 1790-ben, amikor a megfelelő pedagógus megérkezett, már megszilárdult a pápai eklézsia, s működött a református gimnázium.

Hősünk nemes *Márton István* református lelkész, a kiváló bibliaismerő *id. Márton István és Gombos Judit* házasságából 1760. november 23-án született a Fejér vármegyei Iszkszentgyörgyön.¹⁸ Az elemi iskolát édesapja újabb szolgálati helyén, Felsőörsön (Veszprém vm.) végezte, majd a szomszédos Szentkirályszabadjára került, ahol a gimnázium alsó tagozatának megfelelő grammatikai iskolában tanult. 1774-ben Kecskeméten folytatta középiskolai tanulmányait. 1778–1786 között a debreceni kollégiumban végezte a teológiát. 1786 márciusától Hajdúnánáson tanított, hogy külföldi tanulmányai anyagi alapjait előtérmentse. 1789 júliusában a göttingeni egyetemre ment, ahol egy tanévet töltött. Hazatérését követően, 1790. december 10-én a pápai református egyházközség a gimnázium professzorává választotta. Hivatalát december 14-én foglalta el.¹⁹ Ettől kezdve 1831. szeptember 21-én váratlanul bekövetkezett haláláig Pápan élt és alkotott. (A városban dühöngő kolera áldozata lett. A pusztító járvány ekkoriban valósággal megtizedelte a város lakosságát.)²⁰

Kérdés, hogy II. József halála évében pályára lépő Márton számára kínálkozott-e más karrierlehetőség? Ha az egyházi pályára gondolunk: lehetett volna püspök is, de valami oknál fogva *nem akart*, vagy *nem lehetett* az. Ez a kérdés máig megválaszolatlan. Más, *nagyobb kollégiumban*, vagy a *bécsi protestáns teológiai intézetben* is taníthatott volna jobb fizetésért. Ezt az utat részben maga, részben mások döntése zárta el előle.

Az egymásra torlódó hatalmas feladatok láttán rövid úton ott is hagyhatta volna a kollégiumot egy sokkal jobban fizető *lelkészi állás* kedvéért.²¹ Nem tette, inkább azon munkálkodott, hogy a kollégium tantestületének helyzetén javítson. Törekvéseit siker koronázta.

Csupán elvi lehetőségként merülhet fel, hogy az *állami adminisztráció* szolgálatába álljon – ahogy ezt sokan megtették már a józsefi korszakban. Ez a pálya azonban teljesen idegen volt tőle.

A kollégium újjászervezője

Pápai professzorként igen sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Iskolaszervezőként és -fejlesztőként, tanárként, tankönyvíróként, filozófusként is elismerést szerzett magának.²² Pályája kezdetén legfontosabb feladatának a *teljes kollégiumi szervezet kiépítését, a teológiai akadémia* (főiskola) újraindítását tekintette. Bár életrajzírói közül többen állítják, hogy e tervet maga dolgozta ki, a döntés – miként az említettem beszélgetés utalt rá – már jóval érkezése előtt megszületett.

Érdemes röviden *összefoglalni* intézményszervezői tevékenységének legfontosabb eredményeit.

1793–1794-ben felépítette, 1804-ben kibővítette a ma is álló ókollégiumot, amely egyszerre biztosított helyet a tantermeknek, előadótermeknek, könyvtárnak, tanári lakásnak, börtönnek és a bentlakó diákok szállásának. Az egyházközség ezzel párhuzamosan 20 alumnus ellátásáról gondoskodott. A patrónusok 1785-től több alapítványt tettek a kollégium támogatására.

1797-ben elérte, hogy a kollégium fenntartását a pápai egyházközségtől a dunántúli egyházkerület vette át, amely szélesebb társadalmi bázist nyújtott a további fejlesztéseknek. Sajnos, a változás nem járt együtt a kollégiumi és egyházközségi vagyon szétválasztásával, az egyházközség iskolafelügyeleti hatáskörének megszüntetésével, ami évtizedeken át konfliktusok sorát robbantotta ki.²³

Működésének első szakasza 1804-ben ért véget, amikor hosszú jogi küzdelem eredményeként a négy egyházkerület pesti gyűlésén a pápai kollégiumot – a debreceni és sárospataki kollégiumhoz hasonlóan – „anyaoskolának” ismerték el.

Ekkor már az iskola vonzáskörzetét, partikula-hálózatát is sikerült kialakítani, rögzíteni. Az akadémiai tagozat kiépítése során különösen Sárospatakkal került összeütközésbe az ünnepi követjárás (legáció) és adománygyűjtés (szupplikáció) kérdésében.²⁴ Az érdekeket végül a négy egyházkerület pesti gyűlésein sikerült összeegyeztetni, s kölcsönös engedelményekkel mindkét fél számára megfelelő megoldást találni. 1798-ban a legáció, 1801-ben a szupplikáció ügyében született megegyezés.²⁵ (A kérdéskört a kutatás máig sem tisztázta megnyugtatóan.)

De nemcsak az egyházkerületek között, az egyházkerületen belül is támadtak ellentétek. Az 1790-es évektől versenytársként jelentkező csurgói, komáromi, losonci gimnáziummal is ki kellett alakítani a *modus vivendit*.²⁶

Az anyaiskola elismertetése után Márton működésének súlypontja az *intézményfejlesztésre* tevődött át. 1805-ben a hatosztályos gimnázium mellett háromról négy évfolyamosra bővítették a teológiát. Az egyházkerület segítségével, munkatársaival együtt a népiskolai oktatás, a gimnáziumok és a teológiai kurzus számára is korszerű tanterveket dolgoztak ki.

1807-ben *egyházi-iskolai tanácsot* (Scholastico-Ecclesiasticorum Consistorium, magyarul Ekklesiái-Oskolai Consistorium), létesítettek, amely nagyobb mozgásteret biztosított a professzoroknak a kollégium pedagógiai programjainak elkészítésében.²⁷ Ugyanekkor szabályozták az egyházkerületi és a kollégiumi *számadások* rendjét. Márton újításának tekinthetjük, hogy a kollégiumban – amíg ezt az előljáróság meg nem akadályozta – nagy hangsúlyt helyeztek a magyar nyelvű oktatásra, a reáltudományokra; a szer-tárok és pedagógiai szemléltető eszközök fejlesztésére. A földrajzot pl. kézi atlaszok segítségével oktatták.

1790–1810 között a református gimnázium igazgatói teendői is rá hárultak. Őt tekinthetjük a kollégiumi nagykönyvtár megteremtőjének, s első igazgatójának is.²⁸ E tisztséget kisebb megszakításokkal 1831 tavaszáig viselte. 1797-től kezdve sok energiát fordított a patrónusok meggyőzésére, aminek eredményeképpen kegyes hagyományok, alapítványok tucatjai segítettek a könyvtár és a kollégium fejlesztését. 1818-ban már 48, 1820 tavaszán pedig 51 alapítványt tartottak nyilván.²⁹ Ezek működtetése, adminisztrálása komoly szervezőmunkát igényelt.

Az intézményesült segítségnyújtás más formája is létezett: a Pápán végzett növendékek szinte kivétel nélkül kötelességüknek érezték az *alma mater* könyv- és pénzadományokkal vagy más módon való segítségét. Az év eleji beiratkozási díjakat is könyvtárfejlesztésre fordították.

Mártonra tanárként óriási teher hárult. A teológiai akadémia újraindulásakor a teológiai tárgyak többségét is ő tanította, emellett jutott még ideje tankönyvek írására és kiadására is. 1795-től kezdve 1815-ig – amikor az egyházkerület a latin mellett foglalt állást – magyarul tanította a filozófiát, amelyben Kant tanítását követte. Bölceleti munkáival a magyar filozófiai szaknyelv kialakításában is elévülhetetlen érdemeket szerzett. Miután 1801-től Tóth Ferenc, a későbbi püspök vette át tőle a teológiai tárgyakat, rá a filozófia és a mértan tanítása jutott. Az 1790-es években Látzai Szabó József professzorral megosztva tanított az akadémiai tagozaton.³⁰

Tóth Ferenc teológiai tanár Márton jó és hasznos munkatársának bizonyult. Az 1820-as évektől a kollégiumfejlesztésben már inkább az övé volt a kezdeményező szerep.³¹ (Ennek bemutatása önálló monográfia tárgya lehetne.)

Márton munkája megfelelő munkatársak nélkül nem lett volna eredményes. Látzay Szabó József, Tóth Ferenc, Edelényi Sándor, Mokry Benjámín, Nagy Mihály, Rác István professzorok, a gimnáziumban oktató köztanítók, továbbá a pápai lelkészek (Zsoldos János, ifj. Torkos Jakab, Tóth Ferenc), egyházközségi elöljárók (Sándor Gergely, Öry János, Osvald Zsigmond)³² egyaránt segítettek. Az egyházkerület, mint fenntartó részéről a püspökök (Halász József 1786–1793, Kármán József 1794–1795, ifj. Torkos Jakab 1795–1813, Tóthpápai József 1814–1827, Tóth Ferenc 1827–1844) és az egyházkerületi főgondnokok (id. és ifj. Ráday Gedeon 1774–1792; 1793–1797, Pázmándy József 1797–1810, Szilassy József 1810–1836) támogatása tette lehetővé – annak hiánya pedig néha lehetetlenné – tervei megvalósítását.³³ Minden attól függött, hogy a döntési helyzetben lévők milyen elvi (teológiai) és gyakorlati álláspontot foglaltak el az adott kérdésben. A személyi szimpátia, anti-pátia, sőt, adott esetben a rosszindulat vagy bosszúállás nem éppen keresztyéni megnyilvánulásai is a történelmi magyarázatok közé tarthatnak. (Különösen tanulságos Márton Osvalddal, Öryvel való, fokozatosan megromló kapcsolatának története, melyet csak nagy vonalakban ismerünk. Pedig, ha valahol, akkor az oktatásban bizonyosan a legfontosabb az *emberi tényező*.)

Ha meg kívánjuk vonni Márton intézményszervezői tevékenységének *mérlegét*, legnagyobb érdemének azt tartjuk, hogy akadémiaiáá bővítve *újjászervezte a kollégiumot*, kiépítette a fenntartásához szükséges *infrastruktúrát*, megteremtette a benne folyó *oktatás személyi, tárgyi és tartalmi* feltételeit.

Az intézmény szervezésekor egyszerre volt *konzervatív* és *mérsékeltlen újító*. Egyaránt figyelembe vette a hazai hagyományokat és a hasznosítható külföldi példákat.

Hibát követnénk el, ha Márton tevékenységének eredményeit a professzor megvalósított elképzeléseivel azonosítanánk. A kollégiumi professzoroknak ugyanis lehettek akár milyen jó elképzeléseik, ha azokkal az egyházközösséget képviselő *iskolafenntartó*, illetve a fenntartót képviselő *iskolai tanács* nem értett egyet. A törvények, tantervek kidolgozásakor, a viselkedés, az öltözködés szabályozásakor sokkal inkább az ortodox presbiterek, semmint a felvilágosult reformer-professzorok véleménye számított. A nyugati eszméket nehéz volt hozzáidomítani a pápai, dunántúli valóságához. (Ezen szempontot ugyancsak érdemes lenne végigfuttatni a kollégium történetén.)

Hiba lenne az is, ha a *későbbi korok elvárásait*: az *eredetiséget* és a *szabadelvűséget* kérnénk rajta számon. Hosszú tanári működése utolsó éveiben már nem az általa képviselt *felvilágosodás*, hanem a *liberalizmus* eszmevilága kezdte áthatni a magyar értelmiség – közte az új kollégiumi tanárnemzedék – gondolkodását. A felvilágosodás az *adaptálás*, a *magyarítás* korszaka volt, s ebben érdemeit aligha lehetne vitatni.

Teljesítményét tanítványai is *elismerték*. Halálát követően gyűjtést indítottak egy marandó „emlékjel” – a későbbi *szobor* – állítására és november 23-át *anyaoskolai örömneppe* kívánták tenni. Úgy gondolták, hogy az iskolai ünnepélyen magyar nyelven elhangzott beszédeket, tudományos értekezéseket, továbbá az intézmény új jötevőinek névsorát fel-tüntető *iskolai évkönyvet* évente ki kellene nyomtatni, s az abból befolyó bevételeket „*jó könyvek kinyomtatására*” kellene fordítani. A kollégiumi nyílt nap ötlete azonban nem va-lósult meg.

A mai emlékünnepe³⁴ arra is figyelmeztet bennünket, hogy sok *teendőnk* van még a *tudományos kutatás*, a kollégiumtörténet és a kritikai biográfia terén. Ezzel párhuzamosan a jeles személyek – így Márton István és követői – *kultuszának ápolása* szintén fontos feladat, amely a kollégium identitásának erősítését szolgálja.

Leszögezhetjük, hogy Márton István *életművét* halála után jó másfél évszázaddal sem ismerjük eléggé. Vannak még működésének olyan területei – pl. magánélete³⁵, külföldi útjai³⁶, közéleti harcai, társadalmi kapcsolatai, kultuszának története, vagy egyházának belső szervezeti-hatalmi viszonyai³⁷ – melyeknek feltárása a jövő kutatás feladata.

Reméljük, hogy a napjainkban folyó kollégiumtörténeti kutatások hozzájárulnak majd a részkérdések tisztázásához, s ezáltal Márton István működésének jobb megismeréséhez is.

IRODALOM

- BODOLAY 1963 = BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963.
BODOLAY 1973 = BODOLAY Géza: Petőfi diáktársaságai. Bp., 1973.
BODOLAY 1981 = BODOLAY Géza: A pápai kollégium története III. fejezet: A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig. In: TRÓCSÁNYI 1981. 87–232.
HUDI 2010 = HUDI József: A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlései a XVII–XIX. században. In: KÖNTÖS László (összeáll.): A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvei és püspöki beszámolói 2009. Pápa, 2010. 5–13.
HUDI-KÖBLÖS 2006 = A Pápai Református Kollégium szervezete és működése a XVI–XIX. században. Bevezető tanulmány. = A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. 7–142. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 9.)
KAPOSSY 1905 = KAPOSSY Lucian (összeáll.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905.
KIS 1889 = KIS Ernő: Nyolczvan év előtt. = Pápai lapok 16 (1889) 23. sz. (június 9.) 93–94.
KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története. Pápa, 1896.
KIS 1905 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolája. In: KAPOSSY 1905. 200–218.
KÖBLÖS 2004 = KÖBLÖS József: Még egyszer az Adásztevelen működő „Pápai Árva Oskoláról”. = Acta Papensia 2004. 3–4. sz. 107–132.
LAMPÉRT 1931 = LAMPÉRTH Géza: A pápai református főiskola története 1531–1931. Pápa, 1931.
LISZKAY 1877 = LISZKAY József: Tóth Ferenc. In: Nagy papok életrajza. Bp., 1877. 1–86.
MEZEI 2001 = MEZEI Zsolt: Az 1831. évi kolerajárvány története Pápán. Pápa, 2001. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 13.)
MIKÓ 1986 = MIKÓ Pálné: Marseillaise és Gotterhalte. Találkozás Márton Józseffel. Bp., 1986.
SZABÓ 1860 = SZABÓ Károly: Mándi Márton István. Pápa, 1860.
SZABÓ 1986 = SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története. = Magyar Könyvszemle 102 (1986) 2–3. sz. 149–172.
SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
TÓTH 1832. = [TÓTH Dániel:] Mándi Márton István életrajza. = Egyházi Almanak 1833. évre. Szerk.: Tóth Dániel. Komárom, 1832. 168–211.

- TÓTH 1935 = TÓTH Endre: A legáció eredete, története és helyzete különös tekintettel a Dunántúltra. Pápa, 1935.
- TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TRÓCSÁNYI 1931 = TRÓCSÁNYI Dezső: Mándi Márton István tudományos munkássága. Pápa, 1931.
- TRÓCSÁNYI 1981 = A pápai kollégium története. Szerk.: Trócsányi Dezső. Bp., 1981.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.

JEGYZETEK

- ¹ TÓTH 1832. 147.
- ² TÓTH 1832. 147.
- ³ TÓTH 1832. 166.
- ⁴ Tóth Dániel az iskolai gyakorlatban nagy múltra visszatekintő beszélgető módszert irodalmias formában arra használta fel, hogy kortársait felvilágosítsa a református egyház 1790 óta időszerű problémáiról.
- ⁵ TÓTH 1832. 168–211.
- ⁶ Temetési tisztelet. Veszprém, 1832.
- ⁷ Míg mások (pl. Tóth Ferenc teológiai professzor, püspök) mindent megtettek annak érdekében, hogy az utókorra minél több személyes forrást hagyjanak, addig Márton ellenkezőleg cselekedett: leveleit, személyes feljegyzéseit elégette, így még kézírását őrző iratot is nehéz találni a kéziratári és levéltári forrásokban.
- ⁸ SZABÓ 1860.
- ⁹ KIS 1896.
- ¹⁰ KIS 1905. 210.
- ¹¹ LAMPÉRTH 1931.
- ¹² Bár 1931-ben a református kollégium 400 éves évfordulóját ünnepelték, a történeti hűséghez hozzátartozik, hogy a protestáns iskola (oktatás) volt 400 éves, nem pedig a református kollégium.
- ¹³ TRÓCSÁNYI 1931.
- ¹⁴ TRÓCSÁNYI 1981. A diákársaságok és Petőfi kapcsán a pápai képzőtársulattal is foglalkozott: BODOLAI 1963. 614–626., 1973. 66–103.
- ¹⁵ BODOLAY 1981.
- ¹⁶ Tóth Ferenc (1768–1844) teológiai tanár, egyháztörténész, református püspök. Vörösberényi jobbágy-családba született 1768. november 19-én. Debrecenben és Göttingenben tanult. 1801-től teológia tanár Pápán, 1816-tól egyházkerületi főjegyző, 1817-től pápai lelkész, 1827-től haláláig püspök. Pápán hunyt el 1844. szeptember 2-án. Korszerűsítette az egyházigazgatást, fejlesztette a kollégiumot, megszervezte a papság tudományos továbbképzését. Megírta a pápai református egyház történetét és a dunántúli református püspökök életrajzát. Sokoldalú irodalmi munkásságáért a göttingeni egyetem 1830-ban díszdoktorságot adományozott számára. SZINNYEI 1914. XIV. 368–371., ZOVÁNYI 1977. 653.
- ¹⁷ Az adászteveli időszakról újabban: KÖBLÖS 2004.
- ¹⁸ A *Mándi* nemesi előnevet Márton nem használta, azzal a következő nemzedékek ruházták fel, így terjedt el a szakirodalomban is.
- ¹⁹ TRÓCSÁNYI 1931. 46.
- ²⁰ A kolerajárvány történetét feldolgozta: MEZEI 2001.
- ²¹ A magyarországi protestáns kollégiumokban gyakorta előfordult a XVIII–XIX. században, hogy a családok professzorok jól megfontolt anyagi okokból valamely népes gyülekezet élére pályáztak.
- ²² Műveit, tudományos munkásságát és annak hatását részletesen bemutatja: TRÓCSÁNYI 1931. 45–222.
- ²³ HUDI-KÖBLÖS 2006. 63–64. A kollégium és egyházköztség vagyoni szétválasztását 1841–1844 között végezték el. A kollégium anyagi-jogi helyzetének rendezését többek közt azzal kényszerítették ki, hogy az intézmény székhelyét két alkalommal – 1804–1809 és 1839–1847 között – meg akarták változtatni.

Első alkalommal Révkomárom, másodszer viszont már Győr, Révkomárom, Székesfehérvár és Veszprém egyszerre volt Pápa riválisa. = KIS 1896. 124–139., 225–245.

²⁴ A legációról részletesen lásd: TÓTH 1935.

²⁵ A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL) I. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1798–1801.

²⁶ A korábban megjelent kollégiumtörténetek az egyházkerületi iskolahálózat és a pápai kollégium viszonyának, illetve a kollégium vonzaskörzetének alakulásával nem foglalkoztak. Az újabb kutatások többek közt az iskolaszervezetre, követelményrendszerre, az oktatási-nevelési folyamatban résztvevőkre is kiterjedtek. A tanár- és diákársadalom kutatása a vonzaskörzetek alakulását és a végzetek társadalmi integrációját is nyomon követte. HUDI–KÖBLÖS 2006. – Folyóiratunkban (*Acta Papensia*) a diákélet bemutatását is fontosnak tartottuk.

²⁷ A tantervekről: HUDI–KÖBLÖS 2006. 62–69.

²⁸ A könyvtár történetéről: SZABÓ 1986. Márton 1809. június 11-én, a francia megszállás idején megmentette a könyvtárat a franciák ellen. A szájhagyományban élő történetet feljegyezte: KIS 1889.

²⁹ DREL I. 6. A „Pápai Collegium Fundázióinak Laistroma”, 1819. Az 1819-ben Tóth Ferenc egyházkerületi főjegyző által megkezdett kötetben 1790 és 1820. május vége között 51 alapítványt tartottak nyilván. A tőkésített alapítványok hátránya volt, hogy a nemzetközi pénzügyi mozgások (inflációk) erőteljesen befolyásolták értékállóságukat. Az 1811-es pénzügyi infláció pl. ötödére csökkentette értéküket.

³⁰ Látzai (Lácza) Szabó József (1764–1828) 1791–1806 között tanított Pápan a történelmi-nyelvészeti tanszéken, majd 1806-ban Lepsényben lett lelkész. 1807-től haláláig Sárospatakon lelkész és a főiskolán a gyakorlati teológia tanára. KIS 1896. 223., SZINNYEI 1900. VII. 613–616., HUDI–KÖBLÖS 2006. 70–71.

³¹ Tóth Ferenc működéséről: LISZKAY 1877.

³² Az egyházközség történetét feldolgozta: TÓTH 1941.

³³ Az egyházkerület püspökeiről és főgondnokairól: ZOVÁNYI 1977. 162.

³⁴ Dolgozatunk a 2010. november 23-án a Pápai Református Teológiai Akadémia tetőtéri nagytermében Márton István születésének 250. évfordulója tiszteletére tartott konferencián elhangzott előadás szerkesztett, jegyzetekkel ellátott változata.

³⁵ Személyes iratainak hiánya gátolja ugyan családi, baráti kötődésének, társadalmi kapcsolatainak vizsgálatát, de az anyakönyvek, mások levelezésének és egyéb forrásoknak a tanulmányozása részeredményeket hozhat.

³⁶ Bécsi kapcsolatairól pl. nem szól életrajza, holott öccse, Márton József (1771–1840) a bécsi egyetem tanára révén élő kapcsolat alakult ki Pápa és a Habsburg-birodalom fővárosa között. Márton József életéről és működéséről: MIKÓ 1986.

³⁷ Az egyházkerületi gyűlések tanulmányozása révén az egyházkerület szervezeti, hatásköri változásait is megkíséreltük feltérképezni. Vö. HUDI 2010.

Arany János, a pedagógus

Arany nagykőrösi tanáréveiről az életrajzírók megemlékeznek, de ezt megelőző pedagógiai munkásságára csak utalnak, pedig az első három próbálkozás tette lehetővé, hogy Nagykőrösön mint kifarrott, érett tanáregyéniség lépjen a tanulók elé. Vegyük hát számba ezeket is. Köztudott, hogy Arany János Nagyszalontán kezdte tanulmányait hatéves korában. Erről az iskoláról tudnunk kell, hogy ez egyike volt a debreceni kollégium partikuláinak. Az elemi iskola négy osztályán kívül a tehetséges gyermekek itt elvégezhették az akkori hatosztályos középiskolát is.

Az elemi iskolában a nagyobb diákok közül kikerült praeceptorok tanítottak, a középiskolai osztályok élén tudós, képzett pedagógusegyéniségek álltak. A szakok szerinti tanítást akkor Nagyszalontán nem ismerték, a grammatistákat és syntaxistákat (1–4 osztály) a rektor, a poétákat és rhétorokat (5–6 osztály) a rektor tanította.

Ennek az iskolának volt kiváló tanulója Arany János. Hallatlan tudásszomjjal szívta magába az ismereteket. Minden kezébe kerülő könyvet elolvasott. Különösen szerette az ókor irodalmát. Önéletrajzában erről így nyilatkozott: „...a római klasszikusokat, név szerint *Ovidot, Virgilt és Horácot nemcsak örömmel tanultam, hanem igyekeztem az iskolában nem olvasott helyeket is átbúvárlani, valamint egyéb, az iskolában nem tanítottakat is, amihez hozzáférhettem: Justint, Curtiust, Livius néhány könyvét...*”

Minden vágya az volt, hogy Debrecenben folytathassa tanulmányait, de szülei szegénysége ezt nem tette lehetővé. Tizennégy éves korában kénytelen volt tehát kenyérkereset után nézni. Praeceptor állásért folyamodott saját iskolájában. Az állást el is nyerte. Ettől kezdve megnehezült az élete. Hajnaltól napestig tanult és tanított, végezte az altanító, praeceptor munkáját. Mikor rákerült a sor, nyitotta és zárta a diplomáját, megjelent a temetéseken, névnapot köszöntött. Bent lakott az iskolában a többi altanítóval együtt. Vaskos tréfákhoz szokott társai hangoskodása miatt csak éjszaka tudott olvasni, de inkább virrasztott, mint-hogy lemondjon kedves szenvedélyéről.

Pedagógiai munkásságáról egyik életrajzírója nagy elismeréssel jegyezte fel a következőket: „*A kis tanító oly buzgósággal látott hivatalához, hogy a tanítás rendszerének javításán is törte a fejét. Az alig tizenöt éves fiú szakított az addig szokásos abc tanításmóddal, s a hangoztató, írva-olvasó módszer szerint tanított.*”

Íme, a lángelme a legnehezebb körülmények között is keresi a legcélravezetőbb eljárásokat, igyekszik korszerűsíteni a tanítás munkáját, így az írástanításban félszázaddal előzte meg korát.

1833 őszén végre elindulhatott „az álmodok, a tudás, a nagy kollégium városába, Debrecenbe”. A diákélet nem sokáig tartott. Néhány hónap után elfogyott kevéske összegyűjtött pénze, munka után kellett néznie. Újra a tanítóságot választotta. Kisújszállásra ment, ahol a nemzeti elemi iskola alsó osztályának lett a vezetője. Tanulóinak létszáma az első félévben 85 fő volt. Még elképzelni is nehéz, hogyan boldogult a tizenhét éves mester ennyi kis diákkal. A második félévben átszervezés folytán csökkent a létszám, mindössze 59 gyermek maradt a keze alatt.

Hogy mit tanított? A rendelkezésre álló adatok szerint: bibliai történeteket, könyörgéseket, zsoltárokat, állatismeretet, számtant, írást, olvasást, éneket.

És hogyan tanított? Az egyik akkor használatos vezérkönyv ezt így írta elő számára: „*A tanító egyszerű szavakkal közölje és értesse meg növendékeivel az anyagot, sőt az is szükséges, hogy az elbeszélt dolgokat kérdések által ürgesse-forgassa, és azon igyekezzék, hogy azokat a gyermekek már csupa hallásból – ne csak megértésük, hanem elmondani is tudhassák.*”

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy abban az időben nem volt ellenőrzés az iskolákban! A felügyelettel megbízott szigorúságáról ismert lelkész, Dorka Illés egyetlen tanév során 31 alkalommal látogatott Arany Jánosnál. Elégedettségét bizonyítják elismerő sorai, melyeket visszatértek magával vitt a fiatal tanító a kollégiumba: „*A tanításban példás szorgalmatosságú és épületes, erkölcsére nézve pedig jámbor és feddhetetlen praepceptorunk volt.*”

Hasonló megleghangú bizonyáglevelet állított ki távoztakor a városi tanács is.

Szerencséje volt Arany Jánosnak Kisújszálláson, hogy az iskola rektora, a tudós Török Pál, akiből később püspök lett, rendelkezésére bocsátotta gazdag könyvtárát. „Olvastam éjjel-nappal, ha hivatalom engedte” – írta erről az időszakról a költő. A könyvek keltették fel érdeklődését az anyanyelv-tanítás hatékony módszerei iránt annyira, hogy itt szerzett ismereteit, tapasztalatait később Nagykörosön igen jól tudta hasznosítani.

Egy évvel később, 1835. április elején tért vissza Debrecenbe, ahol ekkor már a megbecsült diákok közé tartozott. Egyik tanára kislányának tanítását is rábízta, ezért mindennap a család asztalánál ebédelhetett.

Életrajzából tudjuk, hogy még egy évet sem töltött ekkor Debrecenben. A nagyműveltségű fiatalember nem bírta az akkori iskola lélekölő nyugalmát. 1836 februárjában elhagyta a kollégiumot, s a vándorszínészekhez csatlakozott. A kaland csalódással végződött, pár hónapi hányódás után hazatért Szalontára, ahol az iskolába korrektornak választották.

Íme, harmadszor is a katedrán találjuk! Ez alkalommal több mint két évet töltött a pedagóguspályán. Munkásságáról a kiváló irodalmár, Hegedűs András a következőket állapította meg: „*Most is teljesen munkájának élt. A magyar és latin grammatikai osztályt tanította. Növendékeit rajzra is oktatta, és a szalontaiak gyönyörűségére nagyhirű énekkart hozott létre. Tanítványai előtt rendet, fegyelmet teremtő tekintélye volt. A pontosan végzett munka mellett minden idejét olvasással töltötte.*”

Huszonkét éves korában vált meg a szalontai iskolától, mikor nőülni készült. Indoklása nagyon is világos: nem tudná eltartani családját még a felemelt fizetésből sem.

Ekkor úgy tűnik, teljesen búcsút mondott az iskolának. Aljegyzőként tekintélyes városi tisztségviselő több, mint egy évtizeden keresztül. Irodalmi sikerei után az egész ország megismeri nevét, a nemzet koszorús költője, Petőfi Sándor barátjának vallja. A szabadságharc idején az igaz ügy lelkes szolgája. „*Aztán hordoznia kellett a legnagyobb fájdalmat Petőfi halálának gyötrő emlékét, és a szent ügy romjai alá került nemzet néma kínját*” – írta Hegedűs András.

A bukás után megélhetési gondjai vannak, így kerül nevelőnek a Tisza családhoz. Ezt újabb lépcsőfoknak tekinthetjük az irodalomtanári pályához. Arany János ugyanis tanítványának, Tisza Domokosnak csak irodalmat tanított. A költői hajlamokkal is rendelkező fiú őszinte csodálattal tekintett fel a nagy költőre, aki megismertette vele a klasszikus és magyar irodalom szépségeit.

A szabadságharc bukása után az Organisations Entwurf rendelkezése szerint kellett a középiskolákat átszervezni. Ez az addigi hat osztály helyett nyolc osztály felállítását, a szakos oktatás megvalósítását kívánta meg, s tizenkét tanár alkalmazását írta elő.

A híres, nagy múltú iskolák fenntartói óriási erőfeszítéssel igyekeztek eleget tenni e kívánalmaknak. Ezt tették a nagykorúsiak is. Számos kiváló egyéniséget hívtak meg tanárnak az ország minden részéből, köztük Arany Jánost is.

A költő némi habozás után elfogadta az ajánlatot, s 1851. november 10-én megkezdte munkáját a nagykőrösi gimnáziumban. Magyar nyelvet és irodalmat tanított a felső osztályokban, de voltak latin és görög órái is.

Érkezését nagy várakozás előzte meg. Egyik tanítványa így emlékezett vissza később az első találkozásra: „*Nagyszélű, puha fehér kalappal, akkor divatos, sárgának mondott, de inkább meghatározhatatlan színű őszi-téli nem hosszú kabátban s zöldes színű nadrágban jött. Az osztály nagy figyelemmel várta és hallgatta, távozása után is mély csend volt néhány percig, azután pedig általános öröm nyilvánult.*”

Tanári munkája erényeit így sommázza Hegedűs András Aranyról írt kitűnő könyvében: „*A tanulók magyar dolgozatait, költői kísérleteit türelmesen javítgatta, növendékei részére irodalomtörténeti és esztétikai jegyzetet készített. Legnagyobb odaadással a magyar irodalmat tanította, de a latin nyelv oktatását is alapos gonddal végezte. Szép betűformáival, csinos, tiszta, izléses írásra szoktatta tanítványait. Emellett ő volt jelentős alkalmakkor a tantestület íródeákja, az értekezletek jegyzőkönyvének, a felterjesztéseknek megfogalmazója.*”

Valóban hatalmas munkát végzett Nagykőrösön. Különösen sokat tett az irodalomtanítás korszerűsítéséért. Az olvasókönyv, melyet nagy gonddal állított össze, az akkori viszonyok között nem kerülhetett kiadásra. Másik műve, a „Széptani jegyzetek” is kéziratban maradt. Mindkettővel messze megelőzte korát, ugyanakkor ezek bizonyítják legfényesebben munkája magas színvonalát, erkölcsi értékét.

Mi volt igazán vonzó Arany számára Nagykőrösön?

Kétségtelenül a tantestület, mely tudós, nagyszerű férfiakból állt. Elegendő megemlé-nünk, hogy Arany Jánoson kívül még öten foglalkoztak költészettel, műfordítással. Egyikük, Ács Zsigmond tizennégy nyelven olvasott és értett.

Tolnai Lajos író, az egykori kőrösi diák így emlékezett vissza tanáira: „*Ez a gimnázium akkor az ország összes gimnáziuma fölött toronymagasságnyra állott. Olyan fényes tanári kart, amilyennel az Alföld e híres főiskolája dicsekedhetett akkor, sem azelőtt, sem azután nem tudott többé a gazdag egyház összeállítani...*”

Jókai így ír erről a testületről: „*Az volt ám a tanári kar! A Fiastyúkban nincs annyi csil-lag, mint akkor Nagykőrösön volt...*”

Arany maga is büszke tanártársaira: „*A fél Akadémia Kőrösön lakik ...*” – írta egyik le-velében sógorának. Valóban meghökkentő, hogy a tíz-tizenkét tagú tantestületből hatan let-tek akadémiai tagok.

A költő szerette kollégáit, szívesen volt velük iskolán kívül is, jól mulatott a névnapo-kon, disznótorokon elhangzó tréfákon, vidám verseken. Ilyeneket ő maga is szívesen írt.

És mi volt a legerhesebb tanári munkájában?

Az, ami ma is oly nehézé teszi a magyartanárok életét. Erről tudósít bennünket Hege-dűs András: „*Arany Jánostól tanári tevékenysége idején legtöbb időt, erőt és kedvet a dol-gozatok javítása rabolta el. Kéthetenként 160 tanuló munkáját nézte át hihetetlen pontossággal, csodálatba ejtő töredéssel. A lelkiismeret parancsa kifogástalan munkavég-zésre ösztönözte, de a barátaihoz küldött panaszkodó kifakadások jeleztek: milyen gyötrő ál-dozatot, lemondást jelentett az, hogy versíró tollával a diákok dolgozataiban a bosszantó és megisméltető hibákat kellett kijavítania, és a helytelen fogalmazású mondatokat kellett újjá formálnia.*”

Az általa íratott dolgozatokat számba véve egyébként csodálattal állapíthatjuk meg, hogy a nagy költő a hazafiasságra nevelés kitűnő lehetőségeit teremtette meg a jól megválasztott témák segítségével.

Bámulatos, hogy ilyen rengeteg időt felemészítő munka mellett is képes volt költői te-

vékenységet tovább folytatni. Ekkor, a Bach-korszak bénító légkörében születnek meg csodálatos balladáit, a Nagyidai cigányok című komikus elbeszélő költeménye, és egész sor más örök értékű alkotása. Sikerral tesz kísérletet a népies epika folytatására is. Verseiből egyre gyakrabban csendül ki ezekben az években a magányosság fájdalma:

*„Állok most egyedül, sivár pusztaságon,
Rekedt hangú szöcske minden társaságom.”*

„Hiú sóvárgás” című költeménye még hűségesebben tükrözi akkori lelkiállapotát:

*„Vagyok pelikánja kietlen mezőnek,
Búsongó madara híves, ködös ősznek,
S mint a délre húzó daru fejem felett,
Egyhangon tördelem bágyadt énekemet.”*

A megfeszített munka és a korviszonyok mellett más oka is van annak, hogy Arany nem érzi magát igazán jól Nagykőrösön. A városban drágaság van, nehéz a megélhetés, kevés a fizetés, magas a lakbér, a Nagykőrösön eltöltött kilenc esztendő alatt többször is kénytelen költözni, pedig ettől mindennél jobban retteg. Bántja az önteltség, a szellemi sivárság, mely a város jómódú parasztpolgárait jellemző. Hiányzik a kert, a természet közelsége, a temetőbe jár ki, ha fákban, virágokban akar gyönyörködni.

Nem tudott igazán örülni annak az elismerésnek sem, melyben az évenként látogató iskola-felügyelő részesítette: *„Arany János elismerten a legnagyobb az élő magyar költők sorában, csak egyetlen klasszikus mindannyiuk közt. Szellemi iránya és képzettsége egyáltalán nem egyoldalú, se nem zárólagos... Mindamellelt Arany nem szűnt meg a leglelküismertesebb gimnáziumi tanárok egyikének is maradni, aki fáradhatatlanul javítja nagyszámú tanítványainak dolgozatait, s a legszigorúbban őrködik a jó erkölcsök fölött”* – írja róla többek között Mikulás iskola-felügyelő.

Elvágyott Nagykőrösről. Miután kiváló tanártársai egyre-másra eltávoztak a városból, egyre kevesebb szál kötötte oda.

Pedagógusi állás akadt volna bőven. Hívták Szalontára az algimnáziumhoz, Pestre egy kereskedelmi iskolához. Debrecen tanári katedrát, Kecskemét iskolaigazgatói állást kínált fel. Nem csodálhatjuk, hogy ezek egyikét sem fogadta el. Tudta, hogy a pedagógus pálya előbb vagy utóbb költői munkája feladására kényszerítené.

Az ötvenes évek végén enyhül a politikai elnyomás, éled az irodalmi élet. 1858 őszén újra kezdi működését a Tudományos Akadémia, s az elsők között választja tagjai sorába Arany Jánost.

Miután író barátai előkészítik Pestre költözését, Arany 1860 őszén búcsút vesz Nagykőröستől, s végleg megválnak a tanári pályától is. Lapszerkesztőként s a Kisfaludy Társaság igazgatójaként elfoglalja méltó helyét az irodalmi életben.

Összegezve több mint tizenhárom esztendőt töltött el Arany a katedrán. Ennyi is elegendő ahhoz, hogy őt a jeles magyar pedagógus egyéniségek között tartanak számon, s tisztelettel tekintsünk fel rá.

IRODALOM

Arany János: Önéletrajz. Költői elbeszéléssel. Atany János munkái V. kötet. Magyar Remekírók sorozat. Budapest: Franklin Társulat, 1907.

Badics Ferenc (szerk.) A magyar irodalom története. II. kötet. Budapest: 1907.

Hegedüs András: Arany János a katedrán. Budapest: Tankönyvkiadó, 1957.

Magyar Irodalmi Lexikon. I. kötet. Főszerkesztő. Benedek Marcell. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.

Tolnai Lajos: Sötét világ. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.

Húsz évvel ezelőtt kezdődött, amiért köszönet!

A jelen pedagógiai palettáját többféle új iskola színesíti. Húsz éve nem sokan voltunk, akik éltek a kezdődő változások adta lehetőséggel, és megkíséreltünk valami mást, valami „újat”. 1991-ben létrehoztuk a gyermekek optimális fejlődéséért dolgozó szakemberek és szülők támogatásával a „Kék Madár” Alapítványt. Veszprémben ez volt az első civil non-profit szervezet, amely a közoktatásban alternatív, útkereső próbálkozásra vállalkozott.

Vallottuk és azóta is valljuk, hogy az iskola lehet a legnagyobb „erjesztő erő” és lehet a legkonzervatívabb intézmény a helyi társadalomban. Abban hiszünk, hogy a *közoktatás fejlesztését alulról építkezve állami iskolarendszereken belül lehet – és kell – gerjeszteni*, a tapasztalatokat közzé kell tenni. A központi utasítások, az egységes tervek, az egyes tantárgyi módszertanok, a magániskolák nem lehetnek alkalmasak arra, hogy a közoktatás, a tömeges oktatás gyakorlatát az igényeknek, társadalmi kihívásoknak megfelelően változtassák. Főként a Haszkovo lakótelepi óvodákba járó gyerekek szüleinek támogatását magunk mögött tudva dolgoztuk ki a Kék Madár Pedagógiai Programot, amely egyedi megoldású szervezeti- és tantervfejlesztés az általános iskola 1–4. osztálya számára. Szakmai elkötelezettségünket egyfelől a Pécsi Tudományegyetem Pedagógia – Iskolafejlesztés szakán végzett tanulmányaink, az ott megerősödő személyközpontú szemlélet, tanáraink inspirálása, illetve saját gyermekeink iskoláztatási elképzelései motiválta. Elképzelésünk életképességének és lehetséges eredményességének szakmai bírálatát prof. dr. Klein Sándor végezte. Ezzel a szakmai bírálattal nyújtottuk be kérelmünket a program engedélyezésére a Művelődési és Közoktatási Minisztériumhoz. A minisztériumi engedélyt megkaptuk.

Befogadó iskolát magunknak kellett keresnünk, minekután az akkori oktatási iroda illetve az oktatási bizottság ezt szabta feltételül. Ha valamelyik iskola igazgatója befogadja, majd azzal tárgyalnak. Nem bíztak szakmai felkészültségünkben, megkérdőjelezték kompetenciánkat. Túl fiatalnak, és ezáltal tapasztalatlannak tartottak bennünket. Sok intézményvezetőt felkerestünk, de tartottak a kísérleti program eredménytelenségétől. Mindössze három akkori igazgató fogadta érdeklődéssel az innovációt: Eisenbeck István, Fülöp Lajos és Tölgyesi József, de a befogadására csak kettő vállalkozott, a Dózsa György és a Báthory István Általános Iskola. Dr. Tölgyesi József igazgató úr megértéssel fogadta törekvéseinket és innovatív vezetőként látott jövőt a „Kék Madár” Programban. Azért is örültünk érdeklődő kíváncsiságának, mert a kísérleti óvodai programban résztvevő gyerekek leginkább a lakótelephez kötődtek. Akkoriban a Báthory iskolában emelt szintű testnevelés- és rajz képzés folyt, korábban pedig a Zsolnai-program bázisiskolájaként működtek, így kellő tapasztalatuk volt az innovációkban.

Tölgyesi igazgató úr bízott bennünk, minden az elinduláshoz szükséges feltételt biztosított, bízta a nevelőtestületét az elfogadó befogadásra. Engedte, hogy szakmai önállósággal vezessük, szervezzük a programot, és, ha úgy adódott szakmai tanácsaival segítette a munkánkat. Féltő figyelemmel kísérte esetleges botladozásainkat, bízottat és türelemre intett, amikor a korszerű pedagógiai módszerek alkalmazása során nem azonnal láttuk az eredményt. Abban az időben törekvéseink még nagyon újszerűek, és a hagyományos iskolai

gyakorlattól olykor merőben eltérőek voltak, így természetes módon akadtak bőven kételkedők, bírálók. Igazgató úr bizalma, támogatása azonban hitet adott ezekben a nehéz időszakokban is.

Sajnos rövid ideig tartott csak az iskolai együttműködésünk, mivel majdnem 100 %-os tantestületi támogatás ellenére az akkori önkormányzat testülete nem választotta újra az intézmény vezetésére dr. Tölgyesi Józsefet. Hiába volt mindenféle tiltakozás, szülői összefogás. Szerencsére később a Veszprémi Egyetem Pedagógiai-Pszichológia Tanszéken újra kollégák lehettünk, közösen gondolkodhattunk a pedagógusjelöltek modernebb, hatékonyabb képzésén. A VEAB Területi Nevelésméleti Bizottságában is közösen munkálkodtunk, meghívása által több szakmai konferenciának voltunk aktív résztvevői. Azóta is, amikor csak teheti, lehetőséget teremt számunkra, a Kék Madár Program szakmai bemutatására, publikációra, tapasztalataink átadására.

Köszönjük *TANÁR ÚR*, a magunk és minden család nevében – akik részesei lehettek a programnak – hogy húsz éve esélyt adott és azóta is követed a munkánkat!

Tisztelettel és hálával gondolunk még a rogersi szemlélet elhivatott hazai támogatójára *dr. Sallai Évára, a Ringató Óvoda és a Bóbita Óvoda vezetőnőire, a Kék Madár Alapítvány alapítóira, a Báthory István Általános Iskola tantestületére*, hogy 1992. szeptember 1-jén 19 első osztályos kisgyerekkel elindulhatott a Kék Madár Program.

Úgy érezzük, hogy leginkább azzal tudjuk kifejezni köszönetünket, hogy megmutatjuk annak a húsz évnek a konklúzióit, amelynek indulásánál és folyamatában is segítséget kaptunk.

Tapasztalatok a működés húsz tanévééről:

Ebben a tanévben ünnepeljük programunk 20. évfordulóját szerencsére tanítványaink és a szülők meglepedésére. Az általunk 20 éve rendszeresen alkalmazott tanulászervezési eljárások közül ma már egyre több megjelenik a közoktatási rendszerben. Tapasztalatainkat igyekeztünk dokumentálni, terjeszteni, és segítettük, mentoráltuk az érdeklődő iskolákat, pedagógusokat. Az innováció terjesztésében élenjáró Educatio Társadalmi Szolgáltató Non-profit Kft felkérésére pedagógus továbbképzéseken rendszeresen segítjük az általunk kipróbált korszerű oktatási módszereket megismerni, beépíteni az iskolai gyakorlatba.

Mik is a Kék Madár pedagógiai Program legfontosabb jellemzői?

személyközpontú

- mert benne minden gyermek egyformán fontos és figyelembe veszi a gyerekek különböző érési idejét
- a gyermeki és felnőtt személyiség kölcsönös tiszteletén alapul
- kölcsönös együttműködésre épül
- a gyermek teljes megismerésére törekszik és ez alapján minden gyerekre egyéni fejlesztési program készül
- figyelembe veszi a gyerekek különböző érési idejét
- a tanítónak nem szerepszerű, hanem élő, hiteles emberi kapcsolata van a gyerekekkel és szüleikkel

szabad

- működési rendjét a tanítók és a gyerekek közös döntéseivel alakítják
- biztosított a döntés felelőssége, a siker és a kudarc joga
- a becsvágy helyett a megismerő szeretetet alkalmazza
- olyan tanulási szituációt teremt, ami csökkenti a szorongást

- az önálló véleményt becsüli

aktív és teljesítményorientált

- nem csak felkészít az életre, hanem maga az élet
- a nevelés alapja a gyermek élettevékenysége, a tanulás alapja a tevékenykedtetés
- stratégiája az önmegvalósításra nevelés, a sokoldalú gondolkodás kialakítása, a képzelet, a művészeti érzék fejlesztése
- az egyéni sikerek számát többszörösen megemelik módszerei
- a nyitottság, a kíváncsiság, a játék és az öröm jogát biztosítja

alternatív

- nem minősítve értékkel, az értékelés szöveges, feltáró fejlesztő és nem elmarasztaló jellegű
- lemond a tanítót megillető hatalmi eszközök jelentős részéről
- rugalmas időbeosztással dolgozik, és nem szabdalja szét a tanulási időt mereven 45 perces órákra
- célja a mechanikus ismeretátadás helyett a tanulási módszerek megtanítása

Változásokat kívántunk elérni az iskola használóinak egymással való viszonyában, mert a szülő, a tanár és a gyerek viszonya társadalmi viszony, azaz nem örökkévaló szabályok alakítják, hanem a történelmi periódusok normarendszerei és szükségletei. Éppen ezért a megújult demokrácia viszonyai között igencsak fontos számunkra a szülők szerepének növekedése. A családoknak jogukban áll beleszólniuk gyermekük nevelésébe.

Az alsó tagozat legalább első két esztendejében – az óvodai nevelési gyakorlat meghosszabbításaként – a hagyományosan értelmezett ismeretnyújtás, jártasságok és készségek menetrendszerű elsajátíttatása helyett lehetőséget akartunk nyitni az oldottabb, átfogóbb, komplexebb, több szempontú személyiségformálásra, s majd fokról-fokra léptetni át a gyerekeket a zártabb, egyértelmű követelményeket támaztó általános iskolába.

Az 1–4 osztályos korú gyermekek iskolai életterének otthonosnak, természetesnek kell lennie, a lehető legkevesebb szabályozást célszerű beiktatni. Az iskola nem valami olyan hely, ahol a gyermekek állandóan szabályozva készülhetnek fel az „életre”, hanem az iskola az életük része, s benne a gyermekek alakító résztvevők. Családias, szeretetteljes légkörben és életterben biztosítjuk minden gyermek számára az önmagához viszonyított mind teljesebb fejlődést.

A Kék Madár program pedagógiai célrendszerével

1. Céltudatosan alakítjuk ki a gyermekekben a mindenoldalú továbbfejlődés alaplehetőségét.

2. Biztosítjuk az önálló, kezdeményező, szabad és autonóm személyiség kibontakozását, valamint az önismeret és önértékelés fejlődését. Így válik lehetővé, hogy a gyerekek erősítsék, kiteljesítsék önmagukat, és „belakják” kapcsolatukat környezetükkel és társaikkal.

3. A mindennapi élet gyakorlati megszervezésével minden gyermek számára az válik lehetővé, hogy megtalálja a számára legkedvezőbb tevékenységi tartalmakat és együttműködési módokat.

4. Fejlesztjük a gyerekek problémaérzékenységét, konfliktustűrő-, kezelő-, és megoldó képességét, a kooperativitást.

5. Céltudatosan feltárjuk az egyes gyerekek következő fejlődési zónáit, megfogalmazzuk egyéni fejlesztési programjaikat.

6. Olyan meleg, vidám pedagógiai légkör kialakítása a célunk, amelyet a tudatos „társas intelligencia” formálhat, és amelyben segítő tevékenységünkkel a tágabb és szűkebb környezet (a természet és a társadalom) jelenségeit a gyermekekkel számukra elfogadható módon (és komplexen) tudjuk megragadni, feldolgozni.

A teljesítmény növelését két területen valósítjuk meg: egyrészt az alapismeretek elsajátításában, másrészt az erőfeszítéseik növelésére alkalmas készségeik, kompetenciáik kondicionálásában. Így lett a kékmadaras iskola az a hely, ahova a gyerekek örömmel jönnek, ahol megtanulnak tanulni és a tanulást élvezve fejlődhetnek saját érdeklődésük, egyéni ütemük, különböző érzésük és képességeik szerint. Nem rövidítjük meg a gyerekkort! Azt tartjuk szem előtt, hogy a tanulás az a folyamat, ahol a gyermek büntetés nélkül cselekedhet, kutathat, csalódhat és fejlődhet, és ahol a különbözőség érték.

Az integrált tantárgyblokkok és a komplex szemléletű ismeretközvetítés-feldolgozás jóvoltából sok időt és lehetőséget nyerünk a gyerekek tanulási szokásainak, gondolkodásának, motivációs rendszerének a megfigyelésére, fejlesztésére. A nagyon sok közös élmény, az iskolán kívüli programok (egyhetes erdei, vízparti iskolák, hétvégi programok, kirándulások, évszak-ünnepek) alkalmat adnak arra, hogy megfigyeljünk minden gyereket, hogy mire érzékeny éppen, mit tanul gyorsan, szívesen, mikor sikeres. Ezekben erősítjük meg, s ezt a sikerét kísérő jó érzést, energiát átviheti arra a területre, ahol nehezebb dolga van. Ha kudarcot vall, igyekszünk kudarcával szemben közömbösek maradni, s mi inkább arra kérjük, tegye megint azt, amiben ügyes. Arra törekszünk, hogy mindig újra és újra élje át a sikert, én-képe pozitív legyen! Azt tapasztaljuk, hogy ezután a gyerekek maguktól újra próbálkoznak azzal, amiben korábban kudarcot vallottak, s így kudarcaik nem rontják énképüket, csupán hasznos tapasztalatokká válnak a gondolkodásukban.

Eredményesnek bizonyult a heti beosztású elvégzendő feladatrendszer. Önállóvá fejleszteti a gyerekek többségét. Megtanulják kitűzni céljaikat, tervezni feladataikat, beosztani az idejüket, kialakíthatják saját maguk leghatékonyabb munkastílusát. Azzal, hogy szabadon „gazdálkodnak” valamennyi tantárgy egész heti kondicionálására szánt munkalapjával, gyakorló feladatával, megtanulják, hogy mennyi lehet a halogatás mértéke, hogyan a legjobb elvégezniük.

A Kék Madár Program a személyközpontú és kooperáló iskola lehetséges modellje, nem tanítási program csupán, hanem életmód-program is, ahol a sokfajta tevékenységben, élményben fejlődhet a személyiség. Megnyugtató tapasztalatunk, hogy család-szerűvé alakított nevelésünk az intézményes nevelésen belül olyan közösségi létforma, amely igényei és problémái kezelésének tekintetében egyenlőséget teremt a nem egyenlő személyiség-rangúak (a felnőtt és a gyerek) között.

A gyerekek fejlődésével egyre izgalmasabbá válik a tanulásnak, mint értékképző folyamatnak az átélése és tudatosítása. A tervezést az ünnepek (adventi készülődés, karácsony, anyák napja, húsvét), valamint a különböző témák (erdő, állatkert, víz- és vízpart, Budapest, hazánk nagy tájai) irányítják, s ezekre főképp a közösségi tanulást lehetővé tevő projekt munkát szervezünk. A projektek során a gyerekek eredményesen dolgoznak. A tapasztalt gyermeki hozzáállás, színes tevékenységskála, jókedv és munkaláz bizonyítja, hogy ez a tanulásszervezési mód 8–10 éves korú gyerekcsoportban is hatalmas belső energiákat szabadít fel. Kíváncsiságuk kielégítésére, önmaguk “szórakoztatására” tanulnak ilyenkor: szerveznek, ötletelnek, kutatnak, dokumentálnak, feladatokat készítenek egymásnak, no persze nekünk is. Mi a feltételeket szervezzük meg, hogy tervezett munkáikat megvalósíthassák, és leginkább akkor segítünk, ha kéri. Jelentős így a tanterven felüli tanulás! Persze sem a projekteket, sem a csoportmunkát nem tekintjük az egyetlen eredményes útnak, de

fontos helyet kapnak a frontális és individuális tanulási-tanítási forma mellett. Akkor és olyan mértékben alkalmazzuk, amikor és amennyire pedagógiai, lélektani, logikai szempontból indokolt, és a feltételeket is biztosítani tudjuk. Az alkalmazás lehetőségének megállapítását folyamatosan végezzük, s a vezérelv az, hogy a gyerekek folyamatosan szembesülhessenek „eszköz-szintű tudásukkal” (olvasás, írás, kifejezés, könyvtári kutatás), tapasztalják meg, hogy jókedvvel végzett munkájuk során segítségükre, vagy hátrányukra vannak meglévő képességeik.

A tanévek első egy hetét vagy az utolsó hetek valamelyikét „erdei iskolában” töltjük. A helyszín megválasztását aktuálisan az éves tananyaghoz kapcsoljuk: egyrészt a természet- és társadalomismeret, másrészt a magyar nyelv- és irodalom tantárgyblokkok művelődési tartalmához.

Új elemként alkalmazzuk – harmadik osztálytól –, hogy természet- és társadalomismeretből „önálló tudományos kisdolgozatot” írnak a gyerekek maguk választott témában. Ez remek alkalmat nyújt az iskolán kívüli ismeretszerzésnek, a szabad fogalmazásoknak. Komolyan veszik, büszkék az elkészített produktumaikra! Nagyon változatos művelődési tartalmakat hoznak így be a gyerekek az iskolánkba (pl. bolygók, különböző égővek állatai, szobanövények gondozása, közlekedés, hajóépítés, esőerdő, indiánok élete, hobby-állatok megfigyelése, a szülők foglalkozásának megismerése, stb.) A kivitelezésben is meglehetősen színes és ötletes megoldásokat tapasztalunk.

A Kék Madár Program dinamikus nevelési rendszer, amely nevelési rendszer társadalmi minősége folyamatosan változik, hiszen a benne résztvevők (gyerek–szülő–pedagógus) együttműködési kultúrája problémamegoldó emberközpontú együttműködési kultúra.

A „kékmadaras” együttműködési kultúra döntően a szituáció- és problémamegoldásra orientált együttműködés során újratermelődő szokások, normák, beállítódások, értékek, szimbólumok, eljárások rendszere. Személyiségfejlesztő, személyközpontú nevelésben (iskolában) gondolkodni számunkra annyi, mint sikerorientált, egymást tisztelő, kooperatív problémamegoldó életformát választani, amelyet pozitív lelki beállítódás vezérel. Olyan működés kialakítását tekintjük megfelelőnek a magunk számára, amelyben a ránk bízott gyermekek szülei természetes “munkatársakká”, partnerekké válhatnak a nevelésben.

A szülők bevonásától a pedagógiai munka hatékonyabb, a tevékenységek színesebbek, a hangulat meleg, vidám, családias, s állandón új ötletek, javaslatok kerülnek elő, amelyek megbeszélése, további lehetőségek keresése ugyancsak haszonnal jár. Ez a felnőttekkel való kapcsolat leginkább animátori és moderátor tevékenységet igényel a tanítóktól, s ez nem tartozik a pedagógiai szakmaiság körébe, ezt meg kellett tanulni. Csoportosan összegyűjteni, megjeleníteni javaslatokat, érdekeket, nyalábokba rendezni, serkenteni a róluk való érveléseket, közösen eldönteni mi kell a javaslatok megvalósuláshoz, s szervezni, hogy ki, mit, mikorra készít el. Mi szeretjük így, közösen élni az életünket, és fejlődünk is egymás által benne. A tapasztalatok folyamatos elemzéséből, értékeléséből építkezünk, módosítunk, és álmodunk újabb valóságot. Így a gyerekek, szülők, és tanárok közös élete és együttes munkája egyre inkább olyaná teszi az iskolánkat, amilyennek látni szeretnénk.

Folyamatosan törekszünk arra, hogy az alapítvány és a pedagógiai program névválasztásában szerepet játszó idézet minél inkább megvalósuljon mindennapi életünkben:

„A Kék madarat nem kell távoli országokban keresni. A Kék madár mindig velünk van, ha szeretjük egymást, és örülünk az élet legkisebb ajándékainak is. De mindig elrepül, ha bántjuk egymást, ha irigykedve figyeljük mások örömét. Mert a Kék madár maga a boldogság és kalitkája az emberi szív.”

A francia és spanyol nőnevelés történetének feltárása (Historiográfiai áttekintés)

Neveléstörténet és lánynevelés-történet

A nevelés- és a nőtörténet gazdag tematikájának kiemelkedő, már a korábbi századokban is gyakran kutatott területét jelenti a *nőnevelés múltjának* feltárása. A tématerület historiográfija egyrészt azt mutatja, hogy a nőnevelés-történet az „általános” neveléstörténet egyik ága volt az elmúlt évtizedekben, másrészt pedig a leányiskolák és a lányok neveléséről szóló eszmék kutatásának felfutását láthatjuk. (Ez utóbbiak alatt világszerte leginkább a közép-osztály-beli lányok nevelését értik a kutatók, hiszen a közép- és felsőszintű intézményesült képzésben túlnyomórészt ők vettek részt.) Hunt megállapítása szerint a nőnevelés kérdése a neveléstörténetben szinte minden esetben vagy alárendelten, vagy elkülönítetten kezelt téma.¹ A nőnevelés-történet kutatásában is új dimenziókat nyitott és korszerű megközelítési módokat tett lehetővé a *gender* szempontú vizsgálódás, amit értelmezési keretként használva világossá vált, hogy az utóbbi másfél évszázad során a nyugati világban mindenütt – így természetesen Magyarországon is – a lányok iskolai képzése során jelentős konfliktusok keletkeztek a munkára nevelésük és az otthoni (hagyományosan női) feladataikra felkészítésük között.² Az elmúlt időszak kutatásai arra is rámutattak, hogy milyen szoros a nő- és a társadalomtörténet kapcsolata, hogy a lánynevelés részletei és összefüggései nem elemezhetők és érthetők meg széles társadalom- és nőtörténeti háttér nélkül. A kutatások fontos hozadéka, hogy világosan láttatják: nem beszélhetünk egyetlen társadalom esetében sem átfogó módon a „lánynevelésről” vagy „a nők művelődési szokásairól”, hiszen a nevelési célok, tartalmak, lehetőségeket illetően éppúgy jelentős társadalmi, felekezeti, nemzeti-ségi különbségek léteztek, mint a kutatások főszereplőiként aposztrofálható lányok iskolai, családi nevelési tapasztalatait illetően.

Az elmúlt több mint száz évben világszerte sok adatot tártak fel és elemeztek a lánynevelés-történet kutatói. Hosszabb és rövidebb lélegzetű önálló monográfiák, tanulmánykötetek, szemelvénygyűjtemények, cikkek és esszék íródtak a lánynevelés és női művelődés történetének eddigi kutatási eredményeiről, valamint összefoglaló, a női emancipációval átfogóan, több szempontból foglalkozó művek részletei szólnak ugyanerről. A témát felölelő, hatalmas mennyiségű szakirodalomnak az áttekintése ma már elképzelhetetlen a bibliográfiai adatokat gyűjtő és csoportosító, nyomtatott és elektronikus adatbázisok nélkül. Az elmúlt időszakban pedig több olyan, újabb évtizedekben keletkezett forrásgyűjtemény is napvilágot látott, amely a nőnevelés-történet tárgykörében született régi forrásművekből közöl részleteket, szemelvényeket. A nőnevelés története esetében ugyanazt tapasztalhatjuk, amit általában, a nőtörténetírás kapcsán is kiemelhetünk: egyrészt léteznek olyan, az egyes országok neveléstörténetén átívelő, több országot, nyelvi vagy vallási kultúrát, esetleg több világrészt is összekötő művek, amelyek átfogó jelleggel, a nőnevelés történetének szélesebb alapjait és kapcsolatait is feltárva íródtak. Másrészt viszont komoly, a helyi (nemzeti) for-

rásokat feltáró és értelmező, elemző kutatások is folynak különböző országokban. Ezek közül ebben a tanulmányban a hazánkban kevésbé ismert francia- és spanyolországi nőnevelés-történeti vizsgálódások eredményeit és tendenciáit tekintjük át.

A francia nőnevelés-történet kutatása

A franciaországi nőnevelés történetéről számtalan mű született. Hasonlóan, mint maga a nőtörténet-írás, ez a téma is kiemelt érdeklődésre tartott számot mindig is az országban, és több esetben láthatjuk azt, hogy külföldi szerzők készítettek történeti elemzést a francia lánynevelés múltjának valamely időszakáról. Az *Histoire de l'Éducation* című folyóirat 2007-ben tematikus számot szentelt a lánynevelés történetének.³ Ennek historiográfiai tárgyú bevezető tanulmányában Rebecca Rogers azt írta, hogy 1985-ben Françoise Mayeur egy hasonló összefoglalást készítve⁴ úgy találta, hogy korábban Franciaországban – a nőtörténeti és neveléstörténeti kutatások örvendetes fejlődése ellenére – sem volt eléggé kutatott terület a lánynevelés története. Az országban a XIX. század végi köztársasági reformoknak köszönhetően történt jelentős fejlődés a nőnevelés vonatkozásában, és ezzel párhuzamosan bontakozott ki maga a nőnevelés-történeti kutatómunka. Ezt értékes, máig fontos kiindulópontot jelentő publikációk sora jelezte, hasonlóan a nyugati világ más államaihoz. Octave Gréard például, akit Jules Ferry 1879-ben nevezett ki a Párizsi Akadémia rektor-helyettesévé, egy olyan négykötetes, *Éducation et instruction* (Nevelés és képzés)⁵ címmel 1887-ben megjelent művet állított össze, amelynek jelentős része volt a francia nőnevelés történetének, illetve a leánylíceumok 1880-as megnyitásának a taglalása is. Mindezt egy, a párizsi akadémiai tanácshoz beadott memorandumban⁶ tárgyalta, utalva arra, hogy a középkori neves gondolkodó, Christine de Pizan óta milyen sok jeles mű született a nőneveléssel kapcsolatosan.⁷

Gréard kortársa, Paul Rousselot 1883-ban kétkötetes művet⁸ szentelt hazája lánynevelés-története bemutatásának. Munkája, melyben mindvégig a nevelésügy társadalmi meghatározottságát is hangsúlyozza, máig megkerülhetetlen alapk munkának számít a kutatók körében. A szerző különös figyelmet fordított a nőnevelés esztétikájának taglalására, ahogyan ezt egy másik könyve is tanúsítja.⁹ Kicsivel később, szintén a nevelési eszmék történetének szentelt művében¹⁰ Gabriel Compayré is kitért a lányok nevelésével kapcsolatos gondolkodás fejlődésére, Rousselot-tól eltérően elhallgatva azonban a katolikus törekvések alakulását, ami azzal magyarázható, hogy a republikánusok számára a haladás egyet jelentett az állami beavatkozás erősödésével. Ugyanebben a szellemben született Hippolyte Durand *Filles* (Lányok) című szócikke¹¹ is a Ferdinand Buisson által szerkesztett pedagógiai lexikonban.¹²

Rebecca Rogers tanulmányában külön alfejezetben mutatja be azt, hogy hogyan interpretálták a francia nőnevelés történetét az ottani női szerzők. A korai neveléstörténeti munkák között említi Joséphine Amory de Langerack XIX. század közepén született művét¹³, valamint Clarisse Coignet életrajzi összefoglalását¹⁴ a saint-simonista Élisabeth Lemonnier-ről, aki Franciaországban először szervezett lányok számára szakképző tanfolyamokat. Az országban először érettségi vizsgát tett hölgy, Julie-Victoire Daubié is írt a leánynevelés történetéről erősen egyházellenes, a női szegénység témáját taglaló művében.¹⁵ Nem csupán a francia lánynevelés-történet, hanem a külföldi összehasonlítás is alapját képezte Madame Lamotte *De l'enseignement secondaire des filles* (A lányok középiskolai képzése) című, 1881-ben megjelent művének.¹⁶

A két világháború közötti időszakból Rogers több francia nőnevelés-történeti művet is

kiemelt, a fentebb idézettekhez hasonlóan röviden elemezve és idézetekkel tarkítva azok bemutatását.¹⁷ Ebben a korszakban – miként például Magyarországon is – francia földön több olyan doktori értekezés született, amelynek témája kapcsolódott a nőnevelés történetéhez.¹⁸ Külön jelentős csoportot alkotnak a lánynevelés-történeti feldolgozások között az egyes intézmények működésének históriájáról írott megemlékezések, az életrajzi összefoglalások és a tématerülethez kapcsolódó monográfiák.¹⁹ Miként a historiográfiai tanulmány szerzője megállapította az általa feltárt és elemzett művek alapján, az 1970-es évekig a franciaországi lánynevelés történetéről főként eszmetörténeti művek születtek.²⁰ Antoine Prost 1968-ban megjelent *L'enseignement en France 1800–1967* (Oktatásügy Franciaországban 1800–1967) című könyve²¹ és maga a társadalomtörténet-írás előre lendülése azonban új vizsgálódási kereteket adott. Ezt követően kiemelkedő volt Françoise Mayeur kutatói munkássága.²²

Franciaországban is fontos fejlemény volt a nőneveléstörténet-írás szempontjából a monografikus igényű nőtörténeti munkák illetve nőtörténeti folyóiratok mind nagyobb számban való megjelenése az 1970-es, 80-as évek fordulójától. A *Pénélope* című folyóirat például 1979-ben egy tematikus számát a lánynevelés történetének szentelte. A nőtörténettel foglalkozók írásaikban ebben az időszakban gyakran politika-, illetve szociológiatörténeti közelítést alkalmaztak a nőnevelés-történeti vizsgálódásaiknál.²³ Akkoriban több külföldi országban is megindultak a franciaországi nőtörténettel kapcsolatos kutatások, különös tekintettel a XVIII–XIX. századi történésekre.²⁴ A Nagy Francia Forradalom 200. évfordulója új témákat hozott a nőtörténeti kutatásokba, beleértve a lánynevelést is.²⁵ A világszerte ismert, monumentális nőtörténeti munkák²⁶ nőnevelés-történeti fejezetei pedig máig mintát adnak világszerte a kutatók számára a társadalomtörténeti keretek között értelmezett neveléstörténet művelése vonatkozásában.

Rogers tanulmányában külön említi még a keresztény lánynevelés történetével foglalkozó munkákat²⁷, és az 1990-es évektől Franciaországban is mind jobban kibontakozó – gyakran nemzetközi összehasonlítással elvégzett – gender-kutatásokat²⁸. Újabbán pedig, csakúgy, mint más országokban, a mikrotörténet és a magánszféra feltárása iránti igény a francia lánynevelés vonatkozásában is fontos kutatási objektummá tette az olyan történeti forrásokat, mint a naplók, a memoárok vagy a magánlevelezések, és az 1990-es évektől az interdiszciplináris jellegű neveléstörténeti kutatások is sokasodtak, köszönhetően például a *Clio. Histoire, femmes et société*²⁹ című franciaországi folyóiratnak.

Fontos kiemelni még a nem csupán korszakokon és tudományterületeken, hanem országokon, kontinenseken is átívelő, nagy összegzéseket, mint például a Jean Houassaye által szerkesztett, két kötetes munkát³⁰, amely híres női pedagógiai gondolkodókat, iskolateremtőket vonultat fel a világ különböző országaiból, életrajzuk, munkásságuk bemutatása mellett feldolgozandó részleteket közölve műveikből is. Több olyan kötet és tanulmány is született az elmúlt évtizedekben, amelyek Franciaországon kívül jelentek meg az ország lánynevelés-történetéről.³¹ Napjainkban pedig Rogers szerint francia földön is annak jött el az ideje, hogy a nőnevelés-történet számos eddigi eredményét felhasználva, azokat tovább gyarapítva a két nem neveléstörténetének együttes megalkotása következzen, ahogyan ezt már több, a közelmúltban született műben³² láthatjuk. Hasonlóan más országokhoz, az utóbbi évtizedekben Franciaországban is több, egy-egy régióhoz vagy településhez, illetve konkrét iskolákhoz kapcsolódó történeti bemutatás született a lánynevelés tárgykörén belül, és több olyan franciaországi múzeumot és kutatóközpontot említhetünk, amelyek (részben virtuális) tematikus kiállításokkal³³, bibliográfiákkal³⁴, konferenciákkal járulnak hozzá a lánynevelés-történet alaposabb megismeréséhez.

A nőnevelés-történet kutatása Spanyolországban

Csakúgy, mint Franciaországban, az elmúlt évtizedekben az ibériai országban is jelentősen megnövekedett a lánynevelés-történeti kutatások és publikációk száma. Ezek áttekintése és részletes elemzése ennek a munkának a keretei között nem lehetséges, csupán néhány jellegzetességről számolhatunk be. Az eligazodást segíti az 1989-ben napvilágot látott *Mujer y Educación* (Nő és nevelés) című analitikus bibliográfia³⁵, amely a korábbi hasonló (a *castellano* mellett katalán, *gallego* és baszk nyelvű munkákat is felsoroló) bibliográfiák adatait³⁶ is közli. 1994-ben jelent meg Pilar Ballarín műve, amelyben áttekintette az 1983 és 1993 közti évtized spanyol lánynevelés-történet kutatását.³⁷ Elemzésében megállapította, hogy a nőtörténeti kutatásokkal együtt felfutó, különösen az 1980-as évek közepétől megnövekedett számú nőnevelés-történeti írás zöme két tématerület körül csoportosul: 1. kiemelkedő (női) alakok a nőnevelés történetében 2. egyes lányiskolák történetének a feldolgozása (főként a leány-középsiskolák és a nőnevelő intézetek történetének megírása uralja a spanyol színteret). Más országokhoz hasonlóan Spanyolországban is inkább a rövidebb lélegzetű munkák, az egyes résztémák megírása volt jellemző (még a legutóbbi időkben is), kevéssé az átfogó, szintetikus jellegű művek voltak jelen a könyvkiadásban. A neveléstörténet-írás összeurópai tendenciáihoz hasonlóan a feltárt témák időkeretei leginkább a XIX. és/vagy a XX. századra estek, és a többnyire rövid időtartamokra korlátozódó vizsgálódások nem estek egybe a hagyományos történelmi korszakolással (nem fedték le azokat). Ballarín megállapította még azt is, hogy határozottan jól kimutatható és igen erős Spanyolországban a lánynevelés-történet kutatói között a feminizálódás, ráadásul nem csupán azt jelenti ez, hogy sokkal több a téma kutatói között a nő, mint a férfi, hanem azt is, hogy míg a nők kutatóközpontokban, kutatói teamekben dolgoznak, a férfiakra inkább jellemző a magányos, olykor elszigetelt kutatói magatartás. Elmondható a spanyolországi nőnevelés-történet kutatási eredményeiről is az, hogy azok egyszerűen hozzáadódtak a korábbi neveléstörténeti eredményekhez, mint egy új témacsoport, de nem szervesültek igazán azokkal, nem alakították át magát a neveléstörténeti szemléletmódot.

Sajátos, a felszíget történelmi viszonyaiból következő sajátosság, hogy a középkori hispániai nőnevelés keretei között a muszlim és zsidó nők nevelésének adatait is vizsgálják a kutatók. Erre példa a María del Mar Graña Cid által szerkesztett *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III–XVII)* (Tudós nők: nevelés, tudás és alkotás (III–XVII. század)) című kötet³⁸.

A XX. század utolsó éveiben a tárgykörhöz tartozó publikációk mennyisége – hasonlóan az általános nőtörténetről szóló írásokhoz – szinte megduplázódott, és megfigyelhető volt a hagyományos történetkutatási metodológia kritikája, új módszerek és források beemelése, amit a kutatások során megfogalmazódó új kérdések tettek időszerűvé.³⁹ Néhány korábban is kutatott téma – mint például a leányiskolák múltja vagy a tanítónői szakma története – ugyan továbbéltek, de ezek mellett egyre nagyobb figyelem fordult a nők és férfiak különbözőségének társadalmilag konstruált leírásaira, és a kutatott korszakok közül egyre inkább előtérbe került a XX. század második felének feltárása, különös tekintettel a Franco-rendszer (nő)neveléstörténeti sajátosságaira és a demokráciába való átmenet történéseire. Megszülettek az elmúlt évtizedben az első nagy, összegző művek is. Egy Consuelo Flecha García által írott kötet például a spanyolországi nők egyetemre kerülését dolgozza fel⁴⁰; de megjelent már a leányok alsófokú iskoláztatására vonatkozó XVIII–XIX. századi törvénykezést leíró kötet⁴¹ vagy Ballarín átfogó nőnevelési összefoglalója⁴². Fontos kiemelni, hogy nem csupán *castellano*, hanem katalán nyelven is készültek nagy összegzések⁴³, nem utolsó

sorban a jeles barcelonai egyetemi és más kutatóközpontoknak köszönhetően. A spanyol-országi nevelés történetének elsődleges és elemző igénnyel írott (másodlagos) forrásairól, azok bibliográfiai adatairól napjainkban több munka⁴⁴ nyújt eligazítást.

A Spanyol Neveléstörténeti Társaság (*Sociedad Española de la Historia de la Educación (SEDHE)*⁴⁵) szintén kiemelkedően fontosnak tartotta az elmúlt évtizedekben, hogy tagjai az ország neveléstörténetét minél alaposabban feltárják. A társaság VI. konferenciáját 1990-ben *Nő és nevelés Spanyolországban, 1868–1975*⁴⁶ címmel rendezték. A téma folyamatosan tárgya az országban rendezett neveléstörténeti konferenciáknak, ez még az ISCHE 2000-ben Alcalá de Henaresben rendezett konferenciáján is így volt, ahol különálló szekció volt a *Genero y libro en la educación (Nem és könyv a nevelésben)*⁴⁷. 2002-ben Málágában rendeztek tudományos ülést *Educación y Genero (Nevelés és nem)* címmel. A nőnevelés-történeti kutatásokat jelentősen segíti az a tény, hogy Spanyolország számos egyetemén (gyakran interdiszciplináris megközelítésben) önálló nőtudományi kurzusok és doktori programok szerepelnek a képzésben. Spanyolországban a lánynevelés-történet iránti kutatói érdeklődést jól mutatja, hogy a közelmúltban Consuelo Flecha García önálló tanulmányt is szentelt a téma módszertani bemutatásának.⁴⁸

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a francia és spanyol nevelés-történet kutatása igen gazdag, tematikáját, forrásbázisát, módszertanát tekintve is szerteágazó eredményeket tudott felmutatni az elmúlt 100–150 esztendőben. A hagyományosan angolszász területekre és irodalmakra fókuszáló hazai neveléstörténet-írás horizontjának jelentős tágítását hozhatja a Mediterránium ezen (és további) országainak alaposabb megismerése, különös tekintettel arra, hogy a nőnevelés-történet kutatása úgy a francia és a spanyol-katalán, mint az olasz és portugál területeken is sajátos utat járt be, nagyszerű eredményeket tud felmutatni, és fontos adatokkal járult hozzá európai múltunk pontosabb megismeréséhez.

JEGYZETEK

¹ Hunt, Felicity (ed.): *Lessons for Life: The Schooling of Girls and Women, 1850–1950*. New York & Oxford: Basil Blackwell, 1987. XII. o.

² uo. XIII. o.

³ *L'Éducation des Filles. XVIIIe–XXIe siècles. Hommage à Françoise Mayeur*. Numéro spécial d'*Histoire de l'Éducation*. Dir.: Caspard, Pierre – Luc, Jean-Noël – Rogers, Rebecca. Paris, INRP, 2007.

⁴ Mayeur, Françoise: *L'éducation des filles en France au XIXe siècle: historiographie récente et problématique*. In: *Problèmes d'histoire de l'éducation. Actes des séminaires organisés par l'École française de Rome et l'Università di Roma La Sapienzia* (janvier-mars 1985), Rome, 1988. 79–90. o.

⁵ Gréard, Octave: *Éducation et instruction*. I–IV. Paris, Hachette, 1887.

⁶ Gréard, Octave: *L'enseignement secondaire des filles. Mémoire présenté au conseil académique de Paris dans la séance du 27 juin 1882*. Paris, Delalain, 1882.

⁷ A Memorandum részleteinek elemzését l.: Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles. Un siècle et demi d'historiographie*. In: *L'Éducation des Filles. XVIIIe–XXIe siècles...* i. m. 39–40. o.

⁸ Rousselot, Paul: *Histoire de l'éducation des femmes en France*. I–II. Paris, Didier, 1883.

⁹ Rousselot, Paul: *La pédagogie féminine, extraite des principaux écrivains qui ont traité de l'éducation des femmes depuis le XVIe siècle*. Paris, Ch. Delagrave, 1881.

¹⁰ Compayré, Gabriel: *Histoire critique des doctrines de l'éducation en France depuis le XVIe siècle*. I.–II. Paris, Hachette, 1911.

¹¹ Durand, Hyppolite: *Filles. (Instruction primaire, secondaire et supérieure des)*. In: Buisson, Ferdinand (dir.): *Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire*. I. Paris, Hachette, 1911. 618–627. o.

¹² Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 41. o.

- ¹³ Amory de Langerack, Joséphine: *De l'existence morale et physique des femmes ou Essai sur l'éducation et les conditions des femmes prises dans tous les ordres de la société et en particulier dans les classes laborieuses*. Paris, Vrayet de Surcy, 1849.
- ¹⁴ Coignet, Clarisse: *Biographie de Mme Lemonnier, fondatrice de la Société pour l'enseignement professionnel des femmes*. Paris, 1866.
- ¹⁵ Daubié, Julie-Victoire: *La femme pauvre au dix-neuvième siècle*. Paris, 1866. (Megjegyzés: a mű újabb kiadása: Paris, Côté-femmes, 1992.)
- ¹⁶ Rouillot-Lamotte, L.: *De l'enseignement secondaire des filles*. Paris, Delagrave, 1881. (Megjegyzés: a munka a *Revue Pédagogique* című folyóirat különnyomataként jelent meg.)
- ¹⁷ Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 44–45. o.
- ¹⁸ Például Charrier, Edmée: *L'évolution intellectuelle féminine*. Paris, Éd. Albert Mecheleinck, 1931. (jogászdoktori értekezés); Thibert, Marguerite: *Le féminisme dans le socialisme français de 1830 à 1850*. Paris, Giard, 1926. (bölcészdoktori értekezés); Tsourikoff, Zénaïde: *L'enseignement des filles en Afrique du Nord*. Paris, Éd. A. Pedone, 1935. (jogászdoktori értekezés); Coirault, Gaston: *Les cinquante premières années de l'enseignement secondaire féminin 1880–1930*. Poitiers, Université de Poitiers, 1940. stb.
- ¹⁹ L. minderről: Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 45–47. o.
- ²⁰ uo. 47. o.
- ²¹ Prost, Antoine: *L'enseignement en France 1800–1967*. Paris, A. Collin, 1968. coll. „U”
- ²² L. például: Mayeur, François: *L'éducation des filles en France au XIXe siècle*. Paris, Hachette, 1979. Serie Le temps & les hommes.
- ²³ Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 51. o.
- ²⁴ L. például az alábbi műveket: *Le Paradis des femmes. Women, Salons and Social Stratification in Seventeenth-Century France*. Princeton, Princeton University Press, 1976.; Offen, Karen: *The Second Sex and the Baccalauréat in Republican France. French Historical Studies*, 1983/3. 252–288. o.; Clark, Linda: *Schooling the Daughters of Marianne*. Albany, State University of New York Press, 1984.; Rogers, Rebecca: *From the salon to the schoolroom. Educating bourgeois girls in nineteenth-century France*. University Park, Pennsylvania State University, 2005. stb.
- ²⁵ L. például az alábbi műveket: Harten, Elke – Harten, Hans-Christian: *Femme, culture et Révolution*. Paris, Éditions des femmes, 1989.; Julia, Dominique (dir.): *Atlas de la Révolution française, vol. 2. L'enseignement 1760–1815*. (sous la dir. de Bonin, Serge et Langlois, Claude) Paris, Éditions de l'EHESS, 1987. stb.
- ²⁶ Fraisse, Geneviève – Perrot, Michelle (dir.): *Histoire des femmes*. Paris, Plon, 1991.; Duby, Georges – Perrot, Michelle (dir.): *L'histoire des femmes en Occident*. I–V. Paris, Plon, 1990–1991.
- ²⁷ Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 56–62. o.
- ²⁸ Uo. 62–73. o. L. például: Margadant, Jo Burr: *Madame le Professeur. Women Educators in the Third Republic*. Princeton, Princeton University Press, 1990.; Gemie, Sharif: *Women and Schooling in France, 1815–1914. Gender, Authority and Identity in the Female Schooling Sector*. Keele, Keele University Press, 1995.; Hecquet, Michèle (dir.): *L'Éducation des filles au temps de George Sand*. Arras, Artois Presses Université, 1998.; Bellaigue, Christina de: *Educating Women. Schooling and identity in England and France, 1800–1867*. Oxford, Oxford University Press, 2007. stb.
- ²⁹ 1996-os, fiatal lányok történetének szentelt, Gabrielle Houbre által szerkesztett tematikus száma tartalomjegyzékét l.: Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 70. o.
- ³⁰ Houssaye, Jean (dir.): *Femmes pédagogues I–II*. Éditions Fabert, Paris, 2008.
- ³¹ L. például: Gemie, Sharif: *Women and schooling in France, 1815–1914: gender, authority and identity in the female schooling sector*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1995.; Quartararo, Anne Thérèse: *Women teachers and popular education in nineteenth-century France: social values and corporate identity at the normal school institution*. Cranbury, London, Mississauga, Associated University Press, 1995.; Popiel, Jennifer J.: *Rousseau's Daughters: Domesticity, Education, and Autonomy in Modern France*. Durham, University of New Hampshire Press – University Press of New England, 2008.; Dixon-Fyle, Joyce Elizabeth: *Female writers struggle for rights and education for women in France (1848–1871)*. New York, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, Oxford, Wien, Peter Lang, 2006. (Megjegyzés: ez a könyv 2006-ban elnyerte az „Év publikációja” díjat.)
- ³² Például: Thiercé, Agnès: *Histoire de l'adolescence (1850–1914)*. Paris, Éd. Belin, 1999.; Moulinier, Pierre: *La naissance de l'étudiant moderne (XIXe siècle)*. Paris, Éd. Belin, 2002. stb. L. még: Rogers, Rebecca: *L'éducation des filles...* i. m. 74–75. o.

- ³³ L. például: *L'Éducation des jeunes filles, il y a cent ans: exposition inaugurale de la Maison des Quatre Fils Aymon*. Rouen, Musée national de l'éducation, 1983. (A kiállítás katalógusa is megjelent, ugyanazzal a címmel: I.N.R.P. Paris – Rouen, Musée national de l'éducation, 1983.)
- ³⁴ A franciaországi nevelés (benne a lánynevelés) történetéről l. például az alábbi, INRP által szerkesztett bibliográfiát: *Bibliographie d'histoire de l'éducation française*. <http://www.inrp.fr/she/bhef/> (A letöltés ideje: 2011.07.25.); az *Histoire de l'Éducation* című folyóirat bibliográfiáját: Havelange, Isabelle: *Vingt ans de bibliographie d'histoire de l'éducation française (1979–1998)*. <http://histoire-education.revues.org/index275.html> (A letöltés ideje: 2011.07.25.); Továbbá: *Bibliographie d'histoire de l'éducation française*. http://www.inrp.fr/she/bhef_plugins/infos_gales.php (A letöltés ideje: 2011.07.25.) stb.
- ³⁵ *Mujer y Educación 1984–1988. Bibliografía analítica*. Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia – Ministerio de Asuntos Sociales, 1989. (Megjegyzés: a bibliográfia nem csupán a spanyolországi, hanem a főbb külföldi lánynevelésről szóló munkák adatait is tartalmazza a címben jelölt időkereten belül.)
- ³⁶ Például: Brullet, Cristina: *La Dona: Repertori bibliogràfic 1970–1984: documentació en castellà, català, gallec i basc: introducció i ús dels índexs en català i castellà*. Barcelona, Seminari de Estudis de la Dona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1986.; Torns, Teresa – Sensat, Núria: *La Dona: Repertori bibliogràfic 1985–1992*. Barcelona, Seminari de Estudis de la Dona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995.; Olmeda, Carlos – Pascual, Rosa Maria: *Bibliografía Mujer y Educación en España*. Madrid, CIDE, 1987.
- ³⁷ Ballarín Domingo, Pilar: *La educación contemporánea de las mujeres. Historia de la educación contemporánea en España. Diez años de investigación*. Madrid, CIDE y MEC., 1994., 173–190. o.
- ³⁸ Graña Cid, María del Mar: *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III–XVII)*. Madrid, Asociación Cultural al-Mudayna, 1994.
- ³⁹ A témáról l.: Birriel Salcedo, M. (ed.): *Nuevas preguntas, nuevas miradas. Fuentes y documentación para la historia de las mujeres*. Granada, Universidad de Granada, 2002.
- ⁴⁰ Flecha García, Consuelo: *Las primeras universitarias en España 1872–1912*. Madrid, Narcea, 1996.
- ⁴¹ *Las mujeres en la legislación educativa española. Enseñanza primaria y normal en los siglos XVIII y XIX*. Sevilla, Gihus, 1997.
- ⁴² Ballarín Domingo, Pilar: *La educación de las mujeres en la España contemporánea. Siglos XIX y XX*. Madrid, Síntesis, 2001.
- ⁴³ Heras, Pilar y Vilanou, Conrad (ed.): *Pedagogía amb veu de dones*. Barcelona, Facultat de Pedagogia, Universitat de Barcelona, 1999; Uők: (Ed.): *Pedagogía del segle XX en femení*. Barcelona, Facultat de Pedagogia, Universitat de Barcelona, 2000.
- ⁴⁴ Ezek közül l. például: Jagoe, Catherine – Blanco, Alda – Enríquez de Salamanca, Cristina: *La mujer en los discursos de género. Textos y contextos del siglo XIX*. Barcelona, Editorial Icaria, Coll. Antrazyt, 121., 1998.
- ⁴⁵ A szervezet honlapja: <http://www.sc.ehu.es/sfwsedhe/index.html> (A letöltés ideje: 2011.07.16.)
- ⁴⁶ A konferencia hivatalos honlapját lásd: <http://www.sc.ehu.es/sfwsedhe/coloquio6.htm> (A letöltés ideje: 2011.07.16.) A konferenciakötet adatai: *Mujer y educación en España. 1868–1975*. Santiago, Universidad de Santiago, 1990.
- ⁴⁷ Pozo Andrés, Mª M. (ed.): *El libro y la educación. Libro de resúmenes ISCHE XXII*. Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 2000.
- ⁴⁸ Flecha García, Consuelo: La historia de la educación de las mujeres como campo de investigación. In: *Etnohistoria de la escuela: XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación*: Burgos, 18–21 junio 2003. coord. Rafael Calvo de León, Pablo Celada Perandones, Heliodoro Briongos Peñalba, Dolores Fernández Malanda, Luis Javier Arroyo Alonso, Agustín Escolano Benito, Juan Alfredo Jiménez Eguizábal, Fernando T. Esteban Ruiz. Burgos, 2003. 977–990. o.

Szélsőségek Veszprém időjárásában

(Az 1995–96. évi hosszú, hideg, havas tél)

Régi időjárási feljegyzéseket lapozgatva az érdeklődő olvasó legtöbbször a különleges, szélsőséges események leírását keresi, arra kíváncsi, hogy lehet-e összefüggést, hasonlóságot találni a ma és a korábbi évek időjárása, éghajlata között. Volt-e és mikor az általa megéltől hidegebb tél, melegebb nyár, tetten érhető-e az adatokban a sokat emlegetett globális éghajlatváltozás, vagy csak az időjárás bizonyos határok közötti ingadozásáról van szó. Veszprém sem mentes a rendkívüli időjárási jelenségektől, legyen az hőség, szárazság, vagy éppen hosszú, havas hideg tél. Az első, Veszprém városára vonatkozó téli feljegyzést Kecseti Márton naplójában olvashatjuk, mégpedig 1539-ből, amikor leírja, hogy október 24-én magas volt a hó, és ugyancsak tőle tudjuk, hogy 1543-ban, Húsvét napját szintén magas hóval ünnepelték. Bolgár Mihály kegyesrendi tanár „Veszprém meteorológiai viszonyai és kútviizei” című munkájában a télről a következőket írta: „A helybeli meteorológiai adatokból az tűnik ki, hogy Veszprémben a tél középhőmérséklete $-0,5^{\circ}\text{C}$ a fagypont alatt. A legnagyobb hideg, a régi feljegyzések nyomán, 1789. decz. 26-án -17°R (-21°C), 1850. jan. közepén -20°R (-25°C), és a legnagyobb valamennyi között 1830. jan. 28-án volt: $21,5^{\circ}\text{R}$ a fagypont alatt (-27°C). Rendes körülmények között -15°C fokon alul ritkán szokott állani. A hideg napok, mikor fűtés nélkül már nem lehet maradni, nov. elejétől ápril elejéig tartanak. Az évi ingadozás $+14^{\circ}\text{C}$ és $-26,5^{\circ}\text{C}$, összesen $40,5^{\circ}\text{C}$.” Az elmúlt évtizedek legkeményebb tele az 1995 – 96-os tél volt, középhőmérséklete (november elejétől március végéig) $-1,5^{\circ}\text{C}$ -nak adódott, 116 napon át borította hó a talajfelszín és a maximális hóvastagság elérte a 81 centimétert.

1995-ben szokatlanul korán – már november elején – beköszöntött a tél és sokféle havazott. A hónap folyamán kevés volt a napsütés, hideg volt az idő. A csapadék az ország keleti területein a sokévi átlag felett, míg a Dunántúlon az átlag közelében, vagy az alatt alakult. A havi középhőmérséklet $1,2^{\circ}\text{C}$ -nak adódott, csaknem három fokkal multa alul a hónapra jellemző értéket. Húsz napon csökkent a minimum hőmérséklet fagypont alá és a fagy három napon a délutáni órákban sem engedett fel (téli nap, amikor a napi maximum hőmérséklet is 0°C alatt marad). Az első hidegebb periódus 4–12. között tartott, ekkor minden nap volt fagy és a délutáni hőmérsékletek is $+3^{\circ}\text{C}$ alatt maradtak. Ezekben a napokban érte el térségünket a tél első hulláma. Az első hidegfront november 2-án vonult át hazánk fölött, sokfelé okozott kiadós záport, egy-két helyen zivatar is előfordult. November 4-én egy újabb hidegfront következtében gyengén havazott, 5-én reggelre hólepel borította térségünket. 5-én és 6-án az ismétlődő kisebb hózáporok hatására 3 cm-es hótakaró alakult ki és az időnként viharossá fokozódó szélben kisebb hóátfúvások alakultak ki. A tél első kísérlete csak néhány napig tartott, 10-ére a hó elolvadt, 13-tól átmenetileg a reggeli fagyok is megszűntek.

November második dekádjában nagyrészt csendes, egyre párásabb idő alakult ki, fokozódó ködhajlammal. A hónap közepén DNy felől több fokkal enyhébb légtömegek árasztották el térségünket, a hőmérséklet jelentősen emelkedett. Ebben az enyhébb periódusban

16-án és 17-én a délutáni hőmérsékletek meghaladták a +13°C-ot. A ciklon hidegfrontja előtt áramló enyhe nagy nedvességtartalmú levegőben 17-én délután heves zivatarok alakultak ki és rövid idő alatt 36,3 mm eső esett és lett az 1995-ös év legtöbb napi csapadéka. Maga a hidegfront 18-án vonult át hazánk fölött, átvonulását viharossá fokozódó északi szél és közel 10 fokalépcsős lehűlés követte. A beáramló hideg levegő gyorsan nyugalomba jutott, így november 19-én reggelre ismét -3°C közelébe süllyedt a hőmérő higanyszála. November 20-án, az anticiklon peremén egy nedves légkullám vonult el hazánk fölött, több helyen havazott, hózáporok alakultak ki és a magasabb területeken a hó meg is maradt. 21-én reggelre ismét 5–10 cm vastagságú hótakaró borította térségünket.

Térségünkben 26-a volt november leghűvösebb napja, ekkor a napi középhőmérséklet –5,0°C-nak adódott. A hónap utolsó napjaiban délnyugat felől enyhe légtömegek árasztották el Közép-Európát. Hatására térségünkben is megszűnt a fagy, erősödött a nappali felmelegedés, a hó elolvadt. Az olvadást nagyban segítette a lassú enyhülés és a 28-án éjszaka hullott 16,6 mm eső. November csapadékösszege 76 mm-nek adódott, ez mintegy 20%-kal haladja meg az ilyenkor szokásos értéket. A 14 csapadékos naphól 6 volt havazásos, két napon haladta meg a lehullott mennyiség a 10 mm-t. Az átlagos borultság mértéke 78%, kettő derült, 15 borult és 22 napsütés nélküli napról szólnak a feljegyzések. A napsütéses órák száma alacsony: 28. A hónap első fele volt szelesebb, 6 alkalommal a széllekeések meghaladták a 17 m/sec-os értéket. Az átlagos szélesség 3,9 m/sec-nak adódott, a legerősebb széllekeést 7-én 11 óra 40 perckor jegyezték fel 360 fokalépcsős irányból: 24 m/sec-ot. A ködös napok száma magas, összesen 20 alkalommal csökkent a látótávolság 1,0 km alá, több esetben csapadékhullás vagy hófúvás következtében.

December időjárását az átlagtól hűvösebb, csapadékos, napsütésben szegény időjárás jellemezte. A havi középhőmérséklet -1,2°C-nak adódott, ez mintegy 1,4°C-kal kevesebb, mint a sokévi átlag. Az első négy nap fagymentesen indult, de negyedikétől 23-ig a minimumok minden nap fagypontra maradtak, sőt a napi középhőmérsékletek sem emelkedtek nulla fok fölé. Az időszak elején még eső esett, az első nagyobb havazás 4-én éjszaka kezdődött és 5-én reggel már összefüggő hótakaró borította térségünket. „*Havat hozott a Mikulás*” – írta a NAPLÓ december 6-án, szerdán. „*Hétfőn havas esővel kezdődött és kedd reggel hólepel borította a megyét. A látási viszonyok kezdetben jók voltak, a délelőtti 7 – 17 centiméteres hóréteg pedig estére már jócskán meghízott.*” Veszprémben 6-án, szerdán az esti órákban akadozott a közlekedés. Csúszkáltak a buszok, az autók. Egyes helyeken, például a régi postánál időnként kritikus helyzetek alakultak ki. Pedig itt is folyamatosan dolgoztak az utakon a Városgazdálkodási Rt. munkatársai. A belvárosból haladtak a külső területek felé. Szerdán napközben nyolcvan, éjszaka negyven hómunkás dolgozott a megyeszékhelyen.

Alig töppedt meg a hóréteg, 11-től ismét többnapos havazás kezdődött és a hótakaró egészen a 23 – 25-i enyhe napokig megmaradt. „*A Bakony és a Balaton-felvidék kapott legtöbbet a szerda délutántól csütörtök délig tartó havazásból, megállás nélkül esett. Az Útinform megyei ügyeletese szerint Veszprémben és körzetében legalább 80 cm – 1 méter a hóréteg vastagsága. (...) A lakótelepek úgy behavazódtak, hogy onnét a személykocsik – ahogy mondják – se ki, se be, a város mellékutcai lényegében reggel járhatatlanok voltak.*” – tudósított a MAGYAR HÍRLAP „Ráogyott a Bakonyra a vég” című cikkében december 15-én. Kun Sándor személyszállítási igazgató a Veszprémi Volán Részvénytársaságtól arról tájékoztatta az újságot, hogy 14-én reggel csak nehezen, akadályokkal indult a forgalom a megyeszékhelyen. Különösen a csuklós buszok csúsztak meg, ezért valamennyit be-

vonták a telephelyre, majd a déli órákban, ahogy javultak az útviszonyok, folyamatosan engedték vissza a forgalomba őket.

A hirtelen lezúdult nagy tömegű hó lassan tömörülni, majd 18-a után olvadni kezdett, de mégsem akartak megnyugodni a kedélyek Veszprémben. „*A lakótelepeken és a Dózsavárosban egyenesen szégyent emlegetnek, hogy egy héttel a december 14-i nagy hóesés után még mindig csak nehezen, húszcentis hókásában lehet közlekedni. Ez a pillanatnyi helyzet, amit csak tetőz, hogy olvad a hó és lavinaszerűen zúdul le a háztetőkről.*” – számol be az áldatlan állapotokról a Napló „Türelem száraz utat terem” című írásában december 20-án. Az Egry József utcában 18-án reggel még félméteres hóban kellett bukdácsolniuk azoknak az utasoknak, akiket leszállítottak a helyi buszjáratról, ugyanis két busz nem tudott egymás mellett elhaladni a nagy hó-labirintusban. Utána a Volán, tanulva az esetből, egyirányúsította az Egry és a Pál utcákat – anélkül, hogy ezt az utasokkal közölték volna. Hasonlóan boszszankodtak azok az autósok is, akik a nyugdíjas-otthon melletti parkolóból csak húszperces kíséreltetés után tudtak kiszabadulni, az el nem takarított hó miatt. A rendkívüli havazás az állatkert faállományában is nagy pusztítást végzett, mintegy 200–250 feketefenyő dőlt ki a rárakódott hó súlya alatt. A lezuhanó fatörzsek épületeket törtek össze, villanyvezetéseket szaggattak el, a bagoly- és a fácánház teljesen megsemmisült, a karámok meggörbültek, eltörték.

A hó-helyzetet végül is az olvadás oldotta meg, 23–24-én a napi középhőmérsékletek 6–7 fokkal haladták meg az ilyenkor szokásos értéket. Karácsony napján és másnapján borult, párás idő volt, esett az eső, kora délutánra 3–6 fok közé emelkedett a hőmérséklet. Az eső és az enyhe idő hatására mindenütt elolvadt a hó, a veszprémi meteorológiai állomás is csak „hófoltokat” jelentett. Természetesen ez az örömteli állapot sem tartott sokáig, mert december 26-án egy hidegfront érte el térségünket és haladt át területünk fölött. Borult, csapadékos idő volt, napközben esett az eső, amelyet az esti órákban havazás váltott fel és másnap reggelre ismét 9–10 centiméteres hótakaró borította be a tájat. 27-én a kora esti jelentés szerint lényeges változás történt az időjárásban, a feltámadó szél hóátfúvásokat okozott és újra erőteljes havazás kezdődött, a hőmérséklet visszaesett. Az erős hidegfront átvonulás után a térségünket elárasztó hideg levegő nyugalomba jutott és változóan felhős ég mellett december 29-re virradóra –15,0°C-ig süllyedt a hőmérséklet. A hideg hajnalt hideg nap követte, kora délutánra is csupán –7,6°C-ig emelkedett a hőmérséklet. Decemberben a 18 csapadékos naphoz 14 napon havazott, 24 napon borította összefüggő hótakaró a talajfelszint. A maximális hóvastagság elérte a 60 – 70, egyes helyeken a 100 centimétert. A gyakori fronttevékenységek miatt az átlagos borultság mértéke magas: 89%-nak adódott. Derült nap nem volt, a borult napok száma 23, a napsütés nélkülieké 25. A napsütéses órák száma 23, a mérések kezdete óta ilyen alacsony érték még nem fordult elő. Viharos nap nem volt, a legerősebb széllokést (16 m/sec-ot; 58 km/óra) 23-án reggel 6 óra 30 perckor jegyezték fel, 270 fokok irányból.

Januárban hideg, napsütésben szegény, igazi téli idő jellemezte időjárásunkat. A havi középhőmérséklet –3,8°C-nak adódott, ez 2,8 fokkal alacsonyabb az ilyenkor szokásos értéknél. A hőmérséklet csúcsértéke 10–13-a kivételével általában fagypontra maradt és a tartósan ködös napokon nem érte el a –5,0°C-ot. Januárban igen kevés volt a napsütés, a borultság mértéke 78%-nak adódott és 125 órán át borította zárt köd a talajfelszint. A csapadék mennyisége a sokévi átlag fölött alakult, 15 napon havazott, 27 napon fedte mérhető hótakaró a talajfelszint. A maximális hóvastagság január 29-én elérte az 57 centimétert, ami országos rekordnak minősült. Az átlagos szélsébség 1,9 m/sec-nak adódott és viharos nap

(a szélleőkés mértéke ≥ 17 m/sec) is csak egyszer fordult elő. Ez az érték elmarad a sokéves átlagtól – szerencsére – mert a vastag hótakaró ellenére a gyengébb szélben csak kisebb hófúvások tudtak kialakulni.

„A szó szoros értelmében változékony időjárással köszöntött ránk az új esztendő.” – írta a NAPLÓ 1996. január 2-án. „Búcsúztunk az óévtől hőszállingózással, majd erőteljes hóésszel. Az év első napja havas esőre virradt, majd esőbe váltott át, különösen a megye keleti részein. A fő- és mellékutak burkolata nedves, helyenként hősáros volt, míg az alsóbbrendű utak havasak.” 2-án is váltakozó intenzitással havazott, és ha nem is sokkal, de tovább gyarapodott a hórétég vastagsága. Szerencsére szélcsend volt, így hóátfúvások nem nehezítették a közlekedést. Ekék, szórógépek, rakodók dolgoztak az utakon, ott ahol erre szükség mutatkozott. „Veszprémben is találkoztunk hómunkásokkal, akik elsősorban a gyalogátkelőhelyeket és az autóbusz-megállókot takarították meg a latyakos hótól.” – tudósított a NAPLÓ január 3-án. Az írás sajnálkozva említi, hogy a gyalogjárdák még nagyon sok helyen jégbordásak – a megyeszékhely legtöbb utcáján rosszabb a járdán közlekedni, mint az úttesten. Az ideális állapot nem tartott hosszú ideig, mert 3-án feltámadt az erős északi, északnyugati szél és hordani kezdte a havat. Ezután a havazásban pár nap szünet következett, gyengült a légmozgás. A friss hófelszín fölött erősödött az éjszakai lehülés. Január 5-én és 6-án hajnalra -10°C alá hűlt le a levegő és nappal is fagypontra alatt maradt a hőmérséklet. Pár napos szünet után ismét egyre enyhébb, páradús léghullámok érték el hazánkat. 7-én délutántól a fagyos éjszakát követően eredt el az eső, ónos eső (néhol havazott is), aminek következtében sokfelé síkossá váltak az utak, járdák. „Csúszkált a megye” – írta a Napló január 9-én. Az ónos eső és a csúszós utak miatt hétfőn (8-án) reggel sokan használták a „nadrágfeket”, illetve több buszjárat nem indult el és nem érkezett meg Veszprémbe. Több helyen árokba csúszott járművek akadályozták a forgalmat. A mentőket is gyakran riasztották, Veszprémben két idős személy is combnyaktöréssel került kórházba. A mentők munkáját nehezítette, hogy a betegeket nem mindig tudták megközelíteni, így a jeges járdán igyekeztek vele a mentőkocsihoz. Példaként említi az újság, hogy „a veszprémi Cholnoky-lakótelepen, a belső útgyűrűt szegélyező egyik mellékutcán, a hordágyon fekvő szívbeteggel egyensúlyozva nehezen tudták megtenni a rövid útszakaszt.”

Január 8-án egy melegfront érte el hazánkat, a hőmérsékletek fagypontra fölé emelkedtek, lassú olvadás kezdődött. A következő napokban is folytatódott az enyhülés, csapaék nem volt, sokfelé az éjszakai hőmérsékletek is fagypontra fölé alakultak. A csendes időben a reggeli hőmérsékletek ismét -10°C közelében alakultak és a délutáni maximumok is fagypontra alatt maradtak. Egészen 23-ig tartott a hideg, többnyire párás, ködös idő, számottevő csapadék nélkül, majd ezt követően délnyugat felől több hullámban egyre nedvesebb légtömegek érték el hazánkat és a délutáni óráktól délnyugatról érkező havazás fokozatosan áterjedt az ország többi részére is. Január 24-én estére 30 cm, 25-én estére pedig már 48 cm vastag hórétég borította Veszprémet. Az ismétlődő nedvesebb léghullámok okozta havazás következtében a hónap végére a Bakonyban a hórétég vastagsága megközelítette a 60 cm-t. A folyamatos, de váltakozó intenzitású havazásban csütörtök (25-én) délutánig helyenként 50–60 cm hó hullott Veszprém megyében. Január 27-én már arról tudósított a NAPLÓ, hogy az élet lassan visszatér a rendes kerékvágásba, és a megyeszékhelyen is megkezdtek a hó elszállítását a legforgalmasabb csomópontokról. A hónap utolsó napján az ég is kiderült és a friss, vastag hótakaró felett erős volt az éjszakai lehülés, a minimum hőmérséklet ismét -10°C alá süllyedt és a délutáni csúcsérték is fagypontra alatt maradt.

Február szokatlanul hideg volt, középhőmérséklete $-4,4^{\circ}\text{C}$ -nak adódott, ami $5,3^{\circ}\text{C}$ -kal

kevesebb, mint a sokévi átlag. (1996 februárjában Veszprém volt az ország leghidegebb pontja.) Elsősorban a hónap elején az éjszakai órákban jelentősen lehült a levegő, többször süllyedt a hőmérséklet -10°C alá, de nem voltak ritkák a -15°C alatti hőmérsékletek sem, a legalacsonyabbat 2-án regisztráltuk, $-16,5^{\circ}\text{C}$ -os értékkel. A hónap nagy részén nappal is fagyponthoz alig maradt a hőmérséklet, csupán a kevésbé felhős napokon emelkedett $+1$, $+5$ fok közé. Februárban, főként a hónap első felében gyakran volt erősen felhős vagy borult az ég, ködös a levegő, szinte alig láttuk a Napot. A hónap folyamán, 12 napon havazott, de ennek zöme csak hószállingózás volt. Az első számottevő (országos) havazás 8-án kezdődött, amikor az itt időző anticiklon peremén nedvesebb léghullámok érték el térségünket. 9-én reggelre a korábbi 50 cm-es hóréteg 60 cm-re hízott. És nem kellett sokáig várnunk az újabb havazásra sem, mert a Nyugat-Európa fölött örvénylő ciklon lassan a medence fölé helyeződött és február 13–14-én ennek frontrendszer is átvonult fölöttünk. Átvonulása átmeneti enyhülést és sok csapadékot hozott, mennyisége meghaladta a 25 mm-t. „*A tegnapi napon sem volt kellemes élmény a közlekedés.*” – írta a NAPLÓ február 14-én. 13-án „*az esti órákban, Veszprémben vigasztalanul hullott a hó és 35–50 kilométeres sebességű szél fúj.*” 14-én reggel a repülőtéri meteorológiai állomás 81 centiméteres hóvastagságot jelentett, ami az országban előfordult maximum. (A 25,4 mm-es napi csapadék is országos rekord volt ebben a hónapban.)

14-én este a Bakony térségében újra havazott, megélnékült a szél is, emiatt hóátfúvások nehezítették a közlekedést. A közúti igazgatóság 22 kombinált járműve, valamint nyolc hókotrója folyamatosan dolgozott a települések kiszabadításán. Veszprémben is megállás nélkül dolgoztak a Kommunális Rt. hóeltakarító gépei. Elsősorban a keskeny utcákat szabadították meg a hótól, hogy a buszok tudjanak közlekedni és a házakból ki lehessen járni a személygépkocsikkal. Tizenegy teherautó szállította a havat a Csatár-hegy előtti területre, hogy a városon belüli hóhegyek ne okozzanak közlekedési gondokat. A Kommunális Rt. Ötven dolgozója, valamint több tucat alkalmi munkás tisztította a járdákat, a gyalogátkelőket és a buszmegállókat. A Simonyi iskola diákjai a főleg idősek lakta lakótelepen tették közlekedhetővé a járdákat.

A néhány napos „hóhelyzet” után átmeneti nyugalom következett az időjárásban, aminek következtében 16-án ismét erős volt az éjszakai lehülés, hajnalra $-10,0^{\circ}\text{C}$ -ig hűlt le a levegő. Ezt követően néhány napig változékony, gyakran szeles idő volt, számottevő csapadék nélkül. A hőmérséklet emelkedett, az éjszakai órákban fagyponthoz körül, délután $+5$ fok közelében alakult a hőmérséklet, néhány órára a nap is kisütött. A hónap végének időjárását egy anticiklon határozta meg, lelassultak a légmozgások, a csapadék megszűnt. A még mindig 40 centiméteres hótakaró fölött napról napra erősödött az éjszakai lehülés, ismét -10°C fok alá süllyedt a hőmérő higanyszála és a nappali órákban is csupán fagyponthoz közeli hőmérséklet volt a jellemző. Februárban minden nap borította hó a talajfelszínt, még az utolsó napon is 26 cm volt a hóréteg vastagsága. Viharos nap nem fordult elő, de az átlagos szélesebbesség erős volt (3,3 m/sec) így gyakran alakultak ki hófúvások, keletkeztek hótorlások az utakon. 11 ködös nap volt, a maximális hóvastagság 14-én elérte a 81 centimétert.

Márciusban, a meteorológiai tavasz kezdetével sem fejeződött be a tél. Az átlagosnál jóval hidegebb, télies jellegű időjárás egészen a hónap végéig megmaradt. A havi középhőmérséklet $+0,7^{\circ}\text{C}$ -nak adódott, ez 4,6 fokkal volt hidegebb, mint a sokévi átlag. Igen hideg idővel kezdődött a hónap, a legmagasabb nappali hőmérsékletek általában fagyponthoz közelében, vagy kevéssel a fölött alakultak. Március 5-én reggel országszerte erősen lehült a levegő, Veszprémben $-8,0^{\circ}\text{C}$ -ig süllyedt a hőmérő higanyszála. A hónap közepén átmenetileg

erősödött a nappali felmelegedés, a délutáni csúcshőmérsékletek +5 és 8°C között alakultak. A hónap utolsó harmadában az évszakhoz képest ismét hidegebb volt az idő, annak ellenére, hogy 24-én a délutáni csúcshőmérséklet elérte a +10°C-ot. Márciusban a szokásosnál kevesebbet sütött a nap, többször volt erősen felhős, párás, ködös az idő. A hónap folyamán lehullott csapadék mennyisége jelentősen elmaradt a sokévi átlagtól, Veszprémben 11,3 mm esett, ez a sokévi mennyiség alig egyharmadának megfelelő érték. A hónap elején kisebb hózáporok alakultak ki, majd 11–12-én sokfelé havazott, a Bakonyban még március 15-én is 18–26 cm volt a hóréteg vastagsága. A hónap folyamán 26 napon csökkent a hőmérséklet fagypont alá, és 5 alkalommal a maximum érték is 0°C alatt maradt. 25 napon borította hó a talajfelszínt, a maximális vastagsága a hónap elején még elérte a 25 centimétert. Az átlagos szélesebség 3,0 m/sec-nak adódott, a maximális szélhőkés értéke 1-én elérte a 21 m/sec-os értéket.

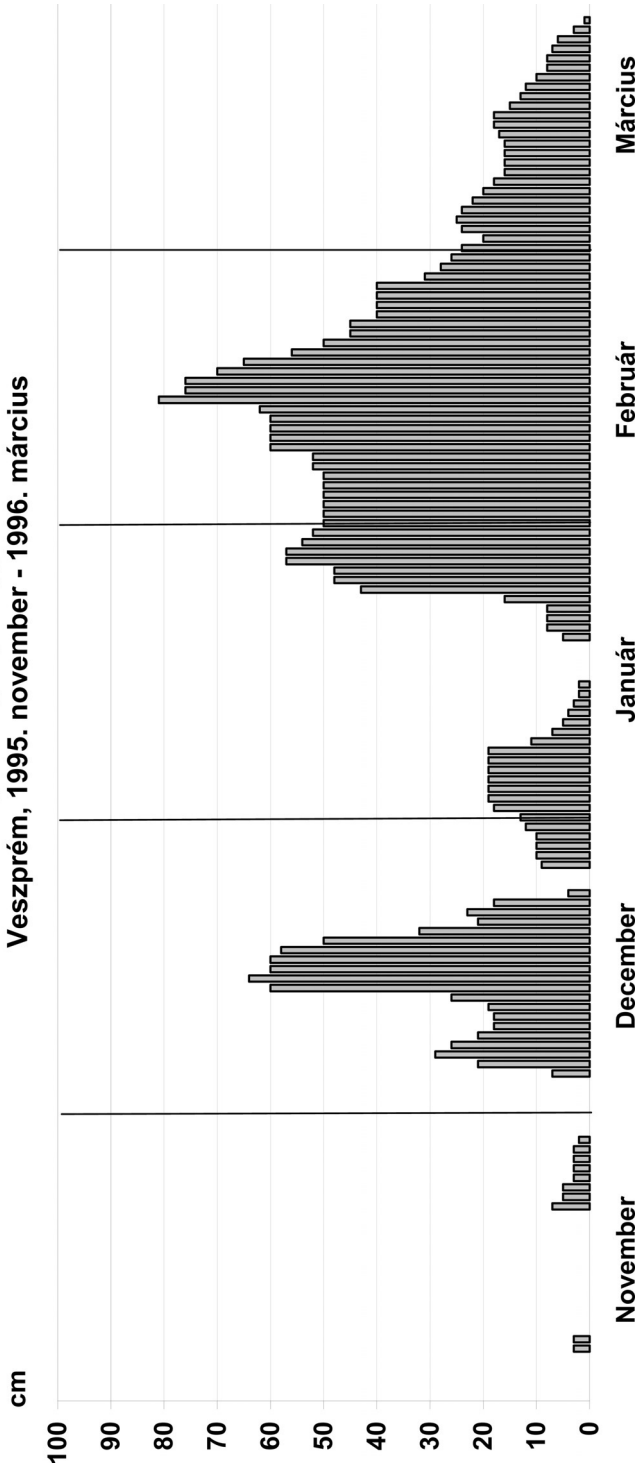
FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ny. Nagy István: Zord telek régen (Adatok a török időktől 1938-ig). = NAPLÓ – Múltidéző; 1994. január 31.
- Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Budapest, Kiadja az Országos Meteorológiai Szolgálat. 2009.
- Bolgár Mihály: Veszprém meteorológiai viszonyai és kútviizei. Veszprém, 1893.
- Kovács Győző: Veszprém meteorológiai viszonyai 1995-ben. = VESZPRÉMI SZEMLE, V. évf., 1-2. szám. 1997. december.
- Kapitány Ervinné: Milyen volt az elmúlt ősz időjárása? = LÉGKÖR, XLI. évf., 1996. 1. szám.
- Kapitány Ervinné: Milyen volt az elmúlt tél időjárása? = LÉGKÖR, XLI. évf., 1996. 2. szám.
- Bartha Péterné: Hosszú, havas, hideg tél. = Léggör, XLI. évf., 1996. 2. szám.
- Kapitány Ervinné: Milyen volt az elmúlt tavasz időjárása? = Léggör, XLI. évf., 1996. 3. szám.
- NAPLÓ (Veszprém Megye napilapja), aktuális számai: 1995–1996.

1995 - 1996 tél		nov	dec	jan	febr	márc	Tél	
Hőmérséklet	Havi középhőm. °C	1,2	-1,2	-3,8	-4,4	0,7	-1,5	
	Abszolút maximum	°C	14,3	9,0	3,4	5,2	10,0	14,3
		nap	1.	24.	13.	17.	24.	nov. 1.
	Abszolút minimum	°C	-9,1	-15,0	-12,6	-16,5	-8,2	-16,5
		nap	23.	29.	6.	2.	10.	febr. 2.
	Fagyos napok száma /min. ≤ 0,0°C/	20	26	30	27	26	129	
	Téli napok száma /max. ≤ 0,0°C/	3	13	22	15	5	58	
Zord napok száma /min. ≤ 10,0°C/	0	3	7	10	0	20		
Csapadék	Havi összeg [mm]	75,8	107,8	92,7	41,5	11,3	329,1	
	24 órai maximum	mm	36,3	29,0	26,3	25,4	4,4	36,3
		nap	17.	13.	24.	13.	13.	nov. 17.
	≥0,1	Napok száma	14	18	12	10	6	60
	≥1,0		9	15	10	5	3	42
	≥5,0		3	8	6	2	0	19
	≥10,0		2	3	4	1	0	10
	≥20,0		1	1	1	1	0	4
	≥50,0		0	0	0	0	0	0
	Havazás		6	14	15	12	8	55
	Zivatar		1	0	0	0	0	1
	Köd		20	20	27	11	12	90
	Hótakaró		10	25	27	29	25	116
Maximális hóvastagság	cm	7	64	57	81	25	81	
	nap	21.	15.	28. 29.	14.	3.	febr. 14.	
Szél	Havi átlag [m/sec]	3,9	2,6	1,9	3,3	3,0	2,9	
	24 órai maximum	m/s	24	16	17	16	21	24
		nap	6; 7.	23.	3.	15.	1.	nov. 6,7.
Viharos napok száma	6	0	1	0	3	10		

Időjárási adatok összesítése, 1995 - 1996. tél
Veszprém - Szentkirályszabadja repülőtér

**A hóréteg vastagsága reggel 7 órakor.
Veszprém, 1995. november - 1996. március**

Tudós tanárok a kultúra közvetítéséért

„Az emberek adják Európa fő tőkéjét” – fogalmazta meg 2000-ben a Lisszaboni Nyilatkozat. A XXI. században bekövetkezett változások az információs társadalomban oly mérvűek, amelyek veszélyeztetik az ember alkalmazkodóképességét, eligazodását az őt körülvevő világban, az ember emberségét. Vagyis „a modern ember olyan termelési rendszert épített fel, amely kirabolja a természetet, és olyan társadalmi formát, amely megcsontítja az embert.” (Schumacher) Mit jelent ez utóbbi gondolat; az ökológiai kapcsolatok rombolása rontja az ember erkölcsi, értelmi képességeit. Különösen indokolt 2010-ben, a jubileumi ünnep alkalmával is újragondolni a sokak által jól ismert fogalmakat, s azok kevesek által gyakorolt tartalmait.

Apáczai öröksége

Alapvető, széles körű tudás nélkül nincs biztos tájékozódás, nincs megfelelő irányváltás, iránymutatás. Apáczai Csere János a Magyar Encyclopaediában tudatosan ötvözte a hazai és hollandiai tanulmányai során szerzett tapasztalatait. *A hazai és európai tudományok egysége alapján fogalmazta meg koncepcióját:* hogy itthon is alakuljon ki a művelődés új (korszerű) rendje, újuljon meg a magyar iskoláztatás, a tanítás szelleme, módszere; s az elődök példája nyomán és az európai műveltség eszmeáramlatainak hatására korszerűsödjön a magyar pedagógiai kultúra.

Apáczai felismerte kora kihívását, az enciklopédikus műveltség szükségességét. Az enciklopédikus tudás megszerzésének fontosságát megerősítették benne a németalföldi egyetemeken végzett tanulmányai, az ott szerzett tapasztalatok. A „minden tudomány” elsajátításának jelentőségét azonban itthon, hazájában plántálták Apáczai lelkébe mesterei, akikről példásan megemlékezik: „...már tíz évvel ezelőtt, midőn Kolozsvárott tartózkodtam a humán tudományok kedvéért, és állandó szorgalommal követtem mindenekelőtt a nagy hírű és nagy tudású tanítónak, *Porcsalmi András* úrnak irányítását, gyakran megtörtént, hogy ez a kiváló és alapos képzettségű tudós messze-messze elkalandozott a mesterségek és tudományok magasztalásában, és néhányszor szívélyes közvetlenséggel megmutatta nekem ritka és mélységes műveltségének kitűnő tanújelét, azokat a jegyzeteket, amelyekben maga foglalt össze csaknem minden tudományt. Ugyanakkor pedig engem is őszintén buzdított, hogy idővel majd hasonlót készítek. Szorgalmát bizonyos mértékben utánozni akarva, írásaiból sok részletet kezdtem kimásolni saját használatomra.”

Majd a gyulafehérvári akadémián „a kitűnő férfiú, *Bisterfeld János Henrik* úr tanítványainak társaságába kerülve, olyan tanítóra akadtam, aki a tudományok iránt való lelkesedés dolgában előző tanítómhoz volt hasonló. Gyakran saját fülemmel hallottam, hogy mind nyilvános, mind magántanítása alkalmával nagy szorgalommal és nekibuzdulással ezeket a szavakat véste tanítványai emlékezetébe: A szentírást az egész enciklopédiának legalább közepes ismerete nélkül senki sem magyarázhatja sikeresen.”

Apáczai szerint a régi és az új tudományok ötvözete, helyes megértése a tudomány. Ez az új enciklopédikus tudás a korabeli latin iskolák grammatikai – retorikai – poétikai, főleg humán jellegű, képzési anyaga mellett a természettudományok iránti nyitottságával jelentősen gazdagította a korabeli iskolai tananyagot.

Az enciklopédikus tudás, de általában a tudás, a tudomány művelése feltételezi az „elődök” és a kortársak munkáinak ismeretét, felhasználását, feldolgozását, netán cáfolatát. A legkiválóbb emberek, a szakmájuk legjobb tudósai sohasem féltek attól, hogy más íróktól kölcsönözzenek, „mert, aki jó kalauzokat választ, az nem egykönnyen térhet le a helyes útról, csak állhatatos elhatározással kövesse őket. A csecsemő is, ha óriás vállára ül, többet láthat, mint maga az óriás.”

A „helyes út”

A nemzetekben való gondolkodás. Egy nép műveltségének gyarapításához nélkülözhetetlen, hogy a tudományt anyanyelvén tanulhassa. A magyar nép e téren való hátrányának felszámolása érdekében szándékait Apáczai a következőképpen fogalmazta meg hollandiai tartózkodása idején: „erősen föltettem magamban, hogy ha a jóságos és hatalmas Isten néhány esztendő elteltéig megnyújtja és meghosszabbítja életem fonalát, nem halok meg addig, míg magyar nyelven nem közlöm a magyarokkal összes tudományomat.”

*A módszeres eljárás. A Magyar Encyclopaedia sajátos rendszerének feldolgozásához Apáczai módszertani útmutatást ad. Azt javasolja, hogy a tanítást nem az Encyclopaedia „elejével” kell kezdeni, hanem olyan fejezetével, „mely érthetőbb dolgokat tárgyal”, például a földrajzzal, „melynek tanításakor hasznos volna földgömböt vagy térképet kéznél tartani”, majd ezt követően a *speciális természettudományokat*, az ásványokról, a növényekről, az állatokról szóló tudományt kell magyarázni.*

Az erény és ítélőképesség. Az etikai, ökonómiai, politikai kérdések kapcsán alapvető, hogy folyamatosan kérdezzünk:

– „Mi az erény?

– Mik a kötelességeik a szülőknek, a gyerekeknek, az egész családnak?

– Mik a kötelességük az előjáróknak alattvalóikkal és viszont: az alattvalóknak előjáróikkal szemben?”

A tantárgyak sorát a számtan, a mértan, az általános természettudomány, majd a metafizika és logika követi, végül pedig mindaz, „amit az előző részekből kihagytunk. Eközben azonban gondosan őrizkedném attól, hogy tanulóim a legáltalánosabb dolgokon kívül bármit is emlékezetükbe véssenek, nehogy emlékezőtehetségüket gyakorolva, elveszítsék ítélőképességüket. Mikor már azt látnám, hogy tanítványaim minden dolog rövidre fogott ismeretét elsajátították, a továbbiakban az idegen nyelvek tanítására gondolnék.”

Apáczai Csere János erkölcsi útmutatásaival példát állít tudósok, tanárok, diákok számára: „Azokat az órákat, amelyeket mások szerencsétlen módon arra vesztegetnek, hogy törleszkedjenek, vagy hogy egyes emberek kegyeit hajhásszák, mi a tudományoknak (tanulásnak) kell, hogy szenteljük.”

Tanítókép a reformkorban

A tanítókép, a nevelőkép tovább differenciálódott a XIX. században. 1827-ben jelent meg az első, minden iskolafajra kiterjedő általános neveléstan magyar nyelven, magyar szerzőtől, *Szilasy Jánostól*. Ebben a munkájában a pesti egyetemi tanár részletesen leírta mi a legfőbb hármás kívánalom a pedagógustól. Az alapvető három tényező az, hogy a pedagógus rendelkezzen:

- egészséges ép testalkattal,
- kiművelt ésszel,
- s a jóban megerősödött akarattal.

A legfontosabb az utóbbi, az erkölcsi tulajdonságok megléte, mert csak azok birtokában lehet hathatós befolyást gyakorolni a „tapasztalatlan növendékekre.” A legfőbb erkölcsi vonások a következők:

- **a hivatal szeretete:** a jó és hasznos polgár nevelése a cél;
- **a lelkiismeretesség:** a kötelesség teljesítésében a legjobb módot követi;
- **a béketűrés:** e nélkül a pedagógus munkája igen kellemetlen, csak béketűréssel lehetséges a növendéknek testi s lelki tehetségeinek fáradságos kifejtése;
- **a szív vidámsága:** a természetesség, az öröm, az őszinteség az eredményesség alapja;
- **a nevelői tekintély s a nevelő iránti bizodalom:** a növendéket mindig engedelmességre készítetni, ha nevelőjéből olyan tökéletességet tapasztal, amely tiszteletet vált ki;
- **tisztesség magaviselet:** a pedagógus beszéde, külső megjelenése, „minden mozdulása” legyen tiszteletreméltó;
- **A nevelőnek maga körül való gondoskodása:** tartsa rendben holmiját, környezetét, pénzügyeit, éljen jó időbeosztással, hogy a „növendékek körül minden kötelességét pontosan teljesíthesse”.

A tanítóképzés sajátos feladata

A tanítóképzés több évszázados feladata egyrészt, hogy bevezesse a hallgatókat a különböző tudományterületek megismerésébe, a művészetek művelésébe; másrészt, hogy a tanítójelölteket azok gyakorlati megvalósítására készségi szinten felkészítse.

Ennek elősegítését alapozta meg az Eötvös névvel fémjelzett 1868. évi népoktatási törvény rendelkezései a tanítóképzés korszerűsítésére. A tanítóképzésben a tanítók igen széles tantárgyi struktúrában kaptak felkészítést leendő hivatásukra Győrött, a leendő 28 tantárgy 21 %-át neveléstudományi tárgyak, 23%-át a természettudományi tárgyak és 185-öt a művészeti tárgyak tették ki.

A neveléstudomány területén önálló stúdiummal bírtak a neveléstörténet, neveléstan, iskolaszervezet, tanítási módszertan, a lélektan és a test-, illetve egészségügy.

Mind a 3 évfolyamon oktatták az éneket, az orgonát, a hegedűt és a rajzolást.

Az egyes tantárgyakhoz kiválóan felszerelt tartozékok tartoztak, ahol komoly kutatási eredmények születtek, s folyamatosan törekedtek arra, hogy a tudományterületek legújabb eredményeit közlétegyék.

A hallgatókat *önképzőkör*i keretek között készítették a tudományos, művészeti tevékenység megismerésére, gyakorlására.

A *győri katolikus tanítóképzés*ében már 1876-ban megalakult az önképzőkör, amely a *jeleltek önművelését, nemzeti szellemben való gondolkodását* volt hivatott előmozdítani ön-

álló dolgozatok készítésével, felolvasó üléseken előadások tartásával; a szavalás és prózai előadásmód tökéletesítésével, könyvtárhasználattal, jegyzetkészítéssel.

A **tudományos kutatás** a tanítóképzés jellegéből fakadóan több tudományterületen folyt. Dr. Karácson Imre a képző igazgatója (1891-1900) kiváló orientalista, a történelemtudomány művelője, ugyanakkor Dr. Merisch János a fénytan specialistája, aki először készített el hazánkban a távcső rövid változatát.

A *módszertani kultúra* terjesztésének szép példái Nemesovits Antal rendes tanár Gyakorlati orgonázás c. könyve, mely alapján a zenetanítás folyt; Barcsai Károly Népiskolai módszertan című műve pedig országosan ismert volt.

A győri képző tanárainak **elemi iskolai** könyvei a képzéskörben ismertek voltak: Szili Benedek: Magyar nyelvtan gyakorlókönyve 1884-ből, Öveges Kálmán – Wiemann Béla: Hangutánzó magyar ABC-je 1905-ből, vagy Pohárnok Jenő: Új betűvetés Abécés könyv a katolikus népiskolák számára (Luttor Ignác zsinórfírásával) c. elemi iskolás könyve 1940-ből.

A győri tanítók **vezérkönyvet** is írtak tanítótársaik munkájának segítésére. Györffy János és Öveges Kálmán: Győr vármegye és Győr város rövid földrajza. Vezérkönyv a Győr vármegyei róm. kat. népiskolák III. osztály tanítói számára 1913-ban a második kiadást is megérte.

Nem volt ismeretlen elődeink számára a **tankönyvírási pályázat** sem. Györffy és Öveges könyvét ugyanis megelőzte 1901-ben Benedek Vincze és Gróf Endre győri tanítók pályadíjat nyert munkája hasonló címmel: Győr sz. kir. város részletes leírása és Győr vármegye földrajza. Elgondolkodtató, hogy milyen súlya volt az oktatásban akkor a **helyi sajátosságoknak**.

Módszertani kultúra a győri tanító- és tanítónő képezdékben

A neveléstan alapfogalmainak megtanításához Weszely Ödön „Neveléstanát” használták. Az egyes tárgyak módszertani kultúráját pedig a népiskola tárgyai egészére kidolgozott Barcsai féle Népiskolai módszertan országosan használatos könyv alapján végezték.

A Barcsai testvérek (Barcsai Károly és Barcsai József) Népiskolai módszertan könyve 1931-ben jelent meg. A könyv a korábbi Népiskolai Módszertani Közlemények füzetek átdolgozása, az 1925. évi népiskolai Tanterv és Utasítás irányelvei alapján készült. Ezek: a vallás-erkölcsi nemzeti szempont, a gyermek egyéniségéhez, s a magyar nép sajátos gyakorlati szükségleteihez való alkalmazkodás, a harmonikus nevelés, az „eleven készségek fejlesztése”, s az önkifejlődést elősegítő cselekedtető tanítás.

Mindössze öt oldalon keresztül taglalja a könyv, mi is a népiskolai módszertan és mi a feladata. Logikus, világos, egyértelmű, mert a népiskolai tanítástan első része, a didaktika, az általános módszeres elveket eleve tárgyalta. Mivel minden tárgy más-más célú és tartalmú ismeretanyagot tartalmaz, és más készségeket fejleszt, ezért az egyes tárgyak sajátos módszertani elveit a *tanítástan* második része, a módszertan tárgyalja.

Ez a komplex szemlélet és gyakorlat volt a záloga a színvonalas tanítóképzésnek, amely mindig úgy képviselte a folytonosságot, hogy az elődök munkáira épített, azokból építkezett.

Barcsai ezt úgy fogalmazta, hogy „az új tanterv a régi tantervet továbbépíti. Alapjaiban továbbra is fenntartja a régi tanterv intézkedéseit, azonban több tekintetben irányváltoztatást hajt végre.” Melyek ezek a változtatások? A gyermek ne egyoldalú befogadó legyen, hanem cselekvő az „ismeretgyűjtésben”; a tárgyi képzés fölé kell helyezni az alaki képzést. Ez utóbbit Kornis Gyula a népiskola hivatásáról vallott gondolataival illusztrálja: „Nem elsősorban pusztá ismereteket akarunk nyújtani és emlékezetbe vésni, mint inkább eleven készségeket fejleszteni és így cselekvésen keresztül nevelni.” (Barcsai 1931.)

A fő feladat a *nevelés*, az erkölcsi belátás kialakítása, az erények meggyökereztetése; az *életelvűség*, vagyis a népiskolába „a való életet” kell bevinni. Ez jelenti az iskolában a játékot, a mozgást, a tevékenységet, az alkotást, a természet és a valóság közvetlen megismerését.

Továbbá kiemelt cél: az iskola *egész embert neveljen! Új szemléltetés* szükséges, melynek tere a séták, körutak, kirándulások, gyakorlati tevékenységek iskolán kívüli terepeken.

Végül új *tanítási alak* (mód) szükséges, ez a természetes beszélgetés, amely a tanítás alapja, ahol a gyermek is kérdezhet, önállóan, szabadon mondhatja el a megismert, átélt élményeit.

Éppen ez utóbbi okán a magyar nyelv tárgykörébe került a *beszéd- és értelemgyakorlat* részben azért, hogy „a túlzott ismeretszerzéssel, pusztá értelemfejlesztéssel szemben” a kedélynevelő és erkölcsnemesítő szerepe érvényesüljön, másrészt az új tanítási rendben, ezzel a III. és IV. osztályra is kiterjedt.

A módszertan feladata tehát, hogy a fenti elvek figyelembevételével megvilágítsa:

- az egyes tárgyak történeti fejlődését;
- kifejtse a tárgy tanításának tantervi célkitűzését;
- leírja a tantárgy tartalmát, elrendezését;
- a tárgy kapcsolatát más tárgyakkal;
- tárgyalja a tárgy tanításának sajátos módszerét és menetét;
- ismerteti a tanítás segédeszközeit és a vonatkozó módszertani irodalmakat.

A pedagógiai kultúra közvetítésének felelősei

A tanítóképzők és tanítónőképzők igazgatói hivatalba lépésükkor a képzők gyakorlatának megfelelően a növendékek pályáját meghatározó tantárgyakat: a Népiskolai módszertant, a Neveléstant, a Neveléstörténetet, a gyakorlati tanítást és bírálatot tanították. A tanítóképződekben férfi, a tanítónőképződekben pedig kivétel nélkül nő volt az igazgató. Mit tudtak elődeink? Mindent, amit a nevelésről a pedagógia és pszichológia megfogalmazott. A fiúknak elsősorban férfimintára, a lányoknak női példaképre van szüksége az életvezetéshez, a hivatás gyakorlásához, a mindennapi élethez szükséges felelősségteljes helytálláshoz. Mindegyik intézményben ismerték és gyakorolták dr. Zalka János püspök „intelmét”: „*Fiúk! A gőzkazánba annyi gőz kell, hogy el ne repedjen s a vezetékbe annyi villamosság, hogy el ne égjen, az iffúság életében pedig annyi szabadság, hogy azon tönkre ne menjen. Jelszavunk: Disciplina et industria! Fegyelem és szorgalom.*”

IRODALOM

A Győri Kir. Kath. Tanítóképző Intézet Értesítője. Győr, 1986.

A Győri Kir. Kath. Tanítóképző-Intézet értesítői 1891–1935 között Dr. Karácson Imre, Haller József és Jakab Ferenc igazgatása alatt.

A Győri Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet értesítői 1903–1936 között Karsay Jolán és Berényi Irén igazgatónő szerkesztésében

Kovátsné Németh Mária: Apáczai Csere János Magyar Encyclopaedia, Apáczai Kiadó, Celldömölk, 2004.

Barcsai József – Barcsai Károly: Népiskolai módszertan. A tanító- és tanítónőképző-intézet IV. és V. osztálya, valamint a működő tanítók számára. „Új Élet” Nyomda Rt. Baja, 1931. 253–256. o.

Kovátsné Németh Mária: Győri tanítóképzés 1778–2008. Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr, 2008. 61–68. o.

Arthur Sutherland Neill pedagógiai koncepciójának és summerhill-i iskolájának recepciója a neveléstudományi irodalomban és sajtóban

Arthur Sutherland Neill pedagógiai koncepciója és summerhill-i iskolája

Arthur Sutherland Neill a klasszikus reformpedagógia képviselői között az egyik legvitatottabb személyiség, ami pedagógiai koncepciójának, illetve annak gyakorlati megvalósításának, azaz summerhill-i iskolájának egyaránt köszönhető. Gyakran kerül szóba nyilvános vitákon, ahol leginkább a három „S”- „Sex, Swearing and Smoking” –témája képezi a viták tárgyát (Hunger 2004:1). A neveléstudományi irodalomban, illetve a sajtóban Summerhillről megjelent írásokban is megfigyelhető egyfajta sarkított viszonyulás a koncepcióhoz és az iskolához: vagy elragadtatással beszélnek róla vagy negatívumait és egyedi vonásait hangsúlyozva kritizálják.

Neill pedagógiai koncepciójának és summerhill-i iskolájának recepciója a magyar nyelvű neveléstudományi irodalomban és sajtóban

A magyar nyelvű neveléstudományi irodalomban a és sajtóban Neill pedagógiai koncepciója és iskolája a kevésbé tárgyalt és kutatott reformpedagógiai koncepciók közé tartozik, ami nagymértékben befolyásolja ismertségét a neveléstudománnyal foglalkozó szakemberek és a pedagógusok körében is.

Fóti Péter magyar nyelvű publikációi Summerhillről

Fóti Péter Summerhill egyik lelkes rajongója, aki magyar nyelven publikál, előadásokat tart és rádióbeszélgetéseken vesz részt, ahol a szabad iskolák, és ezek között első sorban Summerhill a téma. Foglalkozását tekintve villamosmérnök, de az egyetemi tanulmányai alatt hallgatott pedagógiai tárgyakat is és dolgozott az Országos Pedagógiai Központban is. Jelenleg Ausztriában él és szabad idejében foglalkozik alternatív pedagógiai mozgalmakkal, (Forrás: Fóti Péter Névjegy <http://tt.aula.info.hu/issue.php?person=26>) írásait ezért nem sorolom kifejezetten a neveléstudományi szakirodalomhoz.

Neill: Summerhill. A pedagógia csendes forradalma c. könyvének magyar nyelvű kiadása után megjelent publikációiban (*Summerhillről magyarul* = Tani-tani 2004/2005 4. szám 75–87. o.; *Tanítás és tanulás* = Tani-tani 2005/2006 3. szám 28–37. o.), rádióbeszélgetésben (*Summerhill és A.S. Neill* - Kossuth Rádió: Iskolapélda 2005. január) és előadásában (*Közvetlen demokrácia és autonómia az angliai Summerhill iskolában* Dunakeszi, 2007. november 21.) Fóti elragadtatással beszél Summerhillről és Neill pedagógiai koncepciójáról; saját bevallása szerint is Summerhill az ő kedves iskolája és szerelme, saját gyermekét is oda íratná, ha nem Angliában lenne (Fóti 2006:15-42). Elragadtatását tükrözi az is, hogy kritikai észrevétellel nem él sem a koncepciót, sem pedig az iskolát illetően.

Neill koncepcióját és Summerhill-t tárgyaló írásaiban gyakran találkozhatunk olyan ki-

fejezésekkel mint „*Neill, mint radikális nevelésméleti teoretikus*”, Neill szerint szabadság szabadosság nélkül forradalmi koncepció”, „...iskolák nem mennek el radikalitásban Summerhillig” (Fóti 2005/2006:28-37) és véleménye szerint „*Neill különbözik a többi reformpedagógustól is, mert nem csak a tanítást, hanem az egész iskolát akarja megreformálni*” (Fóti 2005). Fontos kiemelni, hogy Neill gyermekkori szexualitásról és önkielégítésről vallott nézeteit nem érinti írásaiban.

Majzik Valéria: Summerhill – mit kezdünk vele?

Majzik Valéria: Summerhill – Mit kezdünk vele? című tanulmánya Neill Summerhill. A pedagógiai csendes forradalma c. könyvének magyarországi kiadása (2005) előtt nyolc évvel jelent meg az Iskolakultúrában. Már maga a cím is „*Summerhill – mit kezdünk vele?*” egyfajta tanácsstalanságról árulkodik: nehezen található Summerhill helye a reformpedagógiai koncepciók sorában, egyediségének és radikalitásának köszönhetően kevésbé sorolható be a megszokott reformpedagógiai kategóriákba. Summerhillhez és Neill koncepciójához való viszonyában Fóti Péterrel ellentétben megfigyelhető az objektivitás és a kritikus szemléletmód. Elismerve az iskola és Neill felfogásának pozitívumait hangsúlyozza, hogy „*nem lehet teljes egészében az iskola megreformálására használni*”, rávilágít elszigeteltségére és kivitelezésének kényszerítő erejére”, azaz, hogy bentlakásos intézményként működik. Neill *Majzik* szerint tanulóval kapcsolatos felfogását nézve „*szélsőségekbe téved*” abban, hogy bizonyos elvárható tudásanyagot, a tankönyveket és a tanórákat elveti. (Majzik 1997:17) A tanulmány során a szerző szembeállítja a hagyományos pedagógia célkitűzéseit, azaz a „*gyerekek megjavítását célzó pedagógiát*” - ami feltételezi, hogy a gyermek rossz, tehát meg kell javítani - Neill a gyermek eredendő jóságába vetett hitével. Neill pedagógiáját a hagyományossal való radikális szembefordulásként értelmezi, és az eredményezi elszigetelődését is, amely „*pedagógiai sziget-lét*”-hez vezetett (Majzik 1997:17).

Bruno Bettelheim: Summerhill: Pro és kontra

Bár nem magyar szerzőtől, de magyar nyelven is olvasható *Bruno Bettelheim Summerhill: Pro és kontra* c. 1973-ban megjelent tanulmánya a *Pedagógiák az ezredfordulón* c. szöveggyűjteményben. *Bettelheim* reflektálva Neill munkásságára, nevelési elveire és iskolájára kiemeli azt a tényt, hogy sokan félreértik Neill gondolatait, illetve nem megfelelően alkalmazzák tanításait. Ennek okát pedig Neill műveit olvasók perkoncepciójában, illetve nézeteikben látja, amelyek segítségével az olvasottakat értelmezik.

A tanulmányban *Bettelheim* elfogadja Neill átfogó nevelési koncepcióját, azonban néhány ponton kritizálja: „*magyarázata pontatlan és naiv, elméleti kérdések elől kitér a nevelés nagy klinikusa*” és felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy Neill „*tanításait rugalmasan kell alkalmazni, mivel ha szó szerint vesszük, bolondot csinálunk belőle*”. Az iskola működésének sikerességét is személyfüggőnek tartja, mivel szerinte „*Summerhill nem más, mint saját* (Neill – a szerző megjegyzése) *személyiségének kiterjesztése*”. Feltételezi továbbá, hogy ha Neill nevelési módszerét egy „*kisebbségi formátumú ember*” próbálná meg alkalmazni, az nem vezetne sikerre, hanem „*zűrzavar lesz a következménye*”. *Bettelheim* ezt a feltevését azzal indokolja, hogy Neill-nek jelentős hiányosságai voltak a pszichoanalízist illetően, amelyet azonban ellensúlyozni tudott a belőle fakadó gyermek iránti tiszteletével. (*Bettelheim* 1998:99–103)

Nem ért egyet Neill szexualitással kapcsolatos nézeteivel sem, ugyanis véleménye szerint nem az elfojtott szexualitás, a maszturbáció tiltása és az ebből eredő büntudat az erőszak és az agresszió okozója. (*Bettelheim* 1998:106)

A summerhill-i iskola a magyar nyelvű sajtóban

Benda Judit: Ahol a szabadság nem utópia

Benda Judit: Ahol a szabadság nem utópia című cikke a Népszava 2007. szeptember 1-i számában jelent meg a szeptemberi tanévkezdéssel kapcsolatban. Summerhillről idillikus, pozitív képet fest az olvasó számára: „*A Summerhill iskola valószínűleg a világ legvidámabb iskolája,*” ahol nem kötelező órára járni, helyette lehet játszani vagy érdekes foglalkozáson részt venni, a gyerekek szabadon dönthetnek, stb. Nem csak a hagyományos iskolához viszonyítva emeli ki az iskola fő jellegzetességét, tehát a hagyományos értelemben vett tanulóssal szemben a szabadon választott tevékenységeken keresztüli tanulás fontosságának hangsúlyozását, hanem a többi alternatív iskolával is szembeállítja, amely szerint azok csak „*megédesítik a keserű pirulát, amit a tanulás jelent, például játszva tanulnak, ám a hangsúly még mindig a tanuláson van, ha tetszik, ha nem.*”

Az iskola egyetlen negatívumának azt tartja, hogy mivel magánintézmény és tandíjat kell fizetni, ezért csak a tehetősebb családok gyermekei „*részesülhetnek az utópiában.*” (Benda 2007)

Neill pedagógiai koncepciójának és summerhill-i iskolájának recepciója a német nyelvű neveléstudományi szakirodalomban és sajtóban

Neill pedagógiai koncepciója és iskolája sokkal nagyobb mértékben képezi az érdeklődés tárgyát Németországban, mint Magyarországon. Elsődlegesen az országos lapokban és folyóiratokban kapott nagyobb publicitást az iskola megszokottól merőben eltérő gyakorlata és ennek hatásai.

Doreen Hunger: Sexualpädagogik in Summerhill (Szexualpedagógia Summerhillben)

Doreen Hunger: Sexualpädagogik in Summerhill c. 2004-ben megjelent tanulmányában Neill nevelési koncepciójának kifejezetten a szexualitást érintő kérdéseivel foglalkozik, és a szexualitás tabumentes kezelése körül kialakult félreértelmezések és félreértések tisztázására vállalkozott. A summerhill-i antiautoriter nevelés alapelveinek rövid bemutatása után olyan kérdéseket tárgyal tanulmányában, mint Neill szexualitással, ezen belül is a gyermekkor szexualitással kapcsolatos elképzelései összevetve Sigmund Freud a gyermekkor pszichoszexuális fejlődéséről alkotott nézeteivel, az önkielégítés a szexuális felvilágosítás kezelése Summerhillben, a meztelenség, a terhesség, a terhesség-megszakítás és a homoszexualitás kérdései. (Hunger 2004: 1–3)

Summerhill tanfelügyeleti vizsgálatának visszhangja a német sajtóban

A magyar nyelven megjelent írások és a német nyelvű újságcikkek között az a leginkább szembeötlő eltérés, hogy Magyarországon nem váltott ki semmilyen visszhangot a summerhill-i iskolát érintő többszöri tanfelügyeleti vizsgálat, míg a német nyelvű sajtóban jelentős érdeklődésre talált. A megjelent újságcikkek is ennek megfelelően az iskola tanfelügyeleti vizsgálatának és a körülöttük kialakult botrányok idején jelentek meg több jelentős folyóiratban Németországban.

Angliában a részletes központi tanterv végrehajtásának ellenőrzésére hozták létre az Office for Standard in Education-t (OFSTED). Ez egy az államtól független egykori tanárokból, illetve nem pedagógus hivatásúakból álló hivatal, ami a nem állami iskolák esetében (Angliában ezek állami támogatást nem kapnak) azt vizsgálták, hogy a gyerekek megfelelő bánásmódban részesülnek-e és megfelelő körülmények között tanulnak-e. Az oktatás filozófiai alapjainak és a nevelési módszereknek a megválasztását azonban az iskolákra bízták.

1990-től Summerhill kifejezetten felkeltette az OFSTED érdeklődését és majdnem évente végeztek tanfelügyeleti vizsgálatot. (Coiplet 2000). A tanfelügyelet már 1990-ben kifogásolta az épületek állapotát és az iskolában tanító tanárok felkészültségét. (Von wegen Anarchie In: Der Spiegel 1994)

Summerhillről 1994-ben lehetett számos német újságban olvasni (*Summerhill-Schule droht Schließung.* = Welt 1994. 02. 12.; *Summerhill droht Schließung.* = Frankfurter Rundschau – Deutschland-Ausgabe 1994. 02.12.; *Summerhill.* = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1994. 02. 16.; *Von wegen Anarchie.* = Der Spiegel 1994. 02. 21.; *Der Schul-Legende Summerhill droht die Schließung.* dpa-Dienst für Kulturpolitik 1994.02.21.; stb.), amikor a tanfelügyelet a konzervatív oktatáspolitikai irányzat elvárásainak megfelelően (vissza kívántak térni a „jó öreg iskolához”) újabb vizsgálatot végzett Summerhillben. Jelentésében kifogásolta a szabadszájú beszédet, a diákok tanulmányi eredményeinek elmaradását az állami intézmények diákjaitól, valamint, hogy a gyerekek túl sokat hiányoznak az óráról. (Von wegen Anarchie. = Der Spiegel, 1994) 1997-től a Blair-kormány ideje alatt is sorozatos ellenőrzéseket kapott az iskola, amely a sajtóban megjelent Summerhillről szóló cikkek számának növekedésén is érezhető. A tanfelügyelet vizsgálatainak eredményeként 1999-ben ultimátumot kapott az iskola. Kifogásolták, hogy a gyerekek összekeverik a semmittevést a személyes szabadság gyakorlásával, a tudásuk töredékes. Kritikájuk Summerhill alapvető filozófiája, a szabad óralátogatás ellen irányult. (Jammers 1999) Az OFSTED tanulmányok ajánlását követve elrendelték az iskola bezárását azzal az indokkal, hogy sem a nevelés sem az oktatás nem eredményes az iskolában. A bezárás megakadályozása érdekében az iskola jelenlegi igazgatója (Neill lánya, Zoë Readhead) a legfelsőbb bírósághoz fordult, ahol pert nyert. A döntés szerint a tanfelügyelet nem zárhatja be az iskolát és az eddigi törvényellenesen gyakori vizsgálatokat is lecsökkentik a megszokott ötévenkénti ellenőrzésekre. (Coiplet 2000)

Summerhill a német nyelvű sajtó tükrében

A német nyelvű írások esetében is gyakran használt jelzők az iskolával és nevelési koncepciójával kapcsolatban a *radikális, legradikálisabb, forradalmi, liberális*, mint ahogy ez a magyar nyelvűekben is kimutatható volt. A Summerhillel kapcsolatban Németországban megjelent újságcikkeket is két csoportra lehet osztani. Az írások nagyobb része, függetlenül, hogy melyik évben jelent meg, elragadtatással számol be az iskolai életéről és a gyerekekről, mintegy idillikus és harmonikus képet festve Summerhillről. Az ebben az időszakban 1994-től napjainkig megjelent mintegy 30 cikkből kettőt érdemes kiemelni.

A Der Spiegel 1998. november 16-i számában „*Die Freiheit ist das Beste*” (*A szabadság a legjobb*) címmel megjelent írás kitűnik a többi közül azzal, hogy lehangoló és negatív képet mutat az intézményről: az iskola épülete „*lelakott barakk*”, „*a gyerekek slamposak, sápadtak, unatkoznak és nem tudnak mit kezdeni magukkal*”. A tanárok „*fele annyit keresnek, mint más iskolában tanító kollégáik, az üres tanterem, vagy az egyetlen egy tanulónak tartott tanóra frusztrálja őket, lakókocsikban laknak*”. A diákok teljesítményszintje alacsony, felnőttként nem építenek karriert, hanem valamilyen kreatív munkát végeznek. Az önkormányzat működését is ironikus hangnemben mutatja be, ahol a „*a kiszabott büntetés paprikavágás a konyhában jó időben*”. (Zuber 1998)

Szintén a Der Spiegel folyóiratban jelent meg egy a summerhill-i iskolát az eddigieknél sokkal árnyaltabban bemutató írás 2007. május 7-én. Mind a pozitív mind pedig a negatív oldalról képet kap az olvasó és a cikk írója kitér az iskola körüli tanfelügyeleti botrányokra és a perre is. Az iskolába látogató szülő szemével láttatja Summerhill-t és teljes egészében

a szülőre, olvasóra bízva, hogy milyen véleményt alakít ki maga számára nézetei és eddigi tapasztalatai alapján. Az iskola nevelési elveinek és gyakorlatának megítélése pedig teljes mértékben az egyéntől függ, attól, hogy milyen szempontból vizsgálja, mit vár el az oktástól és az iskolától, mit értelmez oktatásként. (Ehlers 2007)

Összegzés

A magyar és a német nyelvű szakirodalomban és sajtóban megjelent írásoknak az egyik közös jellemzője a radikális, forradalmi, legradikálisabb, liberális jelzők használata Neill nevelési koncepciójával és summerhill-i iskolájával kapcsolatban. További közös vonás, hogy a Summerhill és az ottani tevékenységet pozitívan bemutató írások dominálnak, és azokban a tudományos igényű munkákban, ahol kritikus szemléletmóddal tárgyalják Neill nézeteit és iskoláját kiemelik és elismerik annak pozitív eredményeit és vonásait.

Az eltérés, hogy magyar nyelven Fóti Péter egyetlen egy mondatos Summerhill-perre történő utalásának kivételével egyetlen írásban sem található az iskolát érintő folyamatos tanfelügyeleti vizsgálat, a bezárása, illetve az azt megakadályozó bírósági per. Sem a magyar, sem pedig a német nyelvű írásokban (kivételesen Doreen Hunger: *Sexualpädagogik in Summerhill* c. írása) nem kerülnek említésre Neill gyermekkori szexualitással kapcsolatos nézetei.

A továbbiakban érdemes vizsgálni, hogy a pedagógusok hogyan viszonyulnak egy olyan reformpedagógiai koncepcióhoz, amellyel kapcsolatban negatív megnyilvánulások, támadások merülnek fel, illetve amelyek koncepciója olyan elemeket tartalmaz (pl. tabumentes szexuális nevelés, gyermek-felnőtt teljes mértékű egyenjogúsága, a nem kötelező oktatás), amellyel az azonosulás feltételezhetően nehéz a keresztény-európai kultúrában élők számára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bettelheim, Bruno (1998): Summerhill: Pro és kontra. In: Pukánszky Béla és Zsolnai Anikó (szerk.): *Pedagógiák az ezredfordulón*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, p. 99–110.
- Benda Judit (2007): Ahol a szabadság nem utópia. = *Népszava*, 2007. 09. 01.
- Coiplet, Sylvaan (2000): Summerhill gewinnt Gerichtsverfahren. In: *Dreigliederung* 2000.03.23. www.dreigliederung.de/news/00032300.html Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.
- Ehlers, Fiona (2007): Die Weltverbesserungsanstalt. = *Der Spiegel*, 2007. 05. 07. <http://www.spiegel.de/spiegel/0,1518,481792,00.html> Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.
- Fóti Péter: Névjegy. <http://tt.aula.info.hu/issue.php?person=26> Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.
- Fóti Péter (2005): Summerhill és A.S. Neill – Kossuth Rádió: Iskolapélda 2005. január <http://www.foti-peter.hu/publikaciok.html> Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.
- Fóti Péter (2005/2006): Tanítás és tanulás – Tani-tani 2005/2006 3. szám p. 28-37. <http://www.foti-peter.hu/publikaciok.html> Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.
- Fóti Péter (2006): Roxfort vagy Summerhill – „Másmilyen iskolák” – Fordulópont, 2006/3. p. 15-42. <http://www.foti-peter.hu/publikaciok.html> Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.
- Hunger, Doreen (2004): *Sexualpädagogik in Summerhill*. Grin Verlag, 2004. p. 1–3.
- Jammers, Judit (1999): Alle sollen wie alle sein. = *Berliner Zeitung*, 1999. 06. 04. <http://www.berlinonline.de/berlinerzeitung/archiv/.bin/dumpf.fcgi/1999/0604/feuilleton> Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.
- Majzik Valéria (1997): Summerhill – Mit kezdünk vele? = *Iskolakultúra* 1997/1. p. 17–20
- Von wegen Anarchie. = *Der Spiegel*, 1994. 02. 21. <http://wissen.spiegel.de/wissen/dokument-druck.html?id=13684636&top=SPIEGEL> Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.
- Zuber (1998), Helene: „Die Freiheit ist das Beste. In: *Der Spiegel* 1998.11.16. <http://wissen.spiegel.de/wissen/dokument-druck.html?id=13684636&top=SPIEGEL> Utolsó hozzáférés: 2007. november 10.

Kós Károly Pápán

Legkedvesebb íróim egyike Kós Károly.

Kora gyermekkorom kedves emlékei közé tartoznak azok a meghitt órák, amikor Édesapám¹ könyvtárában nézegethettem régi könyveket; remekbe szabott díszalbumokat, lexikonokat, illusztrált regényeket. Aztán – miután megtanultam olvasni – egyre-másra kerültek elő olyan verseskötetek, regények, amelyek tartalmára a mai napig pontosan emlékezem és biztos vagyok abban, hogy meghatározó szerepet játszottak hétköznapiak nem mondható életem alakulásában is.

Édesapámat tizenkétévesen örökre elveszítettem, de a könyvei továbbra is velünk éltek.

Apám könyvtárának egy nagyobb, meghatározó egységét képezték az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványai, amelyekből a mai napig szeretettel őrzök mintegy félszáz kötetet. Szinte valamennyit elolvastam még általános iskolás korom végéig, így ismertem, szerettem meg Erdélyt, az ott élőket. Így lett kedves íróm, költőm – többek között – Tamási Áron, Dsida Jenő, Nyíró József, Szemlér Ferenc, Makkai Sándor, Wass Albert és természetesen Kós Károly.

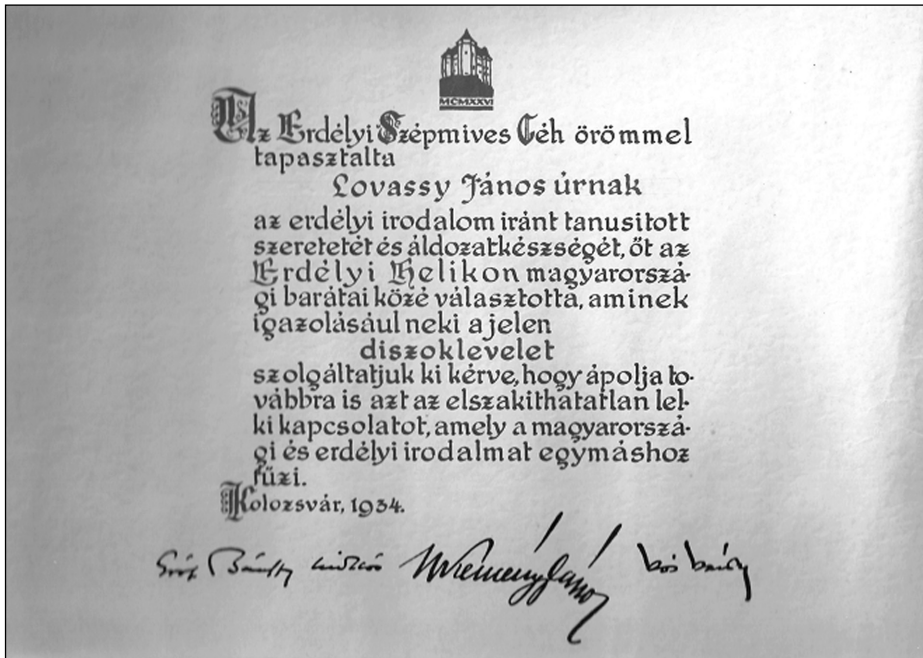
Szent István királyról „Az országépítő” c. regénye² alapján alkottam képet először – így él bennem máig.

Aztán fokozatosan megismertem, megszerettem Kós Károlyt, mint kitűnő néprajzost, balladairót, illusztrátort és könyvszerkesztőt is. Életem újabb szakaszában egyre meghatározóbb lett e nagyszerű ember, mint építész. Olyannyira, hogy már folyamatosan gyűjtöttem köteteit, olvastam újabb írásait, a róla szólókat is, látogattam kiállításait, követtem életútját.

Bár személyesen soha nem találkoztunk, megsirattam 1977 augusztusában, amikor halálhíreről értesültem. Tudtam, hogy vele a XX. század egyik legnagyobb polihisztorát vesztette el a magyarság. Azóta, ha Kolozsvárt járok, legalább néhány percre elzarándokolok sírjához a Házsongárdi temetőbe.

Néhány éve – amikor egykori otthonomban Édesapám megporosodott kéziratait rendeztettem, egy kisméretű, megsárgult henger-tokra bukkantam – ebben pedig az Erdélyi Szépmíves Céh díszoklevelére (1934), amelyet apai nagyapám nevére állítottak ki és három nagyszerű író: gróf Bánffy Miklós, Kemény János és Kós Károly írtak alá.³ Aztán előkerült az „Az Erdélyi Helikon magyarországi barátainak Aranykönyve” ESZC, Kolozsvár, 1937⁴ is (sajnos a háború okozta sebeket magán hordozva), amelyben neve is szerepel a korabeli huszonnyolcezer magyarországi előfizetőjével együtt. Így tudtam meg, hogy ezek a kötetek már nagyapám hagyatéka útján kerültek apám könyvei közé!

A történethez tartozik, hogy néhány éve jobban megismertem az Erdélyi Szépmíves Céh és az Erdélyi Helikon megalakulásának, kibontakozásának és eredményességének folyamatát, ami példamutató lehetne a mai magyar kulturális élet fellendítéséhez is.

*

A trianoni szerződés aláírását követően a magyar irodalmi élet is szétszakadt. Erdélyben teljesen elszigetelődve éltek, dolgoztak kiemelkedő kortárs írók, költők, publicisták.

Az anyaország nem adhatott segítséget az „új” határon túliaknak – életüket önállóan, maguknak kellett megszervezni. Kisebbséggé lettek, nyelvhasználatukat korlátozták, írásukat szigorúan cenzúrázták, magyarságukat próbálták felejtetni – a kinnrekedtség, az elszigeteltség, az elnyomás jutott osztályrészükké.

Az erdélyi ember kemény, kiáll az igazáért! A nyelvért, az iskoláért, a templomért.

Így született a „Kiáltó Szó” röpirat 1921-ben Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István tollából a „magyarság nemzeti autonómiája” megálmodásával.⁵ – Bár a röpiratot elkobozták, betiltották, az erdélyi magyarság körében egyre terjedt.

Ezt követően jött létre 1924-ben az Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadói betéti társaság, melyet Reményik Sándor, Ligeti Ernő, Kádár Imre, Nyíró József, Paál Árpád és Zágoni Imre alapítottak, Kós Károly pedig adminisztrációért, anyagiakért felelős igazgatója, emellett a megjelenő kötetek grafikusa lett.⁶

Az Erdélyi Szépmíves Céh legfontosabb feladata, kiemelkedő érdeme az, hogy az író – olvasó közötti kényszerű kapcsolatot intézményesítette.

Elsőként kiadást és előfizetést hirdetett tíz erdélyi magyar író egy-egy új könyvére. A céhhez tartozó íróknak nem kellett előfizetői gyűjtőiveket barátok-ismerősök beszerzésével töltenie, kiadóknál kilincselni, végre írhatott már! Felajánlotta művét a kiadónak, aki gondoskodott a nyomdai tördeléstől a terjesztésig mindenről.

A cég munkájához, nem kapott állami támogatást, nem állt mögöttük közintézmény, de gazdag mecénások sem. Létét a kor gondolkodását jóval megelőző ötletgazdagság, a pontosság és becsületesség biztosította.

Sokan nem hittek a kiadó hosszú távú fennmaradásában. Az élet erre szerencsére rácsfolt. Már a második év végére sikerült annyira megerősödniük, hogy a szerzők is kaphattak csekély honoráriumot. Aztán lassanként a kiadói tevékenység mellett már pályázatokat is hirdethettek – pl. színművek írására, írók, költők támogatására.⁷

Az erdélyi kortárs irodalom 27 kiemelkedő egyéniségét 1926-ban marosvécsi kastélyába hívta Kemény János.⁸ Itt, ezen a szabad parlamenten, a különböző nézetű írók fórumán alakult meg a „helikoni íróközösség” óriási ötletbörzével.

Itt született az „Erdélyi Helikon” irodalmi folyóirat ötlete is, amelynek első száma 1928 májusában került az olvasók elé. Főszerkesztője a folyóirat teljes léte alatt Bánffy Miklós (Kisbán Miklós), szerkesztői Áprily Lajos, majd Kuncz Aladár, Kós Károly voltak.⁹

Itt született az az elhatározás is, hogy évente megismétlik a találkozót. Ettől kezdve a céh könyvei és az irodalmi folyóirat szervesen kiegészítették egymást.

1924–1944 között, húsz év alatt 166 kiadvány jelent meg az Erdélyi Szépmíves Céh gondozásában.¹

A céh gondoskodott arról is, hogy a könyvei egyre szélesebb körben terjedhessenek.

Az igényes, gazdag olvasó számára sorszámozott, díszkötésű kiadványt juttatott, valamennyi kötet végén szerepelt a pártoló-tagok nevének felsorolása is. A könyv egyidejűleg megjelent azonos tartalommal, olcsó kiadásban a hétköznapi előfizetők számára.

Ez az olcsó sorozat juthatott el az elszegényedett, de az erdélyi irodalom új útjai iránt érdeklődő, művelt olvasóréteg körébe – hiszen még számukra is megfizethetőnek bizonyult.¹¹

*

1933-ban elhatározta az Erdélyi Szépmíves Céh szellemi vezetése, hogy áttörik a trianoni határokat. Még ebben az évben irodalmi esteket szerveztek a helyi kulturális egyesületek meghívására Miskolcon, Nyíregyházán, Debrecenben, Szolnokon, Kecskeméten, Szegeden.¹² A Révai kiadóval történt megállapodás után 1934-től megkezdődött a kis-magyarországi terjesztés kiépítése, a céh és erdélyi írói ettől kezdve a budapesti könyvhét résztvevői lettek.¹³ Döntés született egy dunántúli irodalmi körút megszervezéséről is, amelyre 1934. év elején került sor.

A körút résztvevői, általános programjai a következőképp alakultak: gróf Bánffy Miklós bevezetőjében az erdélyi magyar életről beszélt; Nyíró József, Dsida Jenő és Kós Károly műveik egy-egy kiválasztott részletét ismertették a hallgatósággal; báró Kemény János szívhez szóló zárószavai az Erdélyi Szépmíves Céh baráti és leendő előfizetői köréhez szóltak – mint utólag kiderült, igencsak nagy sikerrel. A rendezvényeket követően az írók tiszteletüket tették a város előljáróinál, rövid séta keretében megtekintették a város nevezetességeit, kérésre interjút adtak a helyi sajtó képviselőinek.

Az első állomás Székesfehérvár volt. A nagy érdeklődéssel lezajlott előadás után utaztak Dél-Dunántúlra. Pécsen a Janus Pannonius Társaság vendégei voltak az erdélyi írók.

A következő állomáson, Szombathelyen valóságos néppünnepelet tartottak a vendégek tiszteletére. A Kultúrház zsúfolásig megtelt nagytermében lezajlott nagyszerű estet a Savaria nagyszállóban díszvacsora, majd éjszakába nyúló kötetlen beszélgetés követte. Megérkezésük első percétől kezdve a zárásként szereplő jáki kirándulásig teljes részletességgel közölt beszámolókat a helyi sajtó. (Szombathelyre már Bánffy Miklós nélkül érkezett az írócsoport, mivel őt táviratilag Budapestre hívták.)

Sopronba február 25.-én érkeztek; a Frankenburg Irodalmi Kör a Kaszinóba hívta az er-

délyi irodalmat szerető szép számú közönséget. (Erre az estére Bánffy Miklós csatlakozott a csoporthoz.) Másnap Nagycenken megkoszorúzták a legnagyobb magyar, Széchenyi István sírját. Mosonmagyaróvárott a helyi Kaszinóban megtartott estről a helyi lap „Az erdélyi szépművesek Magyaróváron – ünnep a hétköznapokban” címmel számolt be. Győrt a Kisfaludy Irodalmi Kör vendégei voltak. A nagysikerű irodalmi estet követően a Royal szálló gobelin termében került sor a helyiekkel a kötetlen beszélgetésre.¹⁴

*

Az erdélyi írók csoportja – sajnos újra gróf Bánffy Miklós nélkül – március 1-jén, csütörtökön délután vonattal érkezett Pápara.¹⁵ A pályaudvari fogadás után Hamuth János polgármester – egyben a Pápai Közművelődési Egyesület elnöke – uzsonnára hívta a vendégeket, majd este hatkor a Jókai-mozgó zsúfolásig megtelt nagytermében kezdődött a várva-várt irodalmi est.

A polgármester megnyitó szavai után Varga László, a ref. gimnázium tanára, a Városi Közművelődési Egyesület főtítkáráként egyenként bemutatta a jelenlévő írókat, eddigi pályafutásukat értékelve fokozta a pápai hallgatók érdeklődését. Ezt követően emelkedtek szóra az erdélyi vendégek: Kemény János az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh történetéről mesélt, Kós Károly „Az országépítő” című regényének egy, már elkészült részletét olvasta fel, Dsida Jenő nagy sikert avatott verseivel, végül Nyíró József „Játékok” c. novelláját ismertette meg a hallgatókkal. Az est zárásaként az Erdélyből ideszakadt magyar testvérek nevében Pongrácz Etelka úrleány kedves szavak kíséretében virágcsokrokkal köszönte meg az íróknak e szép estet.¹⁶

Az írók séta keretében megtekintették a város nevezetességeit, meglátogatták a Református Kollégium könyvtárát Nagy Jenő tanár – Áprily Lajos sógora –, és Horváth Elek hírlapíró társaságában.¹⁷ Az írók a református kollégium diákságának érdeklődését is felkeltették. A Pápai Kollégiumi Lapok következő számaiban több cikk is született róluk.¹⁸

A „kálvinista Róma” után az erdélyi írók még Tatán, Esztergomban, végül az észak-magyarországi Egerben tartottak irodalmi estet. A dunántúli diadal körút február közepétől március 9-ig tartott.¹⁹

*

Csiszár László, pápai rajongója, olvasója 85. születésnapján levélben köszöntötte Kós Károlyt. A megkésztetett köszönőlevélben a következőképpen írja le az író egykori pápai élményeit:

„Kedves magyar Atyámfia!

[...] Hát bizony – ha jól emlékszem – éppen 35 esztendeje az erdélyi írók pápai látogatásának. S emlékszem, hogy akkor nem szívesen vettem részt azon a magyarországi íróturnén. Mert Kolozsvárt szedték már az „Országépítő” c. regényem második kötetét is, melynek azonban az utolsó fejezetét még nem tudtam végleges formájában a nyomdának leadni. [...]

A turnéra tehát azzal az elhatározással indultam el, hogy annak folyamán elkészítem a regény utolsó fejezetét és még az útról elküldöm a nyomdának. S ezt az elhatározásomat aztán Pápán valóban sikerült megvalósítanom. Az alkalmat kedves vendéglátó gazdánk ebédre való meghívása adta meg, melyre természetesen íróársaimmal együtt idejében, (tehát

jóval ebéd előtt) én is megjelentem. De amíg az én bajtársaim a helybeliekkel együtt ebéd előtt még ismerkedtek, barátkoztak, kvaterkáztak, én a házigazda dolgozószobájában, s az ő íróasztalán regényem utolsó fejezetét öntöttem végleges formába, s csak amikor már a kéziratot borítékba zártam és házigazdámat megkértem annak postára juttatására, csatlakoztam a már akkor javában ebédelő társasághoz és kértem a bocsánatukat a rendzavarásért.

Tehát valóban igaz, hogy az „Országépítő” Pápán fejeztem be. És bizony mondom, hogy az akkori magyarországi írói turnénkkal kapcsolatosan csupán ez az egyetlen élményem maradt meg máig is emlékezetemben...

Kós Károly

Kolozsvár, 1969. XI. 9. ”²⁰

*

„Az országépítő” befejező mondatait tehát egy pápai polgárházban vetette papírra Kós Károly. Ki lehetett a kedves házigazda? – erről sajnos nem írtak a korabeli tudósítások.

Talán egyszer ez is kiderül.

Elképzelhető, hogy a hű előfizetők köréből valaki, hiszen az 1937-ben kiadott „Aranykönyv” Pápa városát is rögzítő bejegyzése szerint három ügyvéd, hét tanító, három gimnáziumi és főiskolai tanár, négy egyházi, egy banki cégvezető, öt fő katonatiszt, két postatisztviselő, a korabeli állomásfőnök is szerepel a Huszártiszt Kaszinó, a Pápai Kaszinó, a Levente Egyesület, Városi Közművelődési Egyesület, Református elemi iskola tanítói könyvtára, a Református Főiskola Ifjúsági Képzőtársasága mellett.²¹

25 év távlatában azonban Kós Károly is tévedhetett; pl. az érkezésük utáni polgármesteri uzsonna ideje alatt is befejezhetette a regényt; hiszen a levélben említett másnapi ebéd-meghívásról nincs korabeli újságban tudósítás. Elgondolkodtató az a tény is, hogy Kós Károly neve nem szerepel a kollégium emlékkönyvében. Talán éppen akkor születtek az alábbi sorok, amikor Kemény János, Nyíró József, Dsida Jenő dedikálták ezt?...²²

*

„A sugdosás és mormolás megcsendesedik és elhal, s áll mindenki megint mozdulás nélkül s némán. S íme egyszerre döbbenve látják mind az emberek, hogy kinyílik a király szeme s néz ide-oda, s akire reápillant, annak megsáppad az orcája, mert idegen szem az, aki most a király orcájából néz s a halál pillantása.

Aztán nyílik a király szája és mindenki megsáppadt most, mert idegen a hang, aki a király szájából szól most suttogva:

– Hallok, s látok mindent, és nehéz megnyugodnom... Pedig megfáradtam, mert nehéz volt az építés, akit reám parancsoltál, Uram, s iszonyú... ..véres építést parancsoltál nekem, Úristen s én nem irgalmazhattam, s Te se irgalmaztál nekem, Istenem... Koppánynak halni kellett... a Ajtonynak... Tomozubának is... s az utolsó Vazul volt... s ez volt a legnehezebb, Uram...

De én a gyermekeket adtam... s Imre volt az utolsó... S az volt a legnehezebb terű, Uram, amit reám tettél... S mindent Te parancsoltál és ezért nem lehet igazsága Csanádnak s én hiszek Neked... S irgalmazzál nekem, Istenem...

Mintha most megpattant volna valami, egyszerre elhallgatott a szava és hátraesett ülté-

ben a király. De a szeme nyitva maradt és a szája is nyitva. És aztán nem moccan többet és semmi nem moccan, de minden, mintha megmeredt volna.

S a dermedt csendet az orvosbarát szava törte meg:

– István király meghalt... ”²³

*

Ezek „Az országépítő” Pápán született befejező mondatai. Legyen ez a könyv is a város irodalmi múltjának közismert, kiemelt értéke!

¹ Lovassy Andor (1909–1963) magyar-francia-orsz szakos középiskolai tanár, író.

² Kós Károly legismertebb történelmi regénye, 1938-ban Baumgartner díjban részesült.

³ 1934–1937 között kapták a leghűségesebb előfizetők

⁴ Gy. L.K. tulajdonában van egy teljesen sértetlen példány is: Bozóky László úr (Kemecse) könyve, valamint egy számára, 1943-ban kiállított eredeti egyenlegértesítő az 1934-től kapott és befizetett könyvküldeményekről.

⁵ Balogh Péter: Erdélyi írók országjárása Nyugat-Magyarországon 1934-ben. = Vasi Szemle, LXIII. évf. 2009. 1. sz. 4. o.

⁶ uo. 4.o.

⁷ ESZC Aranykönyv. Kolozsvár, 1937. 3–16. o.

⁸ Balogh Péter: Erdélyi írók... = Vasi Szemle, LXIII. évf. 2009. 1. sz. 5. o.

⁹ uo. 6. o.

¹⁰ uo. 5. o.

¹¹ ESZC Aranykönyv. Kolozsvár, 1937. 3–16. o.

¹² Balogh Péter: Erdélyi írók országjárása Nyugat-Magyarországon 1934-ben. = Vasi Szemle, LXIII. évf. 2009. 1. sz. 6.o.

¹³ uo. 5. o.

¹⁴ uo. 7–16. o.

¹⁵ Pápai Hírlap, 1934. február 17. /7 előzetes hírverés 4. o. – uo. 1934. február 24. /8 előzetes: Az Erdélyi Szépmíves Céh képviselői Pápán (Horváth Elek) 2. o.

¹⁶ Pápai Hírlap „Erdélyi irodalmi est” 1934. március 3. /9. 2. o.

¹⁷ Balogh Péter: Erdélyi írók országjárása Nyugat-Magyarországon 1934-ben. = Vasi Szemle, LXIII. évf. 2009. 1. sz. 18.o.

¹⁸ uo. 17.o.

¹⁹ uo. 18. o.

²⁰ uo. mellékletként 23. o.

²¹ ESZC Aranykönyv. Kolozsvár, 1937. 59–240. o.

²² Eredeti a Pápai Református Gyűjteményben, valamint I. Vasi Szemle LXIII. évf. 2009. 1. sz. 17.o.

²³ Kós Károly: Az országépítő ESZC 10 éves jubileumára kiadott díszkiadás Kolozsvár, 1934. 437–438. o.

Benyák Bernát emlékezete

Tölgyesi Józsefet a neves helytörténészt és a neveléstörténet kutatóját Benyák Bernát széleskörű pedagógiai, nyelvészeti és irodalmi tevékenységének bemutatásával kívánom köszönteni. Jelen írásomhoz elsődleges inspirációs forrásként Benyák Bernát piarista tanár portréjához az 1766-ban megjelent 54 strófából álló versciklusa – a helytörténeti kutatás számára is érdekes – „Veszprém város nyájas leírása” volt.

Hatvan év a katedrán a nevelés és oktatás szolgálatában

Benyák Bernát 1745-ben született Komáromban, Benyák György jómódú gombkötőmester családjában. Középiskolai tanulmányait a komáromi jezsuita gimnáziumban kezdte. A gimnázium épülete az 1763. évi földrengés következtében elpusztult, így szülei a soproni piaristákhoz küldték tanulni. Benyák a soproni tanulóévek alatt tökéletesítette német nyelvtudását is; gimnáziumi tanulmányait a váci piaristáknál fejezte be. A váci gimnáziumban sikerrel tanulmányozta a matematikát és a fizikát is. Benyák a Privigyén töltött noviciátusi évek után 1764-ben lépett be a piarista rendbe. A noviciátus tantárgyi rendszerében – a teológiai ismeretek oktatásán kívül – nagy hangsúlyt fektettek a neveléstudomány és az idegen nyelvek ismeretére is. A hazai és a klasszikus nyelveken kívül a francia nyelvet is tanították, továbbá nagy jelentőséget tulajdonítottak a matematika oktatásának is; emellett a zenét is az általános műveltség kellékének tartották. Benyák a piaristák nyitrai intézetében folytatott teológiai tanulmányokat, Nyitrán kezdte szerzetes-tanári pályafutását, majd 1766-67-ben a veszprémi piarista gimnáziumban tanított. Pályafutásának főbb állomásai: Nagykároly, Szeged, Vác, 1774-től a pesti piarista gimnázium tanára. 1777-től a magyar nyelvű bölcsélet professzora: a Magyar Királyi Egyetemen önálló katedrát kapott. 1784-ben II. József a Székesfehérvári Királyi Gimnázium igazgatójává nevezte ki. Egy évtizedes igazgatói pályafutása után Vácra helyezte a rendtartomány, 1800-tól Szegeden professzor; pályafutása utolsó éveiben Debrecenben, Trencsénben, 1823-tól haláláig (1829) Selmecbányán szolgált.

Benyák Bernát nagyívű életpályája minden állomásán – 60 éves szerzetes-tanári működése alatt – pedagógiai, filozófiai és nyelvészeti témájú értekezéseiben, irodalmi műveiben a magyar nyelv műveléséért és fejlesztéséért küzdött. Műveinek tételes felsorolását, elemzését mellőzve a tudós piarista tanár „portréját” a magyarországi művelődéstörténet három kiemelt szakterületen mutatom be: a nevelésügy, a nyelvművelés és az iskolai színjátszás.

Benyák Bernát pedagógiai jellegű munkái, oktatási reformtervei

A magyar piaristák a tanításban a rend alapítójának utasításain kívül a 17. században Moesch Lukács az „Ordo Studiorum in provincia S. P. Hungariae” című szabályzatát használták, melyet a rendfőnökök újabb intézkedésekkel bővítették ki. Ezen szabályzatok az általános oktatási-nevelési irányelveket határozták meg. Az egyes tanintézmények vezetői a tantárgyak és a módszerek megválasztása szempontjából viszonylagos önállóságot biztosítottak. Az új oktatási-nevelési módszerek hazai közvetítői azok a tanáregyéniségek voltak,

akik – legtöbbször főrangú családoknál – külföldön nevelésködttek. A külföldet járt, több európai nyelvet beszélő tanárok közvetítésével ismerkedtek meg a piarista tanintézetek tanárai Montaigne, Kant, Rousseau, Wolt, Bessedow, Rochov, Campe és mások nevelési elveivel. A 18. század második felében „új irányú bölcsélet és neveléstudomány” honosodott meg a piarista tanintézetekben: a németek mellőzésével a francia és olasz pedagógusok és filozófusok felé fordultak. Ez a hatás érte Benyákot privigyeyi noviciátusában: Az ifjúság szabad nevelése c. művében /1763/ – korának jelentős francia pedagógusaira, s a híresebb francia kollégiumokban divatos módszerekre is hivatkozva fejt ki véleményét a nevelésről, az oktatásügy állami jelentőségéről: „az állam – legyen az egyeduralkodó, vagy köztársasági – csak úgy felelhet meg rendeltetésének, ha az ifjúság nevelésének ügyét teljesen fennhatósága alá vonja”. Az oktatás célját a következőképpen határozza meg: „... az oktatás célja az, hogy az ifjút megtanítsa tovább dolgozni és megszerettesse vele a tudományokat”. A tanítás másik célja a jellemképzés, a lélek fejlesztése: „jellem erkölcsösség nélkül, erkölcsösség tudomány nélkül nem létezik” – írja. Benyák művének további részében szól a tanári tekintélyről: „a tanárok tekintélyét a tudomány és a példás életmód határozza meg”.

A könyv második részében Benyák a gimnáziumok szervezetét elemzi, foglalkozik továbbá a tanárképzés rendszerével is. A „szaktanároknak” ajánlja a francia Port-Royal iskolák tankönyveit, Charles Rollin francia pedagógus módszereinek megismerését. Szorgalmazza továbbá a Port-Royal iskolák tankönyveinek lefordítását, s ezzel együtt a magyar mint oktatási nyelv fokozatos bevezetését is /a piaristák tanintézeteiben 1757-től kötelező volt a magyar nyelv tanítása/. A tantárgyak kánonában fontos szerepet tulajdonít a francia nyelv továbbá a földrajz és a történelem tantárgyak külön történeti oktatásának. Benyák művében elismerőleg szól az iskolai színjátszásról, az iskoladramákról, azok nevelő hatásáról. Az 1780-as években Benyák Bernát a székesfehérvári királyi gimnázium igazgatója mint „királyi hivatalnok” nyíltan bírálja a Ratio Educationist, úgy véli, az 1777-ben kiadott tanügyi kódex „csak a régi rendszerek összefoglalása, tekintet nélkül a kor követelményeire! A jövő számára készítették – úgymond – s a múltat vették mintának; haladás akart lenni, s az igazgatás és a rendszer egyöntetűségén kívül semmi újat nem létesítettek benne”. Benyák bírálja továbbá II. József németesítési törekvéseit; úgy véli, hogy „német nyelv erőszakolása oly’ ellenszenvet keltett a magyar születésű tanulóknak, hogy semmi áron nem akarnak németül beszélni. A német nyelven való felelés hátráltatja a többi tudományokban való haladást is, mivel a tanulók egy része nem érti a német nyelvet”

Az 1785. évi igazgatói jelentésben bírálja a tankönyveket, legfőképpen a történelem könyveket: „A történeti kézikönyvből megtanulja ugyan a gyermek a jó és rossz fejedelmek életrajzait, s a véres csaták lefolyását, de az események okairól, s a népek műveltségéről semmit sem hall... A történet a népek, és ne a fejedelmek története legyen!” – írja.

Benyák Bernát igazgatósága idején a Székesfehérvári Gimnáziumban már megvolt az osztályfőnöki rendszer. Az osztályfőnök feladata volt a fegyelem fenntartása: „pater familias”-nak nevezték, segítők voltak a vigyázók és a kurátor. Az osztályfőnök készítette el a vizsgatételeket, kijelölte a vizsgára bocsátható diákok névsorát, feladat volt továbbá beszámoló jelentés készítése az osztályról.

Benyák Bernát az 1780-as években a „Theoria Scholarum”-ban megfogalmazta a hazai oktatásügy reformcsomagját /”Magyar- Horvát- és Tótország egész oktatásügyét”/. Reformtervezetében az oktatásügyet egybekötötte a tudományok művelésének kérdésével: összekapcsolta az akadémia kérdését – egy tudós társaság alapításának igényét – az oktatásügy reformálásával. A magyar tudós-társaság székhelyéül Debrecent javasolta, mert azt Pesten vagy Budán elnémetesítenék. A reformtervezetében szükségesnek véli a tanárképzés rend-

szerének kiépítését, javasolja a tanári kinevezések törvényi szabályozását: „tanár csak az lehessen, aki gimnáziumot és az akadémiát sikerrel elvégezte”.

A tantárgyak kánonában hiányolja a fizika tantárgyak a szükséges és hasznos tudományok sorából. A tanórán kívül bölcséleti vitatkozásokat és az iskolai színjátszást fontosnak tartja.

Benyák a gimnáziumi oktatást 6 illetve 8 osztályra, a tanévet két félévre, félévenkénti vizsgákkal tervezte. Külön szolt a háziolvasmányokról, az önképzésről, az órarendről és az előadási napokról.

A magyar nyelv oktatásában egységes módszert javasol, sürgeti a magyar nyelvű tanárok és hivatalnokok alkalmazásának szükségességét, az iskolai tantárgyak magyar nyelven történő oktatását: „... a magyar nyelv oly szép, oly kellemes, oly könnyed s oly gazdag a szó-lásformákban és eredetiségekben, hogy méltán kívánhatja és követelheti mindenki a magyar tannyelvű oktatást”. Szükségesnek tartja tervezetében a magyar irodalom szakos tanárok képzésének beindítását az egyetemen.

Benyák Bernát és a magyar nyelvújítás

A 18. század végén nyelvészeinket, íróinkat, tudósainkat, politikusainkat nagy mértékben foglalkoztatta a magyar nyelv kérdése; a nyelvújítás szükségességét ismerték fel. A 18. század végén alkotó magyar nyelvújítók „próba műszavaiból” alakult ki a magyar tudományos műnyelv, amely nélkül nem bontakozhatott ki a magyar tudományosság, s vele együtt a magyar nyelvű oktatás sem. Benyák – a mérsékelt nyelvújítás híve – már 1772-ben megkezdte nyelvbéli újításait: gazdagítani, bővíteni kívánta nyelvünket, új szavakat alkotott. /Ő hozta divatba azt a szokást, hogy az író a könyv végén szótár alakjában magyarázza új szavait./ Benyák a szóalkotásban fontosnak tartotta, hogy az új szavak és szóösszetételek magyaros hangzásúak legyenek, s hogy az analógia és az etimológia törvényein alapuljanak. Benyák nyelvújítási törekvéseinek köszönhető pl. a lét, a tánc, a becs, a hangjegy, a divat, a polgárosodás, az alattvaló, a szemlélet szavunk. Benyák Bernát 1777-ben a pesti piarista gimnáziumban magyarul kezdte tanítani a filozófiát. Hogy a filozófiát magyar nyelven taníthassa, műszavakra volt szüksége. Filozófiai szótárt állított össze, melynek címe a „Deák nyelvműben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom”. „Ez a műszó-tár szomorú tanúsága annak, hogy az Apáczay Csere János után több mint kétszáz éven keresztül hallgató magyar filozófiának még elemibb fogalmak kifejezésére is milyen nehézségeken kellett magát átküzdenie. Benyák azért tartja magyarul a filozófiai vitatkozásokat tanítványaival, hogy próbára tegye magyar nyelvünk méltóságát, ékességét és bőségét. Kegyes nyelvünket – írja – a széptudományokra alkalmaztatni annyira méltó dolog, sőt szükséges állapot, hogy hacsak ebbe nagy ügyekezettel foglalatoskodni nem akarnánk, méltóképpen csúfokká lennénk a külső és már nagy tökéletességre lépett nemzeteknél.” /Kornis p 95./

A tudomány és az iskola nemzeti nyelvért való küzdelme részben abból érthető, hogy Benyák a francia felvilágosodásnak buzgó, bár józan kritikával gondolkodó híve. A nemzetet csak úgy lehet felvilágosítani, s magasabb műveltségekhez juttatni, ha a maga nyelvén szólunk hozzá. Benyák sokszor forgatja Voltaire-t, Diderot-t, Helvetius-t s ha számos gondolatukat elveti is, elismeréssel emlegeti a tudomány és a humanizmus szolgálatában álló eszmék értékeit. Mind azt a törekvést kárhoztatja, ami a társadalmi rend felforgatását célozza, de lán-dzsát tör a gondolat szabadsága mellett.

Benyák „a magyarítást előadó lajstromában” nyolc osztályba /nyelvhasználati területre/ sorolva 900 új szót ajánl. Az újított szavak többsége a nyelvészeti, nyelvhasználati szókincs tárgykörébe tartozik /pl: magánhangzó, mássalhangzó, torokhang, kötőmód, stb./. A hivatali

nyelvhasználatra ajánlott szavainak többsége további nyelvújításra szorult pl: rendszabás, irománykönyv, hibátlanítani, másszorozni, sokasodás szavak; a Benyák által újított műs­zavak közül egykori formájában használjuk például ma is az emelet, a hangjáték, a szerzetes, a játékszín, az altiszt és a bérlő szavainkat.

Benyák 1787-ig mintegy ezer új szót újított, honosított meg nyelvünkben. A nyelvújításért folytatott küzdelemben nem vett részt. Élete utolsó évtizedeiben értekezést írt az összehason­lító nyelvészetről, többnyelvű szótárt szerkesztett. Selmecbányai működése idején szlovák anyanyelvű tanítványai részére magyar nyelvkönyvet írt. Címe: Grammatica Hungarica (1819). 60 éves tanári pályafutása alatt szívügyének tekintette a francia nyelv oktatását. Az 1820-as években megjelent a Francia nyelvkönyve, amelyhez szöveggyűjteményt is írt.

Benyák 1820-ban utoljára emeli fel szavát a magyar nyelv­tanítás ügyében. Bírálata alá vette a használatos nyelvkönyveket, s a magyar nyelv oktatására egyszerűbb módszereket ajánlott. Fontosnak találta továbbá a helyesírás egyszerűsítését is.

Az iskolai színjátás szerepe a kegyesrendiek gimnáziumaiban

Benyák Bernát az iskoladráma-író

Kegyesrendiek iskolai drámái, egykorúak a magyar piarista ren­del: vallásos színházi kultúrájuk már a 17. század végétől követhető.

A rendi iskolák, a jezsuiták és a kegyesrendiek iskoláiban évenként több szín­ielőadást is tartottak. A tanárok feladatrendszerében drámaírás is szerepelt. Az iskolai szín­ielőadások honosították meg a színlapokat és a színházcenzúrát is. A nyilvános szereplés fokozta az iskolai drámákban szereplő diákok bátorságát. Méltán mondhatta Deményi László piarista tanár 1745-ben a szegedi iskolai színház megnyitásakor: „A dicsőségnek leghatalmasabb és leghasznosabb pályája a színpad, mely a leendő polgároknak megnyitja az utat a szereplésre és a legmagasabb méltóságokra”. Az iskolai színjátékok nevelési célja az elvont igazságok és erkölcsös gondolatok megjelenítése, és a hitélet bemutatása volt. Tematikai szempontból az iskoladrámák rendszere igen gazdag: az ó- és újszövetségi tárgyú játékok a világtörténet – legfőképpen a görög és római kori történelem hősei által ihletett drámajátékok mellett bemutattak a magyar történelem ihlette darabokat, legfőképpen királydrámákat. A dráma műfaján kívül művelték a pásztorjáték műfaját is. A szindarabokból és pásztorjátékoktól megkülönböztették az ún. „colloquiumokat”, azaz beszélgetéseket két vagy több személy között tudományos kérdésekről, erkölcsi és vallási igazságokról.

Az iskoladrámák nyelve a 18. század második felében magyar. II. József uralkodása idején – a germanizálás korszakában – különösen felerősödik a nemzeti művelődés és a hazai nyelv ápolásának, használatának igénye. Pállya István iskoladrámaíró, Benyák kortársa maga hirdeti egyik vígjátéka prologusában, hogy az ilyenfajta munkák megírására „az is ösztönt adott, hogy az illetén iskolánkbéli magyar játékok által az ifjúság a magyar nyelvben is gyakoroltatik, és hogy az iskolánkbéli ifjak nehézséget és az böcsületes emberek között való tisztességes és nyájas társalkodást a magyar nyelvükön előadott komédiákból színteuügy föl­kaphatják, mint a deák komédiákból”. /Kornis 99./

Az iskolai színjátás sajátos példájával találkozhatunk Kisszebenben. A német és szlovák nyelvű város iskolai színpadán – hogy a különböző anyanyelvű nézők jobban értsék a darabot – ugyanazon darabban, ugyanazon szereplők magyarul, németül, szlovákul és latinul beszélgettek.

Benyák Bernát az iskolai színjátással már a komáromi tanulóévei alatt megismerkedett: a jezsuiták gimnáziumában az 1750-es években a latin mellett a magyar, mint segédnyelv szerepelt: az ifjak az iskolában magyar énekeket tanultak, magyar verseket szavaltak és ma-

gyar nyelven írott színdarabokat is játszottak. Benyák feljegyzéseiből tudjuk, hogy ő is többször játszott iskoladrámában. Az előadásokat a jól felszerelt iskolai színpadon tartották; az előadások színvonalát emelték az olajfestésű díszletek, a Velencéből rendelt ruhák, fényes fegyverek stb. Benyák mintegy húsz iskolai színművet alkotott. Szerzetes-tanári pályafutásának első éveiben Nyitrán írta első iskoladrámáját magyar nyelven. 1772-ben adták elő a „Meggzényenült irigység és a mértéktelen kevély vágyódás” című szomorújátékát; a Nagy-károlyban írott drámái közül legjelentősebb a rómaiak erényét dicsőítő Mauritius.

Szegeden alkotta legsikeresebb színművét, melynek címe: „Joász Judeának Királya”. Ez Benyák egyetlen olyan tragédiája, melyben nők is szerepelnek.

A 18. század utolsó évtizedében az iskolai színjátszás színvonala hanyatlott: a szerzők egyszerűbbnek találták a külföldi színdarabok lefordítását, illetve a klasszikusok műveinek előadását. Az iskolai színjátszás fokozatosan elvilágiasodott, jellemformáló szerepe háttérbe szorult. 1794-ben betiltották az iskolai színjátékokat. Benyák, mint a Székesfehérvári Királyi Gimnázium igazgatója sem szorgalmazta az iskolai színjátszást. A hazaszeretetre és a magyar nyelv művelésére hazafias ünnepélyek szervezésével buzdította a tanulóifjúságot. Elrendelte továbbá, hogy a magyar ifjak magyar ruhában jelenjenek meg az iskolában. Az iskolai színjátékok betiltása a tanulóifjúság erkölcsi állapotára nem volt jó hatással.

Benyák Bernát széleskörű irodalmi munkásságának része versgyűjteményeinek sorozata. 1826-ben írta utolsó versgyűjteményét „A megöszült elaggott Benyák Bernardnak hatytyú éneke” címmel. A „hatytyú énekek egyik főmotívuma a magyar nyelv: a magyar nyelv ügyéért fáradozott egész életében, a magyar nyelv művelése tette széppé öreg napjait is. „Édes, gyönyörű a nyelvünk – írj az előszóban – mind inkább terjed, mind inkább virágozik’ oh mi öröm ez nekem!”

Benyák Bernát munkássága, életműve a 21. század művelődéskutatóit gondolkodásra készteti. Kétszáz esztendővel ezelőtt a magyar nyelvet a nyelvújító az idegen hatásoktól védte; az oktatásügyet nyugati mintára célozta átalakítani; az iskolai színjátszás fejlesztésével a diákok viselkedés- és kommunikációs kultúráját kívánta csiszolni.

Ma, a 21. század elején Benyák Bernátot oktatáspolitikusnak, nyelvművelőnek, kommunikációs szakembernek és drámapedagógusnak neveznénk. Benyák tevékenysége – korunk igényeire vetítve – három műveltségi területen hat ma is: a 21. században nyelvünket nem a latin és német hatásoktól kell védenünk, hanem az angolszász irányvonalától; oktatásügyünk – akár 200 évvel ezelőtt – reformálásra vár; tanulóink szókinccse gyér, keveset kommunikálnak: az oktatásra vár a feladat, a tanulók anyanyelvi kommunikációs kompetenciájának fejlesztésének egyik fontos területe a drámapedagógia gyakorlati alkalmazása.

A Benyák Bernát által művelt problémarendszerek, ma, 200 év elteltével is aktualitással bírnak, üzenetük a mának is szól, korunk oktatás- és művelődéspolitikáját megoldásokra ösztönzi.

IRODALOM

- Bácskainé P. Zsuzsa: *Benyák Bernát és a francia irodalom*. Szeged, 1939.
Harmath István – Katsányi Sándor: *Veszprém megye irodalmi hagyományai*. Veszprém, 1969.
Holl Béla (főszerkesztő): *Piaristák Magyarországon 1642–1992*.
Kornis Gyula: *A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése*. Budapest, 1908.
Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei*. Budapest, 1927.
Nagy Sándor (főszerkesztő): *Pedagógiai lexikon* (I. kötet). Budapest, 1976.
Takáts Sándor: *Egy elfeledett nyelvújító*. Magyar Nyelvőr, 1901.
Takáts Sándor: *Benyák Bernát és a magyar oktatásügy*. Budapest, 1891.

Dr. Tölgyesi József tanár úr

1983-ban a Báthory István Általános Iskolában találkoztam egy empatikus, figyelmes, igényes, szakmailag jól felkészült, és felkészültségét folyamatosan fejlesztő vezetővel, *dr. Tölgyesi József* tanár úrral. 1978-tól 1993-ig Ő volt a Báthory iskola igazgatója.

Mint iskolaigazgató, *dr. Tölgyesi József* elsősorban magától, de az iskolában dolgozó tanítóktól, tanároktól is elvárta a folyamatos önképzést, nyitottságot és szakmai fejlődést.

Én ma is a Báthoryban dolgozom földrajz-vizuális kommunikáció (rajz) szakos tanárként.

A kezdetektől kutató, elemző szellemnek ismertem meg, aki tapasztalatait, ismereteit cikkeiben, kiadványaiban rendszeresen és folyamatosan osztotta meg velünk.

Természettudományos érdeklődése, végzettsége mellett a művészetek iránti elkötelezettsége már akkor is közismert volt. Művészeti íróként és műpártolóként, kiállítások avatót, értő megnyitójaként is ismertté vált neve.

Dr. Tölgyesi József igazgatóként már a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben megtestesítette a 'menedzser szemléletű' iskolavezetőt.

Nevéhez fűződik a *Veszprémi Pedagógus Képzőművészek* kiállításának sorozata, melyek helyszíne a Báthory iskola akkori földszinti kiállító terme volt, mely sok rangos kiállításnak adott helyet később is. (Első önálló kiállításom *dr. Tölgyesi József* felkérésére a Báthoryban valósult meg 1998-ban.)

Dr. Tölgyesi József most kerek évfordulóhoz ért. Örömmel tölt el, hogy felidézhetem Őt és az elmúlt éveket. Örömmel tölt el, hogy emlékezhetek.

Látom Őt – s közben magamat is – fiatalabban, s rádöbbenek, milyen gazdag életút van mögötte. Szerencsés véletlen, hogy az Ő iskolájában, igazgatása alatt taníthattam évekig. Ha számba veszem, mit is köszönhetek neki, a lista hosszúra nyúlik:

- Képzőművészeti alkotótelepek Kőszegen;
- Nyári Szabadegyetem Szegeden;
- Béketalálkozó és kiállítás Szombathelyen;
- Bemutakozási lehetőség, kiállítások Pápán, Szegeden, Tapolcán, Veszprémben;
- Szakmai konzultációk és előadások;
- Bemutató órák, amelyeket én tartottam lengyel és mongol meghívottaknak;
- Intenzív kapcsolat az OOK-val (Országos Oktatástechnikai Központ) – korszerű oktatástechnikai eszközök használatának lehetősége;
- Az országos *Sikerés diákíró* földrajz versenyek, – melyet a Báthory iskola 30 éves jubileumán 2008-ban hirdettünk meg először – a zsűri elnökeként eddig minden évben *dr. Tölgyesi Józsefet* köszönthettük. Versenyünk rangját növeli szakmai tekintélye, tapasztalata. Okfejtése, magyarázatai odafigyelésre kényszerítik hallgatóit – felnőttet, diákot egyaránt. Mára az országos verseny örökös zsűrielnöke-mecénása címét is kiérdemelte.

Kedves dr. Tölgyesi József! Tisztelt Tanár Úr! Isten éltesse!

Nevelés az Erzsébet kultusz ápolásával a nyirádi Római Katolikus Népiskolában az Osztrák-Magyar Monarchia idején

I. Nyirád községről és iskolájáról

A Dunántúlon, a Balatontól északra az Agártető északnyugati nyúlványainak tövében, a Kisbakony és a Deákhegy alatt simuló lankás területen települt Nyirád község, a Kígyós patak déli partján. Környéke szinte az ősidők óta lakott hely volt. Nyirád község a XII. század elején a Kaplony nemzetség birtoka, Zlaudus püspök fivéréé, Mártoné és fiaié. Zlaudus püspök halála után IV. Béla 1236-ban Márton beleegyezésével Szántó és Szóc falukkal együtt Nyirádot a veszprémi püspöknek ítélte (Holub, 1933, 529). Ettől kezdve a történelem sok fordulatát megélve és elszenvedve Nyirád és iskolája története is összeforrt a veszprémi püspökség történetével. A XVI–XVII. században szinte teljesen elnéptelenedett falu csak 1710 után kezd benépesülni. A nyirádi plébániát 1725-ben újjászervező Acsády Ádám püspök munkáját Padányi Bíró Márton püspök fejezte be (Burucs, 1985, 25). A romjaiból újjáépített nyirádi templom ötven év múlva kicsinek bizonyult, és 1775–1777 között barokk formában újjáépült.

A népiskola az elemi ismeretek átadása mellett a vallásos nevelés színtere is volt, ezért a falvakban, ha nem is egymás mellé, de nagyon közel épült az iskola és a templom. Így volt ez Nyirádon is. A plébánia-épület, az iskolaépület és a templom egy utcában, egymáshoz közel helyezkedtek el. „Még időben sem nagyon különbözött egyik a másiktól. Ahol megalkult a plébánia, s jött a plébános, nyomon követte az iskola és a mester.” (Meszlényi, 1941, 126) A nyirádi iskola tanítója 1733-tól szerepel a forrásokban, aki egy személyben a falu jegyzője és harangozója is volt. Csak télen voltak tanulói, mert a gyerekek nyáron a szülőiknek segítettek a gazdálkodásban. Olvasást és írást tanított – az utóbbit a fiúknak (Kovacsics–Ila, 1988, 309–310).

Mária Terézia által kiadott rendelet alapján Zala vármegyében is összegyűjtötték (1770-től 1778-ig) a helyi iskolákra vonatkozó adatokat (conscriptio ludimagistrorum). A Tapolcai járáshoz tartozó Nyirádon aránylag tekintélyes számú növendék volt: „*télen van 30 növendéke, ha azonban jön a tavasz és nyár ideje, a gyerekeket nem küldik iskolába.*”. Nem volt külön iskolaépület, de az iskolamester háza istállójával együtt a pusztulás képét mutatta. (Vecsey, 1937, 161–178) A tanító házát a falu lakosai 1781-ben építették, egy fedél alatt volt vele a szűk iskolaépület is (Kovacsics–Ila, 1988). Az iskoláról ebből az időből további írásos említést találunk: a Canonica Visitatio Nyirádról készített 1778-as feljegyzésében, ekkor Horváth Mihály tanító tevékenykedik a faluban.

II. A nyirádi iskola az Osztrák-Magyar Monarchia idején

A népoktatás korszerűsítéséről szóló 1868-as XXXVIII. törvény elfogadása előtti időszakban Nyirádon katolikus népiskola működött. A tanító (Kárl Ágoston kántortanító) az egytantermes iskolában három csapatot tanított, ehhez jöttek hozzá az ismétlősök. Az iskolát a veszprémi püspök, mint a falu kegyura tartotta fenn. Az iskolaépület is az ő tulajdonát képezte, mely ekkor ismét nagyon rossz állapotban volt. Ehhez jött hozzá a község részéről 20 Ft tanulónként, illetve 25 Ft az ismétlősökért. Az iskoláskorúak 75%-a látogatja az iskolát, összesen 340 fő. A jelentés szerint az oktatás egész évben és egész napon át folyt. Az iskola télen szorgalmasan látogatott, de nyáron már csak 10–12 fő jár iskolába. Az ismétlő osztály vasárnap tanult délután kettőig. A tanított tárgyak hittan, olvasás, írás, számtan és éneklés. Nincs tornászat, zene, rajzolás, idegen nyelv. A tanító jövedelmét készpénzben, természetben és földek jövedelméből kapta. A mai napig a határ e részét „tanító földek”-nek nevezik a nyirádiak. Összesen 88 Ft 30 kr tett ki mind ez (Iskolai jelentés, 1866).

A 1868-as tanügyi törvénynek megfelelően felekezeti iskolaként működött tovább. A hatosztályos elemi iskolává való fejlesztés nem volt zökkenőmentes, hiszen az egy tanerő nehezen tudta megszervezni a hat osztályt. A népességadatokból és az előbb említett létszámokhoz az egy tanterem is kicsinek bizonyult. 1878-ban az egyházmegyei főtanfelügyelő jelentette a püspöknek, hogy ugyan Nyirádon van két tanterem, de az oktatás nincs megfelelően megszervezve. A falu vezetősége szem előtt tartotta az iskolával kapcsolatos feladatait, de azt véghezvinni, megvalósítani nem mindig sikerült. Mégis elkezdődött egy olyan folyamat, amely lehetővé tette, hogy XIX. század végére egy jól szervezett, új iskolaépületben működő népiskolája lett Nyirádnak.

Az iskolai nevelés sikerének egyik legfontosabb pillére a tanító személye, de Nyirád életében talán ugyanilyen fontos szerep jutott a plébánosnak és a falu elöljáróinak is. A bemutatott időszakban az egyházközséget Andalits Lajos plébános vezette, ő volt az iskolaszék elnöke is. Ötvenévi szolgálata alatt (1877–1927) sokat tett az egyházközség megfelelő működéséért, de legalább ennyit köszönhet neki az iskola is, talán a kettőt nem is kell minden esetben szétválasztani. Közösségformáló tehetsége mindenképp megmutatkozott. Az adminisztráció is jól működött a keze alatt. Erről sok levél, jelentés, díjlevél fennmaradt a helyi plébánián és levéltárakban. Ő volt az, aki a nyirádi Historia Domust már magyarul vezette, lejegyezve a legfontosabb eseményeket, történeket. Az ő odafigyelésének köszönhetően pontos iskolaszéki jegyzőkönyvek készültek 1889–1918 közötti időszakban.

A források szerint 1889-ben Reichard Elek tanító vezeti az iskolát, a másodtanítói állásra nincs jelentkező, aminek okát az alacsony fizetésben látják, melyhez még lakás sem tartozott. További gondot jelentett, hogy az egyházközség filiájában Deákipusztán Hornig Károly püspök új iskolát építtetett, így azoknak a gyerekeknek a tandíjától elesett a község, ezért póttandíjat rendeltek el. Az 5%-os adó nem elegendő az iskola fenntartására. (Iskolaszéki jegyzőkönyv, 1889)

A tanító 1892-ben bekövetkezett váratlan halála után Horváth Lajos tanítót alkalmazták, akinek több mint húszévi munkája szintén az iskola javát szolgálta. A másodtanítói állásban több változás volt az évtizedek alatt.

Az iskolaépület, és felszerelése továbbra is elég rossz állapotban volt. Már 1889-ben kezdeményezi a plébános a kegyúr felé a hiányosságok kijavítását, segédtanítói szoba, istálló és pajta építését. Ennek eredménye 1893-ban lett: „Szoba hozatott, hogy a veszprémi

megyéspüspök úr ő méltósága kegyeskedett a nyirádi iskolához tetőzete kijavítására épü-
letfát és zsindelet adományozni, s hogy az iskolához csak oly rozszant állapotban van, hogy
annak kijavítása [...] elodázhatlan.” (Iskolaszéki jegyzőkönyv, 1893)

A fenntartási gondokat megoldandó, az 1868-as törvényre hivatkozva, fordultak a köz-
ség felé, úgy fogalmazva, ha a község nem segít, akkor tandíjat is kivetnek. Az igazi fordulatot
csak az új század hozta. Nem a régi épület javíthatásával és toldozgatásával végezték el,
hanem Keszler Aladár építőmester tervei alapján egy új két tantermes iskolát építettek. A kö-
vetkező feladat 10 év múlva jelentkezett, amikor újra kinőtték a gyerekek az osztályterme-
ket, és elgondolkodtak egy harmadik tanítói állás felállításáról is.

III. Az iskolai, községi ünnepek szerepe az iskola életében

A hétköznapi mellett az iskola életét átszöttek abban az időben is azok az ünnepek,
rendezvények, ahol az iskola tanulói verssel, énekkel szerepeltek, a község lakóival együtt
ünnepeltek. A millennium évében kiadott új tanterv a római katolikus népiskolák számára a
következő célt fogalmazta meg: „A népiskola akkor oldja meg feladatát, ha a gyermeket
mindarra megtanítja és neveli, amit majdan családi, egyházi és polgári életükben tudniok
és tenniük kell, hogy emberi rendeltetésüknek megfeleljenek. Evégből adjon alapot a gyer-
mek hitének és vallásos életének, fejlessze bennük a nemzeti érzést és öntudatot, és lássa el
őket a gyakorlati élet által követelt elemi ismeretekkel és ügyességekkel.” (Mészáros, 2000)

A nyirádi gyerekek életét a XIX. utolsó évtizedében több ünnepség színesítette. Az egyik
kiemelkedő esemény a Millennium megünneplése volt 1896. május 17-én, melyről jelentés
is készült a püspökség felé. Az ünnepség helyszíne a temető volt, mert ebben az időben új-
ították fel a templomot. „Miatán az ünnepély rendezése a plébános, tanító, az isk.sz. tagok
és előljáróság által előre megbeszéltek, a millenáris hársfák annak idején a község há-
zánál ünnepélyesen elültetve lettek. Május 17-én az iskolás gyerekek a községi pénztár által
vásárolt nemzeti zászlók lobogtatása mellett, és pedig a leánykák lehetőleg fehér ruhában fel-
koszorúva, a fiúk pedig nemzeti színű kokárdákkal felékesítve, tanítóik vezetése mellett péld-
ás rendben vonultak ki a temetőbe.” (Emléklapok, 1896) A szentmise és szentbeszéd után
a templom és az iskola felé indult a tömeg. A megemlékezésen beszédek és szavatok kö-
vették egymást. A napot a nyirádi felsőerdőn népünnepély zárta.

Ezen ünnepek kettős nevelő szerepe volt. Egyrészt a gyerekek szerepeltetése, a hazáról,
hazaszeretetről való megnyilatkozásuk nemcsak a kiállításukat segítette, de az ünnepélyesség
érzése érzelmileg is hatott a gyerekekre. Másrészt a plébános, a körjegyző, a tanító beszéde
tartalmukban és előadásmódjukban is eljutott a tanulókhöz, sőt a szülőkhöz is.

Nyirádon három évvel később szintén nagy ünnepre készülődtek az iskolások: Magyar-
ország első Erzsébet királyné szobrát avatták 1899. május 22-én, pünkösdhétfőn.

1898. szeptember 10-én Erzsébet királynét, Ferenc József hitvesét meggyilkolták. A ha-
láhir nemcsak a Habsburg-családot, hanem az egész európai közvéleményt megrázta. Er-
zsébet legendája már életében hatalmasra nőtt, váratlan tragikus halála még nagyobbra
duzzasztotta az iránta érzett tiszteletet, szeretet, rajongást. (Krúdy, 1998.) A gyászír elju-
tott Nyirád községbe is, ahol a királyné iránti tisztelet szintén erősen élt. A községben meg-
jelenő Szálló Levelek 1898. szeptember 15-i számának címlapján Polgár Béla lapszerkesztő
megemlékezését olvashatjuk. A nyugalmazott szolgabíró alattvalói tiszteletét fejezte ki a
meghalt királyné felé: gyászlobogót adományozott a nyirádi templomnak.

A gyász első napjaiban egész Magyarország területén keresztül szaladt a jelszó: „Szobrot a királynénak!”. A nyirádiak is adakoztak az országos szoborra, de már ekkor „megérelődött az a hazafias eszme”, hogy lehetőség szerint itt a község határában egy kisebb szabású emlékművet állítsanak a királyné emlékének. Ezzel az első szobrot emelték az akkori egész Magyarország területén. A döntés akkor született meg, amikor az akkori földművelésügyi miniszter, Darányi Ignác 1898 őszén körlevéllel fordult az ország lakóihoz. Ebben arra buzdított mindenkit, hogy a királyné emlékét megőrkítő fákat ültessenek. (Emlékkülés Gödöllő, 1998) 1899. február 5-én a községi képviselőtestületi ülésen felolvasták ezt a feliratot és egyhangú határozat született, hogy nem csak fákat ültetnek, hanem még egy díszes mellszobrot is emeltetnek a királynénak.

A szobor felállításának költségeire megkezdődött az adományok gyűjtése. Ennek irányítását a szoborbizottság elnöke, Polgár Béla vette kezébe, aki az 1899. február 16-i Kérelem cikk után szétküldte a gyűjtőleveket. 583 gyűjtőívről találhatunk számszerű kimutatást a Szálló Levelek hasábjain. A pápai tanítóképző 36 Ft 30 krajcárt gyűjtött. (Erzsébet szobor, 1899. május)

Az 1899. február 5-én tartott képviselőtestületi ülésen hozott határozat után az első lépés a liget létesítéséhez megfelelő terület kiválasztása volt. Az alkalmasnak talált terület a község határán lévő, Devecser felé vezető országút melletti sziklás gerinc volt, ahol egy forrás is csörgedezett. A területet a helyiek Dombkútnak nevezték.

A fák ültetéséhez nem volt megfelelő a talaj, ezért a köszikla tömböt fölrobbantották. *„Azóta serényen folyik a munka, a csákánykapák a sziklatörmeléket elszállították, s idáig 2000 szekér televényföld lett összehordva az emlékfák talajára.”* (Szálló Levelek 1899. február 23) A munka három hétig tartott, de a 3000 szekér föld termőtalajjá varázsolta a sziklás területet. A liget befásítását a község kegyura, báró Hornig Károly veszprémi püspök adománya tette lehetővé. Sarvalyai faiskolatelepről 100 db lucfenyőt, 20 db vadgesztenyét, 10 db szomorúkőrist, 10 db amerikai diót és 10 db juharfát ajándékozott a nyirádiaknak. Ez a jelentős adomány 50 forintnak felelt meg. A ligetet körülkerítő karfákat a község erdejéből ingyen szerezték be, a sodronyt pedig a már befolyt pénzből vásárolták. A facsemeték mellett rózsák és tuják is helyet kaptak a ligetben, melyek a tavasz folyamán szépen növekedni kezdtek. A liget karfáit barnára festették. Sétautakat alakítottak ki, vörös murvával felszórták és elgereblyézték. A virágágyakat ún. szőnyegnövényekkel szegélyezték. A falu apraja-nagyja kivette részét a munkából.

Már gyűltek az adományok, március elejére a befolyt összeg alapján láthatóvá vált, hogy Polgár Béla kérése meghallgatásra talált. A ligetben a falu lakói a fák ültetésébe kezdtek, a szoborbizottság a fölállítandó szoborhoz kivitelezőt keresett. A Szálló Levelek március 9-i számában arra kéri a budapesti, ill. bécsi előfizetőket, hogy tájékozódjanak, mennyibe kerül egy bronzból öntött, vagy márványból faragott 80 cm mellszobor. Először érintkezésbe léptek Gerendai A. és fia budapesti akadémiai szobrászokkal, akik hat hónap alatt készítették volna el carrarai márványból a mellszobrot. A fél év vállalási időt hosszúnak találhatta a szoborbizottság, Nyirád mindenképp az első szeretett volna lenni Erzsébet királyné megőrkítésében. Így eshetett a választás Tilgner Viktor szobrászművészre, aki ugyan már nem élt a nyirádi szoborállítás évében, valószínűleg a műhelyéből származó mellszobor alapján készítették az öntvényt. A szobrot nem magyar cégnél készítették, mert „ilyen kisebb szabású, de fényes kivitelű emlékműveket magyar iparosok és fémöntödék ma még nem készítenek.” Öntvényről van szó, melyet a morvaországi blanskói fémöntöde (ma Szlovákia) készíttette el. Egy fényképminta alapján tájékoztak a szobor alakjáról, melyet élethűnek

találtak a nyirádi szoborbizottság tagjai: „*a fejére tett korona, mintha a szenvedések töviskoszorúja volna, s a mélyen beesett szemek, mintha a nyugalomát nem találó lélek kínos vergődéséről beszélnének*” (Erzsébet szobor, 1899. április) A szobor május 16-án érkezett Nyirádra, Polgár Béla savaival „háza érkezett”. Azóta is háborítatlanul áll azon a helyen, ahova 1899-ben került. A szoborbizottság „lelkesült örömmel” szemlélte meg a remek kivitelű szobrot. Magassága 86 cm és 120 kg nehéz. A szobor talapzata és oszlopa is szép kivitelű munka. Az ötven „métermázsa” nehéz kötömböt hat szekér szállította Sümegről Nyirádra május 18-án. A köréslazteket Pentz Mihály „előnyösen ismert” sümegi kőfaragómester készítette. Az alapkőbe okmányt helyeztek el, melyet a plébánia, tanítói kar, előljáróság, csendőrség, postahivatal, szövetkezet és a Szálló Levelek szerkesztője írt alá. Az okmány szövege sajnos nem ismeretes számunkra.

Így a teljes szobor 312 cm magas, oszlopának felső részére ez volt írva:

ERZSÉBET
1837–1898.

Az ünnepnap eseményeiről a helyi lapon kívül a megye több lapja (Zalamegye, Pápai Újság, Zala, Somlyó-vidéki Hírlap, Tapolca és vidéke, Sümeg és vidéke), és az országos lap a Vasárnapi Újság is beszámolt. Minden egyes hirdetés részletes leírást ad a szoboravartás eseményeiről, a helyi vonatkozásokat kiemelve.

Kora reggel taracklövészek ébresztették fel a falu lakóit. Négy óraker sűrűn hulló esőben indult 26 nyirádi kocszi a devecseri vasútállomás felé. Ide érkeztek a reggeli vonattal a pápai állami tanítóképezde 100 tagú énekkara tanáraik vezetése alatt. Negyedkilenc felé tűntek fel a látóhatáron a pápaiakat szállító kocsik. A község határán taracklövészek jelezték a vendégek érkezését. Az ünnepi mise háromnegyed tízker kezdődött, melyet Nyirád lelkésze Andalits Lajos esperes-plébános mondott. A paplagnál gyülekeztek a különféle küldöttségek. A Rákóczi-induló hangjai mellett fél négyker a plébánia elől elindult a menet az Erzsébet-ligetbe: „*A menet élén a községi zászlót vitte a községi szolga, majd 12 fehér ruhába öltözött koszorús lány következett, utánuk jöttek a község koszorúját vivő bíró vezetésével a nemzeti színű kokárdás előljárók és képviselők, aztán két zászlóval Szőcz községe, majd a pápai tanítóképezde 8 tanára és 100 növendéke. Ezek után a zenekar; majd az egyes küldöttségek.*” Az Erzsébet-ligetben a sokaság éljenezve fogadta az érkező menetet. Miután elhelyezkedtek, az ünnepély megnyitásként elénekelték a Himnuszt. Röviddel ezután a díszes emelvényre lépett Andalits Lajos nyirádi esperes plébános és elmondta megnyitó beszédét: A beszéd után a szoborról lehullott a lepel, mindenki tapsolt és éljenzett. Az énekkar a Király-himnuszt énekelte el, majd Szováthy Lajos letette a szobor elé az intézet koszorúját. A falu koszorúját a község bírása Nagy Gergely helyezte el a szobor lábánál. A babérlevélből és élő gyöngyvirágból font koszorút a veszprémi püspökség sümegi főkertésze fonta. A széles „habos selymü” nemzeti szalagra aranybetűkkel írták:

„*Erzsébet királynénak – Nyirád község*”.

A következő beszédet Polgár Béla a szoborbizottság elnöke mondta, melyben a királyné érdemeit és tragikus halálát is taglalta. Még Polgár Béla a község bírásához intézte végszavait, melyekkel gondjaira bízta és átadta az Erzsébet-ligetet és szobrot Nagy Gergely községi bírónak, aki megköszönte: „*Köszönöm a község nevében, hogy ezt a szobrot felál-*

lították. Gondozásom alá veszem. Ügyelek rá és őrizem.” Végezetül a Szózat következett, mellyel az ünnepély a ligetben véget ért.

Az azóta eltelt több mint száz év alatt a szobrot körülvevő ligetből pár fa hirdeti azt a lelkesedést és a királyné iránt való tiszteletet, melyet elődeink éreztek. A szobor háborítatlanul átvészelte a XX. század viszontagságait, háborúit, szobordöntőgetéseit. Csendesesen meghúzódva a vadgesztenyefák árnyékában várta a hagyományok, a legenda újraéledését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A nyirádi rk. Elemi iskola jegyzőkönyve (1889–1918). Nyirád.

Az 1896-ik évi május hó 17-én tartott iskolai millenniumi ünnepélyekről készült emléklapok. Zalavármegye.

Érseki Levéltár: Veszprém.

Burucs László (1985): Fejezetek Nyirád történetéből (kézirat). Plébánia Hivatal: Nyirád. 25.

Czobor Mátyás szerk. (1912): Zalamegyei Almanach. Mérei nyomda: Keszthely.

Emléklés a Gödöllői Erzsébet-park alapításának 100. évfordulóján. (1998) Gödöllői Lokálpatrióta Klub: Gödöllő. 31.

Erzsébet-liget = Szálló Levelek, 1899. márc. 9. 2.

Erzsébet-szobor = Szálló Levelek 1899. ápr. 20. 1.

Erzsébet-szobor = Szálló Levelek 1899. máj. 28. 4.

Holub József (1933): Zala megye községeinek története (kézirat). Zala Megyei Levéltár: Zalaegerszeg. III. kötet 529.

Iskolai jelentés Nyirád (1866). Érseki Levéltár: Veszprém.

Kovacsics József–Ila Bálint (1988): Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó: Budapest. II. köt. 309–310.

Krúdy Gyula (1998): Erzsébet királyné: regényes történetek. Palatinus: Budapest. 172–173. Az Erzsébet-liget és a szobor története = Szálló Levelek 1899. május 22.

Mészáros István (2000) A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat: Budapest. 226–227.

Meszlényi Antal (1941): Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatása 1845–46-ban., Veszprémi Érsekség: Veszprém.

Nyirád község kincse = Szálló Levelek, 1899. máj. 22. 7.

Pfeiffer János (1987): A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. München. 234.

Tanítói Díjlevél (1889). Érseki Levéltár: Veszprém.

Vecsey Lajos (1937): A zalai népnevelés Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedeiben. Történetírás: Budapest. I.évf. 132.

Dr. Tölgyesi József és Révfülöp

Dr. Tölgyesi József tiszteletbeli révfülöpi! Bátran adományozhatnánk ezt a jelképes titlust, hiszen élete és munkássága szervesen kötődött és kötődik a csodálatos Balaton-parti nagyközséghez, Révfülöphöz. Ez a kötődés élő, nem a környezethez kapcsolódik, hanem az itt alkotott és alkotó emberekhez, barátokhoz, emléküik ápolásához. Ennek felvillantására vállalkozom röviden és nem teljes körűen, kissé szubjektív módon.

A révfülöpi barátok és munkatársak

Tölgyesi József életútjából, írói, közéleti szervezői munkásságából kibontakozik, hogy szakmai, baráti kapcsolat fűzte Révfülöp kiemelkedő pedagógus személyiségeihez, „nagy öregjeihez”.

Ezek közül elsőként említeném **Süle Sándort** (1908–1996), Veszprém megye jeles pedagógus személyiségét, neveléstörténészét, honismereti kutatóját, aki kertai iskolaigazgató éveitől 1973-tól nyugdíjasként Révfülöpön élt és alkotott. Tölgyesi révfülöpi látogatásai, Süle Sándorról megjelent írásai, életút feldolgozásai, bibliográfiái az életút számbavétele és összegzése mellett a településtörténet szerves részét is képezi.

Ugyancsak személyes ismeretség és kapcsolat fűzte Tölgyesi Józsefet a révfülöpi iskolaigazgatóhoz, a helyi honismereti múzeum létrehozójához, **Benke Lászlóhoz** (1914–1999). Laci bácsi küzdelmes és eredményes nevelői, iskolairányítói és honismereti kutatómunkássága jól ismert. Ezt segítette évtizedeken át helyi látogatásaival, a megyei lapban és szakmai orgániumokban a Benke-féle honismereti múzeumról írt tudósításaival, írásaival Tölgyesi József. (Az általam ismert legkorábbi írása: *A révfülöpi tájmúzeum* – Horizont 1978. 4. számában jelent meg.)

Veszprém megyei pedagógia és neveléstörténetének egy majdani fejezete lesz Tölgyesi József és Fonay Tibor közös munkássága, a Veszprém Megyei Pedagógiai, valamint a Neveléstörténeti Társaság tevékenysége. Természetesen **Fonay Tibor** (1911–1999), a helyieknek Tibor bácsi is révfülöpi. Emléke máris fakul, bár őnmaga által összegzett, teljes életművet hagyott hátra 1999. április 26-án – 89. életévében – bekövetkezett halálakor. Volt Révfülöp községbírója, a helyi általános iskola megalapítója, a népnevelés és közművelődés megszállottja, a Balaton szerelmese és Egry József ismerője. Életkedv, humorérzék és szódásüvegszerű magas dioptriaszámú szemüveg jellemezte, és alkotói barátsága Tölgyesi Józseffél, aki többek között 26 kiadott könyvének nem könnyű szerkesztési, kiadói munkáját is végezte.

Utójára említtem azt, hogy segítő figyelmet, támogatást – jó néhány önzetlenül készített révfülöpi vonatkozású írást, tudósítást – és baráti ösztönzést kapott Tölgyesitől a jelen sorok írója is. Az ismeretség a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság 1990-ben történt alakuló ülésétől keltezhető, így immár ez is több mint két évtizedes és folyamatos.

Révfülöpi közelmúlt: előadások és rendezvények

Tölgyesi József a révfülöpi pedagógiai és honismereti ismeretterjesztés visszatérő szereplője. Mindezt kiemelkedő előadói készsége, érdekes és érdekfeszítő előadói stílusa és nem utolsósorban a témák időszerűsége és általa való személyes megközelítési lehetősége is indokolja.

A közelmúltra visszatekintve 2007 februárjában a Révfülöpi Téli Esték előadássorozat keretében tartott előadást „*Az évszázadok és a jövő iskolái*” címmel a helyi Evangélikus Oktatási Központban.

A következő esztendőben, 2008. november 14-én Süle Sándor *Révfülöp földrajzi nevei* c. könyvbemutatója a révfülöpi Tóparti Galériában érdekes történetek, személyes emlékek és életút felelevenítésével emlékezett meg Süle Sándorról.

Fél év múlva, 2009. május 23-án a Révfülöpi Honismereti Egyesület szervezett emléken rendezvényt **Fonay Tibor** halálának 10. évfordulóján, ahol könyvbemutató és vetített fotók mellett Tölgyesi személyes hangvételű előadását hallgathatták meg a jelenlévők.

2010. február 5-én a révfülöpi Tóparti Galériában került sor a *Benke László emlékkötet* könyvbemutatójára, ahol Tölgyesi József emlékezett meg a révfülöpi tanítók, tanárok „nagy generációjáról” és Benke László életútjáról.

Utoljára idén, 2011 júliusában, az első okleveles említésének 800. évfordulóját ünneplő Révfülöp Fonay Tibor születésének 100. évfordulójára emlékező rendezvényén köszönthették Tölgyesi Józsefet településünkön. A Révfülöpi Honismereti Gyűjtemény időszaki *Fonay kiállításának* megnyitása után Ő idézte fel több mint félszáz érdeklődő előtt a jeles pedagógus életútját, majd mutatta be a *Fonay emlékkötet*et.

E mellett Neki köszönhetjük a részletes, révfülöpi kiadású köteteinkben megjelent életútösszegzéseket, amelyek ma már pótolhatatlan neveléstörténeti, helytörténeti adalékok településtörténetünkhöz. Ezek:

Dr. Tölgyesi József: Süle Sándor. In.: Süle Sándor: Révfülöp földrajzi nevei. Révfülöp, 2008. Révfülöpi Honismereti Egyesület. 89-105. p.

Dr. Tölgyesi József: Benke László. In.: „A kultúrincsek milliomosa” Benke László emlékkötet. Révfülöp, 2009. Révfülöpi Honismereti Egyesület. 137-150. p.

Településünk múltjának részesei és ismerői tudják, hogy Süle Sándor, Benke László és Fonay Tibor mindhárman tanítók, tanárok voltak. Évfordulóik jegyében dr. Tölgyesi József közreműködésével megvalósított emléken rendezvényekkel arra a mentalításra, arra a hozzáállásra hívtuk fel a figyelmet, amely az egyénnek a közösséghez (településhez, hazához, nemzethez) való olyan viszonyulását méltatja, amely egyre ritkább kis hazánkban.

Emlékeztünk rájuk, hiszen: „*A tanítói hivatás és sors: küldetés. Névtelenek ezrei, és lettünk az emlékezetekben, írásokban megmaradtak voltak a magyar szellem, a valamikori kisiskolák embernevelés-őrzői. Ők voltak azok, akik többségükben névtelenné válva évtizedeken át a katedrán állva küzdöttek azért, hogy megmaradjon a nemzet, hogy minden mozdulatuk, szavuk, tekintetük az ígéretes jövőt sugallja: a sors kényszere ellenére a lélek, a gondolat szabad szárnyalása legyen az útravaló. Önnön életüket gyémántkristályokként adták oda tanítványaiknak, akikben évtizedek múltán is ott csilloghat valami abból a szellemi fényözönből, ami a tanítókból, tanítónőkből áradt.*”

Ebben az értelemben dr. Tölgyesi József is tanító, Révfülöp, Veszprém megye, az új nemzedékek példaadó és példamutató tanítója. Köszönjük József!

Elmélet és gyakorlat az 1920-as évek levente-mozgalmában Magyarországon

I. Az indulás

Az I. világháborút lezáró békeszerződések láncolata a legnagyobb változásokat Közép-Kelet-Európa térségében hozta. Az Osztrák–Magyar Monarchia felszámolásával független államok sora jött létre. A nemzeti önrendelkezésre való hivatkozás keveredett a nyers hatalmi érdekek jelentkezésével.

Magyarország területében, gazdasági potenciáljában megfogyatkozva, korábbi nemzetközi szerepét, s magyar ajkú lakosságának egyharmadát elveszítve, új lehetőségek közepe lett független állammá. A Horthy Miklós által fémjelzett rendszer a demokrácia és a diktatúra közötti átmenetet képezett,¹ s fenntartásában, elfogadtatásában és egész struktúrájában a korábbinál jóval nagyobb szerephez jutott az ideológia, s a társadalom eszmei síkon való befolyásolása.

II. A létrehozás

A trianoni béke becikkelyezéséről szóló 1921. XXXIII. tc. 102. cikkében a korábbi haderő leszerelését írták elő. A 103. cikk megszüntette az általános hadkötelezettséget, önkéntes haderővel váltva fel, melynek létszáma a 104. cikk szerint nem haladhatta meg a 35.000 főt. Ezzel az országot védtelenné téve katonailag teljesen kiszolgáltatták a győzteseknek és szövetségeseiknek a csehszlovák, a román és a szerb-horvát-szlovén államnak.²

A hatalmas területi, lakosság, és nemzeti össztermék veszteség mellett, a nyomasztó katonai fölényben lévő szomszéd államokkal szembeni kiszolgáltatottság érzését alakította ki. Ez irányította a figyelmet a testnevelés és sport felé. A 1921: LIII. tc. 1. §-a a testnevelés feladataként azt határozta meg, hogy az egyének testi épségét és egészségét megóvjva, lelki és testi erejüket, ellenálló képességüket, ügyességüket és munkabírásukat fejlessze, így erősítve a közegészség állapotát, gyarapítva a nemzet munkaerejét.³ Ennek biztosítására írta elő az államnak a törvény 2. §-a a rendszeres testnevelésről való gondoskodást valamennyi iskolaszinten, beleértve a felsőoktatást is, az iskolát elhagyó fiúk testnevelésének megszerzését kötelező részvétellel 21 éves korig, s minden társadalmi intézmény támogatását, melyek a testneveléssel komolyan foglalkoztak, s nemzeti irányúak voltak.⁴

Az anyagi nehézségeket jelezte, hogy a törvény végrehajtási utasítása csak három évvel később, 1924-ben született meg, akkor, amikor az 1922-ben megszűnt Országos Testnevelési Alapot a III. tc. visszaállította. Ettől kezdve a lóversenyek fogadásából 8 %-ot, egyéb fogadási irodák által fizetett illetékekből 2 %-ot a testnevelés céljaira kellett juttatni. A sportmérkőzések belépőjegyeire kivetett adó viszont a Nemzeti Stadion építésére, a Testnevelési Főiskola fejlesztésére és a tervezett olimpiai játékok fedezetére szolgált.

A sportszövetségek felett testnevelési kérdésekben a kultuszminiszter látta el a felügye-

leti jogot az Országos Testnevelési Tanács útján. Az iskolán kívüli testnevelés elősegítésére hozta létre az 1924. évi 9000. sz. VKM. rendelet a Levente egyesületeket.⁵

A leventekötelezettség az 1921: LIII. törvénycikkkel szabályozott testnevelési kötelezettség helyébe lépett. A testgyakorlási kötelezettségnek az volt a célja, hogy a hadkötelezettség eltöltése következtében katonai téren és a népnevelésben előállott hiányokat a lehetőségnek megfelelően pótolják. A leventeintézmény céljaként az ifjúság lelki, testi és szellemi katonai előképzését fogalmazták meg.

III. Fejlesztési irányelvek

Az intézmény fejlesztésére vonatkozóan két irányelv készült. A nyíltan kezelhető, főleg a sportra vonatkozót írásban adták ki. A bizalmas irányelvek a felügyelők és vezetők szintjéig csak szóban történhetett. Ennek írásbeli nyoma nem lehetett. „Az intézmény igazi céljairól senki előtt még burkoltan se tegyünk célzást. Ne dicsekedjünk, ne hangoztassuk lépten-nyomon, hogy ennyi meg annyi... menti meg a hazát; dolgozzunk hangtalanul, észrevétlenül.”⁶ Ezen irányelvek 7. pontjában határozták meg a Levente intézmény feladatát: „következetesen honvédelmi célokat követ. Alapja az, hogy a jövő harcosunk önálló, fürge, ruganyos és küzdőképes legyen, mert ezt a jelenlegi harcászati elvek követelik, és mert ellenfeleink számbeli túlsúlyát egyrészt a gyorsaságon alapuló megelőzéssel ellensúlyozhatjuk.”⁷ Mindennek elérésére a szabadtéri sportok közül elsődlegesen a játékokat, az úszást és az atlétikát szorgalmazták. Fő célként az egész nemzet honvéddé nevelését tűzték ki.

Ennek megfelelően minden sportgyakorlat feladatának a hadkötelezettség szünetelése alatt a fiatalok olyan irányú felkészítését nevezték meg, hogy szükség esetén gyorsan jó katoná válhasson belőlük. Ezt a 20-as években a kellően kiképzett oktatók hiánya akadályozta. Az előképzésre alkalmas, megbízható oktatók beszervezését az emléklapos tisztek, vitézek, leszerelt altisztek sorából igyekeztek megoldani megfelelő javadalmazást biztosítva számukra.

Az 1927/28. foglalkozási terv társadalmi réteg specifikus anyag elvégzésére adott utasításokat.: „Gyárvárosokban, ipartelepeken – ahol a 18–21 éves... ifjúság... nem hazafias érzelmű, – az előképzés – zártrendszerű gyakorlatokra, kirándulásokra szorítkozzék.”⁸ Itt a fő súly a sportra helyeződött. A „Tisza-Duna- és Balaton menti ifjak főleg úszással és evezéssel foglalkozzanak”⁹ „Lótenyésztéssel foglalkozó vidékeken, lovas és hajtó sportban képzendők elő a 18-21 éves ifjak”¹⁰

Különösen fontosnak tartották annak kiemelését, hogy „mindennemű kiképzés a vezetők részéről csak polgári ruhában végezhető. – Az előképzésről való beszélgetés, még bajtársi körökben is tilos. Épp úgy tilos ilyen gyakorlatok fényképezése, vagy azok hírlapi szellőztetése.”¹¹

Külön foglalkoztak a vezetőkkel kapcsolatos elvárásokkal. Ezek szerint a leventevezető „legyen erélyes, de nem durva; előzékeny, de nem hízelgő; egyenes-szókimondó, amellyel óvatos. Legyen inkább tartózkodó, mint bőbeszédű.”¹² De elvárták tőlük a példát mutató józan magánéletet, a magánérdek kizárását is. Egyfajta népnevelő-katona kettőséget követeltek meg a vezetőktől.¹³ Klebelsberg Kunó kultuszminiszter a Nemzetgyűlés előtt 1926-ban kijelentette, hogy „mi a levente-ügyet pedagógiai ügynek, népnevelési ügynek tekintjük, ennek az álláspontomnak megfelelően a leventeoktatóknak több mint 80%-a néptanító és odatöreksem, hogy ez a százalék mindig emelkedjék. Az a kifejezett utasításom, amelyet ebben a dologban a végrehajtásra hivatott közegeknek adtam, hogy ahol csak lehetséges, a helybeli néptanítót alkalmazzák leventeoktatónak, mert az tanítja az iskolába járó ifjúságot a tornára,

egészen természetes dolog tehát, hogy amikor az ifjúság, az életbe kikerül, továbbra is a néptanító kezén maradjon testnevelés szempontjából.¹⁴

Szükségesnek mutatkozott az együttműködés biztosítása minden hazafias intézménnyel (nemzetvédelmi, vitézi szervek), a közigazgatás vezetőivel is. Fontosnak látták az egyházi kérdés tapintatos kezelését, minden vallás tisztelőjére hívták fel a figyelmet, egyúttal a felekezeti harcokon való felülemelkedésre is. Különösen kiemelték az intézmény politika-mentességét, megtiltva a leventék politikai gyűléseken való részvételét, „jöjjön ez bármely irányból.”¹⁵ Ezt nyomatékosították a következőkkel: „Az ifjúsági ünnepélyeken nem szabad politikai beszédeknek elhangzani, mert felelőtlen szónokok hazafias intézményünk romlását idézhetik elő... Meggondolatlan, heves szónokok kerülendők.”¹⁶ Ennek megfelelően a nyilvános beszédek minimálisra csökkentését javasolták a témák állandó ismétlődése miatt is példaként felhozva, hogy az „egyik szónok azt hangoztatja, hogy az ifjak szerzik vissza Nagy-Magyarországot; a másik az ifjúsággal tüzeti ki a zászlót a Kárpátoktól az Adriáig; a harmadik hősi halált emleget minden ifjúnak. Az ilyen beszéd hazafias ugyan, de nem buzdító. Nem halált és rémképeket kell az ifjúság előtt emlegetni, hanem a boldogabb szebb jövőt! Buzdítani, bátorítani kell őket, nem csüggeszteni!”¹⁷ – határozták meg a helyes irányt.

A trianonsokk hatását tükrözi, hogy az ünnepélyek szervezésénél arra figyelmeztettek, hogy „kémeikkel vagyunk körülvéve”. Őva intettek minden olyan beszédre, mely külpolitikai szempontból aggályos lehetett.¹⁸ A túlzott őszinteség elkerülésére intettek a napilapokkal kapcsolatban. Úgy vélték, hogy nem kell minden gondolatunkat világgá kürtölni: „Tanuljunk a múltból, kövessük ellenfeleink példáját, kik nem hirdették, hogy mire készülnek és most ökölbe szorított kézzel kell túrnunk, miként fojtogatják elszakított véreinket.”¹⁹

A titkosság fenntarthatatlanságát jelzi, hogy már 1926-ban a Magyar Távirati Iroda bizalmas értesítésében hírül adta Párizsból, hogy a Quotidien c. lap „Miként szervez Magyarország titkos hadsereget?” cikkében támadta a leventemozgalmat. Felhíva a figyelmet arra, miszerint a magyar kormány kényszeríti a falvak legénységét, hogy részt vegyen a levente mozgalomban.²⁰

IV. A gyakorlat útján

A leventéknek az 1921:LIII. tc. végrehajtási utasításával elrendelt összeírására és nyilvántartására 1927-ben az 1906 és 1915 között születettek esetében került sor. A leventeköteles korba érők összeírását a helyi viszonyokat ismerő előljárók végezték el, mely adatokat a községi jegyző ellenőriztette, s jegyeztette be a testgyakorláskötelesek /leventék/ lajstromába a testnevelési törvény végrehajtási rendelete 40.411. lapoldalán lévő táblázatba.

A nem helyben született és anyakönyvileg ellenőrizhető beköltözőtötteket 24 órán belül be kellett jelenteni a községi előljáróságoknál, hasonlóan kellett eljárni a tanoncokat, segédeket alkalmazó munkaadóknak is.

A testgyakorláskötelesek (leventék) összeírását az adófőkönyvek, a házbérvallomási ívek, a földreform során földhözjutottak jegyzékei, az Országos Gazdasági Munkás és Cselekedésgyűlés Pénztár adatai, a születési anyakönyvek, valamint a tankötelesek törzskönyvei alapján ellenőrizték.²¹

1927-ben adta ki az OTT III. bizottsága a 18–21 évesek tömegképzésére vonatkozó kiképzési tervezetet – ’Bizalmas’ megjelöléssel –, mely az év végéig az 1906-ban, s az egész kiképzési éven át az 1907-1910 között születetteknek vonatkozott.

Klebensberg Kunó 1926-ban, mint a leventemozgalomért felelős miniszter határozottan tagadta, hogy a leventemozgalom katonai mozgalom lenne, kihangsúlyozva benne a népis-

kolai tanítók szerepét, s azt hogy azokat a rendgyakorlatokat, amelyeket katonai oktatás-ként támadt az ellenzék, a lehető legcsekélyebb mértékre akarja a kormányzat visszaszorítani előtérbe állítva a sportot.²² Ezzel szemben a tervezet már az első naptól a harckiképzésre fordította a figyelmet. A játéknak, testgyakorlatnak az alakiságnak mindig a harci célt kellett szolgálnia. Az oktatóktól elvárták, hogy tudják mit akarnak oktatni, s azt tervszerűen tegyék. Az újoncoktól a tervezet helyes végrehajtást várt, ami megmutatta, hogy megértették-e az oktatottakat. A kiképzés 1. napjának célja a katona fogalmának és hivatásának megismertetése volt, alaki feladatokkal kiegészülve, mint az állás, vigyázz, pihenj, jobbra-balra át. A 2. nap az ellenség fedett és nesztelen megközelítésével, a szurony és a rohamkés használatával foglalkoztak. Emellett a tisztelegj, valamint az álló helyzetben végzett testfordulatok szerepeltek a kiképzésben. A 3. nap célkitűzésében az előzőek ismétlődő gyakorlása volt más terepen. Az alaki képzésben a zártrendből vonalban sorakozó, a hozzám, a végeztem, valamint a menetközbeni tisztelegj szerepelt. A 4. napon az erősen fedett területen (erdő, kukoricás stb.) való viselkedés elsajátítására került sor, mely magában foglalta a rejtőzés és támadás alatti figyelést, valamint a lesállást. Az alaki gyakorlatok közül a zártrendből vonalban sorakozás, az oszlj, az igazodás, és a testhelyzetek gyakorlása szerepelt. Az 5. nap a korábbiak ismétlésén túl az első éjjeli gyakorlatot is tartalmazta. Minden egyes nap célkitűzéséhez kérdések és lehetséges válaszok formájában egyfajta módszertani kapaszkodót adtak a levante oktatóknak:

„Az újoncosztagot az oktató a szabadban fesztelenül maga köré csoportosítja, s rávezeti, hogy mi a katona és mi annak hivatása. Pl.

Oktató: Mit tanul Ön most?

Újonc: Azt, amit a katonának tudnia kell.

O: Hát mi a katona?

Ú: A katona egy olyan férfi, ki a hazáját megvédelmezi.

O: Ki ellen kell a katonának a hazáját megvédelmeznie?

Ú: A haza minden ellensége ellen.

O: Volt-e már Önnek a falujában olyan ellensége akivel verekedett?

Ú: Volt bizony.

O: No és mire törekedett ilyenkor?

Ú: Hogy haragosomat legyőzzem.

O: Hát már most mire kell a katonának törekednie, ha ellenségével szemben áll?

Ú: Amire én törekedtem a haragosommal szemben, hogy azt legyőzzem.

O: Nagyon helyes, már most hogyan győzi le a katona legbiztonságosabban az ellenségét?

Ú: Úgy, ha azt megöli.

O: Ha más most ezt tudjuk, hogy fogjuk ellenségünket megölni, ha velünk szemben áll?

Egy bábút vagy fatönköt állít az oktató az újoncok elé, jelzi, hogy az az ellenség.

O: B. újonc, itt van egy bot, üsse agyon ezt az ellenséget!

Az újonc valószínűleg szemből erőtlen ütést mér a bábura.

O: Z. újonc, most maga üsse agyon!

Z. talán már erősebb ütést mér rá. Miután minden újonccal végig ütettjük a bábút.

O: F. újonc, melyik bajtársának az ütése tetszett magának a legjobban s melyik a legkevésbé?

Ú: A legjobb M.-mé, mert a bábút hátulról és igen erősen ütötte meg. A legrosszabb volt Z.-jé, mert az csak a bábú karját ütötte meg gyengén és szemből.

O: Nagyon helyes, mert a legbiztosabb az az ütés, melyet a fejre és igen erősen mérnek...²³

A kiképzés anyaga erősen didaktikus, s szövegezését az elemi iskola tömegszintjéhez igazították.

A meginduló leventeképzésről adnak tájékoztatást a vármegyékben felállított testnevelési felügyelők jelentései. A képzés irányelveinek kiadását követően 1928-ban adott ki jelentést Pestvármegye testnevelési felügyelője az Országos Testnevelési Tanács (OTT) III. szakbizottságának, annak 1437/1927. számú rendeletére. A felügyelő által összegyűjtött jelentésekből kitűnik, hogy a papság támogatása abban merült ki, hogy figyelemmel kísérték a leventék templomba járását. Sőt, az abonyi járásban Zagyvarékason a római katolikus plébános nem támogatta a törvény végrehajtását, a felügyelő ezzel kapcsolatos kérésével ellentétben. A plébános által mondottakat a templomba járók úgy is érzékelhették, hogy a testnevelési törvény nem is létezik. Az aszódi járásban az egyházak lelkeszeinek java része nehezen vállalt szerepet a leventemozgalom megszervezésében és megerősítésében, annak ellenére, hogy az OTT társelnöke korábban a magyar főpapsághoz átiratot intézett ezen ügyben. A felügyelő kényszeredettnek, óvatosnak és felületesnek nevezte az egyházak segítségét, pedig a leventék valláserkölcös nevelését az ő rendszeres és állandó közreműködésétől várták. Ebből következett, hogy a leventék az istentiszteleteken való részvételre nehezen voltak rászoktathatóak. Ezzel kapcsolatban a kényszerítést nem tartotta sem lehetségesnek, sem célravezetőnek, inkább a községekben felállítandó leventeotthonok létesítését pártolta, mely a szoros kapcsolat kialakítását biztosíthatta az egyesület tagjai között lehetőséget nyújtva a falu papjának is a templomon kívüli nevelésre.

A dunavecsei járásban a papság érdeklődését a felügyelő a püspöki rendeletek kényszerérdeklődésének látta, melyet alátámasztott az is, hogy a plébánosok java a levente gyakorlatok alatt, heti egy órát akart szánni az erkölcs oktatás céljaira, melynek módszertanában az ifjak érdeklődését vonzó munkát hiányolta, s ezért eredménytelennek nevezte.

A gyömrői és a kunszentmiklósi járásban szintén a tartalmi munka hiányosságait emelte ki. A leventéket ugyan a templomba vezették, de nagyrészüket mindig megszökött. Kivételként az egész járásban Tápiószőlőt nevezte meg.

A kalocsi járásban és Kalocsa városában mindent rendben talált a felügyelő, ami az érseki rendeleteken kívül, a közvetlen érseki ellenőrzésnek is betudható.

A monori járásban ugyan a templomokban gyakrabban fordultak az ott megjelenő leventékhez, de a leventefoglalkozások iránt a papság továbbra sem mutatott érdeklődést. Ugyanakkor a szülők a gyermekükkel való törődésüként élték meg a levente intézményt.

A nagykátai járásban mindent rendben talált a felügyelő a szentmártonkátai református lelkész kivételével, aki a felügyelő személyes kérése ellenére sem tartott a leventéknek egy rövid istentiszteletet.

Az általános helyzetből levont következtetésként a felügyelő ugyan nem várta, hogy a papság külön előadásokat tartson a levente foglalkozásokon így támogatva a levente ügyet az ifjúság és a lakosság előtt, de a vármegye járásainak és városainak vezetőivel egyetértésben külön levente mise-istentisztelet megtartását szorgalmazta. Ezt részben a templomok csekély befogadóképességével támasztotta alá, mely vagy a felnőttek, vagy a leventék kiszorulását okozhatta, elégedetlenséget kialakítva közöttük. Mivel a leventék a 18–21 éves korosztály tagjai voltak, az intézménytől, s a zsúfoltságtól függetlenül is jártak templomba. Sajátságos okfejtéssel a következőkkel folytatta érvelését: „A főistentisztelet nagyon sokáig tart – leggyakrabban 2 órát és e hosszú misének végighallgatása különösen télen, állva a hideg kövön, az egészségre is ártalmas, átfázást von maga után, fegyelmezetlenséget és ellenszenvet vált ki.”²⁴ Hivatkozik így akkor, amikor a népiskolai és középiskolai tanulók számára a vasárnapi mise/istentisztelet látogatása kötelező volt, s az innen való

hiányzás órai hiányzásnak számított. A leventék gyakorlóruhában és nem ünnepi öltözetben való megjelenését zavarónak, nem illendőnek látta. A valódi érv a külön mise/istentisztelet biztosítására végülis az volt, hogy a levente foglalkozást megakasztja a délelőtt közepére eső főistentisztelet, mely miatt a képzést délutánra kell helyezni, mely különösen téli időszakban nehézkes. Ezt az OTT alapelveivel ellentétesnek nevezte, s fontosnak látta, hogy a leventék vasárnapja legalább részben szabad legyen, mely a képzéshez való pozitív hozzáállást is erősítené. Az idegen ajkú községekben a külön levente mise/istentiszteletnek rövidnek, tisztán hozzájuk intézettnek és magyar nyelvűnek kellett lennie a magyarosodás elősegítése végett.

A 10 óráig nyitva tartó üzletekben dolgozó iparos leventék templomba járását keresztülvihetetlennek látta a felügyelő, hiszen a gazdasági érdek csorbítása nélkül nem voltak kivonhatóak a munkából. Számukra a havi egy rendes misére való járást, s a foglalkozás délutánra tételét javasolta az adott vasárnapon.

Mivel a leventék misén/istentiszteleten való kötelező megjelenése az oktatók vezetése mellett volt csak megvalósítható, mely felvetette a tiszteletdíj kérdését. Az oktatóknak a foglalkozások megtartásáért 2 illetve 3 pengő járt, melyet a leventék templomba kíséréséért ki kellett volna egészíteni a községi testnevelési hozzájárulás 1/3-os növelésével. Mivel erre 1928-ban nem volt lehetőség, ezért a felügyelő a megoldást a papságtól várta, azaz azt, hogy tartsák meg a levente misét, a főistentiszteleteken hívják fel a lakosság figyelmét a levente intézmény fontosságára, s oktassa őket vallásosságára.²⁵

V. Eredményesség

A leventeképzés eredményességével kapcsolatban 1933-ban tett jelentést az 1. Testnevelési Kerület felügyelője. Ugyan a képzésbe nagy munka lett befektetve, mégsem tartotta az eredményt kielégítőnek. Az évenként kiadott kiképzési irányelvek a kevesebbire, de tökéletesre tették a fő hangsúlyt. Hiányosnak mutatkozott a szabályzatok szellemében való viselkedés. Pl. vigyázz állásban mozogtak, pihenjben beszélgettek a felügyelő szemléje alatt. A kapott parancsokat sem ismételték meg a leventék a képzés közben, pedig azt a megértés és végrehajtás szempontjából nélkülözhetetlennek tartotta a felügyelő a parancs feltétlen és pontos teljesítése szempontjából. Szintén elemi hibának tekintette, hogy az oktatók a vezényszavak után nem győződtek meg a helyes végrehajtásról. A leventék fegyelmét és értékét a külső szemlélő számára legszembetűnőbben megmutató menetelés nem megfelelőségét emelte ki a felügyelő, mint súlyos, de állandó gyakorlással javítható hibát.

Nagy súlyt helyezett az oktatók módszertani kultúrájának és szakmai ismeretének emelésével a foglalkozások változatos programjaira, s arra, hogy a megjelenési készséget minden célravezető eszközzel és módon fokozzák. Ez utóbbit részben a levente élet élénkebbé tételétől, többek között az előírt évi közgyűlésektől és a 3 évenkénti tisztújításoktól várta, melyeket sok helyen évek óta nem tartottak meg.²⁶

Az elsődlegesen katonai fegyelmi szempontú jelentéssel szemben Kéthly Anna a képviselőházban 1933 őszén interpellációjában a következő kérdéseket intézte a kultuszminiszterhez a levente-oktatók brutalitásai tárgyában:

„1. Van-e tudomása a miniszter úrnak arról, hogy egyes leventeoktatók a reájuk bízott hivatalos hatalommal visszaélve, a leventéiket durva testi fenyegetésekben részesítik?”

2. Van-e tudomása a miniszter úrnak arról-hogy egyes leventeoktatók a leventéket olyan munkára kényszerítik, amely a leventeintézmény törvényben előírt céljainak meg nem felel és a leventék egészségét, ruházatuk épségét veszélyezteti!

3. Van-e tudomása a miniszter úrnak arról, hogy egyes levente csoportokban a leventék

felett olyan egyének rendelkeznek, akiknek a leventetörvény értelmében erre joguk nincsen?

4. Tudja-e a miniszter úr, hogy a leventékkal való foglalkozás közben sok esetben bal eset éri az ifjakat, a gyógyítás költségeit azonban semmiféle hatóság nem akarja vállalni?

5. Hajlandó-e a miniszter úr a leventeköteles fiatalság nevelésére alkalmatlan oktatókat azonnal felfüggeszteni, ellenük a fegyelmet, esetleg a bűnvádi eljárást megindítani?

6. Hajlandó-e a miniszter úr a törvényes kényszer alatt végzett levente foglalkoztatások idején beállott balesetek orvosi, kórházi és gyógyszer költségeinek vállalásáról rendeletben intézkedni?

7. Hajlandó-e a miniszter úr az alája rendelt leventehatóságokat utasítani, hogy az ifjúsággal való foglalkozásnál azokat a szempontokat tartsák szem előtt, amelyeket a törvény parlamenti tárgyalásánál az akkori kultuszminiszter és a javaslat hivatalos előadója a törvény céljaként megjelöltek?²⁷ (sic!)

JEGYZETEK

¹ Romsics Ignác: Múltról a mának. A Horthy-rendszer jellegéről Osiris, Bp. 2004., 357. p.

² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7489>

³ 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7509>

⁴ uo.

⁵ Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Összeállította: Kornis Gyula MPT., Bp. 1927. 73–555. 1. – Kornis Gyula: Magyarország közoktatási szervezete (Jegyzet) Bp., 1932. 56 p.; Pedagógiai Lexikon III. Főszerk.: Nagy Sándor AK., Bp. 1978. 63–64. p.; H. Sass Judit: A magyar népművelés története (Egyleti jegyzet) Bp. 1961.; Víg Albert: Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta Bp. 1932.

⁶ Hadtörténelmi Intézet Levéltára Bizalmas irányelvek az intézmény fejlesztésére! 1927. november 10. I. Általános rész. 3. pont

⁷ uo. 7. pont

⁸ uo. II. Irányelvek a tömegsport előképzésére 12. pont

⁹ uo. 14. pont

¹⁰ uo. 16. pont

¹¹ uo. 17. pont

¹² uo. III. A vezetőknek szóló intézkedések. 1. pont

¹³ uo. 2-8. pont.

¹⁴ Nemzetgyűlési Napló 1922. XL. kötet. 1926. február 23. – 1926. március 23. 1922-512 (1922 XL 55)

¹⁵ uo. 12-13. pont

¹⁶ uo. 14. pont

¹⁷ uo. 15. pont

¹⁸ uo. 21. pont

¹⁹ uo. 20. pont

²⁰ Országos Levéltár K szekció MTI Bizalmas értesítések 385. sz. 1926. június 8. 142. lap

²¹ Hadtörténelmi Intézet Levéltára Szám: 12.261/1927. Másolat a 2.652/1927. III. OTT. számú körrelethez Fejérvármegye alispánjától

²² Nemzetgyűlési Napló 1922. XLIII. kötet 1926. május 07-1926. május 19. 1922.551. (1922-XLIII-253)

²³ Hadtörténelmi Intézet Levéltára. 1927. OTT. III. biz. rendeletei. 111D 1927.

²⁴ Hadtörténelmi Intézet Levéltára. 821 szám tnf. 1927. Pestvármegye testnevelési felügyelője az Országos Testnevelési Tanács III. szakbizottságának

²⁵ Hadtörténelmi Intézet Levéltára. 821 szám tnf. 1927. Pestvármegye testnevelési felügyelője az Országos Testnevelési Tanács III. szakbizottságának

²⁶ Hadtörténelmi Intézet Levéltára I. Testnevelési Kerület Felügyelője. Kiképzési tervek az 1933. év utolsó harmadára. 20.716/KIn.Ktf.-1933.

²⁷ Képviselőházi Napló 1931. XVIII. kötet 1933. október 24-1933. dec. 05. 1931-221 (1931-XVIII.347.)

Mikszáth tanár-eszményei

Korábbi írásainkban többször hivatkoztunk Mikszáth Kálmán utolsó, félbemaradt levelére, amelyet az 1910. májusi, országos ünnepségek után talált a felesége az író asztalán. Valószínűleg azért nem fejezte be, mert közben elutazott utolsó képviselői kortes körútjára, Máramaroszigetre, ahonnan halálos betegen érkezett haza.

De ha befejezte volna sem küldhette volna el, mert a levél címzettje, Scholz Vilmos tanár úr, aki Selmecbányán tanította, már régen nem volt az élők sorában. S hogy ez a levél, az írói jubileum fényes mámora, diadalmas ünneplés sorozata közben és után mégis egy tanárának szólt, az alighanem a egyértelműen utalt arra, hogy Mikszáth tudta, mit köszönhetett nevelőinek. Ezt írta: „Kedves Scholz tanár úr! Tudom, hogy ön nem kapja meg ezt a levelet, mert Ön meghalt és mintegy húsz éve porladozik már a selmeci földben, ahol az ön szíve arannyá fog változni és kibányásztatik egy napon, de nem is az ön testéhez van adresszálva ez a levél, a lelkéhez szól, senki máshoz nem is szólhat, az ön lelke pedig ott él azokban, akik az Ön dolgait folytatják a selmeci Petőfi körben, ahol Petrovics Sándor bontogatta ki szárnyait, s ahol az első ingadozó lépéseket tettem én is a Parnasszus felé, negyven és néhány év előtt az ön meleg, simogató, biztató tekintetétől felvillanyozva.”¹

Ez a Scholz Vilmos (írják a nevét még Solz, Solc alakban is) aránylag fiatalon, 50 éves korában hunyt el Selmecbányán. A Szepes vármegyei Leibitz (Leibicz)-ben született s neve is már egyértelműen jelzi német származását, azaz szepességi szász mivoltát. Nem is szólva arról, hogy Mikszáthnak három tanéven keresztül éppen a német nyelv és irodalmat tanította. Azt a tantárgyat, amit az író, saját visszaemlékezései szerint nemigen kedvelt, sőt elég gyengén is tanult, mint minden tantárgyat, persze! E mellett oktatta még az újkori történetet is, de magyar irodalmat nem. Ezért is meglepő, hogy Mikszáth írói indulásának segítségét köszöni meg neki, a Parnasszus felé tett első lépéseit, amelyet olyan bátorítóan és figyelemmel követve segített a tanár úr. (Megjegyzendő, hogy akkori szokás és rend szerint Scholz Vilmos szükség szerint tanított még magyar földrajzot, növénytant, állattant stb.)

De azt tudnunk kell, hogy minden tantárgy mellett az irodalmi önképzőkör elnöke volt. Amely önképzőkörnek Mikszáth is tagja, ha eléggé nyughatatlan tagja is. Már Rimaszombaton ott találjuk a kisdíakot az önképzőkörben. Ez a kedves, és fontos diák alkotói kör minden magyar középiskolában létezett, mai hiányát csak sajnálni tudjuk.² Az irodalmi önképzőkörben az érdeklődő diákok felolvasták irodalmi zsengeiket, verseket és prózákat, s azokat a többek megbírálták. Ezt így fogalmazták meg a selmecbányai „magyar irodalmi társaság” alapszabályaiban: „Ezen önként összeállt társaság főczélja: hogy magát a magyar nyelv és a szépirodalom mezején gyakorolja és tökéletesbítse.”³ Aki saját vagy más versét el akarta mondani, arra is volt lehetőség, s azt is elbírálták. A nagyon jók pedig bekerültek az önképzőkör emlékkönyvébe, jegyzőkönyvébe. Egyértelmű ennek a haszna: a fiatal gyakorolja magát a fogalmazásban, alaposabban megismeri az irodalmi műfaji kötöttségeket és szabályokat, megtanul bírálni, értéket felismerni, megszólal közönség előtt, érvel, vitakészséget szerez stb.

Scholz Vilmos tanár úr volt az, aki felismerte tehát Mikszáth írói tehetségét és a maga módján támogatta azt. Az iskola egykori igazgatója Breznyik János iskolatörténetében pontosan rögzítette ennek az emlékét. Ez a könyv 1889-ben jelent meg, tehát akkor, amikor már Mikszáth sikeres és neves író, sőt országgyűlési képviselő, az iskola büszke egykori tanítványára, s minden apró emlék fontos bizonyítani az iskolához való kötődés jelentőségét. Maga a legendássá vált esemény az 1864/65-ös tanévben történt annak is a második felében. Az önképzőkörben május 27-én olvasta fel Mikszáth egyik dolgozatát *Az én Gyuri bácsim* címmel. A kis humoreszk később meg is jelent, bárki elolvashatja, s érzékelheti, minden sutasága ellenére már pontosan mutatja a későbbi Mikszáth jegyeket. Erről írta Breznyik János: „Az én Gyuri bácsim humoreszkje, mellyel a jegyzőkönyv szerint az egész kört felvidámította, érdeemesnek találtatott az Érdemkönyvbe való felvételre. Ez utóbbi elmeszüleményénél nyilatkozott előttünk Solc, ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszélyíró válik belőle.”⁴ Gajdács Pál, Mikszáth legjobb selmec diáktársa és barátja egy kései, már az író halála utáni levelében szintén említi ezt a tanári megjegyzést, amely ekkor már bizonyára a selmeci líceum tehetséggondozási tevékenységének mintája lett. Vagyis a humoreszk felolvasásával, írja a hű barát „oly élénk derültséget okozott, hogy maga a máskülönben komoly Scholcz Vilmos irodalomtörténeti tanárunk, az önképzőkör akkori vezetője is úgy nevetett, hogy szinte könnyezett bele, s tanártársai előtt valóságos prófétai ihletettséggel, s extázissal beszélt Mikszáth jövőendő nagysága felől.”⁵

Pontosan értsük: Scholz tanár úr bizonyára az önképzőköri dicséret után a tanári szobában, az amúgy nem nagy létszámú tantestület előtt is megdicsérte Mikszáthot. Ami bizonyára nevetést vagy inkább legyintést váltott ki a kollégákból, hiszen Mikszáth végig lustálkodik a három évet (kettőt kellett volna járnia, de egy évet más irányú érdeklődése miatt ismételt, hogy visszafogottan fogalmazzunk) s annak is örültek volna ha a fiú sikeresen leérettségizik, nemhogy író legyen. (Mint ahogy Mikszáth meg is bukott matematikából, de a pótérettségije simán sikerült.)

Volt tehát egy tanár, aki bízott Mikszáth tehetségében. Felismerte, bátorította és támogatta. Vagyis a legfontosabbat adta a diákjának. Bizodalom önnön erejében, elhivatottságában, erő céljai megvalósításához. Ezt köszönte meg Mikszáth 40 esztendő múltán. Egészen bizonyos, hogy a pályakezdés gyötrelmes éveiben (34 éves, amikor az irodalmi siker bekövetkezik!), gyakorta eszébe juthatott a selmecbányai tanár jóindulatú segítsége.

S van még valami. Ha ránézünk Scholz Vilmos születési évére, 1832-t írnak, akkor máris látjuk, 1848-1849-ben az ifjú 16–17 éves. Bizonyára a leibitzi evangélikus iskolába jár már ekkor s bár adatunk nincs, de a romantikus visszaemlékezések alapján talán feltételezhetjük, hogy diáktársaival ő maga is beállt a nemzet seregébe. Vagy ha nem, akkor is tudnia kellett minden drámai és felemelő eseményről, amely áthatotta akkor a magyar ifjúságot. Mert Mikszáth számára ekkor a legfontosabb, amit kapott a tanáraitól (az irodalmi pátyolgatáson kívül), a hazaszeretet érzelme. Mert ki más is adhatta volna pontosabb és hitelesebben (az édesapján kívül), mint azok a tanárok, akik maguk is részesei voltak ennek a küzdelemnek, tehát a megélt sors hitelességével mondhatták diákjaiknak, hogy a hazáért, a haza szabadságáért a legnagyobb áldozatot is meg lehet, meg kell hozni.

És azt se felejtsük, Mikszáth a Bach-rendszer idejében lesz középiskolás diák. 1857-ben kezdi kisgimnáziumi tanulmányait a rimaszombati evangélikus iskolában. Nincs még tíz éve a szabadságharc kezdetének. Még mindenki bujdosik, külföldön él, Arad emléke kísért nap mint nap, s csak a remény élte a hazát, s polgárait. Nem véletlen, hogy kötetnyi elbeszélést tudunk összegyűjteni Mikszáthtól, amelyben egyfelől 1848 példázata, cselekmé-

nyessége és hősiessége van jelen, másfelől a hazaszeretet érzelmének olykor didaktikus, olykor pedig ihletetten megfogalmazott írói megjelenítése. Különösen igaz ez a diákkorával kapcsolatos írásokra.

Ezt számunkra egy másik tanár, a Rimaszombaton számára legfontosabb pedagógus, Fábry János jeleníti meg. Fábry János 1830–1907 között élt, egészen pontosan 1907. december 28-án hunyt el. Azért fontos ez a dátum, mert rá pár hétre, 1908. február 9-én jelent meg Mikszáth emlékező szép írása egykori tanáráról a Vasárnapi Újságban. Fábry tanár úr 1857–1863 közötti tanévekben tanította a diák Mikszáthot, alapvetően a természetrajzi tudományokat oktatta, de egy ideig magyar nyelv és irodalmat is adott elő. (Újabb nem humán végzettségű tanár Mikszáth irodalmi tehetségének felismerésében!)⁶

Mikszáth ebben a bizonyos emlékezés-nekrológiában egyértelműen megfogalmazza azt, amit kisdíák korában érzett. Vagy pontosabban: amit átélt, hallott a tanáraitól. Hiszen nyíltan nemigen vallhattak színt akkor a pedagógusok, valahogy úgy kellett 1848-ról, a hazáról, a megtartásról, megmaradásról szólni, hogy észrevétlenül jusson el az a kisdíák lelkébe. Nem véletlen hogy Mikszáth a rimaszombati önképzőkörben felolvasott írásaiban magyar múltból meríti témáit s írja meg döcögő verseit, suta kis beszéleyeit.⁷ A másik és fontos idézet Mikszáthtól tehát így szól: „Fagyos világ volt ez akkor. Minden melegség bennszorult az ilyen intézetekben. Ezek voltak még a végvárok, amelyekben a magyar levegőt lehetett szívni. Ezek a férfiak, akik akkor itt tanítottak, nem afféle tanügyi bácsik voltak (ahogyan most képzelné az ember), hanem az utolsó generálisok, akik titokban hadsereget nevelnek, ügyes politikusok, akik óvatosan, nagy furfanggal belecsepegtetik a rideg, száraz tananyagba azokat az édes érzéseket, melyekből a hazaszeretet lombosodik ki, bűvészek voltak, akik úgy tudják mutogatni a multat, hogy benne látszik kidomborodva a jövő, próféták voltak, akikben a hit nem szétfoszló ábránd, hanem élőfa, mely gyökereit beleereszti a fogékony gyermeki szívekbe... A tanári kar csupa méltóságteljes tekintélyekből állott. Ezek az emberek olyanok tudtak lenni, aminőknek a tanítványaikat szerették volna nevelni.”

Fontos, hosszasan elemezhető idézet, Mikszáth egyéniségének, írói eszköztára egyik vonása kialakulását értelmező idézet. A tanügyi bácsik azok a merev gondolkodású főleg minisztériumi tanügyet irányító szakemberek, akikkel Mikszáthnak, mint írónak majd meggyűlik a baja 1908-ra. A „méltóságteljes tekintélyek” olvasásánál eszünkbe jut, hogy ez a Fábry János 27 éves volt amikor a kisdíákot felvételiztette majd tanította. Igaz, Mikszáth még csak tíz esztendő, s majd csak később érti meg, hogy tanára tekintélye nem az életkorától, hanem élettapasztalatából sugárzott.

De hát a többiekkel is így lehetett. Gáborhelyi Endre honvéd volt, Miklovics György szintén, Severlay Károly ugyancsak, Szeremley Károly tüzér, Terray Károly nemzetőr, Fábry János pedig tüzér, térparancsnoki segédtsízt. De ha valaki más nem is vett részt a forradalomban, mint például Baksay István, aki földrajzot, történelmet s matézist adott elő, annak a személyisége éppúgy hatott Mikszáthra, mint a sokat próbált honvéd-tanáraié.

A visszaemlékező diákok szerint Baksay szigorú, igazságos tanár volt és rendkívül szemléletesen adta elő a históriát. Törs Kálmán író szerint, maga is rimaszombati diák, nemcsak a tényeket sorolta fel, hanem színesen és gazdagon mutatta be a szereplőket, megelevenítette a történelmet. „...történeti előadásai voltak élénk és maradandó behatással a gyermekek kedélyére, aki egész egzaltációba tudta hozni hallgatóit. Én legalább nem emlékszem, hogy akár olvasmány, akár színielőadás több lelki gyönyört bírt volna szerezni valaha, mint Baksay egy-egy előadása az ókor, vagy Magyarország történetéből.”⁸ Nem lehet véletlen, hogy Mikszáth rá is úgy emlékezett, egy dedikációja igazolja, mint akinek sokat köszönhet abban,

hogy író lett. Így írja: „Szeretett tanáromnak, akinek köszönhettem, hogy író lettem.”⁹ Valószínűleg a színes előadásmód, a nemzeti história megjelenítő erejű előadása varázsolhatta el az élénk fantáziájuk kisfiú lelkét.

Mindezekkel együtt Fábry János volt tehát az, aki ekkor a legnagyobb hatással volt rá Rimaszombaton. Vele tartotta a későbbiekben a kapcsolatot, felnőttként mindig is készült őt meglátogatni, de csak egyszer jutott el újra diákkori városába, ahol felkereste a professzort. Aki mint írja, egyszer házi feladatként egy vers vagy beszély írását jelölte meg, Teleki László haláláról kellett írniuk. Mikszáth Teleki mennybemenetele címmel írt egy verset, amelyben Telekit az Úristen hirtelen magyar mentét rántva magára fogadott a mennyországban. A mikszáthi humor a folytatásban: Fábry tanár úr állítólag így fakadt volna ki a felolvasása végén: ki: „No, amice fráter, te se fogsz ágyban meghalni.” Majd tette hozzá Mikszáth nem kevés önironiával: „Csodálkozott is, mikor vagy huszonöt év múlva mint mameluk képviselőt láttott viszont. 'Olyan rebellis fiú volt unokaöcsém, hogy bizony sohase hittem volna.'”¹⁰

De valami hasonló tanári buzdítást találunk immáron negyedszer is megemlítve Mikszáthnál. Ők négyen: Fábry János, aki felvette, Scholz Vilmos aki irodalmi zsenyéit gondozta, Baksay István és Szeremley Károly akik ugyancsak fantáziája képi világát gazdagították. Ez utóbbi, tudniillik Szeremley Károly (1828–1871) is befolyásoló hatással volt írói az pályára fordulásában. Nem eredeti forrás ugyan, de Rubinyi Mózes idézi Mikszáth egy állítólagos megjegyzését Szeremley Károlyról. „Engem Szeremley tanított, tehát okvetlenül íróvá kellett lennem.”¹¹ Az persze más kérdés, hogy Szeremley sokszáz diákot tanított pályafutása alatt, de ilyen író csak egy lett tanítványai közül!

Egy ízben, a majdnem hitelesnek tűnő kis novellában *Hogyan lettem én író?*, rögzíti is tanára oktatási módszerét. (Azért vagyunk óvatosak a megfogalmazásban, mert aki Mikszáth ilyen jellegű műveiben az életrajzi hitelességet keresi, könnyen mellékvágányra fut-hat!) Nos, ezt írja Mikszáth Szeremleyről: „A tanár úr különös kedvencem volt, a mai napság is tisztelettel gondolok finom szellemére, szikrázó ötleteire, kedves, szeretetreméltó modorára és kivált azon eredetiséggel párosult gyakorlati magyarázatokra, melyekhez foghatókat egyetlen tanférfiúnál sem tapasztaltam. Bámulatatos tapintattal tudott hozzá simulni tanítványa-nyi értelmi tehetségéhez.”

Adva van tehát két kis középiskola Felvidéken. Adva van egy történelmi kor, amelyben a legfontosabb pedagógusi feladat a tananyagon kívül: elhitetni és elfogadtatni az ifjú nemzedékkel a haza megtartásának feladatát és fontosságát. Mindezt okos és bölcs tanári módszerekkel érik el, amelyeknek alapvető ereje a személyes példamutatás történelmi igazoltsága. És adott egy tehetséges fiatalember, akinek a tanulmányai eredményei ugyan nem mutatnak különösebb képességekre, kivéve a kezdettől meglévő és felismerhető írói tehetségre. A tanárai erre vigyáztak, ezt erősítették Mikszáthban, finoman, szinte észrevétlenül elhittették benne a minden nehézségen felülemelkedő elhivatottság és akaraterő fontosságát. Van tehát mire és kire visszaemlékezni az írónak élete alkonyán, amikor arra is keresi a választ: kinek köszönheti, hogy író lett. A lehetséges válaszok között az első helyen állnak rimaszombati és selmecbányai tanárai.

JEGYZETEK

¹ A levélnek ez az első fele. További sorai így szólnak: „Emlékszik-e kedves tanár úr arra a nagy teremre a pékbolttal szemben, ahol az önképző köri felolvasásokat tartottuk? Tudja-e, mikor álltunk ott utoljára

egymással szemtől szembe? – 1866-ban. Egy Brozik Titusz nevű társunk csinos munkát olvasott fel. – Önnek sehogy se fért a fejébe, hogy azt ő írta volna. El kezdte inquirálni, s kisült, hogy a munkát én írtam Broziknak. Ön erre kegyetlenül megdorgált engem s jegyzőkönyvi megrovásra ítélte, de kikötötte, hogy Brozik neve ne is említessék, nehogy az enyimmel szerepelve, egykor ez tisztesség számba menjen. Ön még ütni úgy tudott, kedves Scholz tanár úr, hogy az nem fájt, ellenkezőleg, gyönyörűséget okozott – – –, In: Mikszáth Kálmán összes művei, Bp. 1961. Kritikai kiadás, 26. k., 132. p. Az önképzőkori esetnek egész szép kis irodalma kerekedett a megmaradt iratok csonkasága ellenére is. Mindenesetre Mikszáthnak az utolsó megjegyzése utalt arra, hogy Scholz tanár úr egyértelműen tehetségnek tartotta, akire fényes irodalmi pályafutás vár.

² E sorok írója 1959–1961 között szülővárosában, az általános iskola 7–8. osztályában még aktív irodalmi önképzőkori tag volt! Köszönet érte néhai Kelemen Erzsébet tanárnőnek!

³ Idézi: Rejtő István: Mikszáth a selmecebányai főgimnázium diákja. In: Mikszáthiáda, Bp. 1992. MTA, 69. p. Ne felejtjük, Selmecebánya alapvetően német nyelvű város volt akkor! A selmecebányai évekre vonatkozóan lásd még Csáky Károly két művét: Híres selmecebányai tanárok. Dunaszerdahely, Lilium Aurum kiadó és: Irodalmi kapcsolatok. 1. uo. 2004., 58–92. p. (Ez utóbbiban a selmecebányai levéltárban gyűjtött új adatait is közreadja.)

⁴ Breznyik János: A selmecebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. Második és harmadik füzet. Selmecebánya, 1889. 450–451. p.

⁵ Gajdács Pál levelét részben idézi a kritikai kiadás említett 26. kötete, a 248. oldalon. Gajdács ekkor adta át közlésre Az én Gyuri bácsim kéziratát a korabeli lapoknak.

⁶ Fábry Jánoshoz és a rimaszombati diákévekhez lásd: Rejtő István. Mikszáth Kálmán a rimaszombati diák Bp., 1959. Akad. Kiadó, (Irodalomtörténeti füzetek 27.) valamint hasonló összegzéssel a két iskolára vonatkozóan: Praznovszky Mihály: Mikszáth Kálmán tanárai. (2. jav. kiad.) In: A hatodik, hetedik ember az országban, Veszprém, 2006. 5–31. p. (Mikszáth-könyvestéka 5.)

⁷ A rimaszombati önképzőkörből ismert művei: Hunyadi (óda, Mikszáth első ismert verse, 14 éves!), Magyarok bejövetele (beszély), Szilágyi Erzsébet levele Hunyadi Mátyáshoz (vers), A ló és a szarvas (mese), Aradi országgyűlés (vers), A bizonytalan hajó (vers), Lehel (ballada), Jurisics Miklós Kőszegen (beszély), Róma gyöngye (elbeszélés), Egy Magyaroktól elválhatatlan szív méltányos kitörése 1860-ban (szatirikus költemény), Egyházi ének (vers), Andorás (ballada). Selmecebányai önképzőkori művei: Egy fogoly levele (vers), Gyula vezér (ballada), Képzetelem újra (vers), Az öreg nemes (vers), Az én Gyuri bácsim (humoreszk), Petőfi sírja (vers), Otthon (vers) (lásd Rejtő István eddig idézett két művében!).

⁸ Törs Kálmán: Mikszáth Kálmán. = Vasárnapi újság, 1882, 16. sz. ápr. 16. 242. p.

⁹ Említi ezt a dedikációt Veress Samu: Mikszáth Kálmán a rimaszombati iskolában 1857–1863. A rimaszombati egyesült prot. főgimnázium LXVII. értesítője az 1909–1910. tanévről. Rimaszombat, 1910. 5. p.

¹⁰ Mikszáth Kálmán: Fábry János (arcképpel). = Vasárnapi újság, 1908. 6. sz. febr. 9. 102–104. p.

¹¹ Rubinyi Mózes. Mikszáth rimaszombati diákévei. Bp., 1957. 505. p.

A tudományos pedagógia önállósága és alávetettsége Kelet-Európában

– ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLET A NEVELÉSTUDOMÁNY
ÉS AZ OKTATÁSKUTATÁS FEJLŐDÉSÉRŐL –

A 'pedagógia' és a 'tudományos pedagógia', tudjuk, az két külön dolog. A pedagógia voltaképpen nevelés-oktatás célzatú *tevékenység*, amelyet bárki végezhet, rögtönözések vagy végiggondolt tervek alapján, nem szükségképpen intézményes keretek között. Kétségtelen, hogy esetenként tudatos és koherens oktatási technológia és elmélet is kimutatható, többnyire egy-egy személyhez kapcsolódóan, amely távolról sem tekinthető általános jelenségnek különösen a felvilágosodás előtti évezredekben. Az ilyen többnyire naiv, egy-egy személyhez, vagy zárt meghatározóan elitképző intézményhez rendelhető normatív és tapasztalati pedagógia ősidők óta van, amelyről a neveléstörténettel foglalkozók mindig szívesen írnak, és gyakran a XVIII. század utáni drámai változások szervezeti és intellektuális előzményét látják benne, mintha valamilyen formában a tudományos pedagógia az idők kezdetétől lett volna.

Pedig nem.

A tudományos pedagógia, amelyet az elmúlt harminc éve hol neveléstudománynak, hol oktatáskutatásnak neveztek, jóval az állami oktatási rendszerek kiépülését követően, az egyetemetek, a tudományok intézményesülésnek késői szakaszán szerveződik meg, s azóta az akadémiai világában helyezi el magát (Németh, 2005). A pedagógia és a tudományos pedagógia elválását egyértelműen mutatja, hogy a tudományos pedagógia gyakorlásának nem feltétele a folyamatos iskolai pedagógiai tevékenységnek a végzése.

A tudományos pedagógia két ága

A lassan terebélyesedő tudományos pedagógia törzséből két nagyobb eszmei ág sarjadt. Az egyik, a régebbi és vastagabb ág az oktatás és a nevelés *eredményének* kívánatos voltának eszmei megalapozását és a megvalósításának technikáját-technológiáját írja le. Voltaképpen a „*mi az, ami kell*” és a „*hogyan lehet megvalósítani azt, ami kell*” egymással érintkező problémakört ritkábban együtt, javarészt azonban egymástól elkülönítve kezelik. Többnyire arról szólnak a tudomány e képviselői, hogy másoknak: a tanítóknak, a tanároknak, a tankönyvíróknak, a szakfelügyelőknek, a tantervkészítőknek, a pedagógus-képzőnek, az oktatási kormányzatnak sat. mit, miért és hogyan kellene tenni, hogy a gyermek, az iskola, az oktatási ágazat, az állam, s végső soron az emberi társadalom jövője tekintetében

helyes irányba menjenek a dolgok. Mindazért szükséges, hogy a kívánatos erkölcs, magatartás, a szükséges technika, felszerelés, eljárásrend valósággá váljék. Mindezeket rendszerezett kifejtése a tudományos tevékenység, amelyet képviselői *neveléstudománynak* neveznek. Az ilyen, szisztematikusan elméletalkotás eredménye abban különbözik a nem-szakmabeli, laikus gondolkodásától és az iskolában tevékenykedő tanító, tanár, oktató az oktatásra vonatkozó nézeteitől, hogy ugyanaz a téma és terület koherens rendszerbe foglalás szándékával jelenik meg, miközben folyamatosan axiómaként kezeli az értékállítást.

A tudományos pedagógia fejlődésének másik, a XX. század utolsó negyedében megjelenő iránya, az *oktatáskutatás* lemond a pedagógia tevékenység lényegét alkotó normativitás követéről, nem jelöl ki követendő irányokat, hanem megkísérli megérteni, leírni az oktatási rendszer természetét, s igyekszik megérteni az e keretek között egymással küzdő felek álláspontját. Alapvető módszere az összehasonlítás, többek között a kítűzött célok és megvalósulások, tervek és valóság, országok, időszakok, a küzdő csoportok ideológiáinak különbségeit-azonosságait, ugyanakkor a dolognak időbeni változásait vizsgálja, anélkül, hogy az összevetés bármelyik felét eleve kiemelkedőbbnek, jobbnak, vagy épp ellenzőnek tartaná. Ezt a műveletet neveléstudomány önálló technikával aligha lehetne megtenni, s ezért főként a közgazdaságtudomány, a szociológia, a politológia, a történettudomány és a nem-alkalmazott lélektan a szemléletmódja és eszközrendszere az, amit az oktatás területén megjelenő eseményeket-jelenségeket vizsgálatához lehet értelmesen alkalmazni.

Az iskolai osztályteremből, pedagógusi nézőpontból ritkán érzékelhető makro rendszerek mivoltának, működésének elemzése történik ezzel a logikával, s ebből következik, hogy az oktatáskutatók címzettje a kutatók társadalma és a nagy rendszerek iránt hasonló érdeklődést mutatók köre. A néhány képviselőjük többnyire akkor kapcsolódik be a közpolitikai, kormányzati életbe, politikusként, vagy szakértőként, – önként feladva a normativitás tilalmának szabályát –, ha a kormányzat oktatási ágazat irányításában alapvetően makro léptékű, és nem iskola, vagy osztály nézőpont az uralkodó. A politikai szférából előbb utóbb visszatérve, akkor válik újra oktatáskutatóvá a számos tapasztalattal gazdagodó volt közéleti szereplő, ha ismét fel tudja venni a távolságtartó, értéksemlegességre törekvő szakmai attitűdöt. [Összehasonlításképpen: ilyen kényszer alatt a nevelés-tudós nem is áll.]

Az *oktatáskutatás* volna tehát az a megközelítési mód, amelyet a neveléstudományihoz képest kevesebben művelnek, hiszen gyakorlati haszna csekély, egy praxisorientált, folyamatos mikro-menedzselést végző közszolgálati ágazatban, amelyben a pedagógusi, neveléstudományi szempontok-érdekek-értékrendek szerint értelmezett világban az oktatáskutatói gondolkodást és eredményét olykor nem is tekintik szakmai tevékenységnek.

A neveléstudomány eszmei háttere

Nézzük meg közelebbről a tudományos pedagógián belül a neveléstudomány szervezeti, illetve eszmei autonómia megteremtésére tett irányait – oktatáskutatói attitűddel. Magától értetődően vázlatosan, csupán a változások irányát jelezve, ismeretterjesztés megszgyéjére nem tévedve.

Kérdés, hogy az önálló diszciplína és a vele együtt járó tanszék kiépítésén sikerrel fáradozó elméleti neveléstudomány valójában mennyiben teremtett önálló logikát, és mennyiben támaszkodott más, autonóm logikájú tudomány területek eredményeire.

A kelet európai neveléstudomány – köztudottan – a teológia és a filozófia terültéről sarjadt ki: mind a két területnek volt önálló (nevelés) elméleti ága. Az egyházi oktatás peda-

gógiaja már korán létrejött, és a teológiától elszakadt filozófia alapján csak a felvilágosodástól kezdve szerveződik a világi oktatási rendszer az északnyugati és az államrezon találkozásakor. A tudományos pedagógia a teológiával és a filozófiával szemben folytatott folyamatos autonómia harcot, s állandó öngazolási kényszer alatt állt, hogy szellemi és szervezeti függetlenségét megteremtse, igazolja (Németh, 2002, 2005).

A *filozófia* hatásának érzékeltetéséhez elegendő a XIX–XX. század oktatás elméletét és az gyakorlatát meghatározó *Herbartra* utalnunk, aki közismerten filozófiai rendszerben gondolkodott, melynek egyik ága, „illesztéke” volt a ’bildung’ (Sáska, 2007). Ha az ismertebb magyar példákat idézzük: egyértelmű *Alexander Bernát, Böhm Károly, Schneller János, Szemere Samu* vagy éppen *Hóman Bálint* pedagógiájának filozófiai indíttatása. Pedagógiai elméletük illeszkedik valamely világmagyarázatukhoz, azaz pedagógiájuk egyfajta alkalmazott filozófiaként jelenik meg, mondhatjuk a filozófia szolgáltójaként.

A *teológiai* vonal legalább ilyen erős. Elég csak felidézni a pesti egyetem neveléstudományi tanszékén – valamint ennek felfogásához közelálló alkotók munkásságában – a katolicizmus teológiai, filozófiai, pedagógiai hatásai érvényesültek egészen a kiegyezés időszakáig. A katolikus pedagógia továbbélése figyelhető meg az Eötvös József által kinevezett új professzor, a mélyen Herbart ellenes *Lubrich Ágost* pedagógiai koncepciójában (Németh–Pukánszky 9.3).

Később, a XIX. század második felében és a XX. század legelején a neveléstudomány más része lassanként a *természettudományokban* találta meg újabb hivatkozási alapját, sokszor a teológia és a filozófia alternatívájaként. A megváltozhatatlan természeti tényre, egy új tudományterület a pszichológia által folyamatosan újraértelmezett ember testi és lelki adottságokra építette fel a maga szellemi és gyakorlati modelljét, megtámogatva a pozitivisták filozófiai gondolatával. Közismert, hogy a gyermektanulmányozás (a *pedológia*), az objektív, természeti törvények által vezéreltnek látott autonóm – elvi – gyermek az eszmei alapja a pedagógiának.

A neveléstudomány alávetettsége

Az utolsónak említendő eszmei terület, amelyre a pedagógiai gondolkodás már a *Ratio Educationistól* építkezett, azonban az első világháború után szökkenett szárba az állam szervező erejének növekedésével együtt, amikor a politikai-államigazgatási és pénzügyi koncentráció foka többszöröződött: a tudatosan és tervszerűen fejlesztett társadalom építésének technikája maga után vonta az új, és szabványosított államigazgatásba jól illeszthető pedagógiai eszközök alkalmazását, mint például a tesztek. Mindezekkel együtt a neveléstudomány metafizikai-küldetéses oldala vált meghatározóvá: az új társadalom vízióinak elfogadása nélkül lehetetlen az új ember nevelése, amelyhez új pedagógia neveléstudományi alapjainak kidolgozása nélkülözhetetlen.

A ’jó állam’-ról szóló politikai *eszme* és ennek alapján az állam – benne az oktatási ágazat – irányításának *gyakorlata* végképp elválaszthatatlan lett egymástól, hiszen a politikában az eszme megvalósítása a cél, s ebben, ezen az elméleti szinten nincs különbség a politika és a pedagógia lényege között: mindkettő normatív és gyakorlatias. Az állam szervezési és működtetési elveit leíró *politikai* eszmékhez kötődve, szolgálatokra születtek meg az új típusú pedagógiai elméletek, amelyek éppen függésük leplezésére, objektív-szakmai dimenzióban tűntek fel.

Az angolszász orientáltságú, reformpedagógiai szimpátiájú *Baranyai Erzsébet* a har-

mincas években a német pedagógiai irodalmat szemlélve úgy látja, hogy a „*filozófiai felfogásnak nem volt gyökere a tényekben, a természettudományinak nem volt betetőzése az eszményekben. A politikai kiindulás az eszmék és tények tekintetében mintha középben volna, a tényekből indul ki és eljut az eszményekig.*” (Baranyai, 1934: 97)

A neveléstudomány és a politika

Már a harmincas években uralkodó nézet volt Európa-szerte, hogy a pedagógia, az állam és a politika szoros kapcsolatban áll. Elég felidézni a magyar *Klebsberg Kunó* nézeteit (Sáska, 2005), amely egybecseng kortársáival, *Hans Freyer*ével. A lipcei szociológiai iskola ismert náci szimpatizáns alakja szerint a nevelés nem bújhat önmaga autonómiája mögé, és törvényeit sem állapíthatja meg tisztán önmagából. A kegyvesztett Freyer Budapesten 1938–44 között a német intézet igazgatója volt – úgy látja, hogy a pedagógia eredendően politikafüggő, teszem hozzá, abban az időszakban, amikor az állami népoktatás expanziója intenzívvé vált az első világháború után az egymással acsarkodó nemzetállamok békéjében. Szerinte „*az állam az embereket a jövő képére akarja formálni, a jövő képe magasabb felelősség alatt áll, mint amit a neveléstudomány el tud viselni, mégpedig a politikai sors felelőssége alatt áll*” (idézi Baranyai Erzsébet uo. 98). Eme álláspont azért figyelemre méltó, mert jelzi, hogy (végképp) véget ért a közvetlen kormányzati hatalom nélküli pedagógiai gondolkodás korszaka, s innentől nyílik tér a politikai szándékhoz kisebb nagyobb mértékben, de mégiscsak igazodó, következésképpen alávetett neveléstudománynak.

Freyer szavait a hitleri hatalomátvétel igazolja. A német neveléstudomány kétféle értelemben is a politika függeléke lett. Egyfelől a politika tudományáé, másfelől a politika gyakorlatáé, hiszen „*a német neveléstudomány a német viszonyokra és a mai állapotokra érvényes*” (uo. 99).

Baranyai Erzsébet szerint a politikának alávetett neveléstudománynak az a következménye, hogy a „*német neveléstudomány mai állapotában elveszítette függetlenségét (...) függetlenségbe való süllyedése nagy csapás arra a törekvésre, mely abból akarja kiemelni?*” (uo. 98).

A neveléstudomány eszmei irányai

Az 1920-as évekre már egyértelmű, hogy a neveléstudomány fő feladatává az állami, pontosabban a közhatalom megszerzésért küzdő főbb politikai alakulatok ideológiai-szakmai értelmezése válik. A német *Heinrich Kautz* katolikus pedagógus, a harmincas években pontosan látja a pedagógia fejlődésének három ideológiai irányát (Kautz, 1934).

Az *első*: a világháború előtti nyugati, polgári eszmék ellenhatására megerősödnek az anti-individualista, anti-racionális, anti-liberális felfogások, s ebben a közegben fogalmazódik meg a pedagógia államivá, fajjivá, népivé és közösségivé (különösképpen vidéken) formálásának igénye. Ez összességében kedvez a metafizikai-teológia pedagógia újjászületésének – mint mondja *Kautz*. Az ismeretek és a tanítási módszer, mint technika, azaz a háború előtti felfogás szerinti szakmai tudás jelentősége csökkent a nevelői személyiség fontossága azonban megnőtt, a tudás helyét az érzelem veszi át. És, valóban már nem az esemény *történetét*, hanem az első világháború *élményét* tanítják a hitleri Németországban (Kiss, 2011: 39). Általánosan anti-herbartianus, és részlegesen reformpedagógia elvű a náci politikának szolgálatába állt tudományos pedagógia e felfogása.

A pedagógiai ideológiái *másik* irányát *Heinrich Kautz* Európa keleti felében látja megjelenni. Az orosz oktatáspolitikából elutasítja a kollektív ember kialakításának politikai célját és pedagógiáját. Szerinte a *harmadik* pedagógiai irány pedig az anti-materialista szemléletet követ, amely a harmincas években történetesen a 'német szellem'-ből újul meg. A pedagógia e nép sajátosságának, azaz tehetségének a kibontakoztatására törekszik. Ez pedig – teszem én hozzá – a jellegzetes faji alapú nacionalizmus.

A fenti pedagógiai eszmék és irányok a kor általános politikai-ideológiai elemeihez hasonlóan kimutathatók a magyar nemzeti, faji, szocialista pedagógia eszme körében is. Elég utalnunk a negyvenes években lazán szerveződő debreceni (*Karácsony Sándor, Kiss Árpád, Kovács Máté*) vagy a szegedi (*Somogyi József*) pedagógiai iskoláira. A nemzet nevelésének – szemben a liberális oktatásának – gondolata *Imre Sándorhoz* kötődik. Az anti-herbartianizmus kimutatható a katolikus egyház által (*Bognár Cecil*) vezetett gyermektanulmányozási társaság tevékenységében.

Érzelkelhető, hogy különösen a tanítóképzőkben és a népiskolai tanítók körében mutatkozik erős késztetés az első világháború előtti uralkodó eszmék elutasítására, amelyekre az érdemi választ a *Heinrich Kautz* által leírt fentebb ismertetett három irányban keresték.

Az persze még megválaszolendő kérdés, hogy Magyarországon importált vagy az autochton elméleti fejlődéssel találkozunk-e.

A neveléstudomány és az állam

Az 1930-as évek nemzetiszocialista Németországot megelőzte a szintén szocialista jövőképet hirdető olasz és a szovjet-orosz totalitáriánus állam gyakorlata: a neveléstudomány egésze közvetlen politikai célok szolgálatába állt, a társadalom jövőképét az államot irányító politikai akaratból eredeztette, eszmerendszerét ehhez igazította, amelyből mindig a helyes pedagógiai módszereket vezette le (Sáska, 2004/2005).

Ugyanakkor a szocialista ideológiát követő totalitáriánus államok riasztó irányú és mértékű (oktatás)politikája okkal keltett későbbi érzelmi elutasítás nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a szintén szociális célokat kitűző állam szervezőereje, bár különböző módon és irányban, a társadalmi ellenőrzés más-más fokán, de mindenütt kiépült. Ennek során a neveléstudomány mindenütt „függelék-sorba” került, ahogy Baranyai mondja, hacsak a szakma jeles képviselői nem tudták kezükbe venni az oktatási ágazat irányítását, a politikai ideológiák helyét a szakmai ideológiák vették át, miként ez a skandináv országokban történt. Technikai, strukturális tekintetben ugyanezek az utak épültek ki Magyarországon a harmincas évek közepétől (Nagy Péter Tibor, 1992).

Eme szellemi és politikai folyamatok egyenes következménye, hogy az oktatási tárca vezetője, második embere többnyire iskolai gyakorlattal is rendelkező párttag pedagógus. A hierarchia alján lévő néptanítók helyet kaptak a bővülő államigazgatásban és a felsőoktatás pedagógiai katedráin, a régi, eltávolított elit helyén. A német birodalmi és porosz tudomány-, nevelés- és népoktatásügyi miniszter az egykori gyakorló középiskolai tanár és párttag *Bernhard Rust* lett, Mussolini első oktatási minisztere a pedagógus *Guiseppa Lombardo-Radice* volt stb.

Tudtommal ilyesmi a régi, a világháború előtti tanügy-igazgatási modellben nem fordult elő, mert nem is voltak az államhatalommal összefonódó tömegpártok és szakmai szervezetek. Az államban, a közügyben, a jogban gondolkodó, a polgári elithez tartozó jogászok, tudósok igen, de gyakorló tanítók, tanárok soha nem kaptak helyet a központi kormányzás-

ban. Ilyesmire Magyarországon először az 1918-as forradalom és a következő két évben került sor: gimnáziumi tanár *Kunfi Miklós* az egyik oldalon, a másikon pedig a tanítói végzettségű *Huszár Károly*.

A kormányzati politikusi és neveléstudósi-szakértői szerep közötti különbség megszűnőben volt vagy teljesen meg is szűnt. Az oktatásügy és a neveléstudomány különbözősége, távolsága éppen a szakmai autonómia elfogyása miatt csökkent. Az elmélet művelői, valamint a politikai-igazgatási szféra szereplői átjártak az egyik területről a másikba, s éppen úgy, ahogy a korábbi elit tette, ugyanazt a szakmai nyelvet használták a közügyek, a tudomány és az iskolai gyakorlatban.

A fentebb ismertetett társadalmi folyamatokat sikeresen az oktatáskutatás tudja leírni, amelyhez számos ponton járult hozzá *Tölgyesi József* évtizedes kutatói és szerkesztői, szerzői és nevelői munkássága.

IRODALOM

- Baranyai Erzsébet (1934): *A német neveléstudomány legújabb alakulása.* = Magyar Pedagógia, 7–106.
- Kautz, Heinrich (1934): *Dies Stellung des Humanismus in de neuen deutschen Pedagogik.* = Pharus., XXIV. 97–119.
- Kiss Zsuzsanna (2000): *A gonosz nyomában – a náciizmus lélektani magyarázatai.* = BUKSZ. 1. sz. 31–36.
- Nagy Péter Tibor (1992): *A magyar oktatás második államosítása.* Bp.: Educatio, 1992.
- Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete. Nemzetközi fejlődéstörténeti és recepciós hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés.* Bp.: Osiris Kiadó
- Németh András (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudománytörténeti és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok.* Bp.: Gondolat Kiadó
- Németh András–Pukánszky Béla: *Neveléstörténet.* <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/#09>
- Sáska Géza (2004–2005): *A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia ellenes képzete a XX. századi pedagógiai ideológiákban, I–II. rész.* = Magyar Pedagógia, 2004. 4. sz. 471–499. és 2005. 1. sz. 83–99.
- Sáska Géza (2005): *Tehetségfelfogások. Adalékok a természetelvű pedagógiák eszmétörténetéhez.* = Iskolakultúra, 2005. 10. sz. 127–136.
- Sáska Géza (2007): *A hagyományok, a példák és a minták kiválasztásának módszertanáról.* = Pedagógusképzés, 2007. 3. sz. 51–62.

A bakony–balatoni táj beszélő nevei

(részletek)

„Legenda, mesemondás itt minden kődarab...”
(Kriúdy Gyula)¹

Egy-egy táj történelmét a leghívebben minden biztonnyal a vele élő nevek őrzik. Miként a bakony–balatoni táj helyén hullámzó Pannon-tenger üledékes rétegei – melyek napjainkra mészkővé, dolomitá kővesedtek –, évmilliók munkájának képződményei, úgy őrzik földrajzi neveink a „közelmúlt”, az elmúlt századok történéseinek emlékeit. Azaz: hogyan humanizálta, tette emberarcúvá, s vette birtokba az itt élő ember e tájat.

A Bakony és a Balaton névanyaga – elsősorban a táj változatosságának köszönhetően – képzettársításokban rendkívül gazdag. Egy-egy névhez asszociációk egész sora tapad, melyek egy-egy kor letűntével rendszerint a feledés homályába merültek. Kutatásaim során ezekre koncentráltam: mi van, mi zeng egy-egy név mögött, milyen gazdag egy-egy szó jelentésvilága, mi kövesedett beléje, melyek ma is feltárható forrásai.

Veszprém megye földrajzi neveit hozzáértők az elmúlt évtizedekben tudományos alaposággal föltárták, leírták. Itt talán elég Veszprém megye földrajzi neveinek több tízezer nevet tartalmazó vaskos köteteire (I–IV.) utalnom, vagy a *Veszprém megyei helytörténeti lexikon* két kötetére (1964, 1988), sőt egy rendszertani összefoglaló is készült: Juhász Dezső: *Veszprém megye helyneveinek rendszere*, mely a III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásait tartalmazó kötet függelékeként jelent meg.

A jelen dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy a leltárba vegyem azokat a művelődés-történeti adalékokat, amelyek az említett kötetekből kimaradtak, vagy azokat árnyalják, kiegészítik.

*

Szűkebb pátriánk kutatói gyakran fölteszik azt a kérdést, voltaképp hol is kezdődik a Bakony és hol végződik a Balaton-felvidék? Erre bizony nehéz választ adni, hiszen még maguk a geográfusok sem tudnak erre egyértelmű választ adni. A két régió szerves összetartozását talán az innét induló *Eötvös Károly* fejezte ki a leghívebben: „A Balaton és a Bakony ez a két főséges természeti tünemény egymást öleli át, egymásra árasztja fényét és sugarát, hagyományait és költészetét.”²

*

A jelen dolgozat a bakony–balatoni táj általam legjellemzőbbnek, legbeszédesebbnek, legérdekesebbnek ítélt neveit tartalmazza. Természetesen szubjektív szempontok is közrejátszottak a válogatásban.

Tisztában vagyok azzal, hogy válogatásom számos részletében hiányos, de bízom abban, hogy így, töredékes mivoltában is tükrözi e változatos táj változatos múltjának hullámzásait, történéseit.

Tájneveink

Bakony

„erdők erdője” (Ady)

Hajdan ország volt a Bakony. Anno a Dunakanyartól a Drávaig húzódott. „Napkeleti vége a Gaja völgyére dül Fejér vármegyében ...napnyugat felé Zalában is az uzsai és sarvallyi erdőkig, s innen délre fordulva Tátika és Rezi várának ormain végig a Balatonig: íme, a Bakony közepének hosszúsága... 112 kilométer ez.” – írta Eötvös Károly.³

A magyarság számára évszázadokon keresztül nem csupán hegység vagy erdőrengeteg volt, hanem mesés históriák, legendák, bujdosóénekek földje: a magyar lélek menedéke. A Bakony-metaphora évszázadon keresztül a magyarság tudatában az oltalmat, a mentsvárat is jelentette.

A Bakony a 15. század közepéig a közönséges vármegyei szervezettől elkülönített közigazgatási egység volt, úgynevezett Bakonyi erdőispánság, *Comitatus Bakoniensis*.

A városok is csak az erdőség peremére települtek. Belsejébe kezdetben csak a bujdosók és a szerzetesek merészkedtek. Ők azonban csak apró szigeteket vágtak az ősvadonba. Így benne betyárt fogni valóban istenkísértés volt.

A Bakony sokáig *terra incognita* maradt. Amikor a kereszténység felvétele válaszút elé állította a magyarságot, vagy az új rend híveivé váltak, vagy – akikben élt a pogány szellem, a függetlenségvágy, a lázadás démona –, azok bujdosásra kényszerültek, például ide, ebbe az őserengetegbe. – Sokáig, szinte napjainkig él ez a kép a magyarságban: a bakonyi ember eredendő civilizálatlanságáról, nyers és vad mivoltáról, szinte társadalom előtti, inhumánus állapotáról. Aki abban a Bakonyban él, amely még nem „megszentelt” kozmosz, hanem idegen, kaotikus tér, amelyben valamiféle démonok, kísértetek lakoznak. S benne – a történelemben élő modern ember lineáris időszemléletével ellentétben – egyfajta pogány időtlenség uralkodik. – Napjainkban a városi szleng utal erre: *bakonyiasan beszél az angolt...*

Az örökké hiányokkal küszködő magyarság a Bakonyba álmodta bele szabadságvágyát. Aki rá gondolt, képzeletében vágy-világát vélte megtalálni benne. Ami Szent János apostolnak *Patmosz* szigete volt, az a magyarnak – tenger híján – a Bakony, amely a szabadság erdőtemploma lett. Az előző századok spirituális jelentéssel átítatott világában a Bakony megőrzött valamit a pogány aranykor szabadságából.

A középkori magyar földrajz sajátosságai közé tartóztak az erdőispánságok. Szerepükről annyi bizonyos hogy az ország területi beosztásában nem volt különösebb szerepük, belső szervezetük pedig különbözött a vármegyékétől. Egyes erdőségekből vármegyék fejlődtek, mások beolvadtak a szomszéd megyékbe, míg a *bakonyi erdőispánság* (*comitatus Bakoniensis*) a 15. század közepéig megtartotta függetlenségét. Nem volt vármegye. De mégis független volt azoktól. Első ismert ispánja (*comes de Bukon*) *Sug* vagy *Gug* volt (1082).⁴

A *romantika* korában – melynek egyik legfőbb jellemzője a világból való elvágyódás a civilizáció nem érintette tájakra –, hihetetlenül népszerű a Bakony-téma. „Magyarországon először a Balaton-Bakony vidékét fedezték fel: a Kárpátok, a Tátra később kezdett divatba jönni”. (Sárkány Oszkár)⁵

A Bakonyunkról szóló irodalom kedvelt szereplője a *remete*. Alakja évszázadokon keresztül a világból kivonuló ember szimbóluma, aki különleges látnoki és áldást hozó képességeivel segítségére lehet a hozzá fordulóknak. Egyfajta szent életmód képviselője, aki felad minden emberi kapcsolatot, hogy egyedül maradhasson Istennel. A néphit szerint varázserejét magányos ájtatossággal nyerte el.

A régi források plasztikusan és ízes magyarsággal „Bakonykebel”-ként emlegetik. Ányos Pál így dicséri: *Bakony erdejének szállottam keblére,/ hol kedvemet érzem teljes mértékben.*

*

Kiss Lajos szerint, a mai Fehérvár- és Isztimértől nyugatra, a Bakony keleti részén fekvő egykori *Bokon* helység neve vonódott át a hegységre. A helynév pusztaszelemélynévből keletkezett magyar névadással.⁶

A Bakony a kora Árpád-korban a várispánság neveként vált ismertté, majd a helyébe lépő vármegye (majd megye) immár hivatalos neveként napjainkban is él. A népnyelvben él egy ősbibb, archaikusabb neve is: *Bakam*.

A Bakony igazi hungarikuma a *cifraszűr*. Erről minden bizonnyal Eötvös Károly adta a legérdekesebb leírást: „A bakonyi cifra szűr egész Veszprém megye erdős tájain viselték a nyájörző emberek, munkára járó zsöllérek, duhajok, útonállók és szegénylegények. A válla, háta, ujjá szélei be voltak fődve barna-piros posztóval, s ez a posztó ékes varrással, zsinórozással volt erősítve a szűrposztóra. Ezért nevezték a bakonyi szűr egyúttal cifraszűrnek is. *Sobrinak* és társainak különösen cifra volt a szüre. Hasonlóan díszes szüre volt *Milfait Ferencnek* is, akinek 1836-ból származó, több kiadást ért arcképe egyúttal a bakonyi szűrnek leghűbb ábrázolása.”⁷

A Balaton

A Balatont a magyarság számára – XVIII. század végi előzmények után – igazán a „romantika szeme” fedezte fel. Úgy, ahogy más népek számára a tengert. A romantikus „tavi költők” újfajta természeteszétikájában a táj alkalmat kínált az individuum számára, hogy felfedezze önmaga lelki mélységeit. A magyar lélek számára ezt az élményt gyakran a Balaton megpillantása jelentette.

A korábban csupán mocsarasnak tekintett táj, mi több, lecsapolásra ítélt vidék, mely – Garay János szavaival élve „egy évezreden át ugarul állott” (1846) – néhány év leforgása alatt „magyar Árkádiává”, „Tempe-völgygé”, a „világ egyik legfestőibb tájává” változott.

Mások visszavágyódtak valamiféle paradicsomi állapotba, valamiféle *jungi* értelemben vett *archetípust* kerestek-találtak itt. Kárpáti Aurél szerint „... Van benne valami az elveszett paradicsom teljességéből... Valóban „magyar tenger” ez, Isten legszebb tájképe – a költészet és művészet keretében.”⁸

A „magyar tenger” megnevezést – miként azt Zákonyi Ferenc tisztázta –, a közhiedelemmel ellentétben nem Pálóczi Horváth Ádám írta le, hanem Kazinczy Ferenc 1775-ben, egyik iskolás füzetébe.⁹

A tóval kapcsolatos toposzok újra és újra visszaköszönnek: *fényözönben fürdő homéroszi táj, időtlen magyar Árkádia, magyar Tempe-völgy, asszonyos Balaton, magyar tenger, a természet örömkönnye, paradicsomi táj...*

A Balaton-metafora különösen a trianoni békeszerződés után, az immáron tengerét vesztett Csonka-Magyarország számára értékelődött fel.

A Balaton keletkezéséről több monda ismeretes. Az egyik *Sebestyén Gyula* lejegyzésében így hangzik:

Azt tartják, míg még magyarok nem voltak itt, vagy talán még annál is régebben, a Bakonyban vad óriások laktak. (Kiemelés tőlem: S. J.) Egyszer csak a rettenetes teremtések valamin hajba kaptak. Az asszonyok, míg győzték, kérelték őket, de mikor a bunkót már a boldogabb végére fordították, annyira megijedtek, hogy a purdéikkal kimenekültek a Bakonyszélre. Itt a gyerekek csibét csináltak, az asszonyok pedig nézték, hogy férjem-uraimék hogyan döngölik egymást. A vége az lett, hogy egy épkézláb óriás sem maradt. Ki ott veszett, ki meg utóbb adta ki a lelkét. A magukra hagyott szegény asszonyok ezen annyira elbúsultak, hogy bugyorra szedték fiacskáikat, aztán örökre elvándoroltak erről a vidékről. Ma már hírüket se hallanánk, ha meg nem maradtak volna a csibéknek csinált hegyek, meg ha ott, ahonnan a sok neki valót a rajkóik összekapargatták, nem támadt volna a Balaton.¹⁰

Egy másik monda szerint az emberi nemnek Krisztustól való megváltásakor tört fel a Balaton vize a somogyi földre.¹¹

A Balaton neve – miként vidékünk számos víz-neve – szláv eredetű. Kiss Lajos szerint vagy a 'Mocsárvár, Sárvár' vagy 'mocsaras, sáros tó' jelentésben használták.¹²

Veszprém

Kiss Lajos szerint pusztá személynévből alakult magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév nyugati szláv eredetű: *Bezprēm* ['makacs, önfejű, békétlen ember'].

Melich János szerint a város neve az ólengyelből vagy ócsehéből származik: „bez”, „prezm” ('egyenetlen, nem egyenes') alakváltozatot adta, ami egy személynév.¹³

GYÖRFFY György szerint Géza fejedelem leányának és Bátor Boleszláv lengyel hercegnek volt egy *Besprim* nevű gyermeke. Boleslav újabb házassága érdekében eltaszította első feleségét, aki fiával együtt hazajött Magyarországra, és a fejedelmi birtok egyikén kapott új otthont. Ez a hercegi fiú lehetett az új vármegye ispánja és egyben névadója.¹⁴

Bonfini mondaszerű névmagyarázata a következő: „Mikor a királyasszony – Gizella – tékozló bőkezűséggel fénybe öltözteti kedves templomát, pénzzavarba jutott. Erre levette drága prémeikkel ékes ruháját, és vessz prém! – szavakkal azt is a templomépítésre áldozta, egyben nevet adva ezzel a székvárosának.”¹⁵

A Veszprém név alakváltozása jól illusztrál egy hangfejlődési tendenciát: *Besprin* → *Weszpreim* → *Veszprém*. Szláv → latin → magyar. A magyar szó hangrendjéhez túlságosan kemény a szókezdő b, ezért a lágyabb W-t kezdték alkalmazni, de a századok során ez is kiveszett a magyarból.

A város frazeológiája:

A Bakony fővárosa. Sokáig így emlegették a várost, bár ez az utóbbi időben elhalványulóban van. E szerepet egyre inkább Zirc veszi át.

Dicsshalom. 1813-ban Veszprém-ben jelent meg a nevezetes Kazinczy-ellenes gúnyirat, a *Mondolat*. A címlapon *Dicsshalom* szerepel, noha minden érintett tudta, hogy Veszprém-ben jelent meg.¹⁶

Egyetemi város. Már a város határában olvasható e felirat. A Pannon Egyetemnek, a kihelyezett tagozatokkal együtt, közel tízezer hallgatója van. (A városnak már a 13. században volt főiskolája-egyeteme, de azt 1276-ban Csák Péter hadai lerombolták.)

Iskolaváros. Hajdan kicsinysege ellenére iskoláiról volt híres, főként 1711-ben alapított piarista gimnáziuma révén. De az Angolkisasszonyok tanítóképzője és a Szatmári Irgalmas Nővérek, a „schwesterek” Nőiipariskolája, a „cérnaegyetem” is jeles intézmény volt.

A királynék városa. Gizella királynéi udvara Veszprémben volt. A királyné valószínűleg a veszprémi püspökséget tekintette saját kápolnájának, s a püspököt főkáplánjának. Minden bizonnyal ebből következik, hogy a veszprémi püspök 1224-től a királynéi kancellár tisztét is betöltötte.¹⁷ A királyné koronázás joga évszázadokon keresztül a mindenkori veszprémi püspököt illette. E jogát utoljára 1916-ban, Zita királyné koronázásakor gyakorolhatta.

Kultúrában élő város. Már a 19. századi publicisztikában is gyakori ez a várost illető jelző.

Az öt dombra épült város. Róma mintájára, kissé maliciózus ízzel, szokták így emlegetni a várost. (A valóságban ennél több dombra épült.)

A magyar vegyipar fellelővárosa. A szocializmus évtizedeiben hangoztatott szlogen, első sorban az 1949-ben létesített vegyipari egyetem és háttérintézményei miatt.

A nyelvészek városa. A helyi publicisztikában gyakran használt fogalom. A szomszédban, Felsőörsön született *Pápay Sámuel*, az első rendszeres magyar irodalomtörténet írója; 1813-ban itt jelent meg a méltán híressé vált Kazinczy-ellenes *Mondolat* (1813); itt született *Kopácsy József* püspök, aki Széchenyi mellett az elsők között adományozott jelentősebb összeget (kétezer ezüstforint) a magyar nyelv ápolására; a mai Kossuth utcában született *Simonyi Zsigmond*, a modern magyar nyelvészet egyik megalapozója, a Magyar Nyelvőr szerkesztője; a közeli Szentgál szülötte *Lőrincze Lajos*, a magyar nyelv mindenese; s Veszprém földjében nyugszik *Nagy J. Béla*, az MTA levelező tagja, a két világháború közötti magyar nyelvészet kiválósága, tankönyvszerző.

Papi város. Egy évezrede püspöki (1993 óta érseki) székhely. A káptalan tagjai a várban laktak. Az általuk emeltetett barokk épületek ma is Veszprém díszei.

A szelek városa. Veszprémben vagy fúj a szél, vagy harangoznak. A székesegyház 1724-ben felszentelt nagyharangjának latin felirata: O! sanCta trInItas nos ab Ventl VI DoMos agrosqVe nostros, et Caetera serVa (Ó! Szent Háromság minket, házainkat, földjeinket és többi javainkat a szél erejétől őrizd meg!) – A másik kisebb, jobb oldali toronyban levő harangé: ChrIste IesV IVbe VenIs, Vt reCeDat teMpeStas (Jézus Krisztus, parancsolj a szeleknek, hogy távozzon el tőlünk a vihar!)¹⁸

Szent Imre városa. A két világháború között a város egyik szlogenje. 2007-ben Szent Imre Egyesület alakult a városban, mely sokoldalúan ápolja Szent István fiának emlékét, aki a hagyomány szerint a vár falai között tett szüzességi fogadalmat.

Vár. – Kik laknak a várban? – Az Isten, a törvény és a bűn szolgálói. Célzás arra, hogy a vár három nevezetes intézménye: a püspökség, a bíróság és a börtön.

A város nevei

Acha „veszprémi jobbágyság”. Györffy György kutatásai szerint a *jobbágyság* szó először egy 1116–31 között kelt végrendeletben tűnik fel, melyben *Acha* „veszprémi jobbágyság” a pannonhalmi apátságra hagyta javait.¹⁹

Akasztofádomb. A veszprémi fennsík legmagasabb pontja. 1848-ig itt volt Veszprém város veszthelye, ahol sok betyárt akasztottak fel, így például *Sobri* bandájából *Milfait Ferencet* (1835), *Bodri Jóskát* (Páli József) és *Franclit* (Kaufman Ágoston)... Az akasztófa nyolcszögű alapfala 1927-ben még megvolt a sziklás „börc” tetején.²⁰

Atuljáró. *Pap-gödör, Pap-árok.* (Utalás az építető Pap János megyei párttitkára, aki

vörös márvánnyal burkoltatta le a párház melletti aluljáró lépcsőit, melyeken a kevésbé elővigyázatos veszprémiek kezüket-lábukat törték. Rövidesen érdes anyaggal vonták be.)

Aranyoskút utca. Egy 1082-ből származó – hamisnak tartott – oklevélben e hely mint leprások kútja szerepel: „*puteus leprosorum*”. 1776-ban, éppen e múltját is tudva, „Pokloskút” néven szerepel.²¹

Ányos Pál utca. A magyar szentimentális költészet jeles alakja Veszprémben, a ferencesek kriptájában nyugszik. Ő nevezte el II. Józsefet kalapos királynak. Az utca 1907 óta viseli a költő nevét.

Brusznyai utca. A város egyik főutcája, mely *dr. Brusznyai Árpád* (1924–1958) emléket őrzi. A klasszika-filológus végzettségű tanár az 1956-os forradalom idején a megyei forradalmi tanács elnöke volt, amiért koholt vádak alapján halálra ítélték és kivégezték.

Céhház utca. A Veszprémben hajdan virágzott céhes ipar emlékét őrzi. A városban 1813-ban 214 csapó-, 30 szücs-, 31 szürszabó-, 18 takács-, 19 tobak-, 52 magyar varga-, 45 német varga-, 105 csizmadia-, 53 csutorás-, 24 pintér-, 44 bognármeister dolgozott. Az idő tájt országos hírvő volt a veszprémi csutora, a fából készült kulacs.²²

Csalogány utca. Hajdan a város legszele utcaja. 'Ott, ahol már a csalogány szól'.

Csapó, Tobak és Csutorás utcák. Veszprém „történelmi” utcanevei. A csapók (szűrposztóképzítők, gyapjúművesek), a tobakosok (egyfajta tímárok, birkabőrkihészítők), csutorások (fakulacskészítők, esztergályosok) hajdan a város meghatározó kézművesei voltak.

Diák lépcső. A Ranolder térről az Óváros tere vivő lépcsősor. 1824-ben *Nemes Eöri Márkus József* nyugalmazott cs. kir. ezredes saját költségén építtette. Főként a várba föl-le közlekedő piarista diákok használták.²³

Dózsaváros. (Temetőhegy, Felsőváros) Az 1950-es években – a szocializmus lázas építésének idején – kapta e nevet a főként mezőgazdaságáról, kisiparáról híres városrész. Korábban *Temetőhegynek* hívták. Hasonlóképpen kapta nevét a *Sarló utca* is. Korábban *Miatyánk utca*. Ez utóbbi név bizonyára onnét ered, hogy a város legmeredekebb utcája volt, képletesen az Atyához vezetett (v.ö.: páternoster).

Fecskendőház. A 19. században tűzoltószertár volt a várfeljáróban található épület. Rajta szép, időmértékes kronosztikon olvasható: *Városi polgárok pénzén épüle föl e ház. /Itt tűzi pusztítás védelem eszköze áll* (1814).

Fejesevölgy (korábban Apácavölgy). A név a hagyomány szerint Szent István idejéből származik. A lázadó *Kupa* (Koppány) leveretése után az elfogott főbűnösöket itt fejezték le. Levágott fejeik sokáig itt maradtak, innét az elnevezés.²⁴

Bél Mátyás szerint 1552-ben Veszprémben „...odasietett a török, a mikor a keresztények a helyzet miatt való kétségbeesésükben távoztak a várból és titokban lementek az apácák völgyébe, ezt megtudván, leterítette őket, ott sokáig rakásban heverő fehérülő csontjaikról kapta a völgy a Fejes-völgy nevet.”²⁵

Hatrongyos. A Kertalja, Liliom, Margit-romok környéke. Hajdan a kis zsellérházak itt hat kisebb utcát alkottak.

Hittudományi főiskola (korábban pártiskola). A rendszerváltást követően a humorosabb veszprémiek kérdezték: – Mi változott itt a rendszerváltás után? – Semmi! – Korábban Pap János volt ott a főnök, ma pedig János pap. (Célzás Pap János párttitkára és Csoma János érseki helynökre.)

Homo volans. A repülő ember. *Verancsics Faustus* (1551–1617), a reneszánsz polihisztor 1579-ben a veszprémi vár kapitánya volt. A legenda szerint beleszeretett egy Hosszú utcai (ma Jókai utca) kékfestő szőke hajú lányába. Mint a várharcokban járatos, tapasztalt

katona elszorult szívvel gondolt arra, hogy ha a török körülzárja a várat és a csapóajtót felhúzzák, senki emberfia nem tud onnan kimenni. Ma már nehéz eldönteni, hogy a szerelem égette-e jobban, vagy saját bőrének megmentése fűtötte inkább, tény, hogy egy kezdetleges ejtóernyőt szerkesztett azzal a hátsó gondolattal, hogy ostrom idején leugrik vele a vár fokáról, felkeresi szerelmesét és álsruhában együtt kibújnak az ellenség gyűrűjéből.

Ejtőernyőjének lényege egy fakeret volt, amelyet összevarrt lepedők borítottak, s kötéllal lehetett derékra rögzíteni. Verancsics később Rudolf császár titkára, majd csanádi püspök lett. Egy évvel halála előtt, 1616-ban Bolognában könyvet adott ki *Machinae Novae* (Új gépek) címmel. A pompás rézmetszetek sorában a veszprémi ejtóernyő is szerepelt.

Hosszú utca (ma: Jókai utca). A vár alatt hosszan elnyúló utca régi, de néha még ma is használatos neve. Az utca végén, az Öreg-hídnál hajdan vámszedőhely és vásártér is volt.

Hóvirág lakótelep. Korábban Kis Lajos-lakótelep. A pártállami időkben ő volt az 1956-os ellenforradalom veszprémi mártírja, ezért tiszteletére lakótelepet neveztek el. A rendszerváltás után egyértelművé vált, hogy nem az „ellenforradalmárok”, hanem a szovjet elvtársak golyóitól halt meg.

Húszemeletes. Pap-fallosz. Célzás a város léptékéhez nem igazodó, megalomán toronyház építetőjére, Pap János megyei párttitkára.

Jeruzsálemhegy. A helyi hagyomány szerint a rekatolizáció során a várból száműzött protestánsok itt, a vele szemközti hegyen a szabad ég alatt énekelték az *Ó, Jeruzsálem* kezdetű zsoltárt.

Kálistó utca. Jellegzetesen Balaton-felvidéki tájszó, kisebb-nagyobb vízállásos hely megjelölésére használják. Másutt kátyút is értenek alatta. Rómer Flóris a következőket írta: „Rátót nevezetes sok forrásáról, a vízállásokat itt kálistáknak hívják, mely szóval a régi okmányokban több ízben találkoztam.”²⁶

Károly-templom. Báró Hornig Károly (1840–1917) püspök építtette saját temetkezési kápolnájaul (1907). A görögkereszt alakú templom almádi vörösköből épült, ezért *Vörös-templomként* is emlegetik.

Kis-Viadukt. Annak a soha meg nem épült völgyhídnak a neve, amely az Aranyos-völgy fölött ívelne át, összekötve a Jutasi és a Pápai utat. Megépítése már az első hároméves tervben is szerepelt (1947). Részletes tervrajza ma is érvényes.

Komakút tér. A középkori források *Káma-kútként* említik. Ebből lett hangrendi ki-egyenlítődéssel Koma-kút. Hajdan egy városszéli vendéglő, a *Nap fogadó* mellett állt, melynek nagytermében a vándorszínészek is gyakran megfordultak. A restaurált kútház ma is áll.

Kopácsy tér. E szerény kis tér *Kopácsy József* püspök (1775–1847) nevét őrzi. Ő volt az, aki a reformkorban, megértvén a kor szavát, elrendelte az egyházi körlevelek magyar nyelvű szerkesztését (1833).²⁷ 1828-ban az első között csatlakozott Széchenyi felhívásához, és kétezer forintos alapítványt tett a magyar nyelv ápolására és fejlesztésére. A kőműves segédből lett főpap esztergomi érsekként is sokat tett a latin nyelvű katolikus egyház magyarrá válásáért. Ez irányú törekvései miatt kortársai „magyar bimbó”-ként emlegették.²⁸ *Kézai Simon* Krónikájának nyomdai költségeit, *Toldy Ferenc* kiadásában, ő fedezte.²⁹ Kemény alakja *Tóth Béla* anekdotagyűjteményébe is bevonult: Esztergomi érsekként hamar észrevette, hogy a káptalan tagjainak többnyire idegen nevük van. S amikor valamelyik veszprémi kanonok elment Kopácsyhoz Esztergomba, hogy a tőlük elvált főpásztort meglátogassa, bizalmasan az esztergomi káptalan is szóba került.

– Milyen emberek a káptalanbeliek? – kérdezte a veszprémi kanonok.

– Gondold el, ...mondta a primás szívből kacagva, az egész káptalanban két magyar ember van, az is az egyik német, a másik pedig tót. – (Értsd: Németh és Tóth.)³⁰

Laczkó-forrás. Kedvelt kirándulóhely a város határában. A forrásnév *Laczkó Dezső* (1860–1932) emlékét őrzi, aki a helyi, ma az ő nevét viselő múzeum alapítója, a piarista gimnázium igazgatója, a *veszprémi kavicsfogó ősteknős* megtalálója és a város minde- nese volt.

Margit-romok. A középkori oklevelek tanúsága szerint itt nevelkedett IV. Béla király lánya, Margit, a későbbi szent, akinek kultusza a századok múltán egyre erősödött, mígnem 1943-ban szentté avatták. E kultusszal együtt terjedt el a Margit-romok elnevezés is.

Ménküfogós ház. Veszprémben e Kossuth utcai házban volt először villámhárító. Itt született Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajztudós és Simonyi Zsigmond (1853–1919) nyelvész.

Nagytó utca. 1924-ben az utca elején, a mai Dózsa György Általános Iskola helyén, még tó hullámszög volt. – A szomszédos, jóval hosszabb *Kistó utcában* sincs már tó.

Nándortelep. *Rott Nándor* (1869–1939) püspök nevéből. Az 1924. évi földváltás során itt osztottak telkeket a püspök földjéből.

Ördögárok. Napjainkban a város alatt húzódó, embermagasságú csatornát nevezik így, mely *Gátfő utcától* (már a középkorban is említik – 1244: Gátfew) a Séd patakig vezet, több kilométer hosszan. A víz évszázadokon keresztül – számos áradást okozva – a felszínen folyt végig a városban. E vízműködés – régi magyar nyelven „aszó” – a középkori oklevelekben „kecskeaszó út” útként szerepel (1271: Kechkeozo uth). – A Gátfő utcai gátrendszer napjainkban is funkcionál!³¹

Papod utca. A tájjal kapcsolatos utcanevek egyike: ’A Padod hegycsúcsra vezető út’. Napjainkra már számos ház sor települt e régi utca és a hegycsúcs közé.

Papvásár u. Régen a *Szenttamás* nevű városrész vásárát tartották a mai Árpád u. környékén. A káptalannak fizettek adót. Ezt az utcát „külebbítették”, azaz a városszéltre száműzték (1907), hogy az akkor fontosabbnak ítélt Árpád is kapjon utcát Veszprémben.

Pokoli torony. Sokemeletes ház a várost körülölelő útgűrű mellett. Számos kétes egzisztenciájú lakója miatt az épület nagyon lepusztult, s a távfűtés-kikapcsolások is gyakoriak. A helyi sajtó által gyakran használt név.

Rab Mária-forrás. Zarándokhely a város határában. Különösen a két világháború között volt népszerű. A szocializmus évtizedeiben szovjet katonai területté vált, ezért szinte teljesen a feledés homálya merült. Napjainkban újra kiépül.

Roboz utca. ’A Roboz hídhöz vezető utca’. A környék beépítése során, 1942-ben kapta mai nevét. A *Roboz-család* régi veszprémi família, már a középkori várvédők között is ott találjuk őket.

Séd patak. A név elsősorban a Dunántúlon használatos ’patakocská, csermely’ jelentésben. A középkorban (1258, 1331, 1377, 1473) „Veszprém-pataknak”, később „Sárvíznek” (17. századi várképek: 1603, 1686), majd a legújabb korban (kb. a 18. század elejétől) „Séd”-nek nevezik.³²

Szeg-ek. A középkorban, szinte a 19. századig, a veszprémi székeskáptalan a vártól északra elterülő városrészeket, az úgynevezett „szegeket” – a Szent Margit- és Szent Katalin-szegeket, a Tizenháromváros-szeget és a Sárszeget – birtokolta. A vártól délkeletre-délre és délnyugatra található „szegek” – Szent Iván-szeg, Akasztó-szeg, Szent Miklós-szeg, Szent Tamás-szeg – a veszprémi püspök tulajdonában voltak.³³

Szent György-kápolna. A várban található kápolna a sárkányölő lovag talán legősibb hazai szentélye, amely valószínűleg a 9. századból származik.

Szent Imre legendájában olvashatjuk, hogy szüzességi fogadalmát egy szolgája jelenlétében Veszprém vára legősibb, krisztus legdrágább vértanújának, Györgynek szentelt egyházában tette le. A szépen föltárt kápolna jeles középkori búcsújáróhelyünk volt. 1401-ben a szent nagy tisztelője, Zsigmond király is megjelent a búcsún.³⁴ Küszöbén egy felírás olvasható: IN LIMINE NON SEDETO: Ne üljetek a küszöbre!

Szent István utca. A Jókai utca folytatása, hajdan *Csorda utca*. A csordakút nyomai ma is láthatók. 1907-ben kapta mai nevét. A pártállami időkben, negyven évig, a *Vörös október utca* nevet viselte.

Táborállás. A várral szemközi fennsík neve. Hajdan itt gyülekeztek a várat ostromolni szándékozó hadak. Területének egy részén – a volt szovjet laktanya helyén – az elmúlt években kis városrész épült. Az önkormányzat illetékes bizottsága a *Táborállás* nevet javasolta, de az ott élők új javaslattal álltak elő: *Bakonyalja lakótelep*. A lokálpatrióták bánatára ez utóbbi vált hivatalossá.

Térmeg utca. A középkori vár zezugos utcáját nevezték így.

Tűztorony (korábban *Vigyázótorony*). A tűzvész hajdan a szeles Veszprém veszedelme volt. Az építmény eredetileg a várkaput vigyázó őrtorony volt, melyre a 19. század elején újabb szinteket építettek. Az eredeti nevet, német mintára, fokozatosan váltotta fel a *Tűztorony* elnevezés.

Újtelep. A Margit-templom mögötti városrészben eredetileg a két világháború között a város építettett úgynevezett ONCSA ikerházakat, 30 évi részletre nagycsaládosok és hadirokkantak részére.

Vár utca. A vár patinás utcája a rendszerváltást megelőzően évtizedekig *Tolbuhin* szovjet marsall nevét viselte. A politikai enyhülés egyik első jeleként kapta vissza régi nevét az *Iskola utcával* (Vorosilov utca) és a *Komakút térrel* (Zalka Máté tér) együtt (1987. december 17.). Rövidesen (1988. augusztus 18-án) ünnepélyes visszakeresztelés révén a *Szent István völgyhid* (a Viadukt) is visszakapta eredeti nevét.³⁵

Viadukt. Szent István-völgyhid. Korábban Rákosi Mátyás-völgyhid. Az öngyilkosok hidja.

A „világ vége” a veszprémi vár végén, az István-Gizella szoborkettősnél található, legalábbis a földrajztudós Cholnoky Jenő szerint. A régi Veszprémben onnét nyílt a legszebb kilátás, és ott fújt legjobban a szél.

Zsuzsi. A veszprémiek kedvelt szökőkútja az Óváros téren. „Becsületes” neve: *Korsós lány* (R. Kiss Lenke alkotása).

JEGYZETEK

¹ KRÚDY Gyula: *A bakonyi bujdosó*, Veszprém: Prospektus Nyomda, 1995. 74–76.

² SEBŐ József: *Eötvös Károly és a bakonyi-balatoni táj*. In: *Eötvös Károly Emlékkönyv*/TUNGLI Gyula, Pápa: Pápai Művelődéstörténeti Társaság, 1995. 25–30.

³ EÖTVÖS Károly, *A Bakony*, Bp.: Révai, 2. 1909

⁴ DORNYAY Béla, *Bakony*, Részletes magyar útikalauzok 5. Bp., 1927, 31. A továbbiakban: DORNYAY

⁵ SÁRKÁNY Oszkár, *A tájeshemény változásai a magyar költészetben Petőfiig*, Bp.: Kertész Nyomda, 1935. 5.

⁶ KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Bp., 1980, 76. A továbbiakban: KISS Lajos.

⁷ SEBŐ József, *A Bakony-mítosz. A Bakony a magyar irodalomban*. Veszprém: Nodus, 1999.

- ⁸ TÁBORI Kornél – TÓTH Lajos – ZÁKONYI Ferenc, *A Balaton dicsérete*, Nők a Balatonért Egyesület, 1999, 73.
- ⁹ ZÁKONYI Ferenc, *Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig*, Veszprém; Városi Tanács, Balatonfüred, 1988, 622.
- ¹⁰ SEBESTYÉN Gyula, *Dunántúli gyűjtés*, Bp., 1906, Atheneum, 486.
- ¹¹ LUKÁCS Károly, *A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt*, Pécs, 1943, a Magyar Biológiai Kutatóintézet munkái 15. 188. Reprint-melléklet BÉL Mátyás *Veszprém vármegye leírása* című kötetében Veszprém, 1989, 153–236.
- ¹² KISS Lajos, *i.m.* 80.
- ¹³ MELICH János, *A honfoglalás kori Magyarország*, Bp., 1929, A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 6. 398–399. Idézi: HUNGLER, *i.m.* 57.
- ¹⁴ GYÖRFFY, *i.m.* 276.
- ¹⁵ BŐSZÉNÉ SZATMÁRI–NAGY Anikó, *Veszprém város története a kezdetektől napjainkig*, Veszprém, 2008. 33.
- ¹⁶ SEBŐ József, *Kazinczy és Veszprém*, Széphalom, A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 20. , szerk.: KOVÁTS Dániel, 2010. 85–93.
- ¹⁷ GYÖRFFY, *i.m.* 244.
- ¹⁸ BÉL Mátyás, *i.m.* 95. és 125.
- ¹⁹ GYÖRFFY, *i.m.* 471.
- ²⁰ DORNYAY, *i.m.* 185.
- ²¹ HUNGLER, *i.m.* 177.
- ²² VAJKAI AURÉL, *A Bakony néprajza*, Bp., 1959, Gondolat, 60-61.
- ²³ VERESS D. Csaba, *Eöri Márkus József ezredeskapitány (1763–1834)*, Katonák Veszprém történetéből, Veszprémi Hagyományőrző Egyesület, é. n.
- ²⁴ DORNYAY, *i.m.* 179.
- ²⁵ BÉL Mátyás, *i.m.* 93.
- ²⁶ RÓMER Flóris, *A Bakony*, 140.
- ²⁷ PFEIFFER János, *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*, München, 1987, Görres, 34.
- ²⁸ SEBŐ József, „*A magyar bimbó*”, Veszprémi Szemle, 2008, 1–2. sz., 84–93.
- ²⁹ PFEIFFER János, *i.m.* 34.
- ³⁰ Idézi. *Bakony–balatoni kalendárium 1995*, 262-264.
- ³¹ VERESS D. Csaba, *A veszprémi Komakút és a Szent Miklós-szegi Kálváriadomb története*. Veszprémi Szemle, 2007, 12. sz. 3-19.
- ³² uo. 3.
- ³³ VERESS D. Csaba, *i.m.* 3-19.
- ³⁴ BÁLINT Sándor, *i.m.* 300.
- ³⁵ SOMFAI Balázs, *Miklós utca, Tobak utca, Nagyhíd. A Séd-völgy névkincséről*, In: A Séd völgye Veszprém-ben, Bősze Ferenc kiadása, Veszprém, 2000, 129–138.

Tisztelet az alapítóknak! Na de kik is ők pontosan?

Kérdések Veszprém Város Ének- és Zenekara 1956–1957. évi tagságának társadalmi összetételével kapcsolatban

Veszprém Város Vegyeskara – a pályatárs kórusok minden kiválósága mellett is – a XX. század közepe óta, véleményem szerint, a legkiemelkedőbb művészeti együttes Veszprém-ben. Nemcsak teljesítményére, sok évtizedes folyamatos működésére, nagyságára, időnként tömeges létszámára gondolva állítom ezt, hanem társadalmi szolgálatára utalva, amit a tagok gyakran szinte elhivatottnak éreztek.

Különösen érvényesnek tűnik ez az elismerő megállapítás a kórus – és akkor tőle elválaszthatatlanul a zenekar – életének kezdeteire. Hiszen kivételes volt ez az indulás a történelmi kortól, és a helyszínt, még inkább a társadalmi közeget tekintve! Egy jelentős humán kulturális hagyományú dunántúli kisvárosban¹ „száztagú ének- és zenekar”² alakult 1956 friss levegőjű, sokat ígérő őszén. Aztán a társadalmi robbanás, a forradalom – majd annak idegen fegyverek általi leverése következett. A hatalmas megrázkódtatás elsöpörhette volna ezt az ének-zenekari mozgalmat, ám mégsem így történt. Amint lehetett, 1957 januárjában újra összegyűltek, majd hosszú és szorgalmas alapozómunka eredményeként 1957 júniusában végre nagyközönség elé léptek, méghozzá megérdemelt nagy sikerrel.

Az olyan érzékeny szellemi teljesítményben, mint egy kórus művészi munkája, egy zenekar sok gyakorlást követelő szolgálata, az évad közepén két és fél hónap szigorú pauszájának bekövetkezte helyrehozhatatlan lemaradást okozhat, főleg egy kezdő együttes életében. Itt azonban, szerencsére, másként alakult a történet. Ebben megint több tényezőnek lehetett szerepe: a karnagy és szervezőtársai állhatatosságának, aztán a hatalomnak, amely – úgy tűnik – belátta vagy valamiképp elviselte, hogy töretlen a valós társadalmi igény az együttesre,³ és végül köszönhető magának a tagságnak, melynek kitartó elkötelezettsége, zeneszeretete és értelmes társasági élet iránti igénye az énekkart szüntelenül él-tette és a nehéz periódusokon később is mindig átsegítette.

Hogyan is történt? Az együttes 1956. szeptember 25-én ünnepélyesen megalakul, s bár próbákat tart, bő ötheti működés után pályája megszakad, fellépésre nem is kerül sor. A kihagyás után pedig több mint négy hónapig tartó belső munka hozza meg a gyümölcsét az 1957. június 1-, 2-, 8-, és 9-i nyilvános bemutatkozásokon Veszprém város zeneértő közönsége előtt. Tehát lényegében kétszer kellett megalapítani ezt az ének- és zeneművészeti társadalmi szerveződést! Azonban a kétszeri alapítás, vagy inkább a szervezőmunka két mene-te kölcsönösen feltételezte egymást, mert egymásra épült, ezért a leghelyesebb, ha megalapítóknak, alapító tagoknak azon dalosoknak és zenészeknek az *együttes körét* tekintjük, akik vagy aláírták az 1956. szeptember 25-i belépési nyilatkozatot, vagy felléptek az 1957. júniusi nyilvános szerepléseken, ill. következtetésképpen részesei voltak mindkét meg-mozdulásnak.⁴

A krónikát lapozva, látnunk kell, hogy az együttes mindenkori jubileumának számítása körül évtizedeken át *zavar uralkodott*. Ez eredendően az első évad említett két sarkalatos eseménye megítélésének dilemmájából adódott. A kérdés azonban mégsem tisztán elvi szempontból dőlt el, hanem abból a nyilvánvalóan politikai megfontolásból is, amelynek az oka az volt, hogy az elmúlt rendszerben többé-kevésbé minden olyan jelenség gyanúsnak számított, amely kapcsolatban állt az 56-os számmal. Hát még úgy, hogy az évforduló ősszel lett volna esedékes! Így mindinkább a tavaszi hangversenyek alkalmá kapott hangsúlyt, vele együtt 1956 helyett 1957 vált a jubileumi számítás kiinduló adatává. Még tovább csúszott a 30 éves évforduló ünnepe 1987-ben, mikor is október 17-én tartották az ünnepi rendezvényeket, vagyis már nem is a 31., hanem a 32. évadban! Ezt – a tőszámneveket és sor-számneveket „hagyományosan” összezavaró – össznépi tévedést így még egy évvel tovább rontó torzulást végül a rendszerváltás után, 1996-ban sikerült kiigazítani.⁵

Meglehet, hogy nem nagy dolog a szóba hozott ügy, és így utólag nem is igen illik fedőleg emlegetni. A tény annyi, hogy egy szépen induló, többnyire nem hivatásosokból szerveződött zeneszerető közösség a rendkívüli történelmi események miatt hamar szétbukkanva, néhány hónap múltán mégis újjászerveződik, és tartósan együtt marad. A történet tanulsága éppen az, hogy miképp és milyen változások árán újult meg az első évad tagsága.

Az alapító karnagy, Zámbo István dokumentáló készségének és a zeneiskolának a jóvoltából számos eredeti okirat fennmaradt az együttesről; amelyeket már a megyei levéltár őriz. Az iratok közt személyi nyilvántartások is akadnak az ének- és zenekar első évadjaiából, mindenekelőtt névsorok. Ezekből jelenleg 12 ismeretes – egy kivételével, sajnos, keltezetlenek. Ahogy lenni szokott, egy-egy névsor (sőt, esetleg ugyanazon névsor két leütési példánya) önálló életet élt, azaz bővítették meg kihúztak belőle, ahogyan az adott ügy kívánta. S mivel ezek a változtatások is keltezetlenek, bizonyos, hogy szép levéltárosi feladat lesz egyszer ezeket a névjegyzékeket legalább hozzávetőlegesen datálni.

Ehhez a helyzethez képest valóságos csoda, hogy van viszont két keltezett névsorunk, éppen a legelső évadból! Az egyik maga az ünnepélyes belépési nyilatkozat, amely az alapítók aláírását tartalmazza, a másik pedig a 4 előadásos évadvégi fellépés nyomtatott meghívója, amely a műsorlapon kívül a fellépő dalosok és zenészek névsorát is közli – lám, mire nem gondoltak a szervezők! A továbbiakban ezt a két névsort elemezzük.

A belépési nyilatkozatot a szerveződő új kórus és zenekar meghirdetett céljai elfogadásának emelkedett érületével az ünnepi alkalomra összegyülekezettek nagy többsége, 76 személy írta alá. Közülük 71 főnek a kilétét tudtuk azonosítani eddig. Hat személy aláírása annyira egyéni, hogy abból nevet kiolvasni lehetetlen. Egyikük – nagyon helyesen – megtette azt a szívességet, hogy aláírása után zárójelben olvashatóan is megadta a nevét, így ötven maradtak az ismeretlenségben.

Az első fellépések meghívója részeként elhelyezett névjegyzék 95 nevet közöl, rögzítve a szólambeosztást is, ami máris bepillantást enged a karnagy szakmai politikájába. Ha e 95-höz a karnagyot is hozzávesszük, hiszen Zámbo a belépési nyilatkozatot is aláírta, akkor 96-os létszámmal számolhatunk.

Az együttes életében nagyon fontos *számszerű megállapításokhoz* jutunk az első évad két kardinális névjegyzékét összevetve. Eszerint az őszi névsorból (az aláírókból) azonosított 71 tagból 48 személy neve jelentkezik a tavasziak (az első fellépők) 96 neve közt. Tehát 23 azonosítható személy maradt ki a forradalom után, vagyis az aláíróknak az egyharmada. Az így megfogyatkozott tagsághoz viszont sikerült újabb belépőket toborozni az első szerepléseikig. Az új tagok száma is éppen 48, tehát okkal mondhatjuk, hogy szinte újból alakult az együttes.⁶

További megállapításokat, *árnyalt következtetéseket* vonhatunk le az együttes társadalmi jellemzőiről a két névjegyzék alapján, ha az egyes tagokról többet tudunk meg. A későbbi névsorokból a túlnyomórészt amatőr dalosok és a zenekari tagok „polgári” foglalkozásáról, munkahelyéről, társadalmi státuszáról is megismerhetünk adatokat, részben még életkorukról is. Az igazán fontos kérdésekre (melyik korábbi kórusból toborzódott a dalos, melyik tanintézetből, kinek a tanítványai közül érkezett, vajon miféle rokoni, baráti vagy munkahelyi kapcsolatok játszottak még szerepet a tagság bővülésében, hogyan alakult a későbbi sorsa stb.) a választ azonban aligha adják meg egyedül az iratok, itt a régi tagok visszaemlékezéseire, személyes emlékeik felidézésére lesz nagy szükség. Efféle feladatra vállalkoztam magam is, akit erős érzelmi szálak kötnek a kórushoz, de munkám jelenlegi fokán mindössze „munkaközi” jelentést adhatok a szíves Olvasó kezébe, sok tanulsággal, módszertani tapasztalattal gazdagodva.

Bizonyos, hogy egy ének-, ill. zenetudásra alapozó együttes, ilyen nagy létszámmal, amely a „betonkorszak” előtti kisvárosias Veszprémben létezett és amely szerveződésekre és pályája elején majdnem igazi egyesület módjára működött,⁷ múltjának adataival remek nyersanyagot kínál bármely szakmai (zenei), egyéb kulturális vagy társadalmi vizsgálathoz – ha valóban összegyűjthető hozzá kellő mennyiségű és kellő hitelű adat. Példaképpen végül vegyük a forradalom után vissza nem tértek ez idő szerint 23 főből állónak ismert körét!

Tehát 1956 őszétől 1957 tavaszáig a soprán 6 tagja (közte 4 pedagógus és 1 tisztviselő), az altknak is 6 tagja (közülük 3 pedagógus és 1 tisztviselő ismeretes), 3 tenorista (közülük 1-ről tudjuk, hogy tisztviselő volt) és a basszusból 1 fő távozott, továbbá még 1 férfikari és 3 női kari tagról van tudomásunk szólamának ismerete nélkül (közülük ketten diákok). A zenekarból 1 tag távozott (csellós), valamint még egy férfi, akiről inkább sejtjük, hogy énekes volt. Formálisan a vissza nem tértek közé számítandó Gaal Sándor, a Veszprémi Dalegylet nyugalmazott karnagya is, aki aláírta a belépési nyilatkozatot, de úgy vélem, hogy tényleges tagságával nem számolt senki.⁸ Annak ellenére, hogy a 23 főből 6-ról, tehát negyedükről nem tudunk szinte semmit, a létező adatokból jól leolvashatók a társadalmi hovatartozás és a szólam szerinti beosztás adatai – mindegyik észrevehetően eltér az aláírók egészének jellemzőitől. Tudjuk, egy szerveződő művészeti együttes életében természetes dolog a ki- és belépés (vagy -léptetés!), vissza nem jövetelben egyéni (szakmai) és családi okokról is tudunk. A kiugróan korjellemző demográfiai jelenségről, a disszidálásról jelenleg annyi ismeretes, hogy két női kari tag választotta a végleges távozás útját, férjével együtt.

Ha kellő empátiával közelítünk az együttes történetéhez, akkor új és új kérdések, megoldandó feladatok egymást kiváltva adódnak számunkra, minek eredményeként egyén és közösség, személyek és családok, mozgalom, intézmény, művészet és politika történetének számos rejtett momentuma válhat tudottá és szellemi közkinccsé, melyek tisztázásával városunk története is gazdagodik. Reméljük, hogy a fenti, metszlapszerű bemutatónál részletesebb analízist is fel tudunk mutatni idővel a neves együttes múltjának értő társadalmi jellemzésére.

A Veszprém Város Vegyeskarára vonatkozó szakirodalomból:

- Veszprém Város Ének- és Zenekara 15 éve, 1957–1972. Évkönyv. [Szerk.: Zámbo István.] Veszprém, 1972: 24 oldal.
- Veszprém Város Ének- és Zenekarának 25 éve. (Szerk.: Czingráber János.) Veszprém, 1982: 32 oldal.

- Harminc év krónikája (1956–1986). Veszprém Város dokumentumaiból válogatta és szerkesztette: M. Tóth Antal. Veszprém, 1987: 212 + 24 oldal.
- Négy évtized kádenciája, 1956–1996. Veszprém Város Vegyeskarának jubileumi évkönyve. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém, 1996: 213 oldal.
- Aranykönyv. Veszprém Város Vegyeskarának jubileumi évkönyve, 1956–2006. Szerk.: Somfai Balázs, Veszprém, 2006: 312 oldal.
- Zámbo István: Karvezetőknek ajánljuk. Módszertani kiadvány. Veszprém, 1967: 39 oldal. (A borítón: Kórusvezetőknek ajánljuk.)
- M. Tóth Antal: Mi a titkuk? Elmélkedés Veszprém Város Vegyeskarának múltjáról, jelenéről és remélt jövőjéről. = Szín, VIII/4 (Bp., 2003. szept.): 37–41. old.

Megjegyzés: a *Harminc év...*, a *Négy évtized...* és az *Aranykönyv...* című kötetekben számos összefoglaló áttekintés, elemző tanulmány, visszaemlékezés, korabeli napló, hírlapi cikk, közzétett irat, események krónikája és statisztikák is olvashatók.

JEGYZETEK

¹ Ahogyan akkoriban mondták: *Veszprém, a magyar Weimar!*

² A kifejezés a korabeli hírlapi cikkekre utal (Veszprémmegyei Népújság, 1956. IX. 28. 3. old.). Lásd: *Aranykönyv...* 249. old.

³ Amelyet ezek szerint nem tartott szerveződésként igazán veszélyesnek, sőt, propagandacéllal alighanem számolt vele. Ennek az érzékeny kérdésnek a tisztázása máris feladatot jelent a további kutatás számára.

⁴ Az 1956. szeptemberi aláírók névjegyzéke a feloldott 71 névvel: *Aranykönyv...* 247. old. Hozzá fontos megjegyzések: *Négy évtized...* 20, 77. old. és *Aranykönyv...* 247–248. old. Az 1957. júniusi fellépők (95 + 1 fő) névsora kötetben nem jelent meg. Az összesített névjegyzék 120 nevét lásd az *Aranykönyv...* 165–166. oldalán. A *Harminc év...* c. jubileumi kiadvány 163. oldalán, egy más logika szerint összeállítva, az alapítókként jegyzett 76 fő neve olvasható a tavasszal vissza nem tértek, továbbá a zenekari tagok nélkül.

⁵ Lásd az ezredforduló időpontja körüli zavarokat, melyeket magam is megpróbáltam az ésszerűség medrébe terelni: Somfai Balázs: A dátumváltás után egy évvel következik az ezredforduló. = Napló (Veszprém), 1999. X. 25: 13. old.

⁶ A közölt számok és arányok nem egészen bizonyosak, mert a tagokról még talán megszerezhető újabb ismeretek révén kicsit módosulhatnak.

⁷ Lásd Papp Sándornak Veszprém Város Vegyeskara mint társadalmi szerveződés c. remek cikkét a *Négy évtized...* 33–46. oldalán!

⁸ Gaal Sándor küldetése a karnagyi pálcának Zámbo István kezébe való ünnepélyes átadása volt 1956. szeptember 25-én.

Felső-Árva vidékén

Árva vármegye lakói régen valóban árván, mostoha sorban éltek, a megye a Kárpátok leg-szegényebb területének számított. Erdővel borított vidék, lakói főleg fakitermeléssel foglalkoztak, hiszen a zord éghajlatú domboldalakon és völgyekben csak nehezen teremnek meg a kultúrnövények, gyümölcsök. A XIX–XX. század fordulóján sokan vándoroltak ki Árvából Amerikába.

A folyó völgyének lakói minden időben keményen dolgoztak megélhetésükért. A kalászt érlelő nyár itt nem tart hosszan.

A vidék különlegessége, hogy a Felvidéken itt maradtak fenn legnagyobb számban a népi építészet emlékei. A falvakban mindenütt láthatunk régi faházakat, fából emelt melléképületeket. Többségüket ma is lakják, és valamennyi műemléki védelem alatt áll.

E szegényes terület a Felvidék talán legfestőibb erődítményét rejt. Árva várának tájképi szépsége, merész építése szinte egyedülálló a világon. A vár a falu közepén, egy meredek mészkőszirten áll teljesen épen, ahogy az évszázadok során mások is láthatták. Épületein jól megfigyelhetők a várépítéssel fejlődésének egyes szakaszai. A szikla legmagasabb pontján tisztán látható a legrégebbi öregtorony, melyhez a Balassák ősei építették a keskeny, többszintes felsővárat. Később, ahogy kezdett kényelmetlenné válni a fellegvár, és a tűzfegyverek fejlődésével védelmi szerepe egyre jobban csökkent, a szikla lankásabb részére várpalotát építettek.

Árva várán a XV. századtól szinte szakadatlan építkezés folyt. Ennek eredménye az ún. Corvin János-palota, a XVI. századi faragott részletek, az 1610-ben készült szép, pillérek közé fogott, levéldíszes, frízes, megtört párkányú, provinciális ízlésű kápolnaajtó, a már a német kora barokk jegyeit mutató Thurzó-síremlék 1616-ból stb.

Az erősség az 1860-as évektől már múzeumként funkcionál. Ma a vár területét az alsó-, a középső- és a felsővár figyelemre méltó teljes együttese alkotja a palotarészekkel, az erődítménnyel és a tornyokkal együtt. A vár termeiben kapott elhelyezést az Árvai Múzeum többféle tárlata. A felsővár legrégebbi termeiben a régészeti leletek láthatók, amelyek Árva településtörténetének legrégebbi emlékeiről regélnek, ennek részét képezi az arany- és ezüst-pénzek gyűjteménye, valamint a régi szláv településre utaló leletek.

A természettudományi kiállítási tárgyak a középsővár alsó emeletein kaptak elhelyezést. Bemutatják a Rohácsok, az árvai víztározó és az Árvai-medence növény- és állatvilágát. *Brancsik Károly*, Trencsén vármegye hajdani főorvosa gazdag gyűjteményének egy része képezi a mai természettudományi kiállítás gerincét. Az ő anyaga zömében a Kis-Fátra flóráját és faunáját mutatja be. Hiúz, medve, farkas, a ragadozók madarak mára máshol igen megritkult fajai. A vízi madarak zömében az Árvai-tó vidékéről származnak. A Fehér- és Fekete-Árva, a Vág folyók halfaunáját többek között a pisztráng, pér, valamint a régen még oly gyakori, de mára megritkult galóca egy igen természetes példánya prezentálja.

E viszonylag kis területen rendkívül változatos geológiai felépítésű, erősen tagolt, vál-

tozatos mikroklímájú, talajtakarójában, növény- és állatvilágban gazdag vidék. Kutatott erre *Petényi János Salamon*, a Magyar Nemzeti Múzeum őre, *Stur Dénes*, a Bécsi Földtani Intézet hajdani igazgatója a 19. század végén geológiai szempontból dolgozta fel a vidéket.

A középsővár felső emeletén van a néprajzi kiállítás, amely közelebb hozza a látogatókhoz a falusi nép életét és munkáját, szokásait, jellegzetes szerszámaikat, öltözetét és használati tárgyait. A történelmi kiállítás bemutatja a vár középkori és reneszánsz építményeit és eredeti berendezéseit. Van itt festménnyel eltakart vészkijárat a menekülő részére, hatalmas szekrény a hálószobában, ahova a túl hamar megérkezett házastárs elől menekült és aktuális szerető. Zömében eredeti bútorokkal berendezett helyiségekben középkori fegyverek, mindennapi használati eszközök között a letűnt századok zenéjét prezentálják korhű ruhába öltözött zenészek.

A látogatók számára megtekinthető kinzókamrák és eszközök, valamint a fogda lehetővé teszi a szemlélőnek, hogy elmerengjen a múlton, és érzékelye a múlt napfényes, de főleg árnyoldalait.

A kámpengényi sziklaél legvégén található kápolnába már nem vezetnek csoportokat, mert már igen veszélyes és a helybeli idegenvezető szerint, ha nem találnak valami megoldást, ez a rész le is omolhat.

Ahol keletről a Rohácsok vizét levezető Studený-patak az Árvába torkollik, a hallstatti és puhói kultúra idejéből való leletek emberi település jeleznek, ma Podbiel (Podbjel) jellegzetes árvai település terül el. Mindmáig hetvennégy két- és háromhelyiségű, zsindeletű, Felső-Árvára jellemző motívumokkal díszített faépület maradt fenn, ezek jó része is az ún. Bobor-földje nevezetű falurészen. A Studený-patak völgyében Liptóba átvezető út menti Zuberecben látható az Árvai Falumúzeum. A szabadtéri múzeum a népi építészet minden szépségét, az építőanyagok széles választékát mutatja be az árvai gazdálkodási módokkal egyetemben.

A magyar–lengyel kereskedelem révén (főleg vásznat, sót, ólmot szállítottak erre) már a XIII. században fontos vámhely és sóraktár volt Turdossin (Tvrdošín). Büszkesége a legrégibb fennmaradt építészeti műemléke; a helyi temetőben lévő gótikus, fából épült Mindenszentek-templom. Egyesek az 1390-es évekre, mások egy évszázaddal későbbre datálják építését. A belépőt árusító lány szerint egy régmúltba vissza nyúló kultikus helyet övező szálfából. Fő dísz a XVII. századi barokk oltár a Mindenszentek-képpel. A mai oltár elődjéből fennmaradt egy szárny a Szent Pétert és Keresztelő Szent Jánost ábrázoló képekkel. A gótikus oltár középső részét eredetileg Krisztus siratásának képe díszítette, amelyet 1919-ben Budapestre vittek. A templom belső terének kialakítását a XVII. század közepén fejezték be. A késő reneszánsz szószék az evangélisták képével 1654-ben készült el, erre az időre datálható a Sárkányölő Szent György temperával fára festett lovasképe. A gyönyörűen festett boltozat (csillagos égbolt, angyalkák és kazettás mennyezet) kifejezi a gótika térbeli misztikumát.

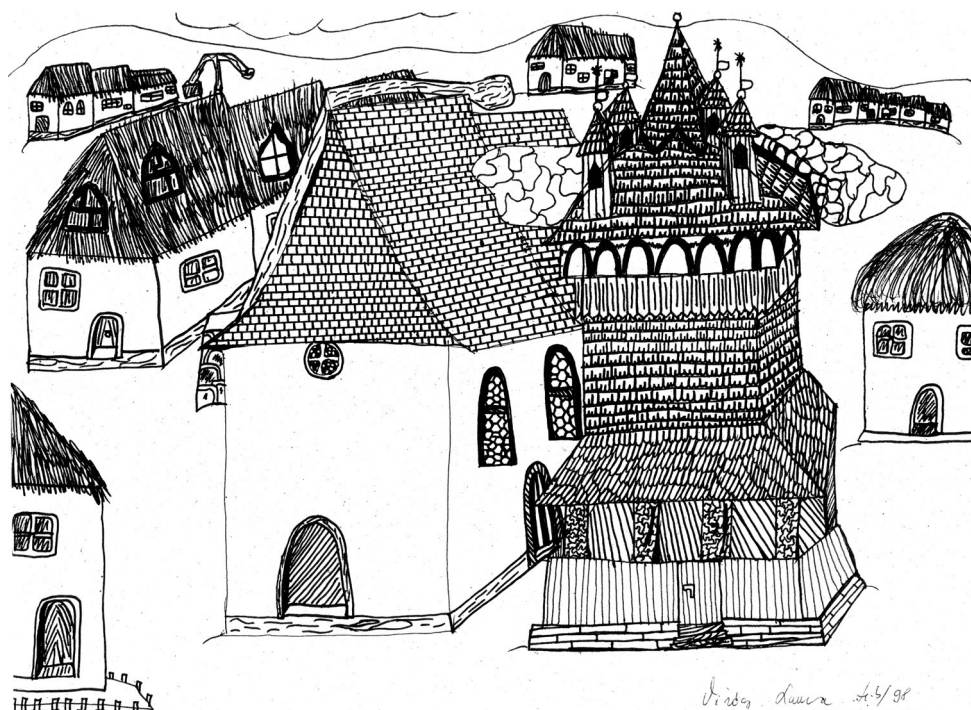
Különlegessé teszi még a széles, zsindelettel fedett árkád, mely az eső elől megvédte a körmeneten résztvevő, vagy a vasárnapi mise után társalgó híveket.

A szakszerű helyreállítási-restaurálási munkálatok 1993-ban történtek; ezeket Európa Nostra-díjjal jutalmazták, és a templom mint nemzeti műemlék bekerült az európai kulturális örökség jegyzékébe.

1920-ban 13 Árva megyei település került Lengyelországhoz, közülük 1924-ben kettőt Csehszlovákiához csatoltak, egy másikat pedig Lengyelországhoz, így napjainkban 12 egykori árvai község tartozik Lengyelországhoz. (A történelmi Szepes és Árva megye legész-

kibb vidékeit, összesen 519 négyzetkilométer területet, 23.662 – zömében szlovák és lengyel, illetve a kettő közti nyelvjárást beszélő gorál – lakossal.)

Az Árvai-medencét és a Nyugati-Beszékdek déli lejtőit magába foglaló lengyelországi Árva központja Jablonka városkája. Oravka (Orawka) falu 1651-ben épült késő gótikus, egyhajós, Keresztelő Szent János-temploma magyar emlékekben gazdag anyagot rejt falai között. A magyar szentek talán legteljesebb festett „panteonja”, színes tablója található ötven festett képpel. Látható többek között Szent István király, Szent Imre herceg, a vértanú Szent Gellért, Szent László király, Salamon király mellett Szent Kinga és Szent Hedvig királynő ábrázolása is. A képeket egy lengyel mester festette Barna Gábor plébános megbízásából a XVIII. század elején. A templom berendezése barokk stílusú, a mennyezetet festett kazetták borítják. A belső térben diadalív ív választja el a hajót a szentélytől. A diadalív egyik oldalán Lippai György esztergomi érsek címere, a másik oldalon a sasos császári címer látható.

A nevelés bővületében

Pedagógiai munkásságomat az 50-es évek közepén kezdtem. Így, – több mint 50 év távlatában –, valami leírhatatlanul szép évtizedek emlékeinek bővületében érzem magam.

Bizton tudom, hogyha életemet újra kezdeném, ugyanezt a hivatást választanám. Nem véletlenül írtam hivatást, és nem foglalkozást.

Lehet, hogy kissé filozofikusan hangzik, – de igaz, hogy az ember, amikor elkezd a nagybetűs ÉLETET tele van vágyakkal, szebbnél szebb elképzelésekkel, amelyek megvalósításának reményében kezdi el munkáját.

Bizonyára ezzel legtöbbször így vagyunk (voltunk), de hogy a szép álmokból mi valósul meg életünk folyamán, – nos, ennek nagyon sok összetevője van.

Elsősorban mi magunk, a személyiségünk. A pedagóguspálya egy életforma, amihez elhivatottság kell. Fontosak a céljaink, akaratunk, kitartásunk, és nem utolsó sorban az emberekbe vetett óriási hitünk, és szeretetünk, – amely alapja, és meghatározója minden munkánk sikerének.

Fontos, hogy aki ezt a hivatást választja, érezzen belső vágyat, indítást arra, hogy nevelhessen, hogy a rábízott gyermekek személyiségét alakíthassa valami olyanra, amitől gazdagabbak, sikeresek, boldogabbak lesznek. A kritériumok komolyak. Ha ezek valamely foglalkozásnál igazán fontosak, az a pedagógus pálya.

A sikeres nevelőmunkához mi fontos még? Az a pedagógiai, baráti, munkahelyi, családi közeg, milió, amely motiváló erővel segít a céljaink megvalósításában.

Nekem, mint alig pár éve dolgozó, fiatal nevelőnek ilyen meghatározó élmény volt életemben, amikor városunkban kihelyezett Magyar Pedagógiai Társasági ülésen a kisgyermek nevelésével kapcsolatosan elmondott „felszólalásom” után Ortutay Zsuzsa felajánlotta számomra a tagságot a Magyar Pedagógiai Társaságban. Ez a felkérés leírhatatlanul sokat jelentett a további pedagógiai munkásságomban. Erőt, hitet adott abban, hogy amit csinálok, az fontos. Leírhattam, közölhettem az emberekkel, a társadalommal gondolataimat a kisgyermek nevelésével kapcsolatosan. Dolgoztam az UNESCO-nak, külső munkatársként a soproni óvónőképzőnek, írtam a szaklapjainkban, majd feldolgoztam óvodánk történetét, ahol kezdtem és befejeztem pedagógiai pályámat.

Megragadtam pályázataimmal, írásaimmal minden lehetőséget arra, hogy felhívjam a társadalom figyelmét az óvodai nevelés, a kisgyermek tudatos, tervszerű nevelésének, így a magyar óvodák színvonalának fontosságára, arra, hogy ez az életkor meghatározó fontosságú a gyermek személyiségének alakulásában.

Fontos szerepet játszottak életemben azok az emberek, akikre felnézhettem, pedagógusi vagy közéleti munkásságuk miatt. A „vagy” szónak itt jelentősége van, mert mind a két te-

rület az emberszeretetre épül. Munkám során tapasztaltam, hogy azok az emberek, akik sikeresek a pedagógia területén, szinte mindannyian a közélet területén is vállaltak feladatokat; mint *Fónay Tibor* – egykori művelődési osztályvezető, kiváló pedagógus és pedagógiai-író, *Egerszegi Ferenc* – iskolaigazgató, pedagógus-költő, és városunk közéleti területén tevékenykedő, *Oláh Ferenc* – tanár, helytörténeti kutató és író, *Illyés Mária* – tanár, helytörténeti és író. *Dr. Tölgyesi József* – egykoron iskolaigazgató, a Pedagógiai és Neveléstörténeti Társaság vezető személyisége még ma is, akinek sokoldalú pedagógiai munkája mellett a Sümegi Írások sorozatának beindítását és abban való hatékony segítségét is köszönheti a közel 200 fős Városvédő és Szépítő Egyesületünk. A sorban még említenem kell *Benke László* iskolaigazgatót, a Pedagógus Szakszervezet egykori járási vezető titkárát, neveléstörténeti és helytörténet-író és gyűjtő. Csak pár név azok közül, akik környezetemben dolgoztak vagy dolgoznak ma is.

Ezekről az emberekről tanultam meg, hogy amire képes az ember, azt adja magából, a környezetének a társadalomnak, ha azzal előbbre tudjuk vinni a pedagógiát, a társadalom ügyét.

Megtanultam, hogy csak az a tudás, tapasztalat hasznos, ami cselekvéssé válik, ami abból megvalósul.

Ez a tudat vezérelt az őszinte és nagy szeretettel végzett nevelői és óvodavezetői munkám mellett a közéleti munkámban is. Oriási tapasztalatokkal és barátságokkal lettem gazdagabb a 20 éves városvédős elnökségem, és a több évtizedes Pedagógus Szakszervezeti titkári munkám során, amelyeket igyekeztem városunk javára fordítani. Igaz az, hogy a „több szálból szőtt kötél erősebb”.

Ezek az évek megerősítettek emberszeretemben, az emberekért való munkásságomban, és a jó célokért való kiállásomban is. Az elmúlt évtizedekben végzett szakmai és közéleti munka sok-sok sikert, örömet, szépséget jelentett életemben. Tapasztaltam, hogy a barátságok erősítik az embert, a közös munka sikere újabb és újabb feladatok megvalósítására sarkall.

Csak remélni tudom, hogy az utánunk következő pedagógus generáció is felismeri a szakmai és közéleti munkák szépségét, és örömeit.

A sikeres életpálya az álmok megvalósításához még mi minden fontos? Választ talán Egerszegi Ferenc egykori kollégám pár verssora adhat:

„S lesz út, amelyet térkép nem jelöl,
de menni kell, mert állni nem lehet,
s a tiszta széppel töltött szív felől
az őszinteség ad majd hű jelet.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

Sümegi Írások V. kötete: Egerszegi Ferenc: Csöndes beszélgetés

Hagyomány, közösség, művelődés Dákai Szülőföld Baráti Kör 15 éve

A közelmúlt évtizedek egyik legtöbbet idézett kifejezése a civil közösségek mondat volt. Az 1948-ban megszüntetett egyesületek, körök, klubok megszüntetése után Az 1989. évi II. törvény az egyesületi jogról megjelenése tette lehetővé, hogy az évszázadokkal ezelőtt létrejött, a magyar közéletben, művelődésben komoly szerepet betöltött egyesületi mozgalom feléledjen, s újra virágozzék. A következő rövid tanulmány nem a címben megjelöltek elméleti kérdéseivel kíván foglalkozni, – bár ez sem lenne felesleges – egy kisközség Dáka egyesületi mozgalmát igyekszik összefoglalni, gyakorlati példákon szeretné bemutatni mit tehet, mit tett másfél évtized alatt a hagyományok ápolása és az előtte eltelt évszázadok alatt a művelődéstörténetben, ezen belül a község pedagógiai vonatkozásában a falu népének nevelésében.

Indulásként el kell mondani, hogy az előbb említett törvény után elsőként a megyében alakult meg a Szülőföld Baráti Kör. (1989. április 2.) Az egyesület Alapszabályát április 19-én hagyta jóvá a Megyei Bíróság 360. szám alatt. Az alapszabályból csak azt a részt idézem, mely a címben foglaltakhoz szorosan kapcsolódik: „...*Szorgalmazzák a községben élt haladó gondolkodású, a községért áldozatokat hozott személyek életével, tevékenységével kapcsolatos emlékek, dokumentumok, tárgyak összegyűjtését és megőrzését. ...A célok megvalósítása érdekében előadásokat, ankétokat szervez, kiadványokat jelentet meg, kiállításokat rendez.*”

A megalakulás utáni első évben kialakultak azok a formák, módszerek, melyek a következő években hagyománnyá váltak, és szinte évenként ismétlődtek. Ezek közül azokat soroljuk fel a következőkben, melyek a címben megjelöltekhez szorosan kapcsolódnak. A község életében a legfontosabb művelődési intézmény az iskola. A kutatás és annak eredményeként tehát az iskola történetét kívántuk feltárni.

Azok, akik foglalkoznak a helytörténettel, tudják, hogy eredményeket csak több éves kutatás után lehet elérni, és a feltárt dokumentumok, az újabb időkből a még élő emberek elbeszéléseiből szerezhetők meg. Így történt ez a baráti kör esetében is. A meglelt dokumentumok közzétételét a különböző évfordulók is motiválták, s többször ezekhez az eseményekhez kötődtek, pl. a megemlékezések, kiadványok.

Első helyen említjük meg a nyomtatott formában megjelenteket.

Az iskolához kapcsolódó folyóirat cikkek, könyvek

Már a megalakulás évében közölt egy cikket a Megyei Pedagógiai Körkép (3–4. sz.) a falu mondhatjuk bátran az utolsó néptanítóról Páhány Jánosról, *Egy igazi néptanító* címen.

A cikk felidézte Páhány János református igazgatótanító alakját, s mindazt a tevékenységet melyet 3 évtized alatt a községben végzett. Ugyancsak cikkben jelent meg a Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányokban (2000-ben) *A dákai katolikus iskola története* címen

a falu másik elemi iskolájának összefoglalója az alakulástól kezdve (1906) az abban tanító pedagógusok életrajzával.

Ebben az évben közölt egy cikket a Megyei Pedagógiai Körtkép (3. sz.) *A dákai egyházi iskolák a századfordulón* témában.

A több éves kutatás alatt összegyűjtött adatokból született meg egy összefoglaló tanulmány *Dáka iskolatörténete* 2001-ben. A cím elárulja a tartalmát. Ezért csak a könyv egyik recenziójából kívánok felidézni néhány mondatot. (Vajda Kornél...*Egy kicsiny falu iskolatörténete* = Könyv, könyvtár, könyvtáros. 2001. 10. szám).

„...iskolatörténete 1732-ig nyúlik vissza – dokumentálhatóan, az első tanító 1732-től 1774-ig tanított a községben. Ennek a falucskának az iskolatörténetét írta meg Dáka szülőtte ...Tóth Dezső... Egyszerűen adja magát (!) elbeszéli, elbeszéli Dáka iskolatörténetét. Az eredmény felől nézve ez persze roppant egyszerű. Ám aki próbálkozott ilyesmivel, vagy tanúja lehetett mások próbálkozásának, jelesül tudhatja, hogy szinte megoldhatatlan feladatok sokaságával jár az ilyesmi. ...Ő alulról kezdett építkezni, és nem nyugodott meg, míg mindenről nem jutott hiteles, felmutatható, állításait igazoló formákhoz (levéltári adatok, iskolaszéki jelentések, tanfelügyelői beszámolók, egyházi és világi hatóságok irományait, a tanítók, iskolaigazgató fennmaradót életrajzi és egyéb adatai, kronológiai stb.) ...A Dáka iskolatörténetét tárgyaló könyv(ecske) ismertetésén túl arra is érdemes felhívni a figyelmet, ami az utolsó oldalon található. A sorozatban (Dákai füzetek, ennek 8. darabja a most pertraktált kiadvány) eddig megjelent, valamint néhány sorozaton kívüli kötetre hívja fel a figyelmet a kiadó...Látható azonban, hogy az idős Tóth Dezső nyugdíjas korára „visszatért” ...szülőfaluja hely és- kultúrhistóriájának feltárásához... Ez bizonyosan nem módszertani példa. De talán sokkal több annál. Paradigmatikus értékű emberi – tudós kiállítás.

Könyv alakban jelent meg *Egy évszázad egyesületi mozgalmi Dákán* (2004) melyben külön fejezet foglalkozik a vallásos egyesületekkel, s ezek vezetői a tanítók voltak, a református és a katolikus iskola igazgatója. (A református énekkar, Nőegylet, Színjátszó csoport, Leventeegyesület, Tűzoltó egyesület, a katolikus tanító által vezetett kézimunka kör, és az Egyházközség Vallási Kulturális Csoport, stb.)

2003-ban jelent meg *Dáka község történeti kronológiája* melyben pár sorban megtalálhatók azok a kulturális események dátumai is melyek a község közel egy évezredes történetében jelen voltak.

2007-ben újabb összefoglaló látott napvilágot „Dákai emlékképek” címen mely a legteljesebb összefoglaló a község közel ezer éves történetéről, és rövid szinte csak aláírással szövegek egészítik ki azokat a fotókat, melyeket a baráti kör tagjai gyűjtöttek össze a faluban és az onnan elszármazottaktól. A kötet témánk szempontjából azért érdekes, mert külön fejezetben tárgyalja az iskola életét (93–108. oldal). De ide sorolható a Kulturális élet cím alatt közölt 28 fotó is, egyrészt azért mert ezeknek az eseményeknek a mozgatói a tanítók voltak, másrészt ezekben az időkben a faluban még hiányoztak a most már természetesnek vehető központi médiumok.

A több év alatt összegyűjtött dokumentumok, emlékezések alapján lehetett összeállítani Páhány János református igazgatótanító életrajzát, s a fotókkal, dokumentumokkal bővített kötet méltán idézi fel Gárdonyi Géza regényének címét: *A falu „lámpása”* jelzöt, mert Páhány János a faluban töltött 3 évtizedes munkájával valóban lámpás volt a faluban. A kötetben megtalálható az országban az első Tanító egyesületről szóló rendelet száma is, az igazgató saját kezű életrajza, valamint több dokumentum, fénykép azokról az eseményekről melyeket Páhány igazgató úr vezetett.

Az előbb említett könyveken túl több szakmai cikk is foglalkozott a község iskolai életének bemutatásával, pl. a Neveléstörténet című lap 2004-ben *Epizódok Dáka iskolatörténetéből 2. sz., majd* a következő évben a 3–4. számban *Halbik Ciprián tihanyi apát pedagógiai munkássága* címen. Ez a tanulmány annyiban kapcsolódik Dákához, hogy az apát a községben született. Zárójelben jegyezzük meg, hogy az apát életrajzát 2010-ben *Szép szónoklatok mestere* címen a szerző tollából kiadta a tihanyi apátság.

Időben visszatérve kell megemlíteni a szerző által írt és a Megyei Pedagógiai Körkép Kiskönyvtára sorozat 39. kötetében (1995) megjelent *Major Józsefné igazgatótanító dákai évtizedei* című tanulmányt. A katolikus iskola igazgatója 1925-től 1956-ig volt nevelője a faluban a katolikus vallású gyermekeknek, de az iskolák államosítása után is nevelte a falu alsó tagozatos gyermekeit. Az életrajz olyan kivételes pályát mutat be, mely a 20. század első évtizedeiben csak kevés esetben fordult elő. Ugyanis a tanítónő nagyapja *bajor* származású katonatiszt – Paul Petter – volt, aki Magyarországon szolgált. A házasság után feleségével visszaköltöztek a morvaországi Clumba, de a Pesten nevelkedett leány nem tudott ott megszokni és ezért visszaköltöztek Pestre. Gyermekeiket már Péter Károlynak hívták, aki már egy tősgyökeres magyar lányt vett feleségül, akinek a dédnagyapja Jászberény utolsó *kun kapitánya* volt. Az anyai ágon a nagyapa részt vett az 1825-ös lengyel szabadságharcban, ahol katonatisztként szolgált. A szabadságharc leverése után Szerbiába emigrált, ahol a szerb görögkeleti metropolita, Lukiján Bogdanovics unokáját vette feleségül. Az ősök között eddig már 5 nációt tarthat nyilván Péter Borbála, Major Józsefné. Szólni kell egy magyar oldalági rokonról is, Türr Istvánról, akinek a felesége Napóleon unokahúga volt. Róla az a mondás öröklődött a rokonságban, hogy egy párizsi udvari jelmezbálon mint *leláncolt rab Magyarország* jelent meg: fején magyar címeres csákó, derekán zsinóros magyar pruszlik, kezében magyar nemzeti zászló és két kezén földre lógó lánc. Ilyen ősöktől származott Péter Borbála, akinek a férje – a dákai Batthyány-birtok intézője, Major József *vitézi* címet kapott az első világháborúban. Péter Borbála 1894. július 2-án született, és mint említettem ereiben 5 náció vére csörgedezett. Az alsó iskolák elvégzése után Nagyszombaton a Szent Orsolya rend vezetése alatt működő tanítóképzőt végezve először Pusztavacson tanított, s férjével került Dákára. 1925-ben lett a katolikus iskola vezetője. Az első években, mivel 5 gyermeke született 2 fiú és 3 leány, nem vállalt állást. A fiúk korán meghaltak, az egyik csak 3 napot élt, ez annyira lesújtott a családot, hogy az édesanya 48 óra alatt teljesen megöszült. A lányok mind a hárman pedagógusok lettek. Az édesanya nyugdíjazásáig Dákán tanított.

Az Ő életútját megismerve az *igazi néptanító* jelzőt bátran alkalmazhatjuk reá is, mint a vele egy időben tanítóra, az előzőekben már ismertetett Páhány Jánosra.

Megemlékezések, emlékfa állítása

A célok megvalósítása között már megemlítettük, a megemlékezések, ankétok szervezését. Ebben a fejezetben azokat említjük meg melyek konkrétan a neveléstörténethez, a községben végzett megemlékezésekhez kapcsolódnak. Időrendben az első ilyen volt az 1994. március 26-án tartott a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társasággal közösen tartott a baráti kör Varga Ferenc dákai igazgatótanító halálának 30. évfordulóján. Varga Ferenc 1948-tól haláláig 1964. március 3-ig volt az általános iskola igazgatója. Munkásságához kötődik az általános iskolai tevékenység megszervezése, a szakos oktatás bevezetése. Az egytanítós elemi iskolából létrehozta a szaktanárok által oktatott osztályokat, működése alatt 5 tanár is tanított az iskolában. Az évfordulón először a helyi baráti kör vezetője köszöntötte, majd mutatta be a kör addig végzett munkáját, a neveléstörténeti társaság részéről Szabó Géza, dr.

Tölgyesi József tartott előadást a falusi iskolák jelentőségéről. Ezután a volt tantestület tagjai Császár Nándorné, Herben Elemérné, Márkus Zoltán mondták el emlékeiket az ott töltött évekről és az igazgatóról. Az emlékező ünnepségen ott volt és felszólalt az igazgató testvére, az ugyancsak pedagógus Varga Kálmán, és az igazgató gyermekei László és Edit (Szalay Lászlóné), akik meghatódva köszönték meg a község és a kollégák emlékezeit.

A délelőtti program után baráti beszélgetés volt Varga Lászlóval a következő fejezetben sorra kerülő *E tájról indultak* sorozat keretében.

A következő ünnepség 1997. április 12-én volt, amikor a községben született Halbik Ciprián tihanyi apát halálának 70. évfordulójára emlékezett a baráti kör. Az apát családi származásának elmondása után Csóka Gáspár a pannonhalmi főapátság könyvtárosa és Korzenszky Richárd tihanyi bencés házfőnök tartott előadást. Az ünnepség színvonalát emelte, hogy az apát pápai bencés iskolájának – ma Türr István Gimnázium – tanulói adtak műsort. Az ünnepség résztvevői megkoszorúzták a kastély falán elhelyezett Batthyány Ilona emléktáblát.

1999. június 7-én került sor a Tanítóink emlékfája felavatására. A baráti kör csatlakozott Dinnyés József dalköltő kezdeményezéséhez, hogy minden faluban legyen emlékmű az ott működött tanítókról. Ennek első lépése volt, hogy összegyűjtötték a kezdetektől az iskola megszűnéséig a faluban tanított nevelők nevét és működésük időpontját, melyet egy 4 oldalas füzetben kiadtak és ezt minden résztvevő megkapott. Ebből értesülhettek az olvasók, hogy 1732-től az iskola bezárásáig 40 tanító nevelte az iskolás gyermekeket. A községben kialakított Millenniumi parkban dr. Orosz Sándor egyetemi tanár mondott avatóbeszédet, és Dinnyés József adott rövid műsort. Az avatás után a művelődési otthonban Dinnyés József és a pápai Kristály Irodalmi Színpad adott műsort. Az emlékfá elkészítését Nyulasi József vállalta, melyen elhelyezésre került a tanítók neve egy réztáblán. Az emlékműről a Millenniumi nap alkalmából 2000-ben képeslap is készült 500 példányban, de látható az emlékfá azon a képeslapon is, mely a park összes emlékművét ábrázolja.

E tájról indultak

Ezen a címen indult egy beszélgetés-sorozat, melyre a községből, illetve a szomszéd községekről elszármazott személyeket hívták meg kiknek kapcsolatuk volt a községgel. A sorozat 1991-ben kezdődött s évenként 1–3 beszélgetés volt. Az első meghívott a szomszéd községben született Fülöp Lajos volt, aki pedagógusként, iskolaigazgatóként működött a megyében. Fülöp Lajos festőként ismert, de íróként is hírnevet szerzett. Ez alkalommal 1991. március 17-én *Mesélő Bittvapart* című első regényének a bemutatója volt a faluban. Erre az alkalomra festményeiből is volt kiállítás a kultúrházban. A regény kapcsolódik Dákához, valamint a gyermekkorhoz, hiszen a két község közel van egymáshoz, s a gyermekek szinte naponként találkoztak egymással. Természetes volt, hogy a beszélgetés kapcsolódott a dákai emlékekhez, de elmondta Fülöp Lajos az életútját, hogyan lett a kis falusi gyermekből tanító, majd tanár ill. iskolaigazgató. Szóba került a festészet is, s a találkozó befejezésekor *tárlatvezetést* tartott. A faluban ez volt az első festménykiállítás, de az első könyvbemutató is, melyet olyan szerző írt, aki a környékről származott.

Még ebben az évben, május 25-én Márkus Zoltán tanár volt a kör vendége, aki a főiskola elvégzése után került a községbe. Az itt töltött egy tanév alatt a tanításon kívül vezette az ifjúságot, több színdarabot rendezett, előadásokat tartott, de tanított a felnőttek esti iskolájában is. Élményei alapján írta első riportjait, melyeket a Veszprém megyei Népújság közölt.

Ezek alapján került a megyei laphoz szerkesztőnek. Több írása a falu életéről, az események megírásáról szól, a realisztikus írásaiból a falu több embere magára ismert. Mint régi ismerős találkozott akkori tanítványaival, a fiatal színjátszókkal, akik akkor már nyugdíjasok voltak. A beszélgetés során előkerültek az 50-es évek, események, a falu akkori *paraszt nyomorító* eseményei s többen elmondták visszaemlékezéseiket. A jó hangulatú találkozás után a résztvevők megkapták Márkus Zoltán 3 írását, amit a Népújság közölt. Az élményt fokozta, hogy a TIT Váci Mihály Irodalmi Színpad – mely a későbbiekben is rendszeres kísérője volt a rendezvényeknek – egy csokorra való előadott Márkus tanár úr írásaiból.

A szerzővel, később 2001. október 27-én volt egy újabb találkozó, amikor a *Láttam és írtam* című könyvét mutatták be a baráti kör tagjainak és a község, környékről érdeklődő vendégeknek. A tanár úrkövetkező könyvét *Háború, Forradalom, Társadalom* is bemutatták a baráti körben.

1991-ben, december 8-án Józsa Lajos Veszprémben élő pedagógus, festőművész volt a vendég. Édesapja évekig volt a falu jegyzője, s a művész itt töltötte fiatal éveit. A kortársakkal együtt részt vett a falu kulturális életében, szerepelt a néptánc csoportban, a népi zenekarban. Főiskolai diplomájának megszerzése után ez volt az első találkozása az iskolatársakkal, barátokkal. Természetes volt tehát, hogy óráig tartott a beszélgetés s folyt az emlékezés a régen történetekre. A művésztanár szintén elhozta festményeit a találkozóra s a „tárlatvezetésen” hosszan esetele a képekhez kapcsolódó élményeit. A község életében ritka esemény volt, hogy egy éven belül két festmény kiállítás volt a faluban. A *hivatalos* beszélgetésben elsősorban a vizuális nevelés kérdéseiről folyt a vita s a valóságban is láthaták a résztvevők, hogy mit képzel a művész képeiben megvalósítani.

A következő évben egy református lelkipásztor – Császár Sándor – és a megyei közönség által is jól ismert dr. Körmeny József prépost volt a vendég. Az előbbi Dákán született, és teológiát végzett. Gyermek és ifjúkorát a községben töltötte, teológiai éveit Budapesten az 1956-os forradalom idején tevékeny résztvevője volt az eseményeknek, a beszélgetés nagy része erről folyt.

Körmeny prépost úr a közeli Nyáradon volt plébános, hozzá tartozott a dákai katolikus egyházközség is, s ezért rendszeresen járt a faluban. Ismerte a lakosságot és a háború éveit alatt sokat segített az embereknek. A találkozón hosszan beszélt a község múltjáról, a lakosság Tőle hallotta először azokat az eseményeket, melyek több évszázad alatt megtörténtek. Elmondta, hogy a második világháború után az Ő közbenjárása mentette meg a Batthyány-kastély lebontását. Közreműködött abban is, hogy 1948-ban önálló egyházközség lett Dáká és saját plébánost kapott. Jó érzéssel beszélt a faluról az itt töltött évekről. A jó kapcsolat a következő években kamatozott, amikor a baráti kör látogatást tett Felsőörsön, a Batthyányak ősi birtokán és vállalta az idegenvezetést.

A következő megemlékezés s baráti beszélgetés a már említett Major Józsefné leányával Major Ilonával volt 1994. november 19-én, édesanyja 100. születésnapjára emlékezve. A találkozó ünnepi alkalom volt, mert ezen az eseményen oly sokat tudott meg a hallgatóság Major Józsefné tanítóról, melyet eddig a község lakossága nem ismert. Ekkor tudták meg mindazt, melyet már az előzőekben közöltünk – kik voltak az ősei, hogyan lett tanító, hogyan került Dákára s mit végzett a faluban. A vendég elmondta emlékeit Batthyány Ilonáról is, hiszen mint kis gyermek sokat találkozott vele. Már említettük, hogy Major Ilona is tanár volt, s milyen körülmények között sikerült elhelyezkedni a pályán az 50-es években.

Császár Károly igazgatótanító volt a vendég 1995. április 22-én, aki Dákán született. A középiskolát Pápán végezte, ezért minden nap találkozott a kortársakkal, barátaival. Szülei

a község elismert, tisztelt polgárai voltak, kiket a Rákosi rendszer kulákká nyilvánított, de sikerült elvégezni a főiskolát, s jó tanuló lévén kijutott Moszkvába, ahol a társadalomtudományi akadémián szerzett diplomát. Dákai éveiről így emlékezett: „...összetartó kis csoportként tanultunk jó tanárok kezei alatt. Itthon tánciskolát szerveztünk, kultúrműsorokat rendeztünk, zenekart alakítottunk...futballoztunk.” Ezek a gyermek és tanulóévek meghatározó emléket hagytak benne. A beszélgetés fő témája – az életút vázolásán túl – a szülőfaluból vitt emlékek felidézése, a falusi erkölcsök felemlítése volt. Császár Károly példaképe annak a kornak, mely az elmúlt évtizedekben hazánkban, a falvakban végbement: évszázados családok eltűntek a falvak életéből, a paraszti sorból származó gyermekek értelmiségiek lettek.

Az említett kornak a másik jellegzetessége Murai Teréz főiskolai tanár, akinek a szülei a faluból kerültek a városba, Pápára. Ő még Dákán született, kisgyermekként került a városba, itt végezte a középiskolát, s utána Szegeden a főiskolát és az egyetemet. Mivel az egyik szakja az orosz nyelv volt, sokszor járt a Szovjetunióban. Mesélt az ottani életről, de boldogan említette a dákai éveket. „A szülőfalumban töltött évekre ma is szívesen emlékszem vissza s boldog vagyok, ha néha földiekkel találkozhatok” foglalta össze emlékeit. Mivel régen elkerült a vidékről, Dákáról, örömmel találkozott, s hosszan beszélgetett a volt barátokkal. Akik viszont büszkék arra, hogy barátjuk életútja ilyen messzire vezetett. A találkozó 1997. november 1-jén történt.

Érdekes, sőt rendkívüli esemény volt 2005-ben a Pedagógus Napon, amikor egy volt dákai tanító Mórocz Jenőné – Horváth Irén – találkozott a község lakosaival a baráti körben. 1956–1964 között tanított a községben, majd az élet sorsfordulói következtében Venezuelába ment férjhez és az ott született leányával hazakerült Magyarországra és Budapesten telepedtek le. A család hazajövetelét leányának köszönhetjük. Ugyanis néhány évvel azelőtt a Magyarok Világszövetségének szervezésében az egész világról összegyűjtve egy 50 fős elszármazott magyar „odakint” született gyermek részére szerveztek egy erdélyi látogatást az 1848/49-emlékhelyek megtekintésére. Ennek az útnak a következménye lett, hogy a magyar nevelést kapott és tökéletesen magyarul beszélő Krisztina hazaérve közölte édesanyjával, hogy költözzenek vissza Magyarországra, mely megtörtént.

A volt dákai tanítónő hosszan beszélt kinti élményeiről, büszkén említette, hogy Caracasban gyorsan beilleszkedett az ott élő magyarok életébe. Vezette a magyar óvodát, később a Magyar Ház vezetésében is részt vett. Jellemző, hogy az általa vezetett óvodában csak magyarul beszéltek, magyar meséket hallgattak, már az alsó tagozatosok is magyarul énekeltek a Himnuszt, Szózatot és számtalan magyar népdalt. Horváth Irén a magyarok mindenese lett, és ahogy mondta „Ha két tányért összeüttök ő ott volt”.

A dákai találkozón ott voltak az akkori kartársai is, mindenkit meglepett a baráti kör rendezvénye, hogy találkozhattak a még élő kollégákkal és valamikori tanítványaikkal.

Tanulságul szeretném felidézni Horváth Irénnek a beszélgetésben elmondott szavait: „Ha rajtam múlna, én minden magyar fiatal 4–5 évre kiküldenék külföldre. Érezze meg, hogy nem otthon van, nem a hazájában él. Tudja meg mit jelent számára Magyarország”.

Rövid dolgozatom végére érve, azon gondolkodtam szükséges-e valamiféle zárszót, összegfoglalót tanulságként írni. Az elmondottak nem elméleti, hanem gyakorlati tényeket rögzítenek, mégis szükségesnek érzem a címben közöltekhez néhány gondolatot hozzáfűzni.

A hagyomány a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint *Közösségben tovább élőszokás, izlés, felfogás, ill. szellemi örökség*. Nos, ezt az örökséget sikerült néhány évtizedig szüneteltetni a társadalom életéből. Hogy hogyan történt azt következő szó igazolja, a *közösség*,

melyeket törvénnyel tiltottak be 1948-ban. Pedig egyértelmű, hogy a hagyományok őrzése elsősorban a közösségek feladata. A családi hagyományok az ősök emlékezete két-három nemzedéken keresztül él tovább, de a közösségek vezetőinek a települések életében tett pozitív cselekedetét évtizedekig őrzik a helyiek. S kik voltak a kis településeken – de másutt is – a pozitív dolgok megteremtői a *tanítók, lelkeszek*.

A megszüntetett közösségek, az egyesületek újraéledése tette lehetővé pl. Dákán, hogy az elfeledett tanítók ismertté váljanak. Ezt a tevékenységet végezte a baráti kör, mely közösséget teremtett és írásban, emlékművekben megörökítette a falu tanítóinak a nevét, életrajzát, munkásságát S ezt úgy tette, hogy egyben a *művelődést* is szolgálta. Végezte azt a munkát, melyet a megismertetett tanítók végezte, végeztek a baráti kör tagjai azért, mert 1975-ben megszűnt az iskola a községben, s nem lakik egyetlen tanító sem a faluban.

Remélem ez a rövid tanulmány, *hagyományt* teremtett, s tovább örökíti a már elfelejtett szép, nemes szokást, nem csak a faluban, hanem másutt is.

Pápáról indultak: Békefi Aladár Gábor, Hollósy Tibor, Lux Ibolya, Békefi Aladár Gáborné, Hollósy Tiborné

Ismeretes, hogy Pápát a XIX. század közepén a „Dunántúl Athénjé”-nek szokták nevezni, mert a Nyugat-Európát megjárta professzorok magas színvonalon oktatták a tudományokat. A városban működött a ma 477 éves református kollégium és a 370 éve alapított pálos-bencés gimnázium. Emellett számos alapfokú és középfokú oktatási intézménye (például 1902–1948-ig három tanítóképző intézete) is volt a településnek.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után erőteljesen megindult Magyarországon a polgárosodás, s az igényeknek megfelelően új iskolák jöttek létre. Báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter 1868-ban rendeletben írta elő a 6 osztályos elemi népoktatás kötelezővé tételét. Ehhez tanítóképző intézeteket kellett felállítani. Elsőként 1876-ban Pápán Református Tanítóképezde létesült a fiúk számára, melynek jogutódja 1896-tól a Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet lett. Ez az iskola fő feladatának tekintette, hogy a Dunántúl és a Felvidék településeit jól képzett férfitanítókkal ellássa.¹

A nőnevelés – ezen belül a leendő édesanyák – fontos szerepét a társadalomban önkényuralom és a kiegyezés korában valamennyi vallási felekezet felismerte. Ennek megfelelően Pápán az 1864-ben létesült Ranolder Intézet (zárda) 1902-ben tanítóképzővel bővült. Az 1894-ben alapított Református Nőnevelő Intézetben, 1902-ben szintén megkezdődött a protestáns tanítóképzés. Említésre méltó, hogy a tanítványok zöme Pápán mindhárom intézetben a tanítói képesítés mellé kántori oklevelet is szerzett. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az 5 éves képzés lényegében átmenetet jelentett a középfokú és a felsőfokú oktatás között. Volt olyan elgondolás 1920–1941 között, hogy a tanítóképzést felsőfokra kellene emelni, de a II. világháború előestéjén – anyagi okok végett – ennek nem volt reális esélye).

Pápa büszke volt tanítóképzőire, annak kiváló tanáraitra és diákjaira. Főként az Állami Tanítóképző Intézetnek voltak híres, országosan is ismert nevelői. A tanárok közül – a teljesség igénye nélkül – kiemelhetjük Biczók Ferencet, Csekő Árpádot és Uherkovics Gábor természettudósokat, továbbá Koltai Jenő testnevelő tanárt, valamint Pethes Jánost, az első magyarországi Gyermeklélektan tankönyv szerzőjét.² Az egykori diákok közül később számosan kerültek a magyar művészeti élet élvonalába, itt azonban helyszüke miatt csupán két nevet említek: Sárdy János operaénekest és Kokas Ignác Kossuth-díjas festőművészt.³

A Pápai Állami Tanítóképző Intézet jó iskola volt. 1956-ban – a forradalom előtt – ünnepelte az intézet alapításának 60. évfordulóját. Ekkor vette fel a képző az Apáczai Csere János, a XVII. században élt kiváló magyar pedagógus nevét, melynek viselésére az intézet „eredményes és kiváló nevelőmunkájának elismeréseként” az Oktatási Minisztériumtól kapott engedélyt.⁴ A fennállásának 60. évfordulóját ünneplő iskola azonban nem sokáig maradhatott középfokú intézményi keretek között.

Mint ismeretes, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1958. évi 26. számú törvényerejű rendelete kimondta, hogy Magyarországon a középfokú tanító és óvónőképést „felsőfokú intézményi rangra” kell emelni.

Sajnos a város akkori tanácsvezetése objektív és szubjektív okok miatt nem állt ki eléggé a pápai Felsőfokú Tanítóképző Intézet helyben maradása mellett, így az iskola jogutódja a győri Felsőfokú Tanítóképző Intézet lett. A pápai iskola vezetői részben Győrben, részben Szombathelyen kaptak igazgatóhelyettesként vezetői állást. Szakemberként a győri Felsőfokú Tanítóképző Intézet megszervezésében *Csoknyai Józsefnek*⁵, Szombathelyen pedig *Hollósy Tibornak* volt meghatározó szerepe.⁶

Pápáról nemcsak az iskolavezető, hanem számos pedagógus is Győrbe került. Itt Barcsai Tibor, Baksa József, Cziráki Lajos és Illyés József nevét kell megemlítenem. A pápai tanárok közül Szombathelyen az 1959-ben induló felsőfokú tanintézetben Békefi Aladár Gábor, Lux Ibolya folytatta tanári munkáját. Rajtuk kívül az 1959/60-as tanévtől Békefi Gábor Aladárné és Hollósy Tiborné – férjeiket követve – Szombathelyen a Felsőfokú Tanítóképző Intézet gyakorló iskolájában szakvezetőként dolgoztak tovább.⁷

Az alábbiakban sorra veszem a Pápáról Szombathelyre indulókat. Ottani nevelői tevékenységük minden mozzanatát természetesen nem tudtam végigkísérni, mégis úgy gondolom, hogy pápai tartózkodásuk és munkájuk alapján képes vagyok róluk kellő tárgyilagossággal szólni. Annál inkább, mert Szombathelyre kerülésük előtt Pápán már a nevelői pályán számos esetben bizonyítottak, egyszóval kiforrott tanáregyenységek voltak.

Nyugodtan mondhatjuk, hogy magukkal vitték Pápáról azokat a legfontosabb eredményeket és ismertető jegyeket, amelyek a jó pedagógust jellemzik, így például a becsületességet, az önzetlenséget, a tanítványok, valamint a haza és embertársak szeretetét. Természetesen leírom azt, amiről Vas megyei születésemmel fogva róluk később hallottam, s amit az általam gyűjtött írásbeli dokumentumokból megtudhattam. Segítette a munkámat továbbá az a tény, hogy a Pápai Pedagógus Lexikonnak a főszerkesztőjeként több kollégáról volt már 1997 óta kész szócikkem.

II.

Békefi Aladár Gábor (Románd, 1911 – Szombathely, 1986.) Ének-zene szakos tanítóképző intézeti tanár. Tanulmányait a pápai tanítóképzőben, és a Budapesti Zeneakadémián végezte. Számos általános iskolában tanított, majd 1951-1958-ig a Pápai Tanítóképző Intézet tanára volt.⁸ Szombathelyre kerülése előtt egy évig a pápai Türr István Gimnáziumban tanított, s nekem ott kartársam volt.

Személyében egy kitűnő kollégát ismertem meg, aki nemcsak tanítványjaival, hanem kartársaival is kifejezetten jó kapcsolatot tudott kialakítani. Az 1980-as években Celldömölkön, pontosabban Ság hegyen az évenként megrendezett Kráter hangversenyen rendszeresen találkoztunk egymással. Emlékezetem szerint ő volt a dunántúli fúvós-zenekarok hangversenyének a zsűri elnöke. Bizonyára többen tudják, hogy számos kórusművet is írt, pl. az Ave Maria-t (szólóének és orgonakíséret) Heilbronn, 1944⁹. Közismert művei még a Dózsa ének gyermekkarra és zongorára, valamint Búcsú Kemenesaljától (kánon 3 szólamú óda Berzsényi versére) című alkotása. Ezt a kórusművet a celldömölki Városi Énekkar a Ság hegyen minden esztendőben elénekelte.¹⁰ A tanár úrról készült szócikkem megemlíti, hogy a zenei szaklapokban számos közleménye jelent meg.¹¹

Hollósy Tibor (Budapest, 1916 – Szombathely 1998.) A Jászberényi Tanítóképző Inté-

zetben szerzett nevelői oklevelet, majd a szegedi Apponyi Kollégiumban tanítóképző intézeti tanári diplomát. Az ország számos képzőjében tanított, pl. Pécsváradon és Pápán. Pápara az egyik tanítványa szerint az „1946–47-es tanévben jött. Az intézetben pedagógiát, lélektant és logikát tanított, s az iskola utolsó éveiben az igazgatóhelyettesi tisztséget is betöltötte. A komoly, szigorú tanárok közé tartozott. Racionális gondolkodású, logikus észjárású, tartózkodó, távolságtartó ember volt. Érdekelte a sport, különösen a futball és a sakk. Tanítványaival gyakran szimultánt is játszott”.¹² Pedagógiai hitvallásának lényeges elemeit már korábban is megfogalmazta. Szerintem a legkifejezőbbben azonban nyugdíjas korában Pápán 1998-ban az iskola jubileumi ünnepségen. Íme: „Mindazért – ami ebben az országban történik, mindnyájan felelősek vagyunk. ... Segítsen ebben bennünket a holt és élő magyarok hite, névadóink szellemisége: Jókai optimista jövőlátása, Apáczai enciklopédikus megszállottsága és Berzsenyi humanista nemzetfélése”.¹³

Lux Ibolya (Pápa, 1913 –) ny. főiskolai docens. „Szülei pedagógusok voltak a Pápai Református Nőnevelő Intézet tanárai, leányuk is ebben az intézményben, a NÁTUS-ban töltött diákként 13 évet. 1942-ben kapta kézhez tanítói diplomáját.

Volt iskolája visszahívta, hét éves nevelői szolgálata alatt gyakorlóiskolai tanítói bizonyítványt (1948) szerzett. 1949-től 10 éven át a Pápai Állami Tanítóképző Intézetben dolgozott, s munkája mellett folyamatosan képezte magát a budapesti Pedagógiai Főiskolán magyar-történelem szakos általános iskolai tanári, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen pedagógia szakos tanári diplomát vehetett át. 1959-ben – miután megszűnt a pápai Állami Tanítóképző Intézet – Szombathelyen a Felsőfokú Tanítóképző Intézetben, később a Tanárképző Főiskola Pedagógiai Tanszékén folytatta munkáját. Nyugdíjba vonulása (1978) után 1990-ig óraadóként tanított e tanszéken. Áldozatos munkája elismeréseként „Az Oktatásügy Kiváló Dolgozója” (1974), a „Munka Érdemrend bronz fokozat” (1978) kitüntetésekben, és Szombathely Megyei Jogú Város Közgyűlésétől Pedagógus Életmű díjban (2002) részesült Arany- (1992), gyémánt- (2002) után vasdiplomáját 2007 őszén vette át.

Életrajzában a következőképpen ír arról, mit tart pedagógiai pályája legnagyobb ajándékának: „... arra büszke vagyok, hogy főiskolás növendékeim pályamunkái az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon mindig megállták a helyüket, ... 29 dolgozatot patronáltam, amelyek között több fő-, nagy- és különdíjas is volt.”¹⁴

Békefi Gábor Aladárné Nagy Irén (Marcaltó, 1919 – Szombathely, 1974.) gyakorló iskolai tanító. Tanulmányait a pápai Ranolder Intézet tanítóképzőjében végezte. Diplomáját 1938-ban kapta. 1939–1944-ig a felsőörsi elemi népiskolában, 1944–1959-ig a pápai Állami Tanítóképző Intézet Gyakorló Iskolájában tanított. 1959–1974-ig a Szombathelyi Tanítóképző Főiskola Gyakorló Iskolájában vezető tanítóként dolgozott. Sírja a marcaltói temetőben található. Férjéé is.¹⁵

Hollósy Tiborné Bácskai Zsuzsanna (Baja, 1920. augusztus 6 – Szombathely, 1995). Tanítói diplomáját Baján a Római Katolikus Tanítóképző Intézetben kapta. 1947–1959-ig a pápai Tanítóképző Intézet, majd 1960-tól nyugdíjazásáig, 1974-ig a szombathelyi Felsőfokú Tanítóképző Intézet Gyakorló Iskolájának a nevelője volt. Jó munkáját számos kitüntetéssel ismerték el.¹⁶

III. Összegezés

Bemutattam öt pedagógus életútját, akik Pápán kezdték el áldásos nevelési tevékenységüket. Munkájuk később Szombathelyre szólította őket. Valamennyien derekasan helyt áll-

tak, a nehéz időkben is, amikor nem volt könnyű magyarnak és pedagógusnak lenni. Helyt álltak a II. világháború viharában és a diktatúrák időszakában is. Illesse őket ezért köszönet. Köszönet a helytállásért, és azért is, mert másoknak világítottak Mind az öten településük lámpásai voltak ott, ahova felettes hatóságuk állította őket, ahol nagy szükség volt rájuk.

JEGYZETEK

- ¹ Pápai Pedagógus Lexikon (főszerk. Tungli Gyula) Pápa, 1997. 182. p. (A továbbiakban PPL + oldalszám)
- ² Tungli Gyula: Az egykori pápai Állami Tanítóképző Intézet tudós tanárai = Neveléstörténet, 1. évf. 2. sz. 162–168. p.
- ³ Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon / főszerk. Varga Béla. Veszprém, 1998. – 444. p. – továbbá Kisalföldi Művészek Lexikona. / szerk. Salamon Nándor. Győr, 1998. – 161. p.
- ⁴ Az Apáczai Csere János Tanítóképző Intézet névadó ünnepélye 1956. június 30-án és július 1-jén volt. Ennek keretében adta át Bízó Gyula az Oktatásügyi Minisztérium fősztályvezetője a név viselésére jogosító engedélyt.
- ⁵ Dr. Csoknyai József áthelyezése az induló Győri Felsőfokú Tanítóképző Intézetbe 1958. január 1-jén történt. Éhartné Varga Zsuzsa: A pápai Tanítóképző Intézet emlékezete. Pápa, 1998. – 84. p. (A továbbiakban Éhartné Varga Zsuzsanna + oldalszám.)
- ⁶ Éhartné Varga Zsuzsanna i. m. 84. p.
- ⁷ Éhartné Varga Zsuzsanna i.m. 84. p.
- ⁸ PPL. 19. p.
- ⁹ PPL. 20. p.
- ¹⁰ A szerző tulajdonában lévő Kráter hangversenyi meghívók.
- ¹¹ PPL. 20. p.
- ¹² Hollósy Tibor egykori tanítványa, Kardos József 65 éves nyugdíjas pedagógus írásbeli visszaemlékezése volt tanárára, Pápán 2008. október 26-án.
- ¹³ Hollósy Tibor nyugdíjas főigazgató-helyettes beszéde Pápán a Tanítóképző Intézet alapításának 100. évfordulóján. Éhartné Varga Zsuzsanna i.m. 104. p.
- ¹⁴ Nagyváradai Enikő: Előszó Lux Ibolya Évek, évszakok: a juharfa emlékezik című könyvéhez. – Pápa, (Jókai füzetek, szerk. Hermann István) 53. sz. 5–6. p.
- ¹⁵ Békefi Gábor Aladár és neje, Nagy Irén sírja a marcaltői temetőben található. Leánya, Németh Endréné Békefi Zsuzsa szóbeli közlése. Pápa, 1997.
- ¹⁶ Az édesanyjára vonatkozó életrajzi adatokat ifj. Hollósy Tibor szombathelyi tanár életrajzában 2009. március 24-én közölte.

A „Laczkó Dezső Múzeum” kincseiből: A Szenttamási Emlékérem (1849)

Az 1910-es években – lassan elhaltak, kimúltak a világból azok az idős férfiak, akik részei voltak az akkor már több mint fél évszázaddal korábban lezajlott 1848–49. évi magyar polgári forradalomnak és nemzeti szabadságharcnak. Görgei Artúr honvéd tábornok volt az, aki szinte mindenkit túlélte: 1916. május 21-én, kilencvennyolc évesen halt meg – akkor még a nemzet tudatában a szabadságharc áruelőjének! – Budapesten! Napjainkra ezt a súlyos vádat visszavonta a magyar hadtörténetírás és közvélemény!

E tanulmány főszereplője: Perczel Mór honvéd tábornok (aki a fent említett Görgei Artúrnál hét évvel volt idősebb, tehát 1811-ben született), azonban már 1899. május 23-án meghalt szülővárosában, a Tolna vármegyei Bonyhádán.¹

A két honvédtábornok életútjában több hasonlóság volt: a magyar szabadságharc előtt mindketten a Habsburg császári–királyi hadseregben szolgáltak. Görgei Artúr 1836–1845 között a cs. kir. 12. „Nádor” huszárezredben főhadnagyi rangig jutott, majd egy súlyos fegyelmi ok miatt kilépett (quietált) a hadseregből, majd 1848 júniusában önként vállalt századosi rangot a győri 5. honvédzászlóaljban. Perczel Mór viszont – 1827–1830 között – kadét (tisztjelölt) volt a cs. kir. 5. tüzérezredben. A magyar polgári forradalom kezdetén először a politikai életben – mint belügyminisztériumi osztályfőnök – lépett fel. 1848. szeptember 1-től viszont megszervezte a tolnavármegyei „Zrínyi” önkéntes zászlóaljat, melynek parancsnokságát vette át ezredesi rangban.

Mind a két férfi rendkívül ambiciózus – becsvágyó, sőt öntörvényű – katona volt. Különösen Perczel Mór, aki magát tartotta a honvéd hadsereg „legkiválóbb” tábornokának! Különösen, mikor – kétségtelenül kiváló adottságai miatt – 1848. október 10-től – a magyar honvéd „Drávai Hadtest” parancsnokává nevezte a magyar kormányzat, tábornoki rangban! Ez a gyors – de megérdemelt siker Perczelt annyira magabiztossá tette, hogy Kossuth Lajost – a Batthyány vezetése alatt működő magyar kormány 1848. október 2-án lemondását követően (a már 1848. szeptember 16-án) megalakult Országos Honvédelmi Bizottmány elnökét – komoly aggodalmakkal töltötte el! Kossuth előtt felrémlt a „bonapartizmus” veszélye: hogy a magyar honvédség vezető körei erőszakkal átveszik a politikai vezetést is, a honvéd-hadsereg vezetése mellett! Kossuth – Perczel Mórban látta leginkább egy „magyar Bonaparte Napóleon generális” veszélyét! Ettől kezdve kezdte el támogatni, „futtatni!” azt a Görgei Artúr honvéd ezredet, akit „radikális forradalmi” tettei (gróf Zichy Ödön kivégzetése „hazaárulás” miatt 1848. szeptember 30.) elismeréséül 1848. október 1-től tábornoki rangban egy hadosztály parancsnokává –, majd a Feldunai Honvéd Hadtest parancsnokává nevezett ki! A történelem furcsa fíntoraként Kossuth Lajos pont ezt a Görgei Artúr tábornokot vélte később a legveszélyesebb „bonaparte” jelelőnek!²

Miközben kibontakozott Görgei és Perczel honvéd tábornokok gyors katonai pályafutása, 1848. június 12-én megkezdődött a Magyar Királyság déli térségében – a Duna–Tisza kö-

zének déli felét képező un. Vajdaságban (szerbül Vojvodinában) – a XVI–XVII. századi török hódítás során odatelepedett szerb (rác) lakosság fegyveres harca a teljes nemzeti (ti. szerb) függetlenség kivívására, majd a Magyarországgal egyenjogúan független Horvátországgal egyesülve – de továbbra is Habsburg Birodalom részeként! – egy önálló dél-szláv (akkori divatos megnevezéssel „illyr”) királyság megszervezésére! A magyarországi „Vajdaságon” („Vojvodinán”) kívüli Szerb Királyság – ekkor még (1868-ig!) a Török Birodalom protektorátusa alatt állt. Az un. „őszerbiai” lakosság lelkesen támogatta a magyarországi szerbek ezirányú eszméit, sőt meginduló harcát is. Az un. „Ószerbiából” tízezerrel özőnlöttek át „Vajdaságba” (Vojvodinába”) az önkéntesek, az úgynevezett „szervianusok”, hogy segítsék – a magyarok ellen – élethalál harcot vívó „szerb testvéreiket!”

A Magyar Királyság ellen lázadó és fegyveres harcot vívó – magyarországi- és szerbiai – szerbek a magyarországi „Vajdaság” térségében hatalmas „földvárakat”, sáncokkal és árkokkal megerősített falvakat hoztak létre, melyeket még tűzérséggel is megerősítettek. Ezekből a „sáncokból” törtek ki szekerekre rakott fegyveres csapataikkal, s vívták véres-kegyetlen harcaikat a magyar katonaság (részben a Magyarországon állomásozó – sokszor nem is magyar legénységű – sorcsapatokkal, illetve magyar nemzetőr-zászlóaljakkal, de a polgári lakosság ellen is!

A számtalan „szerb sánctábor” közül talán a legnagyobb és legerősebb a „Vajdaságban” – az akkori Bács vármegyében – Szegedtől mintegy 90 kilométerre dél-délnyugatra, a Dunától a Tiszáig kiépített „Bácskai-Nagy-csatorna” („Veliki Bački K.” északi partján lévő Szenttamás nagyközség körül épült ki. A trianoni békediktátum után ez a terület az „SHS Kraljevina”-, 1929-től Jugoszláv Királyság (Kraljevina Jugoslavia) része lett. A szerb kormányzat a település nevét (Szenttamás) – az elvitathatatlanul – hősi harcokat vívó szerbek emlékére! – mai napig „Srbobran” névre változtatta, és ezen a néven nevezik a mai napig!

A szenttamás (srbobrani) szerb sánctábor ellen – a magyar kormányzat visszautasító válasza után, az új és független magyar kormányzat 1848. július 14-én indította el katonai támadását. Az Alsó-Duna és Tisza között összevont reguláris (volt császári–királyi) sorcsapatok, az újonnan alakuló magyar honvédcsepatokek és nemzetőrsepatokek élére a magyar kormány báró Berchtold Fülöp altábornagyot nevezte ki. Megindult – többek között – a harc Szenttamás (Srbobran) ellen is, amely 1848. július 14-től 1849. április 3-ig tartott, végig a szerb védelem győzelmével! A sánctábor ostroma a következő szakaszokra bontható:

1. 1848. július 14–augusztus 18: Friedrich Eder honvéd tábornok dandárparancsnok honvédcsepatokei – 2400 gyalogossal, 1000 huszárral és kb. 1000-2000 nemzetőrrel ostrom alá fogták a szenttamási (srbobrani) sánctábort. A megerősített községet kb. 3000 szerb granicsár (tényleges határőr katona), 2000 szerbiai szervianus, valamint több ezer szerb polgári nemzetőr–népfelkelő védelmezett. Az ostrom sikertelen volt.
2. 1848. augusztus 19-én – Bechtold honvéd altábornagy megindította a második magyar támadást Szenttamás (Srbobran) sáncai ellen: 28.570 fő sorkatona és 17.570 fő magyar nemzetőr indult rohamra a 300 szerb granicsárból (hivatásos határőr-katonából), 2000 szerbiai szervianus önkéntesből és több ezer szerb népfelkelőből (összesen kb. 7000 főnyi védőseregből) álló szerb védelem ellen. A támadó magyar csapatok újra kudarcot vallottak.³
3. 1848. szeptember 21-én indult meg a harmadik magyar támadás Szenttamás (Srbobran) ellen. A magyar csapatok kb. 10.500 katonával támadtak. A sánccokat 5784 főnyi szerb sereg védte 24 ágyújuk tűzével megerősítve. A magyar támadások sorra kudarcra l végződtek. A harmadik támadás kudarcá után – az Ausztria Császárság és a

magyarországi nemzetiségi (szerb, horvát, román, szlovák) nemzetiségi csapatok 1848. december 14-ét követő összpontosított támadása után a magyar honvéds csapatok – többek között – a Vajdaság („Vojvodina”) területét is kiűrtették, majd a Tisza mögé vonultak vissza.

A Tisza vonala mögül csak 1849. április 2-án indult meg az egyesített magyar honvédsereg általános támadása, a dicsőségesen kibontakozó Tavaszi Hadjárat. Míg a magyar honvédség főerői Budapest–Vác–Komárom főirányba törtek előre győzelmesen, a IV. honvédhadtest – 1849. március 10-től kinevezett Perczel Mór honvéd tábornok parancsnoksága alatt – Szeged körzetében gyülekezett támadásra. Perczel Mór ekkor tüntette ki a magyar kormány a Katonai Érdemjel II. osztályával! A IV. honvédhadtest első csapását Újvidék (Novi Sad) irányába mérte, s Pétervárad erődítményét ostromló császári–király csapatokat kényszerítette visszavonulásra. A magyar honvédség győzelme után, Perczel Mór honvédtábornok levelet írt március 31-én a szenttamási (scobráni) megerősített szerb tábor parancsnokának, hogy azonnal adják meg magukat, vagy a tábort eltörli a föld felszínéről! A szerb védősereg – kb. 2000–3000 fő és kilenc (vagy tizennégy ágyú) a felszólítást visszautasította. Ekkor – 1849. április 3-án reggel 08 óra után – a IV. honvédhadtest csapatai – az 5. győri-, 8. pécsi-, a 7. szombathelyi–pápai honvédzászlóalj, egy szegedi önkéntes csapat, valamint a volt cs. kir. 62. (Tursky) sorgyalozezred egyik zászlóalja (kb. 8000 katona és harminc ágyú) nyugati és déli (hídfő) irányokból – erős tüzérségi tűztámogatással – megrohanta a szerb sáncműveket. Miközben a földszáncon véres közelharc tombolt, délelőtt 9 óra körül egy magyar tüzérségi gránát becsapódott a szerbek löszerraktárába, ami rettenetes robbanást váltott ki. Ezt kihasználva a sánctáborból délre – a Ferenc-csatorna (ma Veliki Backi Kanal) déli partján összpontosított 7. szombathelyi–pápai honvédzászlóalj és a 62. (Tursky) sorgyalozezred egyik zászlóalja, valamint a szegedi önkéntesek – átkelve a csatornán – déli irányból betörték a községbe. A vitézül védekező szerb granicsárok (határőrök), az önkéntes szervánusok és a népfelkelők ellenállása megroppant, s mintegy 2000 sebesültet és hősi halottat hátrahagyva menekülni kezdtek a lángokban álló faluból és a sáncközből.⁴

Perczel szabadrablást engedélyezett a honvédeknek. Maga Perczel is – szimbolikusan részt vett ebben – az ekkoriban a hadijog által is engedélyezett gyalázatos katonai szokásban! Perczel – több tisztjével – bement a lángokban álló községi szerb (pravoszláv) templomba, és az oltárról elvett egy – 1538-ban glagolica betűkkel Velencében kinyomtatott vaskos és díszes – szertartáskönyvet, melynek első oldalán tintával beleírta a szörnyű eseményre vonatkozó emléksorokat. Miután az égő templom tornyából lezuhantak és összetörték a harangok, a harangok bronz anyagát pedig Szegedre küldte egy Kocsis János nevű szegedi ötvös-ékszerészhez, hogy a bronzból készítsen hatezer darab emlékérmét. Ezzel akarta kitüntetni a sánctábor elfoglaló honvédeket, s megőrkíteni a példátlan hősiezen védett, de a magyar honvédek által mégiscsak elfoglalt szerb sánctábor bevételét!

Miközben a szerb harangok bronz töredékeit Szegedre szállították, a IV. honvédhadtest 1849. április 6-án – maga mögött hagyta Szenttamás (Srbobran) füstölő romjait, s folytatta sikeres hadműveleteit.⁵ Június 7-én a IV. honvédhadtest a Bácskában, Káty falunál teljes vereséget szenvedett a Jellačić parancsnoksága alatt álló cs. kir. hadtesttől. Ennek ellenére Perczel honvédtábornokot a Közép-tiszai honvéd-hadtest parancsnokává nevezték ki, ebben a beosztásban – Szegeden – érte meg a teljes magyar katonai összeomlást. Kísérétével és családjával először Törökországba, majd onnan Angliába emigrált.

Közben – 1849. április–július hónapokban a szegedi Kocsis János ötvösmester a szegedi

területi kormánybizottság hivatalos felkérésére – darabonkinti három ezüstgaras áron megkezdte a megrendelt hatezer „Szenttamási Emlékérem” elkészítését,⁶ miután megkapta az előleget: háromszáz bankóforintot. Azonban az emlékérmek leszállítására már nem került sor: 1849. augusztus 2-án Szegedre bevonult a Habsburg császári–királyi hadsereg főcsapásmérő ereje Julius Jacobus Freiherr von Haynau tábornagy, a magyarországi cs. királyi 3. hadsereg főparancsnokának a vezetésével. A szegedi Kocsis János ötvösmesternek az életébe került volna, ha nála a cs. kir. rendőrség a készülőben lévő Szenttamási Emlékérmeket megtalálja. Ezért Kocsis János – egy Bognár Lajos nevű kovácsmester ismerősével a már elkészült érmekeket beolvasztotta, s egy harangot öntött a bronzból. Azonban arról Kocsis János nem tudott, hogy a felesége kb. huszonöt medáliát kiemelt az elkészültek közül, s azokat biztos helyen elrejtette!

Közben elmúlt tizennyolc év, s az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követően a szabadságharc után emigrációba menekültek többsége – Kossuth Lajos kivételével! – hazatérhetett. Perczel Mór volt honvédtábornok is hazatért Angliából, és szülővárosában, a Tolna vármegyei Bonyhádon telepedett le. Azonban sem a politikai életben, sem az 1868. évtől újjászervezett un. „második magyar honvédségben” már nem vállalt semmiféle szerepet. Tisztelői azonban számos esetben meghívták rendezvényeikre, mint volt honvédtábornokot. Az egyik ilyen rendezvényt Szegeden tartották, mikor a rendezvény szervezőinél jelentkezett özvegy Kocsis Jánosné, aki átadta Perczel Mórnak az egyik megmentett „Szenttamási Emlékérmet”, melyet a volt honvédtábornok azonnal frakkjának mellrészére tűzött...

Perczel Mór volt honvédtábornoknak – a politikai és katonai élettől – teljesen visszavonultan élt a Tolna vármegyei Bonyhád mezővárosban, 1899. május 23-án bekövetkezett haláláig. Feleségétől – Sárközy Juliannától – nyolc gyermeke született. Valószínűleg egyik fia – Perczel József – volt a Veszprém vármegyei Pápa közelében lévő Lovászpatonán földbirkos, akihez hagyatéka egy része került. Hagyatéka más darabjai – Perczel Mór testvéréhez, Perczel Lászlóhoz (felesége Sárközy Lidia) kerültek. Ez utóbbi házaspár lakóhelye ismeretlen.⁷

Perczel Mór volt honvédtábornok 1899. évi halála után hagyatékainak egy részét a Veszprémi Bakonyi Múzeumnak (ma Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum) adományozták. Az első adományozás 1909. július 5-én történt: Perczel Lászlóné a múzeumnak ajándékozta a honvédtábornok II. osztályú Katonai Érdemjelét. Ezt a magas kitüntetést Perczel Mór honvédtábornok, már mint a IV. honvédhadtest parancsnoka 1849. március 9-én Debrecenben kapta meg személyesen Kossuth Lajostól, Magyarország kormányzójától egyidejűleg Görgei Artúr és Vetter Antal honvédtábornokokkal, akik ugyanezt az érdemjelet kapták meg.⁸ Az érdemjel adományozása a Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum un. Régi Szerzeményi Napló 2527. száma alatt szerepel.

Négy évvel később, 1913. május 27-én a lovászpatonai Perczel József újabb Perczel Mórtól származó emléktárgyakat adományozott a Veszprém megyei Múzeum gyűjteményébe. Ebben szerepel egy vastag kartonra dolgozott színes térképábrázlat Szenttamás (Srbobran) körülzárásáról és ostromáról. Ekkor ajándékozták a veszprémi múzeumnak azt az 1538-ban – Velencében – glagolica betűkkel nyomtatott ortodox (görög keleti rítusú) szertartáskönyvet, melyet a sánctábor bevételeét követő szabadrabláskor személyesen Perczel Mór vitt el a lángokban álló szenttamási (srbobrani) szerb ortodox templom oltáráról. A szertartáskönyv első lapjára Perczel Mór honvédtábornok írt emléksorokat és dátumot (1849. április 3.) Ezzel egyidejűleg került – a lovászpatonai Perczel Józseftől még néhány relikvia Perczel Mór honvédtábornoktól a veszprémi múzeumba: négy darab gyermekkori iskolai

rajz, a bécsi Burgról készített rajz, a honvédtábornok bronz pecsétnyomója, valamint a „Szenttamási Emlékkereszt” (vagy Emlékérem) azon eredeti példánya, melyet a szegedi Kocsis Jánosné adott át személyesen 1868-ban az Angliából hazatért Perczel Mórnak egy szegedi ünnepség során. (Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Iparművészeti gyűjteményének leltárkönyve, 66.307. sz. alatt).

Az ország egyik legjobb katonai kitüntetés szakértőjének, Kenyeres Dénes ny. honvéd alezredesnek véleménye szerint ez a „Szenttamási Emlékérem” egy rendkívüli ritkaság! Véleménye szerint – a fentiekben tárgyalt – veszprémi múzeumi példány mellett csak a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában van még egy példány (sérült szalagtartó füllel). Ezen a két darabon kívül több nincs! Nincs meg – írta ezt a fentnevezett ny. alezredes 1982-ben – az ő gyűjteményében sem, de nincs a budapesti Hadtörténelmi Múzeum Éremtárában sem!

A rendkívül becses veszprémi példány utoljára – Veress D. Csaba történész tudományos főmunkatárs által – a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban – az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc – „Éljen a Haza” című többtermes reprezentatív kiállítás egyik külön vitrinében volt kiállítva a nagyközönség számára, az 1988–1989. évben.

A sűrűn kért tárlatvezetések során – a kiállítás rendezője, a jelen sorok írója – mindig kiért e ritka látványosság különleges történetére.

JEGYZETEK

¹ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987. 161., 263. o.

² Ugyanott.

³ Veresegyházi Béla: Magyar csatahelyek kisenciklopédiája. Anno Kiadó. Év nélkül. 66. o.

⁴ Hermann Róbert: 1848-1849. A szabadságharc hadtörténete. Korona Kiadó. Budapest, 2001. 267–268. o.

⁵ Ugyanott.

⁶ Kenyeres Dénes: Szenttamási Emlékérem. = Az Érem. 1982/1. szám. 33–35. o.

⁷ Nagy Iván: Magyarország családi czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1862. Kiadja Ráth Mór. P-R kötet, 212–213. o.

⁸ Bona G. i. m. 263. o., Kenyeres D. i. m. 35. o.

Egyéb: Veress D. Csaba: A szenttamási csata emlékérmé. = Veszprém megyei Napló. 1982. szeptember 12. vasárnap, 5. o.

Szerzők

Ács Anna muzeológus, Balatonfüred
Albrecht Sándor újságíró, szerkesztő, Veszprém
Bándi László főszerkesztő, Veszprém
Bognárné Kocsis Judit egyetemi tanársegéd, PE Neveléstudományi Intézet, Pápa
Csiszár Miklós ny. könyvtárvezető, Veszprém
Darabos Györgyi tanár, programvezető, Báthory István Általános Iskola, Veszprém
Dráviczki Sándor főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola Tanítóképző Intézet
Emmer Márta főszerkesztő, Iskolakönyvtáros, Veszprém,
Fehér Erzsébet főiskolai tanár, Miskolci Egyetem Comenius Főiskolai Kar, Miskolc
Földesi Ferenc nyá. ezredes, felelős szerkesztő, Sereg Szemle, Veszprém
Géczi János tanszékvezető egyetemi docens, PE Veszprém
Hogya György helytörténeti kutató, Veszprém
Horváth Elvira tanítónő, helytörténeti kutató, Veszprém
Horváth H. Attila egyetemi docens, PE Neveléstudományi Intézet, Veszprém
Hudi József főlevéltáros, levéltár-igazgató, Pápa
Huszár János tanár, helytörténész, Pápa
Jegesné Rémesi Irén tanár, programvezető, Báthory István Általános Iskola, Veszprém
Kéri Katalin tanszékvezető egyetemi tanár, PTE BTK NI Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék, Pécs
Kovács Győző Gyula meteorológus, meteorológia-történész, Veszprém
Kovátsné Németh Mária főiskolai tanár, intézetigazgató, NYME AK Neveléstudományi Intézet, Győr
Langerné Buchwald Judit egyetemi tanársegéd, PE Neveléstudományi Intézet, Pápa
Gy. Lovassy Klára helytörténeti kutató, Veszprém
Mihalovicsné Lengyel Alojzia egyetemi docens, Veszprém
Milló Ildikó tanár, Báthory István Általános Iskola, Veszprém
Némethné Farkas Gabriella tanár, PTE BTK PhD hallgató, Nyirád
P. Miklós Tamás polgármester, helytörténész, Révfülöp
Pornói Imre főiskolai tanár, Debrecen
Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Balatonfüred-Nemesvámos
Sáska Géza CsC tudományos munkatárs ELTE, Budapest
Sebő József középiskolai tanár, szociológus, Veszprém
Somfai Balázs főlevéltáros, Veszprém-Pápa
Szurmay László Veszprém
Tanai Károlyné ny. óvodavezető, helytörténeti kutató, Sümeg
Tóth Dezső ny. könyvtárvezető, Veszprém
Tungli Gyula főiskolai docens, Pápa
Veress D. Csaba hadtörténész, Veszprém